

Kovács Eszter
„Egy kis figyelmeség”

20. SZÁZAD

12.

Sorozatszerkesztő:

Bárdi Nándor, Gidó Attila, Jakabffy Tamás

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOVÁCS, ESZTER

**„Egy kis figyelmesség” : informális hálózatok és gyakorlatok a Gyergyói-medencében
(1970–1989) / Kovács Eszter. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület : Kriterion, 2024**

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-257-9

ISBN 978-973-26-1324-5

KOVÁCS ESZTER

„Egy kis figyelmesség”

*Informális hálózatok és gyakorlatok a Gyergyói-medencében
(1970–1989)*

Erdélyi Múzeum-Egyesület • Kriterion Könyvkiadó
Kolozsvár

A könyv megjelenését támogatta:
MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium Ösztöndíj Alapítvány
KAB – Kolozsvári Akadémiai Bizottság
HUN-RENTK Kisebbségkutató Intézet
NKFI 128848. sz. Székelyföldi önképzés a 19–20. században

Lektorálta:
Bárdi Nándor
Bodó Julianna

A sorozatborítót Matei László tervezte.

A fedőlapon:
Gyergyószentmiklósi cukrászda az 1980-as évek elején.
Forrás: Gyergyói Digitális Interaktív Archívum (a kötet képaláírásaiban: DIA),
www.gyergyoidia.ro/Fórika Sebestyén
A gyergyószárhegyi Szépteremtő Kaláka résztvevői Zöld Lajossal a '80-as években.
Forrás: Béres László

© Kovács Eszter, 2024
Kriterion Könyvkiadó

BEVEZETÉS

Ez a munka az 1970-es és '80-as években a Gyergyói-medencében megélt mindennapi életesemények rekonstruálására törekszik.¹ A visszaemlékezések elemzésében a hatalom és az egyéni mozgástér kölcsönhatásának társadalmi gyakorlatát helyezem a középpontba. Fő kutatási kérdésem: milyen reakciói voltak a „lenti” társadalomnak a mindennapok feletti diktatúrára? A társadalmi kommunikáció eseményeit kulturális cselekvéseként értelmezem, a viselkedésmódokat és azok szimbolikus dimenzióit helyezem előtérbe, ezeket leíró jelleggel ábrázolom és elemzem.² Könyvem e tekintetben kapcsolódik a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja által a nyolcvanas évek székelyföldi társadalmáról végzett kutatásokhoz. Leginkább azokhoz, amelyek a hatalomhoz való viszonyulásokat elemzik, a „lenti” és a „fenti” világ vagy más szóval a „mi” és az „ők” világának párhuzamos működéséről és a köztük történő átjárási technikákról szólnak.³

Kutatásom két kiemelt jelenség mentén vizsgálja a hétköznapiakat: az *informalitás* és a hozzá kapcsolódó *kvázinyilvánosság* tükrében. A könyv célja a különböző területeken megnyilvánuló informális társadalmi gyakorlatok elemzése, ami a korszakban vizsgált társadalom *nyílt titkait, íratlan szabályait, mikropraktikáit* jelenti az ügyek intézése, a materiális és a szimbolikus javakhoz való hozzáférés perspektívájában.⁴ A hétköznapiakban megélt és az emlékezet szempontjából szimbolikus, kiemelt jelentéssel bíró párbeszédet, helyzeteket és a lokális, hétköznapi nyelvhasználatban az informálisra utaló és többletjelentést tartalmazó kifejezéseket elemzem. A kutatás további célja, hogy – a szakirodalomban domináns helyet elfoglaló *második gazdaság* vizsgálata helyett – a kulturális és sportélet területén, illetve az etnikai és vallási identitás kvázinyilvános működtetésében szerephez jutó *nem nyilvános* cselekvéseket elemezze.

A másik fogalom, amely a vizsgálat tárgyát képezi a hatalom és az egyéni mozgástér tekintetében, a *kvázinyilvánosság*. Ez az a nyilvánosság, amely a formális, hivatalos térhez állt közelebb, de helyet adott az informális események lebonyolításának is.

1 A könyv alapját a Corvinus Egyetemen 2022-ben megvédett doktori disszertáció és az ehhez kapcsolódó kutatás képezi: *Informalitás, önszerveződés, kvázi-nyilvánosság. Kultúra, sport, hétköznapi diskurzusok, egyházi ünnepek és szórakozás a Gyergyói-medencében az 1970–1980-as években.*

2 Szijártó Zsolt: *A társadalmi kommunikáció...* 120.

3 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 16.

4 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality...* I. 1–9.

A társadalom aktorai csakúgy használták a nyilvános szféra elemeit, mint ahogy a privát életét, mégpedig azért, hogy cselekvéseik jelöletlenek maradjanak. A vizsgált időszakban a hivatalos nyilvánosság a hatalom *reprezentatív* nyilvánosságaként működött, ezért a közemberek azok szimbólumait igyekeztek a hatalométól eltérő megnyilatkozások kialakítása érdekében használni. Tulajdonképpen a kvázinyilvánosság volt az egyetlen olyan nyilvános szféra a korszakban, ahol a fent leírtak szerint lehetett nyilvánosan megjeleníteni a (magyar) etnikai identitást.⁵

A *szimbolikus ellenállás* jelenségét – indokolt esetben – mind az informalitásban, mind a kvázinyilvánosság elemzésében figyelembe veszem. Szimbolikus ellenállásnak tartok minden olyan megnyilvánulást, amely a hivatalos ideológia reprezentációs elemkészletéből építkezik, nyilvánosan nem lázad a fennálló rendszerrel szemben, a reprezentációk azonban, a nyelvhasználat, a kommunikációs eszközök, a nem verbális megnyilvánulások többértelmű használatának célja a hivatalos ideológiától eltérő jelentéstartalmak létrehozása. Az ilyen esetek a hatalommal szembeni szimbolikus ellenállásként értelmezhetők.

A munkám célja tehát a korszakban felhalmozódott, a hivatalos rendelkezésekkel és reprezentációkkal (*Megéneklünk Románia, Daciada*, ateista propaganda, nacional-kommunista homogenizációs kísérletek stb.) párhuzamosan működtetett informális stratégiák helyi társadalmi, kulturális világának vizsgálata. E tekintetben könyvem a múlt feldolgozására, értelmezésére és kevésbé a leírásra, rögzítésre szolgál, vagyis *nem kizárólag történeti munkát* vesz a kezébe az olvasó. A helyi viszonylatok a világgazdasági rendszerrel és más kelet-európai országokkal vagy egyes romániai régiókkal való összehasonlító vizsgálata tartalmi és terjedelmi korlátok miatt nem célja a könyvemnek; úgy vélem, ez egy következő, kiterjedtebb szintje, folytatása lehetne a kutatásnak.

A korszakra jellemző társadalmi kommunikáció jelenségeinek vizsgálatában négy témakört különítettem el.

1. A Gyergyói-medence amatőr művészeti formációinak kulturális tevékenységeit igyekszem rekonstruálni. E tekintetben főként az 1976-ban elindított *Megéneklünk, Románia* tömegkulturális rendezvénysorozat körüli megnyilvánulásokat vizsgálom. Arra vagyok kíváncsi, hogyan és milyen keretek között zajlott a kötelező, az ideológiai nevelés és a szocialista „új ember” megalkotására létrehozott rendezvénysorozat országos, megyei és helyi szakaszaira való készülődés. Volt-e lehetőség a saját (magyar) nemzeti identitás kinyilvánítására? Ha igen, milyen stratégiákat működtettek e célból? Ezzel együtt az az előfeltevésem, hogy a kulturális életben is szükséges volt „ügyeket intézni” – például annak érdekében, hogy a színjátszó körök és néptáncgyűttesek műsorainak plakátja magyar nyelven jelenhessen meg, vagy magyar színműveket is szín-

5 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 56–63.

padra vihessenek az amatőr társulatok stb. Ez ugyanolyan, a *mássággal* kapcsolatos körültekintő megfontolást feltételezett, mint, mondjuk, egy farmernadrág beszerzése.

Elemzésem első témakörének második része a magaskultúrában folyó tevékenységeket helyezi előtérbe, pontosabban a gyergyószárhegyi Barátság Művésztelepet, amelyet önszerveződő közösségnek tekintek. A művésztábor működése azért kiemelkedő fontosságú, mert a Hargita megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Bizottságának (vagy másként a kultúrbizottságnak) volt évente megrendezett, egy hónapos eseménye. Ehhez képest a tábor szervezőcsapata egész évben önálló kulturális intézményként működött – informálisan. Ennek keretében műemlékvédelem alatt álló épületeket restauráltak, építettek újra; továbbá a tábor híres volt „filozófiájáról”, nevezetesen, hogy az ott tartózkodó és tevékenykedő képzőművészek ideológiai megkötések nélkül alkotnak. Az esettanulmány célja, hogy felfedje azokat a stratégiákat, kooperációs és fél- vagy nem hivatalos formákat, amelyek jóvoltából a tábor a fent leírtak szerint működhetett.

2. A sportélet elemzése egyrészt a szocialista keretek közti professzionalizmuson, másrészt az amatőr, önszerveződő sportközösségek mindennapjain keresztül történt. A jégkorong, a futball, a gyergyószentmiklósi Síegylet és az Old-Boys kosárlabdacsapatának szervezésébe kínálok betekintést, emellett a különböző sportlétesítmények létrejöttének körülményeit vizsgálom. Itt a sportszervezéssel kapcsolatos kooperációs formák feltárását helyezem előtérbe. A Művésztelep és a sportélet kutatásában közös vonás, hogy olyan hivatalos vagy félhivatalos intézményeket vizsgállok, amelyek a hetvenes-nyolcvanas évek hiánygazdálkodásában kitermelték, működésükhöz megteremtették az anyagi hátteret. Feltételezem, hogy a gazdasági élettel összefüggő kooperációs cselekvéseknek erős szimbolikus értéke volt, melyek mögött fellelhető a közösség érdekeinek előtérbe helyezése – az egyéni döntésektől függetlenül.⁶ Másrészt azt állítom, hogy az informalitásban megállapítható *kölcsönösség* (reciprocitás) a társadalmat fenntartó társadalmi kommunikáció alapja.⁷ Ez nagymértékben meghatározta a nyolcvanas évek hétköznapjait. A szocializmusban megváltozott életvitel – jellemzően a faluról városra ingázás – ellenére a hiánygazdálkodás során továbbra is hasznos volt a munkaerőt és a tudást menedzselni, és a javakhoz hozzájutni a kölcsönösséget feltételező informális kapcsolatokon keresztül.⁸ Olyan cselekvések, bizalmi hálózatrendszerek alakultak ki, amelyek nemcsak a parasztgazdaságokban, a falusi élet hétköznapjaiban stb., hanem a különböző formális és informális (sport- és kulturális) intézmények működtetésénél is bevett gyakorlatoknak számítottak.

6 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 12–13.

7 Gagyi József: *Aki tudta, vitte...* 102.

8 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 90–91.

3. A *hétköznapi diskurzusok* (a köznyelvben előforduló témák) elemzése az *ugratási* eseményeken keresztül valósult meg. Tartalmukban a vizsgált korszak ellentmondásaira, a nehéz életkörülményekre és a társadalomban jelentkező, nyíltan ki nem mondható feszültségekre reflektálnak. A hétköznapi nyelvhasználatban létrejött, elterjedt és az emlékezetben még élő *esetek* szerepelnek az ugratásokban. A dialógusok sűrű és többértelmű kifejezéseket tartalmaznak az akkori hétköznapi társadalmi egyenlőtlenségeire és a hiánygazdaság ellensúlyozására kialakult informális gyakorlatokra. Az ugratások mindegyikében egyéni módon láthatóvá válnak a „mi” és az „ők” csoportidentitás-konstrukciók és a csoportsszolidaritást erősítő megnyilvánulások. Másrészt a szimbolikus ellenállás egy közvetlen formája is látható az elemzett példákban. A visszaemlékezésekből olyan dialógusokat, beszédhelyzeteket válogattam ki, amelyek nem a politikai viccek kategóriájába esnek, még ha egyik fő alkotóelemük a humor és a rendszerkritika is. Az esettanulmány célja annak bemutatása, hogyan funkcionálhattak a politikai viccek mellett más típusú beszédesemények is társadalmi *szelepként*. Ezek pedig egy új fajtáját mutatják a már megalkotott idős vs. fiatal, férfi vs. nő tipológia-párokba helyezett és az etnikai töltetű ugratásoknak.⁹

4. Az egyházi és az egyéni élet sorsfordulóinak ünnepei, illetve az amerikai és a nyugat-európai médiatermékek fogyasztásán alapuló szórakozási alkalmak vizsgálata során arra törekszem, hogy láthatóak legyenek azok a közösségi események, amelyek kívül estek a kötelező, országosan működtetett és ideológiai tartalommal megtöltött rendezvények körén. Ez a fejezet két téma köré épül: egyrészt az egyházi és az *emberi élet sorsfordulóihoz kapcsolódó ünnepeket* elemzem. Itt a szakrális és a profánnal összefonódó népi kulturális elemeket és azok változását vizsgálom. Azt elemzem, hogyan rendezte át az állam által működtetett tér- és időhasználat az ünnepek jellegét. Illetve a hivatalos tiltások ellenére – különösen a párttagok és más, magas beosztású emberek – hogyan járták ki azokat az utakat, amelyek lehetővé tették, hogy az ünnepekhez és az emberi élet sorsfordulóihoz kötődő, egyházi-rituális eseményeken részt vehessenek, hogy a „mi” csoportidentitást, a kölcsönös elfogadást és a szolidaritást fenntartsák.

Ezen túl vizsgálom az egyházi szertartásokhoz kötődő, de a privát szférából kilépő, reprezentativitásukban nagyobb léptékű összejöveteleket: a *kortárstalálkozókat* és az *egyházi kórustalálkozókat*, amelyek hivatalos elfogadottságnak örvezhettek. A legnépszerűbbek a negyvenéves kortárstalálkozók voltak. Ilyenkor egy település, város azonos évében születettjei vettek részt az ünnepségen, amely rendszerint egyházi szertartással kezdődött, ezt követte a tényleges ünnepség. Az egyházi szertartás nem volt tiltott eleme a kortárstalálkozóknak, mégsem mindenki számára volt megengedett a részvétel az adott személy munkaköri pozíciója miatt – például a tanároknak, a párt-

9 Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea: *Nacionalista politika...* 330.

tagoknak. Mégis gyakran feltűntek ezeken az alkalmakon. Volt, hogy titokban gyón-
tak, illetve a szertartás alatt a templom egy eldugott részében tartózkodtak. Az esetta-
nulmányban azt vizsgálom, hogyan sikerült ezeket a rendezvényengedélyeket kijárni,
a szabályokat kikerülni, bizonyos ügyeket elintézni.

A kórustalálkozók azért számítanak különleges eseményeknek, mert rendszerint a
kántorokból, az egyháztanácsosokból és a kórustagokból álló egyházi kórusok talál-
kozájaként voltak számontartva. A találkozók egyházi énekek és kórusművek
hangzottak el az adott település templomában. Ezt követően került sor a kisebb ün-
nepségre, amely informális találkozási-beszélgetési alkalmat nyújtott a résztvevőknek.
Ebben a részben azt vizsgálom, milyen keretek között jöhetett létre ez a kimondottan
egyházi jellegű rendezvény, és milyen feltételei voltak az engedélyezésének. A hatalom
részéről milyen elvárásokkal kellett szembenézniük a kórustalálkozóknak, és milyen
egyéb funkciói voltak az összejöveteleknek?

A negyedik témakör második részében a nyugat-európai és az amerikai médiatar-
talmak fogyasztásán alapuló szórakozási alkalmakat vizsgálom. Egyrészt egy, a hata-
lom által elfogadott szórakozási formát, egy *falusi diszkó* és *mozi* működését, valamint
azok informális összefonódását vizsgálom, másrészt az exkluzív, közösségi összejöve-
teleket, a *videópartikat*.

A romániai lakosság a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején bekövetkezett,
oldottabb és liberális társadalompolitikai berendezkedésben hozzászólt a televízió-
záshoz. A külföldi filmeknek és sorozatoknak, illetve a nemzeti kisebbségek számára
sugárzott műsoroknak köszönhetően rendszeres médiafogyasztókká váltak. A román
televíziós adásidő nyolcvanas évek elejétől drasztikusnak számító csökkentése ellené-
re az emberekben megmaradt a televíziózás és a vizuális információszerzés iránti
igény, illetve ennek a hiánya felerősödött olyannyira, hogy alternatív megoldásokhoz
folyamodtak.¹⁰ Egyike volt ezeknek a külföldi filmeket tartalmazó videókazetták be-
csempészése, másolása és a csoportos filmnézések. A gyergyói falvakban is elterjedt
jelenségnek számítottak a filmnéző estek. Ezeket olyan magánszemélyeknél szervez-
ték meg, akiknek volt lejátszójuk. Az ilyen estéken egyfelől baráti társaságok gyűltek
össze, másfelől informális úton meghirdetett összejövetelek voltak, olyanok, ahol a
szervezők „belépti díjat” kér(het)tek a résztvevőktől. A hatalom tiltotta, illegális meg-
nyilvánulásnak tartotta, így minden ilyen jellegű eseményt elvileg szankcionálhattak.
Mégis rendszeres és népszerű szórakozási lehetőséget nyújtott az emberek számára.
Az esettanulmányban a *videózások* szervezési körülményeit, illetve a hálózatokat re-
konstruálom mind a szervezők, mind a résztvevők részéről. Arra vagyok kíváncsi,
hogyan értelmezik az akkor megélt élményeket, és azok milyen funkciókkal bírtak.

A videózást megelőző tevékenységnek tekinthetők a *diszkók*, amelyek a korszak
nemzetközi slágereit szolgáltatták. A hatalom által megengedett, behatárolt szórako-

10 Péter László: *Forbidden Football...* 81–82.

zást biztosító alkalmak voltak. Az ezek működéséhez szükséges informális kapcsolatokat, gyakorlatokat, kooperációs formákat és a diszkók hangulatának megteremtéséhez szükséges eszközök *kreácsolási*¹¹ technikáit rekonstruálom.

Bár a négy témakör látszólag egymástól távol esik, mindegyikben az *informalitás* és a *kvázinyilvánosság* korszakra jellemző társadalmi kommunikációs jelenségeit vizsgálom. Az esetek elemzési alapegysége a nyelvhasználat, a kommunikációs eszközhasználat, a megnyilvánulási formák és a szimbólumhasználat.

11 Az erőforrások hiánya miatt kialakult póttvékenység. Például a különböző eszközökhöz (diszkógömb, fényorgona) szükséges, de eredetileg más funkcióval bíró alkatrészek beszerzése a munkahelyekről, gyárakból, üzemekből. Kreácsoláson eszközök, tárgyak előállítását értjük, amelynek során az anyagok mennyisége és minősége véletlenszerű, a termék végső formája pedig a készítés közben alakul ki. A nem kapható kellékeket, alkatrészeket kényszerültek pótolni az éppen rendelkezésre álló eszközökkel, ennek következménye egy helyi „találmány” rögtönzése lett, a jelenséget *kényszerített innovációnak* is nevezik. Kuczsi Tibor: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet...* 93–102.

1. A SZOCIALISTA RENDSZER TÁRSADALMI VIZSGÁLATA

1.1. ELMÉLETI KERETEK

A totalitarizmust magyarázó elméletek ismertté válása és a jelenkortörténeti kutatók intézményesülése azonos időszakra tehető, ez a tény pedig két fő forrásra vezethető vissza. Egyrészt Hannah Arendt 1951-ben megjelent és nagy visszhangot kapott *A totalitarizmus gyökerei* című műve fordítja a történészek és a politológusok figyelmét a téma felé. Másrészt a totalitárius narratíva politikatudományi értelmezésében Carl Friedrich és Zbigniew Brzeziński felvázolják a totalitárius rendszerek berendezkedésének kritériumait.¹² A hatvanas években az angolszász, a hetvenes években a német történetírásban bekövetkezett paradigmaváltás a totalitárius modell pozícióvesztését eredményezte a jelenkortörténet-írásban. Az új nézőpont lehetővé tette az interdiszciplináris módszerek elterjedését. Másfelől a hetvenes-nyolcvanas években az antropológiában és az irodalomtudományban beállt kulturális fordulat egészen új hatást gyakorolt a jelenkortörténeti kutatásokra is. A kultúrát nem csupán mint felhalmozódott tudást, hanem mint a társadalmi gyakorlatok összességét is vizsgálni kezdték.

Az angolszász szocializmus-kutatásokban, ezen belül is a szovjetológiában a kilencvenes években ugyancsak paradigmaváltás ment végbe. Sheila Fitzpatrick és Stephen Kotkin, a nyolcvanas évek történetírásának újjító személyiségei, a kultúratörténeti megközelítéssel a mindennapok sztálinizmusának kutatását helyezték előtérbe.¹³ Alulnézetből, a mindennapokon keresztül próbálták értelmezni az államszocializmus működését. Fitzpatrick a Szovjetunió nagy fokú társadalmi mobilitásával foglalkozott, és arra a következtetésre jutott, hogy a sztálinista rendszer fennmaradása a tömegek számára nyújtott felemelkedéssel magyarázható. Kotkin szerint a diktatúra nem elsősorban politikai rendszer volt, hanem társadalmi identitás és életmód, amelynek révén a hétköznapi emberek egy sajátos nyelvezet elsajátítására kényszerültek.

12 *Totalitárius diktatúra és autokrácia* című munkájukban a hivatalos utópista ideológia, az egy pártrendszer, a központi utasításos tervezgazdaság, a pártirányítás alatt lévő tömegkommunikáció, a hadsereg és a titkosrendőrség működését taglalják. Friedrich – Brzeziński: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*... vö. Horváth Sándor: *A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet*... 8.

13 Fitzpatrick, Sheila: *The Russian Revolution*... 120–121.; Kotkin, Stephen: *A bolsevik*... 92–151. vö. Majtényi György: „*De elmehet a Kádár Jani a picsába!*”... 95–112.

A kilencvenes évek végén hasonló fordulat állt be a német történetírásban is az *Alltagsgeschichte* – a hétköznapi élet történelme – irányzata megerősödésének köszönhetően. Ez az irányzat a diktatórikus rendszerek legitimitációjának kérdésével, illetve az egyéni cselekvések jelentőségével foglalkozik. Az *Alltagsgeschichte* kutatásának egyik legismertebb képviselője Alf Lüdtke, aki szerint az uralmat és a társadalmat nem elmentétként, és nem egy rangsor elemeiként kell felfogni.¹⁴ A maga rendjén azokat a gyakorlatokat emeli ki, amelyekben a cselekvők tudatában vannak saját valóságuknak és annak, ahogyan viselkednek. A kutatások a diktatúrák korlátaira és az állampolgárok mozgásterére fókuszálnak, személyes forrásokat használnak, az empirikus adatok háttérét interjúk képezik, és többnyire esettanulmányokban elemzik őket. Olyan tevékenységeket vizsgálnak, mint a szabadidő, a lakhatás, a turizmus és a hétköznapi ellenállás. Legerősebb fogalmi terminusa az *Eigensinn* kifejezés, amely az elnyomottak magatartásformáit jelöli és a kortársi stratégiákat, illetve azokat, akik nem vallották magukat a rendszer híveinek, de nem is mutattak nyilvános ellenállást, így a passzív magatartással segítették a fennálló rendszert és annak fennmaradását.¹⁵ A kifejezés viszonylagos önállóságot¹⁶ sugall, viszont nem a szabad ember akaratát, hanem az államhoz alkalmazkodó, azt kiszolgáló állampolgárokat jelöli, akiknek cselekedeteit érdekeik vezérlik.¹⁷ Továbbá az *egyidejűség* vagy más néven a *keverékhelyzet* fogalmának bevezetése is Lüdtke nevéhez fűződik. Az összeegyeztethetetlen jelenségek összekapcsolását emeli ki, a hozzáférhető és még nem hozzáférhető, a láthatatlan és látványos dolgok apparátusát. Vegyes jelenségnek tartja ezt, amelyben egy időben van benne az ellenállás, a behódolás, a tiltakozás és a távolságtartás. Az *egyidejűségben* az emberek az adott és örökölt körülményeket igyekeznek sajátjukká tenni. A hétköznapi történetének célja Lüdtke szerint az, hogy az emberek cselekvései, kijelentései, döntései minél inkább, lépésről lépésre rekonstruálhatók legyenek.¹⁸ Lüdtke a kortárs nyelv problematikájával is foglalkozik. A nyelvet a társadalmi gyakorlat egy részének tartja, amelyet az uralom produkál, formál. Megkülönbözteti a hivatalos és a hétköznapi nyelvet, az utóbbit a hétköznapi ember magára találásának látja. Kiemeli, hogy az informális kommunikációs eszközök az áru- és szolgáltatáshiány ellensúlyozását segítették a hétköznapiakban. Továbbá hangsúlyozza, hogy amikor egy ország vagy nép mikrovilágát szemléljük, el kell fogadnunk, hogy (például) nem az NDK történetét, hanem az ott élő emberek életét helyezük a középpontba.¹⁹

14 Koltai Gábor: *Akik a „párt” ellen vétkeztek...* 26.

15 Uo. 25–26.

16 Gyakran *önfejtés*ként említik.

17 Majtényi György: *„De elmehet a Kádár Jani a picsába!”...* 107.; Ö. Kovács József: *Egy politikai diktatúra...* 189.

18 Lüdtke, Alf: *Anyagiság, hatalomvágy és a felszín varázsa...* 155–156.

19 Ö. Kovács József: *Egy politikai diktatúra...* 189–192.; Ö. Kovács József: *Jelenkorkutatás és politikai diktatúra...* 29.

1.1.1. Hétköznapok története a magyar jelenkortörténeti kutatásokban

Magyarországon csak az 1990 utáni években kezdődött el a szocialista rendszert feltáró dolgozatok megjelenése, ezekben az években honosodott meg a magyar szakirodalomban a totalitarizmust értelmező narratíva. Ugyanekkor láttak napvilágot az állambiztonsági szervek kutatásával foglalkozó korai írások is.²⁰ A kétezres évek elején jelentek meg az első olyan munkák, amelyek egy új szemlélet szerint vizsgálták: ezek a hétköznapokra és az állampolgári cselekvésekre koncentráltak – például a munkásságkutatások. Úttörőnek tekinthető Valuch Tibornak az 1945 utáni korszakot leíró, társadalomtörténeti összefoglalója. A szerző fontosnak tartja, hogy a vizsgált időszak hétköznapjainak elemzését a történettudomány és a többi társadalomtudomány – a szociológia, az antropológia, a nyelvészet stb. – ne csak a „komoly témák” kiegészítő vagy részfejezeteként tárgyalják, hanem teljes egészében és kellő figyelemmel.²¹ Eközben egyre inkább fókuszba kerültek az új témák: a különböző társadalmi csoportok, a korabeli szociálpolitika, a nyelvhasználat, a nők, az emlékezet, az öltözködés és a viselet.²² A hétköznapok története és megéléstörténet meghatározó magyar képviselője Horváth Sándor. A Sztálinvárosról szóló és az *Alltagsgeschichte* módszertanát alkalmazó munkája, a *Mindennapok Rákosi és Kádár korában* című, általa szerkesztett tanulmánykötet már erőteljesen a kultúratörténeti irányvonalat képviseli. Bódy Zsombor²³ és Nagy Ágnes²⁴ munkáiban a mikroszintű taktikákra, az állam és a társadalom közötti interakciókra, az intézmények és a népesség mindennapi érintkezésére koncentrálnak azzal az igénnyel, hogy bővebb rálátásunk legyen a hatalom társadalomba való beágyazottságáról.²⁵

A szocializmus hétköznapjait eddig fel nem tárt aspektusban mutatja meg a COURAGE nemzetközi kutatóprogram keretében (2016–2019) létrejött tanulmánykötet.²⁶ A Kádár-korszak hétköznapjainak kulturális életét igyekszik minél több oldalról rekonstruálni. Az Apor Péter által szerkesztett munka a nyolcvanas évek Magyarországának kulturális ellenzékiességét és működésének értelmezési lehetőségeit kívánja megvilágítani. A könyv célja megmutatni, hogy a vizsgált korszak kulturális életében tevékenykedőknek *volt* cselekvési, döntési lehetőségük. Szembemegy azokkal a szocialista korszakról szóló elemzésekkel, amelyek a hétköznapok emberét pusztán elszenvedőnek tekintik, azzal indokolva, hogy az állami intézmények nem kizárólag az állam – az arctalan hatalom –, hanem *az állampolgárok által is* működtek. Másrészt a

20 Koltai Gábor: *Akik a „párt” ellen vétkeztek...* 16–17.

21 Valuch Tibor: *Magyar hétköznapok...* 12–15.

22 Ezeknél a témáknál kiemelendők Germuska Pál, Tóth Eszter Zsófia, Majtényi György, Nagy Ágnes munkái.

23 Bódy Zsombor: *A mikrotörténelem haszna...* 39–57.; uő: *Struktúrák és tapasztalatok...* 32. 3–36.; uő: *Többpárti totalitarizmus?...* 116–131.

24 Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban...*

25 Koltai Gábor: *Akik a „párt” ellen vétkeztek...* 19–22.

26 Apor–Bódi–Horváth–Huhák–Scheibner: *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban...*

kulturális teljesítmények sem voltak függetlenek az állami intézményrendszertől. Az ezeket működtető bürokraták és a tőlük függő művészeti, irodalmi és tudományos szféra között intenzív kapcsolat, folyamatos átjárás volt. A kulturális élet működtetőinek stratégiai cselekvései tekinthetők *politikainak* abban az értelemben, hogy a hivatalostól a legkisebb mértékben is eltérő kulturális teljesítmények politikai jelentéssel bírtak, még ha létrehozóiknak nem állt is szándékukban a politizálás.²⁷ A kötetben a nonkonform művészetek, a vallási kisközösségek, a tömegkultúra, az irodalom és a performanszművészeti élet, illetve az állambiztonsági iratok szemszögéből történő vizsgálatokat és az *oral history* műfaját is áttekintjük.²⁸

A Ceaușescu-korszak hétköznapjairól, a különböző formális és informális társadalmi intézmények működéséről már a szocializmus időszaka alatt születtek munkák, ezeket azonban csak a rendszerváltás után publikálták. Pavel Câmpeanu szociológus a *România: Coada după hrană, un mod de viață* című, 1994-ben megjelent könyvében a nyolcvanas évek hiánygazdaságának hétköznapjait mutatja be. Azokat az élethelyzeteket, amikor Románia-szerte a sorban állások határozták meg a mindennapok életvezetését. Câmpeanu a gazdasági válság és a megszorítások miatt kialakult intenzív informális kapcsolatrendszerekre helyezi a hangsúlyt. Különböző eseteken keresztül mutatja be a beszerzések körüli stratégiákat.

Katherine Verdery amerikai antropológus munkái megkerülhetetlenek a Ceaușescu-korszak elemzéséhez. Verdery a hetvenes-nyolcvanas években végzett terepgyakorlatot Romániában. Ez idő alatt a vidéki társadalom hétköznapjait vizsgálta: a szokásokat, a kulturális életet és a hétköznapi életvezetési stratégiákat. A rendszerváltás után sorra jelentek meg munkái a román állam és a társadalom közötti viszonyról, a kollektivizálásról és a paraszti társadalomról, a mindennapi életvezetésbe bekúszó ideológiai irányításról és az ezekre adott reakciókról. Továbbá a kulturális életben megfigyelhető ellenállás, a kompromisszumkötés és a megalkuvás komplex magatartásformáit is elemzi.²⁹

Az Adrian Neculau pszichológus által 2005-ben szerkesztett és kiadott szövegantológia, a *Viața cotidiană în comunism* a nyolcvanas évek hétköznapjait igyekszik feltárni.³⁰ Egyfajta interdiszciplináris megközelítés abban a tekintetben, hogy pszichológusok, történészek és szociológusok vizsgálják a hétköznapi ember reakcióit, stratégiáit a hatalom megszorításaira, a könyv figyelembe veszi a kultúratörténeti megközelítéseket is.

A székelyföldi társadalomról szóló (1945 utáni időszakot érintő) kutatások már a hetvenes évek végétől elkezdődtek a csíkszeredai KAM – Kulturális Antropológiai In-

27 Apor–Horváth: *Kulturális ellenzékiesség...* 9–17.

28 Apor Péter: *Hétköznapi hatalom.*

29 Verdery, Katherine: *What Was Socialism...*; uő: *Compromis și rezistență...*; Kligman–Verdery: *Peasants Under Siege...*

30 Neculau, Adrian: *Viața cotidiană...* 74., 102., 172–173., 153–154.

tézet munkaprogramjaiban.³¹ Ezek a munkák többnyire a kilencvenes években láttak napvilágot, amelyekben a hatalmi beszédmód elemzése, az átjárási technikák a társadalom privát és hivatalos szférája között, a hatalomgyakorlás intézményeinek elemzése, az elitrekrutáció leírása, az ellenállás és kompromisszumkeresés megoldásai, a szimbolikus térfoglalás módozatai, illetve a kultúraépítési gyakorlatok mind részei a székellyöldi szocializmuskutatók témáinak.³²

1.2. INFORMALITÁS – SZIMBOLIKUS ELLENÁLLÁS – KVÁZINYILVÁNÓSÁG

1.2.1. Az informális vizsgálata

Kutatásom egyik központi fogalma az *informalitás* és annak vizsgálata a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában, azon belül a Gyergyói-medencében. A terminus egységes és átfogó meghatározása nagyon problematikus. Barbara A. Misztal szerint az informális fogalmának definiálásában az okozza a nehézséget, hogy ez egy olyan köznapi kifejezés, amelyet nemcsak a szociológiai elméletekben, hanem a mindennapi nyelvben is nehéz meghatározni, hiszen különböző helyzetekre és cselekvésekre alkalmazzák. Bizonyos összefüggésekben az informálisat a *formális* szabályokhoz és a hivatalos eljárásokhoz képest a nem konvencionális cselekvések leírására használják, míg más esetekben a hivatalos színtér mögött zajló tevékenységekre utalnak, az interakció olyan formáira, amelyekben a partnerek viszonylag szabadon értelmezhetik a szerepelvárásokat.³³

Az Alena Ledeneva által szerkesztett legutóbbi, közel kétszáz esetet bemutató kötetben – amely ekként amolyan friss enciklopédia – hangsúlyozza, hogy nincs egységesen alkalmazható definíció az informálisra, ezért célszerű ernyőfogalomként használni a különböző társadalmi és kulturális gyakorlatok leírására. A tágabb értelemben vett *informális* a társadalomban meglevő *nyílt titkokat, íratlan szabályokat és rejtett praktikákat* jelöli, azt, ahogyan az emberek a dolgaikat az élet legkülönbözőbb területein intézik. A rejtett gyakorlatok többnyire kimaradnak a hivatalos diskurzusból, tartalmaznak viszont azt a tudást, amely jól működik és elengedhetetlen a hétköznapi élethelyzetekben, és az intézményi működésnek is állandó kísérője.³⁴

Az antropológiai és gazdaságantropológiai szakirodalomban az 1970-es években vált széles körben ismertté az informális és annak vizsgálata. Először a fejlődő országok gazdasági és társadalmi változásainak leírására alkalmazták, illetve a *formális-in-*

31 Biró A. Zoltán: *KAM történet...* 89–167.

32 Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagyí József, Oláh Sándor és Túros Endre munkái. <https://kamintezet.ro/helyzet-konyvek/>

33 Misztal, Barbara A.: *Informality...* 17–18., 46.

34 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 1.

formális cselekvések és szférák különbségeinek elméleti megalapozását helyezték előtérbe. Mindez Keith Hart nevéhez kapcsolódik, aki a ghánai informális bevételi források és a változó urbanizációs folyamatok közötti kapcsolatok leírására alkalmazta a fogalmat, illetve az ő nevéhez fűződik az *informális gazdaság* kifejezés is.³⁵ Ezt követően láttak napvilágot a fejlett világ országainak informális szektorairól szóló kutatások, amelyből kialakult az *informal economy studies*. Ezeknek a kutatásoknak a középpontjában továbbá a formális-informális kettősgazdaság-definíciók létrehozása állt. Az *informális* kifejezést az informális szektor, az informális szféra, az informális foglalkoztatás és általában az informális gazdaság szinonimáiként használták.³⁶ Alejandro Portes és Manuel Castells szerint az informális gazdaság nem a tevékenységek belső tulajdonságaiból, hanem az állami beavatkozások társadalmi meghatározásából származik. Kiemelik azonban, hogy az informális gazdaság nem szélsőséges, illetve nem is kimondottan csak túlélési tevékenység, amelyet a társadalom periferiájára szorultak végeznek, hanem alapvető politikai, gazdasági folyamat, amely sok társadalomban központi helyet foglal el.³⁷ Gregory Grossman a szovjet informális szektort Castellshez és Porteshez hasonlóan nem a formális gazdaság peremén elhelyezkedő entitásnak véli, hanem a formális és informális szektor komplex összefonódását látja az informális gazdasági tevékenységekben. Néhány okot is felsorol az informális gazdasági szektor megerősödésére a szovjet típusú társadalmakban: a magántulajdonban lévő termelési tevékenység túlzott korlátozottságát; a magántevékenységek drasztikus megadóztatását, tiltását; a fogyasztási cikkek hiányának felkutatását – mint például a nyugati sajtótermékek; a forgalomban lévő pénz krónikus és általánosan növekvő többletét, amely elősegíti az informális kereslet ösztönzését. A felsorolt tevékenységek mind serkentik a személyes *horizontális* (informális) és *vertikális* (patrónus–kliens) kapcsolatok létrejöttét és fennmaradását.³⁸

Másrészt ezek a kutatások az informális tevékenységek tulajdonságait a fejlett kapitalista országok és a szocialista tervgazdaság összehasonlító vizsgálataiban igyekeztek megragadni. Az Amerikai Egyesült Államokban a bevándorló népesség jelentős növekedésének eredményeként értelmezték az informális gazdaságot, s a kutatók azt a következtetést vonták le, hogy leginkább a beáramló migráns közösségek tartják fenn a második gazdaságot. Eszerint az etnikai, faji, vallási, nemi hovatartozás jelentős szerepet játszik ezekben a szektorokban. Továbbá kimutatták, hogy az etnikai és faji diszkrimináció által érintett közösségek felülreprezentáltak a nem hivatalos munkaerőpiacon. Ehhez képest az államszocialista országok *második gazdaságáról* úgy vélték, hogy e második gazdaságot a merev állami tervgazdaság hívta életre, illetve az embereknek

35 Hart, Keith: *Informal income opportunities...*

36 Castells–Portes: *Word underneath...*

37 Uo. 12–15., 32.

38 Grossmann, Gregory: *Informal Personal Incomes...* 151–153.

túlélést, menekülési szelepet is biztosított, továbbá a félperifériás gazdasági sajátosságokkal és a hatalmi rendszerrel szembeni ellenálló magatartásformákkal jellemezték.³⁹

Az informális gazdasági szektor koncepciója a posztkommunista országok *második gazdaságával*, illetve a *tranzitológiával* került összefüggésbe, majd a kétezres években a posztkolonialista kutatásokkal. Ebben az *informalitást* kiemelten a formális intézmények kizsákmányolásával kapcsolták össze, illetve az átmeneti állapotokkal és a marginalizációval.⁴⁰

A *post-communist studies* és az *informalitás* legjelesebb teoretikusai és kutatói, John Round és Colin C. Williams, az egykori Szovjetunió és a rendszerváltás utáni ukrán társadalom informális megélhetési formáit vizsgálták. Terepkutatásaikban igyekeztek újfajta elméleti keretben vizsgálni a szocializmusból áthagyományozódott informális gazdasági cselekvéseket és a beidegződött mentalitásformákat.⁴¹

A 2010-es években egyre több kutatás hívta fel a figyelmet arra, hogy az informalitáskutatás régen túllépett a gazdasági keretek vizsgálatán, mivel a posztszocialista országokban a mindennapi taktikák részévé vált. E kutatások visszautalnak James C. Scottnak a nyolcvanas-kilencvenes években megjelent munkáira, amelyekben a paraszti ellenállást és lázadást hétköznapi, informális tevékenységekként definiálta. Ezek a posztszocializmus-kutatások kiemelik, hogy bár a témában az informalitás széles körben kutatott, valójában alulértelmezett. Másrészt a második gazdaságról szóló terjedelmes szakirodalom monopolizálta az informalitás kifejezést, ami csak a közelmúltban kezdett tágabb értelmet nyerni.⁴² Ezzel együtt Huseyn Aliyev hangsúlyozza, hogy a posztszovjet és más posztkommunista országok informális gyakorlatai közötti különbségeket a szakirodalom ugyancsak elhanyagolta. Véleménye szerint az informalitás a posztszovjet országokban nagyobb mértékben beépült a hétköznapi életbe és nagyobb jelentőséggel bír a mai napig az emberek számára, mint más – például a közép-európai és a balti – államok posztkommunista országaiban.⁴³

A szocializmus és posztszocializmus témaköreiben az informalitással és annak tágabb szociopolitikai és szociokulturális tényezőivel Alena Ledeneva és Barbara A. Misztal foglalkozott. A Szovjetunióban a hiánygazdaság következtében kialakult in-

39 Böröcz József: *Informal Rules*. 351.; Danyi–Vigvári: *Túlélés, ellenállás, adaptáció...* 11–31.; Portes–Böröcz: *The Informal Sector under Capitalism and State Socialism...* 21–22.; Smith–Stening: *Beyond household economies...* 192.

40 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 1–2.

41 Round–Williams–Rodgers: *Everyday tactics and spaces of power...* 172–181.; Round–Williams: *Coping with the social costs of 'transition'...* 184–190.

42 Morris–Polese: *The Informal Post-Socialist Economy...* 8.; Polese–Urinboyev: *Informality Currencies...* 192.; Polese–Morris–Kovács: *States of informality...* 184.; Sindzingre, Alice: *The relevance of the concepts of formality and informality...* 1.

43 Aliyev, Huseyn: *Post-Comunist Informal...* 185.

formalitáskapcsolatokat a köznyelvben a *blat*⁴⁴ jelöli. A kifejezés azoknak a cselekvésmódoknak a gyűjtőfogalma, amelyek révén az emberek dolgokat a személyes kapcsolatokon keresztül, a kölcsönös szívességek rendszerében „intézik”. Erős társadalmi jellege volt a *blat*nak, mert fenntartotta a hálózatokat, ugyanakkor instrumentális célja is volt, mivel segített hozzájutni a korlátozott javakhoz. A *blat* általában nem pénzügyi jellegű cselekvéseket foglalt magában, hanem elsősorban a segítségnyújtás kölcsönösségén alapult. Mind a résztvevőkre, mind a fennálló rendszerre együttesen volt ambivalens hatással: egyszerre volt támogató és bomlasztó jellege. A *blat* a rezsimmel együtt fejlődött, hozzájuttatta az embereket az alapvető szükségletekhez, a munkához, a lakhatáshoz, segített a kulákoknak kijutni a börtönből és – a szigorú tiltások ellenére – segített a párttagoknak megkereszteltetni a gyermekeiket.⁴⁵ Romániában is ismert kifejezés a *blat*, az a *face blaturi* kifejezésből származik. Az ötvenes évektől kezdték el használni az országban, az informális megállapodásokra vagy üzletkötésekre, a nyolcvanas évektől azonban a „blatolásra”, azaz a jegy nélküli vonatutazásra és egyéb olyan tevékenységekre is utalt, amelyek ingyenes belépést biztosítottak a különböző szolgáltatásokba – például moziba, színházba –, vagy az ingyenes üdülőjegyhez való hozzájutást jelentették stb. A Szovjetunióban a *blat* a szívességek cseréjét jelentette, a javak széles skálájához való hozzájutást, míg Romániában leginkább a költségek csökkentésére utalt.⁴⁶ A szovjet típusú *blat*nak Romániában a PCR-akroníma volt a köznyelvi megfelelője; míg a betűszó elsődlegesen a Román Kommunista Pártot (*Partidul Comunist Român*) jelölte, másodlagos használatában a *Pile-Cunostințe-Relații* (összeköttetések, ismeretségek, kapcsolatok) hármast rövidítette, ami nyilvánvalóan az ügyintézéshez szükséges „humán eszköze” mutatott rá.⁴⁷ Bár Ledeneva és a Round-Williams szerzőpáros egyaránt hangsúlyozza a *blat* többszintű, társadalmi-kulturális jellegét, a legtöbb kutatás mégis a szocialista második gazdasággal hozza összefüggésbe.⁴⁸ Barbara A. Misztal kutatása a totalitárius rendszerek ellentmondásaira és az informális, a második gazdaságon kívüli gyakorlatokra hívja fel a figyelmet. Hangsúlyozza, hogy a totalitárius rendszerek aláásták a civil társadalmakat, hiszen megsértették az emberek magánéletét azzal, hogy csökkentették a szabadidő feletti egyéni rendelkezésüket. Úgy véli, az emberek nyitottságát és öntudatát nem segítették a hivatalos intézmények, ezért az érzelmi azonosuláson alapuló kisközösségek és csoporto-

44 A *blat* jelenségét azért emeltem ki a többi, a kötetben említett informális gyakorlat közül (Brazíliában *jeitinho*, Bulgáriában *vruzki*, Kazahsztánban *agashka*, Indiában *jaan-pehchaan*, Nigériában *egunje* stb.), mert a szovjet elnyomó rendszer hívta életre, ezzel együtt a legtöbb hasonlóságot is ez a kifejezés mutat az általam gyűjtött helyi példák között.

45 Ledeneva, Alena: *Russia's Economy of Favours...* 11–38.; uő: „Blat” and „Guanxi”... 119–127.; uő: *Global Encyclopaedia...* I. 40–42.

46 Wamsiedel, Marius: *Blat...* 189.

47 Innen ered a mondás is: „PCR-vel intéztem.” Stoica, Constantin Augustin: *Old Habits Die Hard?*... 172–175.

48 Round-Williams: *Everyday tactiscs...* 191.

sulások jelentősége felértékelődött. Mindez hozzájárult a reciprok, nem instrumentális kapcsolatok és a közös csoportpreferenciákon alapuló közösségek kialakulásához. A *patronus-kliens* rendszert nem csupán a javak redistribúciójában látja kiemelt fontosságúnak, hanem az alternatív kommunikációs rendszerek működésében is.⁴⁹

A történettudományok az informalításra a formális intézmények kialakulását megelőző jelenségekként tekintenek, ezért kapcsolják össze a formális intézmények fejlődését a társadalmak modernizációs folyamataival. A társadalomtudományokban a formális intézmények olyan entitásoknak tekinthetők, amelyek meghatározzák a modern társadalmakat és kolonizálják az individuumok hétköznapi világát.⁵⁰ Az antropológiai kutatások a formális és informális szféra elválaszthatatlanságát, a két szféra közötti határvonal átmenetességét hangsúlyozzák.⁵¹ Ugyanezt állítja Ledeneva is, illetve az általa említett esetek rámutatnak arra, hogy a fejlett országoknak is ugyanolyan elterjedt jelensége az informalitás, mint a fejlődő országoknak.

A harmadik világ országaihoz kapcsolódó informalitáskutatásokból kialakult az úgynevezett *urban studies*, amely a fejlődő országok nagyvárosaiban (Mumbai, Bangkok, Peking) és a fejlett országok metropoliszaiban (New York) az elmúlt évtizedekben átalakuló urbanizációval foglalkozik. Ezek a kutatások az informális szektor kortárs jelenségeinek globális, regionális, lokális kulturális és politikai változásait elemzik. A globális, délről nyugatra áramló migrációt, a nagyvárosok körül kialakuló, az adott régió marginális helyzetben lévő tömegeinek gazdasági és szociokulturális helyzetét és a szegénység közötti kapcsolatot igyekeznek feltárni.⁵² Ananya Roy szerint az informalitást *módként*, semmint szektorként érdemes értelmezni, mert így tud választ adni a kortárs urbanizációs trendekre. Illetve amellet érvel, hogy célszerűbb az informalításra mint egyfajta szuverenitásra tekinteni.⁵³ Devanathan Parthasarathy a Mumbai-ban és Bangkokban végzett terepkutatásai során hangsúlyozza, hogy elhanyagolt téma az indiai *urban studies* területén a politikai hatalom és ellenállás, a különböző kasztkonfliktusok és az ezekből következő urbánus folyamatok kutatása. Kijelenti, hogy az *urban studies* többsége az informalitás témában a második gazdaságra fókuszál. Ezért igyekszik eltolni a fókusz a politikai, vallási, kulturális területre, hogy az informalitást az autonómia, az önkifejezés és az ellenállás módozataiként mutassa meg. Kiemeli, hogy a patriarchális struktúrákkal szembeni ellenállást, a kisebbségek informális küzdelmeit az uralkodó vallási, ideológiai, politikai gyakorlatokkal szemben – mind nyilvános, mind magánterületen – a kutatók sokszor figyelmen kívül hagyják. Az alárendeltek informális technikáikkal, saját maguk nyilvánosságba való becsempészésével

49 Misztal, Barbara: *Informality...* 206–214.

50 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

51 Danyi–Vigvári: *Túlélés, ellenállás, adaptáció...* 12.

52 Roy–AlSayyad: *Urban informality...*; De Soto, Hernando: *The Other Path...*; uő: *The mystery of capital...*

53 Roy, Ananya: *Urban Informality...* 148.

(fesztiválok, ünnepek, megemlékezések) képesek operálni. Ezeknek a tevékenységeknek a módja nem nyilvános, hiszen az állami beavatkozások elnémítanának mindenemű, nyíltan szembeszegülő vagy „másként gondolkodó” közösséget.⁵⁴

A könyvben vizsgált informális gyakorlatok nem kizárólag a második gazdaságban tapintható jelenségekkel hozhatók összefüggésbe, annak ellenére, hogy az esettanulmányokban helyenként megtalálhatók a különböző második gazdaságok működésleírásai és az ezekhez kapcsolódó stratégiák (pl. a kaláka, a közmunka) és a hálózatok ismertetése. Ezért a következő szerzők helyi vonatkozású munkái fontos szempontokkal járulnak hozzá a munkámban több területen (kulturális élet, sport, egyházi ünnepek és szórakozás, hétköznapi beszédmód) kidolgozott informalitásleírásokhoz.

Kiss Ágnes a hetvenes-nyolcvanas évek cenzúraendszerében észlelhető informális jelenségeket rekonstruálja. Meglátásai szerint a romániai magyar lapkiadók, könyvkiadók, publikáló értelmiségiek folyamatos informális kapcsolatban voltak a cenzúrahivatal és a pártvezetés különböző szerveivel. Az információcserére többnyire a személyes beszélgetések, a telefonhívások, a találkozások, a vendégeskedések adtak alkalmat; legtöbbször a hivatalos gyűléseken is létrejött bizalmasabb hangvétellű beszélgetések voltak ezek. Igyekeztek informális légkört teremteni, nemcsak azért, hogy releváns információhoz jussanak, hanem azért is, hogy ügyeket intézzenek. Az ilyen szituációk alkalmával lehetőség adódott arra, hogy a személyes kapcsolatokon keresztül közelebb férközhessenek a felsőbb szervekhez annak érdekében, hogy privát vagy a szakmájukhoz fűződő ügyekben (útlevélszerzés és problémamegoldó ajánlása, nyomdai termékek beszerzése, adminisztratív ügyek felgyorsítása stb.) eredményt érjenek el. Ennek következtében kialakult egy erős kapcsolatháló a lapszerkesztők, a könyvkiadók vezetői és az értelmiségiek között. Másrészt ez a kapcsolatháló nemcsak horizontálisan ábrázolható, hanem vertikálisan is, a pártirányítás felé. Ezekről az érdekkapcsolatokról az is elmondható, hogy függetlenül a hivatalos szférában való létezésétől és a többéves munkaköri együttműködésektől – amelyekben olyan közös célok is szerepeltek, mint a szankciók elhárítása vagy a bonyodalmak elkerülése bizonyos publikációk megjelenése előtt – szoros barátságok, kölcsönös megbecsültségen alapuló kapcsolatok voltak. Ezek a szakmai együttműködés előtt is létrejöhettek, az iskolai-egyetemi és az egyéb közös szervezeti együttlétekből. Ezek a kapcsolatok pókhálószerűen szőtték át a formális intézményeket. Hasonlóan, mint az informális gazdaságok működésénél vagy a hétköznapi szükségleteket kielégítő eszközök beszerzésének stratégiáiban, az információszerzés is teljes mértékben a bizalomra épülő társas kapcsolatokra támaszkodott.⁵⁵

Szabó Árpád Töhötöm a székelyföldi (Nyikómente, Kis-Küküllő völgye, Felső-Háromszék) falusi gazdaságok informális technikáinak működtetését vizsgálta. Az anya-

54 Parthasarathy, Devanathan: *Rethinking Urban Informality Global Flows...* 3–8.

55 Kiss Ágnes: *Informális gyakorlatok...* 205–210. Úó: *Finomhangolás...*

gi és a humán erőforrások társadalmi feltételeit, a falvakat átszövő sűrű kapcsolathálókból eredő informális tevékenységeket, így a munkavégzést feltételező társulásokat, a *kaláka*alkalmakat és az e tevékenységeknek háttérrel adó tudást elemzi. Hangsúlyozza, hogy a szocialista hiánygazdálkodás során sem veszítették érvényüket a falvakban felhalmozott kapcsolatok és a hozzájuk társuló tudás, sőt ezeknek még inkább hasznát vették az emberek. Szabó sem választja szét a formális és az informális gazdaságot. Problematikusnak, nehezen kivitelezhetőnek tartja a két gazdasági szféra éles elkülönítését, így inkább példákkal szemlélteti a két dimenzió egymásba fonódását. A *kreácsolás* jelenségét említi, amikor a gazdasági munkákhoz szükséges gépekhez az alkatrészek a hivatalos munkahelyen (gyárakban, üzemekben) készültek el, vagy a munkahelyről vittek haza gépeket, alkatrészeket a munkavégzéshez. Több olyan esetet is bemutat, ahol a formális gazdaságból kapott jövedelmet az informális gazdaságba fektetik be. Továbbá az informális munkavégzést a formális szektorban betöltött pozíciótól nagymértékben függő tényezőnek tartja.⁵⁶ Végül pedig az informális gazdaságot működtető kapcsolatszerekben megkülönbözteti egyfelől a rurális–rurális kapcsolatokat, amelyek a munkaerő cseréjében, a szimbolikus ajándékozási alkalmakban és a krízishelyzetekben a valós segítséget feltételezik, illetve másfelől a rurális–urbánus kapcsolatokat, amelyekben a közvetítők szerepe kap kiemelt figyelmet, azoké a személyeké, akik mindkét közegben otthonosan mozogtak. Így tehát a szocializmus időszakában is kiemelkedő szerepük volt az átjárási technikák ismerőinek.⁵⁷

A nyolcvanas évek kulturális életét elemző munkájában Katherine Verdery kiemeli, hogy a hiánygazdálkodásban a hétköznapi szükségleteket kielégítő javakért kialakult informális kapcsolathálózatok mozgósításához hasonlóan a kulturális életben is fontos szerepet játszott a javakhoz való hozzáférés. Verdery jól megvilágítja az állami bürokraták szerepét, a javakat „allokáló” személyeknek nevezi őket. Az állami bürokraták szférája egyféle platformot biztosított, ahol a cserealkalmak, a reciprocitás stb. fő mechanizmusa volt a kapcsolatok működésének. Céljuk az volt, hogy a hálózataik révén minél több forráshoz hozzájussanak és minél inkább kiszélesítsék az intézkedéseik körét. A társadalmi erőforrások kieszközlése és megerősítése ugyanannyira fontos volt, mint az eszközök beszerzése. Verdery hasonló példákat ad az ügyek intézésére, mint Kiss Ágnes, illetve kiemeli a nyelvhasználatot mint hatalmi eszközt és az ahhoz való legitim hozzáférést, tehát az ideológiaszervező, -alakító, -megerősítő elemet.⁵⁸ Akik az állami intézményrendszert képviselve működtették a kulturális életet, azoknak lehetőségük volt – ha úgymond jó szándékú, magyar érzelmű vagy jó cenzorok voltak – a hivatalos nyelvi elemek ideiglenes, helyenkénti módosítására annak érdekében, hogy a saját és az értékrendjükkel azonos ideológiai elemeket megmutat-

56 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 194–197.

57 Horváth István: *Disznópajták...* 9–42.; Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 206.

58 Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență...* 53–57.

hassák a nyilvánosságban, amelyek eltértek a hivatalos ideológiai elemektől és szó-készlettől. Ilyen helyzetben voltak a kulturális intézményvezetők, a lapszerkesztők, a könyvkiadók vezetői, az iskolaigazgatók és a színházigazgatók.

Következtetésként elmondható, hogy a szakirodalom az *informális gazdaság* szinonimájaként tekint. A szocializmus-, posztzocializmus-kutatások, az *urban studies*, a *business studies* stb. főként a gazdasági tevékenységekkel összefüggő jelenségeket tekintik az informális fő tényezőinek. Míg a kapitalista országok esetében a kutatások – a nagyszámú bevándorló miatt – az etnikai, vallási szempontokat is kiemelik az informális gazdaság működésében és az újfajta urbanizációs folyamatokban, addig a szocialista gazdasági rendszerekben élő állampolgárokat *homogén etnikai tömegnek* tekintik, olyan személyek tömegének, akiknek a második gazdaság egységesen a túlélést, egyfajta biztonsági szelepet és az ellenállás érzetét biztosítja.⁵⁹ A nyugati kutatók figyelmen kívül hagyják azt a tényezőt, hogy a közép- és kelet-európai, illetve a balti államok posztkommunista országaiban *több etnikai kisebbség* képviseltette magát már a vizsgált időszakban is. Ez azt vonja maga után, hogy ezeknek a kisebbségeknek a merev állami gazdasági, politikai és ideológiai rendszerekben a második gazdaságbeli tevékenységek nemcsak a túlélést segítő stratégiák voltak, hanem a hivatalostól eltérő célú, a *saját* etnikai közösség autonómiáját és szuverenitását segítő informális gyakorlatokként is működtek, amelyek nemcsak a második gazdasághoz, hanem a kulturális, vallási és politikai szférákhoz kapcsolódtak. Ennek egyik példája a kutatásunkban vizsgált Barátság Művésztelep, amely egy állami intézmény keretei között működő, a hivatalos kultúrpolitika szabályrendszerébe illeszkedő, mégis informálisan működő *kisebbségi* intézmény volt. Az esettanulmányban vizsgált informális gazdasági tevékenységeket tehát a hivatalosságban el nem ismert intézmények működéséért tett erőfeszítéseként vizsgálom. Ez pedig kapcsolódik Ledeneva megállapításához, mely szerint a szocialista társadalmak informális intézményeinek meghatározó jellemzője – és ami megkülönbözteti más informális szféráktól –, hogy behatoltak a formális állami intézményekbe.⁶⁰ Másrészt pedig Barbara A. Misztal, illetve az *urban studi*est képviselő Ananya Roy és Devanathan Parthasarathy kutatásaihoz is kapcsolodom, amelyek a kisebbségi etnikai, vallási, kulturális önkifejezés és szuverenitás informális formáira irányítják a figyelmet.⁶¹ A kutatásnak nem célja a vizsgált eseteknek a fejlődő országok metropoliszaival vagy az egykori szocialista országok informális gyakorlataival való összehasonlítása, szeretné azonban beemelni az informális témáját abba a vizsgálati keretbe, amely a totalitárius rendszerek kisebbségeinek etnikai, vallási identitással kapcsolatos informális gyakorlatait mutatja meg. Végezetül célom

59 Portes–Böröcz: *The Informal Sector under Capitalism and State Socialism...* 21–22.; Böröcz József: *Informal Rules...* 351.

60 Ledeneva, Alena: *From Russia...* 261.

61 Roy, Ananya: *Urban Informality...*; Parthasarathy, Devanathan: *Rethinking Urban Informality Global Flows...*

túllépni azon az elméleti kereten is, amely a hivatalos szocialista gazdasági, politikai, kulturális tevékenységektől eltérő cselekvésmódokat kizárólag ellenállásként definiálja. Úgy gondolom, a különböző eseteket egyediségükben, komplexitásukban és a tágabb szociokulturális kerethez mérten érdemes elemezni, amiből megtudhatjuk, hogy az adott informális gyakorlat milyen tevékenységeket foglalt magában, és adott esetben mennyiben feleltethető meg az ellenállás jelenségének.

1.2.2. Módszertan az informalitás elemzéséhez

A kutatásom célja az esettanulmányokban rejlő informális gyakorlatok értelmezése és elemzése a különböző, komplex lokális társadalmi területek és intézményi keretek hétköznapijainak leírásával. A vizsgálathoz az Alena Ledeneva és szerzőtársai által végzett, az informalitásjelenségek globális méretű áttekintése⁶² alapján azonosított dimenziókat és ezek jellemzőit veszem alapul. Ezek olyan fogalmi apparátust nyújtanak elsősorban a kvalitatív kutatásokhoz, amely szélesebb rálátást biztosít a könyvemben szereplő, az adott társadalomra jellemző helyzetekre. Az említett munka központi eleme: az öt kontinens lokális kultúráinak és közösségi életének egymást segítő kölcsönös cselekvései. Nem szűkíti le az informális gyakorlatok vizsgálatát egyetlen területre vagy viszonyrendszerre. A szocializmus, a posztiszocializmus, az *urban studies*, az ellenállás stb. területeit tehát mind érinti. Ledeneva az informalitás vizsgálatának nehézségét abban látja, hogy egy olyan jelenséget igyekszünk megragadni, amely bár mindenütt jelen van, gyakran láthatatlan, rejtett formában, paradoxonok között rejlik. *Íratlan szabályok* ezek, *nyílt titkok*, amelyeknek elemzési nehézsége az informális gyakorlatokat jellemző ambivalenciákból fakad. Ugyanaz a gyakorlat tehát mást jelent a résztvevők és mást a megfigyelők számára, informális jellege miatt az ellenállást is szolgálhatja, de egyben a fennálló rendszer megerősítését is biztosíthatja, ami megengedett adott csoportnak, nem elfogadott mások esetében, és végül a magánérdek közérdekként, a közérdek pedig a magánérdek köntöskében jelenhet meg.⁶³ Ledeneva kötetében az esettanulmányok négy informális dimenziót (interakció-területet) és azok ambivalenciáit mutatják be – a következőkben magam is ezek szerint végzem a tanulmányaimhoz kiszemelt esetek elemzését. Azért választottam Ledeneva informalitásmegközelítéseit az esettanulmányok elemzéséhez, mert a kutatás folyamatában világossá vált, hogy a második gazdaság működtetése és a fennálló rendszerrel szembeni ellenállási magatartásformákon kívül vagy ezek hiányában egyéb intenciói is voltak az informális gyakorlatoknak. Az esettanulmányokból kiderül, hogy az informális stratégiákat a *többféle identitás* kinyilvánításának céljából alkalmazták: a kisebbségi etnikai, a lokális kisközösségi, a vallási, illetve a közös sport- és művészeti esztétikai

62 A két kötetből álló munka: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality* I–II. Elméleti és módszertani fogódzókát nyújt az informalitás vizsgálatához a különböző kultúrák, kisebbségek és társadalmak esetspecifikus példáin keresztül.

63 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia*... II. 3–7.

preferencián alapuló csoportidentitások nyilvános gyakorlására. Másrészt a nyugat-európai és az amerikai modernizációs minták adaptációjára. A Ledeneva által meghatározott informalitás-fogalomkészlettel sokkal inkább felszínre hozhatók az általam vizsgált, a lokális társadalom *szürke zónáiban* létezett informális mikropraktikák. A következő informális dimenziókról van szó:

A szubsztantív ambivalencia (*substantive ambivalence*) homlokterében az informális társadalmi kapcsolatok és a redisztribúciós gyakorlatok állnak. Az emberi kapcsolatok társadalmisága, a szociális közelség és a kapcsolatok instrumentális jellege, azaz a kapcsolatok érdekalapú használata közötti különbség és ezek összefonódásának az ambivalenciája jellemzi. A szubsztantív ambivalencia abban áll, hogy míg a résztvevők számára inkább a kapcsolatok társadalmisága (baráti, rokoni szálak) domborodik ki, a kívülállók vagy megfigyelők pusztán érdekalapú összeköttetéseket láthatnak. Az ambivalencia szétválasztásban – ami a legnagyobb értelmezési nehézség! – az adott szituáció gyakorisága és kontextusának mikroleírása adhat magyarázatot.⁶⁴ A reciprok kapcsolatban rejlő cserék ambivalenciája is tetten érhető ezekben a gyakorlatokban a „sem fizetség, sem ajándék” (*neither gift nor commodity*) formájuk miatt. Az esetek és azok kontextusa adhat magyarázatot arra: baráti, ajándékozáscélú volt-e az adott, kölcsönös segítségnyújtás, vagy instrumentális, érdekalapú figyelmesség.⁶⁵

A normatív ambivalencia (*normative ambivalence*) az identitások nyílt titkaira mutat rá; az identitásalapú hovatartozás megnyilatkozásaiban és az ehhez kapcsolódó fogyasztási szokások, viselkedésmintázatok, rituális gyakorlatok megmutatkozásában (vallási, zene, művészetek stb.) rejlik. A normatív ambivalencia a „mi” és az „ők” dichotómiába helyezi a résztvevőket, egyszerre jelöli a befogadást és a kizárást. A rokoni kapcsolatok és a lokális közösség egyféle biztonságos védőhálót biztosít a résztvevőknek, ezzel egyben limitálja is az egyének cselekvési lehetőségeit. Ez a kettősség segít rálátni az identitások összetettségére azzal, hogy rámutat az egy időben ható többféle önazonosság-konstrukció működésére.⁶⁶ A kölcsönös elismerés, a szolidaritás, a közös kifejezése adott esetben az ellenállást is jelölheti, különösen a szimbolikus ellenállást, amikor az autoriter rendszerek ellenségesen viszonyulnak az etnikai és/vagy vallási közösségekhez. A szolidaritás a közösségeket az informális, illegális tevékenységekbe is belesodorhatja, amelyeket a közös hallgatás és azok kódszerűen használt gesztusai, a hallgatólagos beleegyezések reprezentálhatják.⁶⁷

A funkcionális ambivalenciát (*functional ambivalence*) a szerzők az informális gazdasággal és annak egyszerre támogató és romboló hatásával hozzák összefüggésbe. Azt állítják: a túlélési stratégiák (a második gazdaság formájában) gyakran kompenzálták a rosszul teljesítő állami szabályozásokat, míg működésükhöz szükségük is volt

64 Uo. I. 9–13.

65 Henig–Makovicky: *Introduction: economies of favours...* 125–127.

66 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 10., 213–217.

67 Uo. I. 213.; Gordy, Eric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms.* 218–219.

erre a rendszerre. Hangsúlyozzák, hogy az informális gazdaság ellentmondásosságának megértéséhez érdemes megfigyelni, hogyan gondolnak a résztvevők a cselekedeteikre; a rendszer által kikényszerített reakcióként vagy a rendszer kijátszásaként értelmezik-e őket. Gregory Grossmanhoz⁶⁸ hasonlóan Ledeneva is kiemeli, hogy a formális és az informális intézmények szimbiotikus kapcsolata elengedhetetlen az informális gazdaságok működéséhez, amelynek ambivalenciája segíti és egyszerre mind gátolja is a résztvevőket – akárcsak a formális intézmények működését. A két szféra közötti *szürke zóna* területén érhető tetten a szükségletek által életre hívott gyakorlatok és a pusztá passzióból fakadó sorozatos szabályellenes cselekvések kettőssége, a szükségletek kielégítése és a mohóság (*need and greed*) ambivalenciája.⁶⁹ Scott Radnitz szerint az elnyomó rendszerekben az embereknek kiváló érzékük van a rezilienciához, különösen azoknak, akik marginális helyet foglalnak el a társadalomban. Így éppen ebből a rendszerből nyerik az erőforrásokat, ez „a gyengék fegyvere”, amely egyrészt közösségi munkát foglal magában (összefogást), másrészt az informális intézmények reciprocitását, trükköket, praktikákat annak érdekében, hogy a formális gazdaság keretein belül tudjanak maradni. Néhány esetben a találékonyság kombinációi, a kooperációk és a hatóságok toleranciája a túlélést virágzó üzletté tudja átminősíteni.⁷⁰

A motivációs ambivalencia (*motivational ambivalence*) a nyilvános és a privát szféra között meghúzódó informális hatalomgyakorlás tulajdonságait jelöli. A szerzők szerint az informális hatalom párhuzamos a formális hatalommal és annak eszközeivel, nem minden esetben jelent azonban informális befolyást az egyes eseményekre, és nem okvetlenül van összefüggésben a formális társadalmi pozícióval, amelyet az adott személy betölt. Bár az informális hatalom kevésbé használ erőszakos eszközöket, és jobbra közvetett nyomást gyakorol, a megfelelés és az öncenzúra része a viselkedésapparátusának. Az informális cselekvések motivációs ambivalenciája az egyszerre ösztönző és visszatartó erőben rejlik, ugyanakkor nem kizárólag felülről lefelé és alulról felfelé történik. Az informális hatalom motivációi a materiális és gyakran *kizárólag* a szimbolikus javakért küzdenek. A kényszer és a bizonytalanságban tartás, a börtönnel fenyegetés, az egyének privát életének destabilizálása mind informális hatalmi eszközök, de megmutatkozhat a résztvevők bizonyos igényeinek kielégítésében is. Arra is találunk példát, miként lehet megbüntetni az embereket *nem hivatalosan* a formális intézményi eszközökkel.⁷¹ A motivációs ambivalencia vizsgálatának egyik központi témája az aszimmetrikus, vertikális patrónus–kliens viszonyrendszer sajátossága. A definíciók mindegyike kiemeli az erőforrások, a materiális javak és a szolgáltatások patrónus és kliens közötti folyamatos, hosszú vagy épp rövid távú cseréjét. Ezek a

68 Gazdaságantropológus. Grossmann, Gregory: *Informal Personal Incomes...* 151–153.

69 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

70 Radnitz, Scott: *Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation?* 151–153.

71 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* II. 343–344.

kapcsolatok vertikálisak, ahol a patrónus rendelkezik a nagyobb hatalmi erővel, elismertséggel és erőforrásokkal. Eredendő egyenlőtlenség jellemzi ezeket a kapcsolatokat. Általában a patrónus az, aki eldönti a javak cseréjének feltételeit. A patrónus–klienens viszony a kölcsönös bizalmi viszonyrendszereket jelöli, kétfajta kötelezettséget foglal magában. Egyrészt a rokoni, vallási, etnikai értékalapú kötelezettségekre hivatkozik – vagy mindegyikre –, másrészt a hivatalos kötelezettségekre, amelyek a klienst a patrónustól függésben tartják.⁷²

A hétköznapi kifejezések és a lokális idiómákra való figyelés segítséget nyújt az esetek elmélyült vizsgálatában, mivel a nyelv, a gesztus, a viccek, a lokális ajándékozási formák megnevezései, a rokonsági viszonylatok jelöléseinek elemzése nagyobb rálátást biztosíthatnak az informális cselekvésekre.⁷³ Ezeket a szempontokat mindnégy, fentebb ismertetett informalitásdimenzió elemzésében szem előtt tartom.

1.3. A HÉTKÖZNAPI ELLENÁLLÁS

Az elnyomó rendszerek ellenséges megnyilvánulásainak következménye, hogy az etnikai, vallási és más kisebbségi csoportok a hétköznapi ellenállást választják a jogaik gyakorlása érdekében. Az ellenállás a gyakorlatban többnyire informálisan működik, nyíltan nem támadja a rendszert, inkább megkerüli annak szabályait. Az informalitás kétértelműsége az egyetlen közös taktika, amely az önkifejezést biztosítja. Mindez megmutatkozhat a fogyasztási szokásokban, az öltözködésben, az esztétikai preferenciákban, a zenehallgatásban, az életstílusban stb.⁷⁴ A kötetben szereplő esettanulmányokban előfordulnak olyan informális tevékenységek vagy informális tevékenységekre utaló nyelvhasználati szokások, gesztusok, amelyek adott esetben a szimbolikus ellenállást biztosítják. Ezért indokoltnak tarthatjuk a hétköznapi és a szimbolikus ellenállás meghatározásának tisztázását.

Az elnyomó rendszerek egyéni cselekvéseinek teoretikusa, James C. Scott a kínai és a maláj paraszti társadalom hétköznapi cselekvéseiben látta megvalósulni az ellenállást és az érdekérvényesítést. Scott szétválasztja a *hétköznapi ellenállást* a szakirodalomban domináns helyet elfoglaló *ellenállás* paradigmától. Utóbbi a paraszti engedetlenséget, az alávetetteknek a hatalommal szembeni nyílt szembeszállását fedi. Az előbbi viszont az ellenállás néma, rejtett formában történő, kis léptékű, nyilvánosan ugyan látszólag „behódoló”, a háttérben azonban határozottan ellenszegülő cselekvés-sorozatot jelenti.⁷⁵ Scott hangsúlyozza: nem arról van szó, hogy a hatalom egyáltalán ne tudna ezekről a kis akciókról, inkább arról, hogy nem érdeke beismerni, hogy az

72 Semeneva, Elena: *Conclusion: do patron-client realitonships...* 403–408.

73 Henig–Makovicky: *Introduction: economies of favours...* 125–127.

74 Zusi, Peter: *Introduction: The grey zones between cultural and political.* 336–338.

75 Scott, James: *Weapons of the Weak...* 28–39.

által felállított rendszernek vannak hiányosságai, esetleg népszerűtlen – így az egymással szemben állók egyfajta cinkos hallgatásban lépnek hallgatólagos szövetségre. Nem ért egyet azzal, hogy a parasztság, a munkásosztály hétköznapi ellenállási technikái nem tekinthetők releváns politikai cselekvésnek. Éppen annyira hatásosnak tartja, mint a nyílt lázadást.⁷⁶

Bár a hétköznapi ellenállás egyéni akciókban nyilvánul meg (a névtelenség védelmében), mégis jellemzi a kooperáció, a kisközösségek informális, egyfajta szubkultúrán alapuló együttműködése. A szerző azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a hétköznapi ellenállás nem csupán a parasztság eszközrendszere; a földbirtokosok ugyanúgy különböző eszközökhöz folyamodtak annak érdekében, hogy elkerüljék az őket kedvezőtlenül érintő földreformokat.⁷⁷

A *cselekvés művészete* című munkájában Michel de Certeau az egyéni cselekvésekre, a „fabrikáló kreativitásra”, a stratégiákra és a praktikákra, az utópikus diskurzusba való menekülésre helyezi a hangsúlyt. Igyekszik megmutatni, milyen népi (hétköznapi) eljárásokkal játsszák ki a fegyelmezést, és miként alkalmazkodnak hozzá csupán azért, hogy azt kiforgassák. De Certeau szerint az elnyomottak peremhelyzetében a cselekvés kulturális tevékenység, amely jelöletlen, olvashatatlan, nem szimbolizált, így egyedüli lehetőség marad az elnyomottak számára. Ez a peremréteg lesz a hallgatag többség. Ez viszont korántsem jelenti azt, hogy ez a réteg egynemű lenne: az uralkodó kultúra termékeinek újrahasznosítása társadalmi helyzetektől és hatalmi viszonyoktól függ. A szerző különbséget tesz a bevándorló munkás és a francia középvezető kritikai vagy alkotóképességében.⁷⁸

A cselekvéseket stratégiákra és taktikákra osztja fel. Stratégiai módon egy bizonyos hatalommal rendelkező cselekvő jár el, aki rendelkezik valamilyen bázissal, saját helyllyel (elvont értelemben), ahonnan kiindulva meg tudja szervezni a külső kapcsolatait. A stratégia nagy része a *saját hely* másokétól való megkülönböztetése. A saját hely a tér győzelmét jelenti az idő felett. A politikai, gazdasági és tudományos racionalitás is ilyen stratégiai modellre épül.

A taktikák a gyengék cselekvései, a gyengék művészete. A kínálkozó pillanat „röptében” való megragadása a nyereség feltétele, illetve ezeket a saját „hely” híján nem is képesek „tárolni”, azt így a mások terében muszáj végrehajtani – ahol viszont idegen törvényeknek kell engedelmeskedni. Szükséges mindehhez egy megfelelő alkalom és bizonyos felhalmozott tudás. A taktikák a lehető legkisebb erő kifejtéssel a lehető legnagyobb hatást szeretnék elérni. Számos hétköznapi gyakorlat (beszéd, olvasás, közlekedés, bevásárlás, főzés stb.) taktikai jellegű. Cselekvésmódjainknak jó része ilyen, a gyenge sikere az erősebbel szemben.⁷⁹

76 Kligman, Gail: *The politics...* 48–51.; Scott, James: *Weapons of the Weak...* 29–39.

77 Scott: uo. 300.; uő: *Domination and the Arts of Resistance...* 17–19.

78 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete.* 50–51.

79 Uo. 64–65.

De Certeau és társai az 1974-es dél-amerikai kutatásban a riói, a salvadori és az argentinai parasztság nyelvhasználatát vizsgálták. Megállapításuk szerint diskurzusuk két rétegre osztotta fel a teret. A társadalmi-gazdasági térről szóló diskurzus a hatalmasok és a szegények közötti harc meghatározta tér, amelyben az utóbbiak maradnak alul, ahol mindig az erősek győznek. Ezzel szemben volt egy utópikus tér – és a hozzá kapcsolódó diskurzus –, amelyben a látható világ eseményeihez csodatörténetekben kommentárokat fűztek. Az utópikus diskurzus ellensúlyt jelentett a gyengék számára: egy, a hatalmasok által el nem foglalt helyet. Értelemszerűen ehhez is olyan jelrendszert használtak, amely nem a sajátjuk, amely rájuk lett kényszerítve, használatával viszont megváltoztatták ennek a rendszernek a funkcióját. Ez a diskurzus kijátszotta a hamis szavakat és a nem kimondható dolgokat. A történelem igazságát, a dolgok rendjét ismerték fel, és azt, hogy semmi sem indokolja, hogy e rend megváltozásában bizakodni lehessen. Egy másik szintér, amely a természetfeletti események alakjában visszaadta a természet történelmi esetlegességét, a vallási tér volt (ugyancsak az utópikus diskurzusban). A csodákról szóló elbeszélések erre a helyzetre adnak viszonylagos válaszokat egy olyan eltérő diskurzusban, amelyben csak *hinni* lehet, hinni abban, hogy a világ több, mint amit a szemünkkel látunk. A mindennapi gyakorlatok mutatkoznak meg ezekben a történetekben, amelyek gyakran megfordítják az erőviszonyokat és a csodákról szóló elbeszélésekhez hasonlóan az utópikus térben biztosítják az elnyomottak győzelmét. Ez a tér a gyengék fegyvereit védi a fennálló rend valóságától. Amíg a történetírás az intézményes hatalmak stratégiáiról múlt időben mesél, addig ezek a csodálatos történetek a jövőben használható taktikák lehetőségét kínálják a hallgatóknak.⁸⁰

Bár Michel de Certeau elmélete nem a totalitárius rendszerek világának elemzésével foglalkozik, szempontrendszere jól alkalmazható az államszocialista rendszerek elemzésénél is, tekintve, hogy a domináns ideológia kiforgatásáról beszélünk.

Majtényi György szerint a Kádár-korszak a *ressentiment* társadalma volt, abban az értelemben, hogy egyfajta lélekállapotot tükrözött. Az erőszakkal elfojtott cselekedetek, a saját hely és legyőzhető ellenfél híján kialakult a kollektív düh és irigység az elnyomókkal szemben. Egy láthatatlan megnyilvánulási forma volt, amelynek a hétköznapi világból kiemelkedő, képzelt világ adott helyet, ahol például Kádár Jánost hétköznapi emberként jelenítették meg az informális beszédeseményekben.⁸¹

Rév István a magyarországi államszocializmusban kialakult ellenállási formákról megállapítja, hogy a rendszer engedte az egyéni praktikák érvényesítését, fontos volt azonban, hogy minél atomizáltabb legyen a társadalom – a kollektív cselekvési akciók elkerülése érdekében. Ennek következtében kizárólag az *egyéni* érdekérvényesítés

80 Uo. 48–51.

81 Majtényi György: „*De elmehet a Kádár Jani a picsába!*” 108–110.

gyakorlata valósult meg. A szerző mellett érvel, hogy éppen a társadalom atomizáltsága miatt csúszik ki a hatalom kezéből a kontroll.⁸²

Oláh Sándor a székelyföldi kollektivizálás időszakát (a kiépüléstől a befejezésig) a Homoród menti településekre adaptálja a hétköznapi ellenállási stratégiák mentén, amely akkor a következő ellenállási formákat jelentette: hamis adatszolgáltatás; álcázás, színlelés; halogatás, passzivitás; háritás; teljesítmény-visszatartás; visszatulajdonítások; lopás; kooperációk; kötelezettség tagadása és végül a szimbolikus támadás. Ezekben a stratégiákban a túlélésért való küzdelem és az adaptív viselkedésmód artikulálódik.⁸³ Ahogy ő fogalmaz, „néma ütközetek hosszú sorozata az állam és a falvak lakói között.”⁸⁴

1.3.1. A szimbolikus ellenállás

Akár a szimbolikus, akár a gyakorlati oldalát nézzük, a hétköznapi ellenállás legfontosabb jellemzője az álcázás, az anonimitás.⁸⁵

Oláh Sándor külön kezeli a *szimbolikus* ellenállást a többi, *hétköznapi ellenállási* technikától. A szimbolikus ellenállást Oláh a különböző kommunikációs eszközök-höz társítja, amelyek a hivatalos társadalomképet és az ideológia hirdette elveket kívánják aláásni az egyenlőtlen erőviszonyok kiegyensúlyozása érdekében. Oláh szerint a rémhír, a rágalom, a híresztelés, a városi legendák, a pletykák, a szóbeszéd, a metaforák és a nyelvi trükkök használata mind a szimbolikus ellenállás jelenségkörébe tartozik. E verbális megnyilvánulások alkalmával a hatalom nélküli ember pillanatnyilag és szimbolikus diadalmaskodik. Az interaktív-kommunikatív szituációk beépülnek az emberek emlékezetébe és újraalkotott történetek formájában még évekig élnek a hétköznapi diskurzusokban.⁸⁶

D. Lőrincz József a romániai államszocialista rendszerben és különösen a nyolcvanas években gyakorolt magatartásmintázatok leírására az *ambivalens diskurzus* kifejezést használja. Ez a kultúra őreinek kijátszására szolgált. Az ambivalens (másképp: kettős vagy analógiás) diskurzus gyakorlatával nagyrészt az irodalomban, a publicisztikában éltek. A szerző a hétköznapi életet is összefüggésbe hozza a jelenséggel, mégpedig egy dichotóm világ létrejöttében – az „ők” (a hatalom) és a „mi” (a hatalom ellenpólusán pozicionálódók, az alávetettek) között – látta ennek megvalósulását. Így kifejlődhetett egy *nyilvános én* és egy *igazi én*; előbbi a hatalom elvárása alapján nyilvánult meg, utóbbi a magánélet rejtett szférájában bontakozott ki.⁸⁷ A korszak embe-

82 Rév István: *Az atomizáció előnyei*. 155–156.

83 Oláh Sándor: *Csendes...* 190–255.

84 Uő: *Csendes csatatér...* 199.

85 Scott, James: *Weapons of the Weak...* 41., 290.; uő: *Domination and the Arts of Resistance...* 17–19.

86 Oláh Sándor: *Csendes csatatér*. 250–252.

87 Ezt a jelenséget Kligman a *dedublare* (megkettőződés) kifejezéssel illeti, amit az *én* megjelenésének elválo formáira használ. Kligman, Gail: *Népesedéspolitiká...* 66.

rei ebben a kettős rendszerben voltak kénytelenek élni, mégsem okozott káoszt, sem kettős erkölcsi mércét a hétköznapokban. A fennálló helyzet a két világ közötti komplex viszonyt eredményezett, egy érvényes, tartható életvitelt. A nyilvános és a magánszféra ellentmondásaira egy elfogadható világkép kialakítása lépett gyakorlatba, amely értelmezési keret lett – és kontextusfüggő. A mindennapi pragmatizmus mögött kialakított önképnek és világképnek nem a koherenciája volt a fontos, hanem a gyakorlati érvényessége. D. Lőrincz a két szféra közötti határvonal elmosódására hívja fel a figyelmet, hiszen ebben a kétpólusú világban sem voltak mereven rögzítve a szerepek és az értelmezési keretek.⁸⁸

A *szimbolikus ellenállás* a hétköznapi ellenállás egy válfaja. A nyílt lázadás helyett az anonim, rejtett akciókat helyezi előtérbe. Bár az egyes megnyilvánulások itt is egy-egy konkrét személynek tulajdoníthatók, a háttérben az informális társasági hálózatok, a kisközösségek sűrű együttműködése feltételezhető. A szimbolikus ellenállást leginkább a kommunikációs eszközök és a nyelvhasználat különbözteti meg a hétköznapi ellenállási formáktól. A diskurzusokban megnyilvánult stratégiák és praktikák jelöletlen, nem szimbolizált, diskurzív eszközöket kombinálnak a hivatalos ideológia kijátszásának érdekében, az aszimmetrikus erőviszonyok megfordítása, kiegyenlítése céljából. A pletyka, a rágalom, a rémhír, a „városi legenda”, a szóbeszéd, a viccek, az anekdoták, a nyelvi trükkök mind a szimbolikus ellenállás stratégiáit képezik. A szimbolikus ellenállás megnyilvánulásait kulturális cselekvésként értelmezem. Viszont nem a *kulturális ellenállást* értem ez alatt. Az államszocializmus hétköznapjait vizsgáló munkák, amelyek a kulturális ellenállás jelenségével foglalkoznak, olyan kulturális termékekre és azok létrejöttének körülményeire, fogyasztására koncentrálnak, amelyeknek sikerült kijátszaniuk a hivatalos ideológia adta irányelveket és sajátos, a hatalmi diskurzustól eltérő értékeket vonultattak fel a különböző nyilvánosságokban. A történész Lucian Boia szerint Romániában a viccekben testet öltött ellenállás sokkal inkább volt drasztikus, tetten érhető, mint a kulturális ellenállás. Társadalmi funkciója rendkívül erős volt, ideológiai szelepként működött, hiszen nem volt lehetőség az alternatív diskurzusok létrejöttére. A politikai viccek és anekdoták voltak az elsődleges ellenállási formák.⁸⁹ A magam értelmezése szerint szimbolikus ellenállásnak tekinthető a felsorolt kommunikációs, verbális, diskurzív eszközöket használó minden olyan magatartás, amely a hétköznapi élet bármely területén szembement, nem tett eleget, vagy eltért a hivatalos ideológiai elvárásoktól.

88 D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben.* 68–72.

89 Boia, Lucian: *Strania istorie a comunismului românesc...* 110–111.

1.4. NYILVÁNOS ÉS PRIVÁT SZFÉRA

Az 1980–90-es években a tömegkommunikációs eszközök rohamos fejlődésének és a társadalmakra gyakorolt hatásának köszönhetően a szociológia és a médiakutatások a nyilvánosságot túlnyomórészt a tömegkommunikáció viszonylatában vizsgálták. Az alternatív nyilvánosságnak nevezett interperszonális, kávéházi, kocsmái, szomszédsági vagy más szóval a hétköznapi, egyszerűbb nyilvánosságformák vizsgálata háttérbe szorult. A Jürgen Habermas által leírt nyilvánosságmodell többfajta, korlátozott nyilvános teret feltételez, ezekben olyan társadalmi csoportok is kapcsolódási pontot találnak, amelyek nem az elithez tartoznak, viszont igényük van arra, hogy a személyes, megélt tapasztalataikat megjeleníthessék a társadalom más aktorai számára is. A hétköznapi nyilvánosságában kiemelkedők az egyszerű nyilvánosságok, mint például az orvosi rendelők várótermében kialakuló kisebb dialógusok, a kollégák közötti anekdoták, adomák mesélésének keretei.⁹⁰

A *hétköznapi nyilvánosság*fajta többféle változatát különböztethetjük meg. Így a *résznyilvánosságokat*, ahol a cselekvési terek és tapasztalatok társadalmi érdekek alapján jöhetnek létre; nemi, nemzetiségi, kulturális szerepekhez kötődnek. Az *egyszerű nyilvánosság* a hétköznapiokban spontán kialakuló kommunikációs formákhoz köthető, ennek feltétele egy közös nyelvi és fizikai tér, ebben a nyilvánosságban az összes résztvevő egyenrangú, ilyenkor jön létre az úgynevezett *small talk*, például vasúti kocsisülkékében, boltban stb. A *közepes nyilvánosságokban* már felfedezhető egy szervezeti rend, a szabályok szerinti működés, amelyben a résztvevőknek jogai és kötelezettségei vannak. Aktív és passzív szereplőkből áll, ahol a kommunikátor és a hallgatóság kapcsolata közvetlen, illetve a szerepek megfordíthatóak. A személyes kapcsolatok és a barátságok hálóját adja meg az alapját. A *komplex nyilvánosságokban* már szerephez jutnak a tömegkommunikációs eszközök. Pártok, illetve a nagyvállalatok rendszerét sorolhatjuk ide, amelyben a szerepek nem cserélhetők fel, és a kommunikáció is technizálódik.⁹¹

Munkámban az alternatív nyilvánosságokat vizsgálom. Olyan személyközi diskurzusokat és félnyilvános tereket elemzek, amelyek a vizsgált időszakban a hivatalos nyilvánosság és a privát szféra elemeiből is építkeztek. Ezeket a következőkben a Bodó Julianna által megalkotott fogalom szerint *kvázinyilvánosságnak* nevezem.

1.4.1. A szocialista rendszerek társadalmi nyilvánosságai

A nyolcvanas évek székellyöldi szocialista társadalmát leíró kutatásában Bodó Julianna a hatalom és az egyének mozgásterének mechanizmusát taglalja a különböző tár-

90 Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*; Tamás–Zsolt: *A társadalmi kommunikáció szociológiájáról*. 115.

91 Uo.

sadalmi nyilvánosságok mentén. Az egyének szemszögéből, a *lenti* világból nézve vizsgálja a hétköznapi eseményeket. Megállapítása szerint a nyolcvanas években a Székelyföldön olyan események váltak ceremonikussá, amelyek egy nem diktatórikus társadalomban egyszerű, hétköznapi helyzeteknek számítottak volna.⁹²

A nyugati társadalomelmélet nyilvános-privát szféra megkülönböztetése helyett Bodó Marc Garcelon⁹³ nyomán hármas – hivatalos, társadalmi és magánszféra – felosztást javasol a székelyföldi szocialista társadalom nyilvánosságának leírására. Eszerint a hivatalos nyilvánosság a hatalom reprezentációjának tere volt, azt teljes egészében kitöltve, olykor monumentális méreteket öltött, ez a szféra viszont a nyolcvanas években egy szigorúan beszűkített szókészlettel, behatárolt térrel és időtartammal rendelkezett, a nép csak „díszletként” szerepelt ebben a nyilvánosságban. A hatalom társadalmi léptékű megnyilvánulásait erőteljes ceremonikusság jellemezte.

A kvázinyilvánosság közege a magánszféra védelmébe mentett értékeket igyekezett kiemelni és a hivatalos szférába ültetni. Ez a tér fizikailag inkább formális-hivatalos volt, viszont helyet biztosított az informális események lebonyolításához. Ilyenkor az eseményt a jelöletlenség érdekében mindkét szféra elemeiből „építették fel”, a lehetőségeknek és a kényszereknek megfelelően. Mivel akkoriban a hivatalos nyilvánosság csak reprezentatív nyilvánosságként működött, a becsempészni kívánt értékek a nyilvános szférában ünnepi kontextusban, leginkább fesztív események keretében teljesedtek ki. Ilyenkor a reprezentatív nyilvánosság szimbólumainak tárházát igyekeztek kihasználni, ám a hatalomtól jól megkülönböztetett diskurzus kialakítása céljából. Mindemellett védekezőeszközként is szolgáltak a hatalmi reprezentáció szimbolikus elemei, amolyan kimagyarázási lehetőségekként. Ez volt az egyetlen *nyilvános* szféra a vizsgált korszakban a közösségi identitás fenntartására.⁹⁴

A mindennapi élet nyilvánossága, azaz a privát szféra is jelentős „lépéseket tett” annak érdekében, hogy az addig megszokottól eltérő nyilvánosságmezőben mutakozzon meg, kilépjen a láthatóság szférájába. Hasonló próbálkozások voltak, mint a kvázinyilvánosságé, annyi különbséggel, hogy a privát szféra nem törekedett arra, hogy felhasználja a nyilvános szféra elemeit. A saját elemek idegen térbe való átvitelét kizárólag az ünnepi alkalmak (például az életfordulók ünnepei) idejére valósították meg, de mindenképpen megragadták ilyenkor a lehetőséget a hétköznapiakban elrejtett világ reprezentációjára.⁹⁵

92 Például könyvbemutatók, színházi előadások, nyílt beszélgetések. Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 16., 23–27., 109.

93 Garcelon, Marc: *The Shadow of the Leviathan...* 302–332.

94 Ilyen eseménynek számítottak például azok az író-olvasó találkozók, ahol bár a Megéneklünk, Románia fesztivál szimbólumait használták, maga az esemény nem kapcsolódott a tömegkulturális rendezvényhez. A szervezők ezt abból a célból tették, hogy ha bármi, a nyilvánosságban nem „túrhető” gondolat elhangzik, a rendezvény szimbólumai legitimálják az elhangzottakat.

95 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 56–63.

A székelyföldi társadalomban kitermelődött dichotomizált világ, a „mi” (a hatalommal ellentétes társadalom) és az „ők” (a hatalom), a „lenti” és a „fenti” világ, a kettő közötti átjárás, a két világ találkozása a mindennapokban és az ezeknek hátteret nyújtó társadalmi nyilvánosság egy sor stratégiai eljárást fejlesztett ki. A székelyföldi társadalomban a „lenti” és a „fenti” világ szembenállásának történeti modellje korábban nyúlik vissza az államszocializmus kialakulásánál, a vizsgált periódus azonban jelentős konfrontációs időszak volt,⁹⁶ mivel a Székelyföldön radikális elitváltás következett be a gazdasági, politikai és a kulturális élet területein egyaránt. Ez a hetvenes évek második felében fokozatosan érzékelhető homogenizációs politika kiteljesítése volt az államhatalom részéről. Ennek következtében a régió nemzetiségi elitjének részvétele a politikában drasztikusan visszaszorult, az érdekérvényesítő keretek beszűkültek, a magyar kisebbségnek minimális befolyása maradt a politikai tevékenységekre.⁹⁷ A könyvben szereplő esettanulmányokban is tetten érhetők a homogenizációs politika hatásai a közéletben, az adminisztrációban és a kulturális élet területén. A vizsgált korszakban a Gyergyói-medencében – akárcsak a Székelyföld egész területén – a formális intézmények élére kinevezett, mesterségesen létrehozott román világ (a rendőrség, a román feliratok, a román anyanyelvű tanárok, a bukaresti irányítás stb.) formái érvényesültek ugyan,⁹⁸ mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a visszaemlékezők a dichotomizált világra való utalásokban többnyire etnikai hovatartozástól függetlenül választják szét a „mi” és az „ők” csoportját, tehát nem az etnikai töréspont a döntő. Az oppozíció hangsúlya mindig a hatalommal rendelkező és a hatalom nélküli személyekre esik. Az elbeszélésekben akkor kap jelentőséget az etnikai tényező, amikor például valaki *magyar léte*re él vissza a hatalmával, vagy ha *román nemzetisége dacára* nem akadályozza a magyarokat az érdekérvényesítésben, esetleg segíti őket ügyeik intézésében. Így tehát a visszaemlékezések a román–magyar interetnikus egymás mellett élést emelik ki és sokkal kevésbé a két etnikum szembenállását. Ennek ellenére feltételezhető, hogy a közös találkozási, beszélgetési alkalmakkor az esetek többségében közrejátszott a hatalmi szándékról való tudás és az etnikai különbözőség tudata is, ami mindkét oldalon meghatározta az interpretációs gyakorlatot,⁹⁹ még ha a visszaemlékezések erre nem is térnek ki. Másrészt az 1968-as meggyesítés után a politikai-adminisztratív szférába hirtelen tömegesen kihelyezett román nemzetiségűek által beszélt nyelv a hatalmi nyelvet testesítette meg, így a román nyelv az állam iránti lojalitás kifejeződését jelentette. Ezt követően már „jó magyarnak lenni” a helyi társadalom szemében és „jó kommunistának lenni” a helyi hatalom szemében mást és mást jelentett. A helyi politikai és adminisztrációs szférában vezető pozíciót betöltő román nemzetiségűek mellett a második vagy harmadik vonalhoz tartozó magyarok

96 Uo. 99–100.

97 Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon...* 74–78.

98 Tanczos Vilmos: *Kettős hatalmi szerkezet...*

99 Biró–Bodó: *Kizárási és bekebelezési technikák...* 23.

szimbolikus értéket kaptak a helyi közgondolkodásban. Úgy tekintettek rájuk, mint akik teszik, amit lehet, akik kiállnak a magyarok érdekei mellett, akikben meg lehet bízni. Nemritkán ezek a személyek a hatalom megnyeréséért a közös etnikai identitásra apellálva vállaltak szerepet, próbáltak elintézni maguknak ügyeket. Tették ezt azért is, mivel a helyi társadalom szemében egy intézmény olyan „nemzetiségű” volt, amilyen a vezetője, és elvileg olyan érdekeket is képviselt.¹⁰⁰

Ha párhuzamosan több szabályrendszert igyekszünk érvényesíteni, akkor ilyenkor úgynevezett *átjárási technikákról* is beszélünk. Minden megnyilvánulás valamilyen nyilvánosságnak szól, a társadalmi nyilvánosság valamelyik részének. Bár a székelyföldi társadalomban az átjárási technikák gyakorlata korántsem új, a nyolcvanas években az emberek egyre inkább rákényszerültek, hiszen a hatalom is mindinkább betüremkedett a privát szféra védett dimenzióiba.¹⁰¹ A „lenti” és „fenti” világ közötti átjárási technikák gyakorlata mögött egyféle hallgatólagos társadalmi szerződés működött. Ennek ellenére a nyolcvanas években a „fenti” világ egyre inkább megszegte ezt a hallgatólagos társadalmi szerződést, igyekezett mindinkább bekerülni a „lenti” világba, látható, tapintható elemekkel. Így ebben az időszakban a „lenti” világ egyre többször kényszerült a különböző átjárási technikák alkalmazására. A stratégiák a következők voltak:

a) A „fenti” világ szimbolikus síkon történő eltávolítása. Ez akkor lépett igazán életbe, ha a „fenti” világ túlságosan beleilletéktelenkedett a „lenti” világ szférájába, túlságosan nagy volt a fizikai közelség a jelképek, személyek és a cselekvések formájában. Ilyenkor vált gyakorlattá a tudatos határ- és distanciaképzés, illetve annak a reprezentálása: ki az, aki a „lenti világhoz” tartozik, és ki az, aki nem. Ez a technika segített kiszélesíteni az átjárási gyakorlatok mozgásterét.¹⁰²

b) Ugyancsak a „fenti” világ domináns jelenlétének ellensúlyozására lépett életbe a „fenti világ” szimbolikus síkon történő leértékelése az aszimmetrikus erőviszonyok átfordítása érdekében; illetve a „fenti” világ társadalmi megítélésének, szerepének szimbolikus csökkentése vagy éppen e szféra tagadására irányuló hétköznapi cselekvések.¹⁰³

c) Kisebb mikrovilágok kialakítása, amelyek a lokális közösségnél is szűkebbek, amolyan zárt networkök, de ezzel jóval védettebbek is, illetve mentesek a „fenti” világ elemeitől. Szigetek, ahova vissza lehet vonulni, és – ami talán a legfontosabb – kognitívdiszsonancia-mentesek. Ide sorolható még a hatalom által adott erőforrások ki-

100 Biró–Gagyi: *Román–magyar interetnikus kapcsolatok*. 60., 95–96.

101 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 8–91.

102 Uo. 93–98.

103 A leggyakoribb esetek erre a Ceaușescu-viccek, amelyeket előszeretettel és nagy körültekintéssel meséltek egymásnak az emberek, kvázi leértékelve, kifigurázva a házaspárt. Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 93–98.

használása, az úgynevezett modernizációs modellel párhuzamosan kiépülő *második társadalom*.¹⁰⁴

A különböző átjárási technikák¹⁰⁵ legjellemzőbb vonása a „fenti” világ elemkészletének használata volt. Nem sok elemet vittek bele, de eléggé karakterisztikusakat ahhoz, hogy kimagyarázási lehetőséget biztosítson. A „lenti” világból csak kis számban visznek be elemeket az eseményekbe, csak azt, ami nem látható, nem megjelenített, explicitté nem tett magatartásformák, beszédesemények, tudás, gondolat stb.;¹⁰⁶ egy jelöletlen, olvashatatlan, nem szimbolizált kulturális cselekvés.¹⁰⁷ A „lenti” világ elemeinek kiválasztása a – többnyire igen rövid – időtartam tekintetében sem elhanyagolható, ezért innen is a legkarakterisztikusabb elemeket kellett kiválasztani. Ezek olyan köztes, megtúrt elemek voltak, amelyek segítettek elkülöníteni a hivatalos és nem hivatalos szféra közötti diskurzust. A stratégiák rejtett, rövid lefutású gesztusokat tartalmaztak, amelyek csak néhány pillanat erejéig láttatták magukat.¹⁰⁸ Taktikáknak is lehet nevezni őket, amihez szükséges volt a megfelelő alkalom és a felhalmozott tudás, hogy a lehető legkisebb erőfeszítéssel a legnagyobb hatást ériék el. Ezekhez pedig a legbanálisabb hétköznapi gyakorlatok adtak teret, mint a beszéd, az olvasás, a séta stb.¹⁰⁹ A szűk családi vagy baráti körben túldimenzionált átbeszélési események is ide tartoztak,¹¹⁰ például hivatalos találkozók újraértelmezése, a szereplők személyének kidomborítása.¹¹¹ A kilépés gesztusa is eseményt teremtett, illetve a visszalépés sokszor a „fenti” világhoz való fokozott azonosulásban érzékelhető a felmentés érdekében.¹¹² A vizsgált időszakban szinte csak a reprezentatív nyilvánosság működhetett, ezért a ceremonikusság által váltak láthatóvá azok a szférák, amelyeket a hatalom láthatatlanná akart tenni. A hatalom látszólagos mindenhatósága miatt a köznapi élet (a hétköznapi életvezetési stratégiák) arra törekedett, hogy a rejtett értékeit a hivatalosság területére való behatolással kiemelje, vagy a maga számára idegen területeket hódítson meg.¹¹³ Könyvemben összekapcsolom a kvázinyilvánosságot az informalitással. Amellett érvelek, hogy a kvázinyilvánosság megteremtéséhez a ceremonikusság mellett – vagy azon kívül – az informális cselekvések is hozzájárulnak.

104 Uo. 102–103.

105 Az átjárási gyakorlat tulajdonképpen egy magatartás, amelynek során egy személy egy időben „két világhoz”, pontosabban két szférához tartozik. Miközben nyilvánosan működtetik az egyik világhoz való tartozást, ez a viselkedés nem akadályozza vagy sérti a másik világhoz való tartozást. Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 90. Például az, hogy Zöld Lajos a Hargita újságírója és a hatalom kiszolgálója, nem akadályozza őt abban, hogy falustársaival együttműködjön és a hétköznapiakban együtt dolgozzanak.

106 Uo. 104–105.

107 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 17.

108 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 104–105.

109 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 19.

110 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 108.

111 D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. 72.

112 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 106–107.

113 Uo.

2. A MÓDSZER

A kutatás a hétköznapi szükséglete feletti diktatúrára adott válaszok köré rendeződik. Azokat a területeket tartottam szükségesnek kiemelni, amelyekben az ideológiai szigor fokozatos erősödése az embereket köznapi kreativitásra ösztönözte.

A kutatáshoz etnográfiai módszereket választottam, minthogy harminc év távlatából nyilván nem mutatkozott lehetőség a résztvevő-megfigyelő módszer alkalmazására. A kutatás empirikus alapját félig strukturált mélyinterjúk képezik. Az interjú módszer alkalmazásának találok arra, hogy a kérdezettek múltbéli életvilágához közelebb kerüljünk, ezáltal leírhatók és rekonstruálhatók az általuk megélt életesemények.¹¹⁴ Ehhez az antropológiában alkalmazott interpretatív szemléletmódot használtam, amelyben az interjúalanyok a visszaemlékezésükből értelmezik a maguk életvilágát. A kutatói megközelítésből pedig a kulturális jelentéstapasztalatok értelmezése, a társadalmilag alkotott jelentésstruktúrák feltárása következik.¹¹⁵ Az interjúk módját adnak arra, hogy az elbeszélések alapján rekonstruálhatóvá válják a hetvenes-nyolcvanas évek időszaka, illetve a módszer lehetőséget nyújt rá, hogy kötöttebb és nyitottabb kérdésekkel, egyes konkrét témákra lehessen fókuszálni; illetve egyéni, eddig nem ismert narratívák létrejöttére is lehetőséget kínál.¹¹⁶ Ennek ellenére szem előtt tartom, hogy a kutató a múlt rekonstruálásával próbálkozva nincs a mindent egyszerre tudás, vagyis az összes lehetséges nézőpont birtokában és a jelen perspektívájából értelmezi,¹¹⁷ értékeli a múltat.¹¹⁸ Ez a fajta interjú módszer tehát nem reflektál az egykor megélt élmények és a jelenben felidézett események különbségének folyamatára, esetünkben az eltelt harminc év változásaira. Másrészt arra sem ad lehetőséget a módszer, hogy megválaszoljam, *mi is történt valójában* – így nem célom az objektív igazság vagy objektív történet felderítése.¹¹⁹ A módszer alkalmazásával az a célom, hogy az egykori társadalmi kontextust és a felhalmozott tapasztalatokat előhívjam.

Olyan adatközlőket választottam ki, akik a vizsgált időszakban a négy témakörrel kapcsolatba hozhatók, például aktívan részt vettek a kulturális és/vagy sportéletben. Az úgynevezett hólabda módszerrel választottam ki az interjúalanyokat, feltételezve,

114 Kvale, Steinar: *Az interjú...* 20.

115 Geertz, Clifford: „*Sűrű leírás*”... 180.; Biczó Gábor: *A „Mi” és a „Másik”*... 138–139.

116 Steinar Kvale: *Az interjú...* 42.

117 Eszerint a hivatalos levéltári dokumentumok vagy újságcikkek nem mindegyik narratívát tudják megerősíteni vagy cáfolni. A legtöbb esetben csak a visszaemlékezésekre lehet hagyatkozni.

118 Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. 55–56.

119 Kovács Éva: *Elbeszélte történelem*. 42–43.

hogy a közöttük lévő személyes kapcsolatrendszer kiemelt jelentőséggel bírt.¹²⁰ Elsőként az egykori tanárokat, iskolaigazgatókat, tanítókat, amatőr színjátszó körök vezetőit kérdeztem. Célom az volt, hogy a kialakult témakörök esettanulmányokból épüljenek fel. Gyergyószentmiklóson és a környező településeken (Gyergyószárhegy, Gyergyóditró, Gyergyóremete, Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalu, Borszék, Maroshévíz) végeztem a terepmunkát. Miután – az 1968-as területi átrendezés következtében – a Gyergyói-medence a csíkszeredai székhelyű Hargita megye részévé vált, a gyergyói állami intézmények függésbe kerültek a megyei állami szervektől/szervekkel. A függés lehetőséget adott arra, hogy a megyei hivatalos szervek vezetői, bürokratái a gyűlések, az ellenőrzések stb. révén kapcsolatba kerüljenek a helyi intézmények vezetőivel. A terepmunka során több esetben voltak visszautalások a csíkszeredai felettesekkel ápolt szakmai és baráti viszonyra. Így az egykori megyei kulturális és adminisztrációs elithez öt interjúbeszélgetés kötődik.

2018 januárja és 2020 szeptembere között összesen 59 interjú készült 65 személlyel, ami azt jelenti, hogy három esetben egyszerre két alanyt kérdeztem. Az 59 interjú összesen 76 óra anyagot tartalmaz (ezek átlagos hossza egy óra tizenhét perc). Az alanyok minden interjúalkalom előtt szóbeli beleegyezésüket adták, hogy az általuk elmondottak disszertációmban anonimizált formában felhasználhatóak. A legépebb interjúszövegekből adatbázis készült, amelyben kódokhoz rendeltem az interjúalanyok személyét (az összes résztvevő, 65 személy).¹²¹

A kutatás empirikus részét az interjúk mellett a memoárok adják. Olyan személyek írott formában fennmaradt visszaemlékezéseiről van szó, akik a kor társadalmi-hatalmi rendszerében egyensúlyoztak. Ezek többnyire státustörténetekként is értelmezhetők, mivel a visszaemlékező társadalmi pozícióját, kapcsolatait, viselkedését legitimálja. Az életpálya eseményei állnak elének meglehetősen részletességgel, az írások a teljesítményről, a fontos eseményekben való részvételtől, jelentős személyekkel való kapcsolatokról szólnak, amelyek egyben megadják a leírt korszak kontextusát, a tágabb társadalmi környezetet is.¹²²

A kutatás a Gyergyói-medencében elhelyezkedő Gyergyószentmiklós és a környező települések hetvenes-nyolcvanas években megélt hétköznapjait vizsgálja. Gyergyó mint régió a történelmi Csík vármegye gyergyószentmiklósi és gyergyótölgyesi járásának területét foglalja magában. Előbbihez Maroshévíz is hozzátartozik. A tölgyesi járás a Gyergyói-medence gazdasági életének úgynevezett külső szereplője, ezért is nevezik a járást külső gyergyói résznek. A Gyergyói-medence földrajzilag a Maros két pontja közötti Görgényi- és Gyergyói-havasok között terül el, mintegy 2885 km²-en.

120 Péter László: *Forbidden Football...* 15.

121 Az interjúk átíratra és az adatbázis egy GoogleDrive dokumentumban található „*Interjúk 2018–2020*” néven, amely a szerző közvetítésével elérhető.

122 Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. 182.

Az összlakossága 1977-ben 80 190 fő volt.¹²³ A jelenlegi közigazgatási beosztás alapján a következő településekből áll: Gyergyószentmiklós, Gyergyóditró, Gyergyóalfalu, Gyergyóremete, Gyergyószárhegy, Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalu, Gyergyótekerőpatak, Vasláb, Kilyénfalva, Gyergyóvárhegy, Salamás, Galócás, Hodos. A külső gyergyói rész települései: Gyergyóbékás, Gyergyótölgyes, Borszék, Bélbor, Gyergyóholló. A gazdasági tevékenység a tíz települést magában foglaló úgynevezett felső részen koncentrálódik, illetve Gyergyószentmiklós tekinthető a medence kulturális-gazdasági központjának.¹²⁴ A Gyergyói-medence földrajzi adottsága, hegyvidéki jellege maga után vonja a zord éghajlati tulajdonságokat is. Az ország leghidegebb pontjaként számontartott régió. A földterület döntő része erdő, kaszáló, legelő.

A Gyergyói-medence az 1968-as területi átszervezés (megyésítés) után a csíkszeredai megyeszékhelyű Hargita megye északkeleti részévé vált. A hetvenes évek első felében az új gazdaságpolitikai irányelvek Gyergyóban is érvényesültek a gépipar, illetve a faipar nagyarányú fejlesztése révén. Ebben az időszakban bővítették a gyergyószentmiklósi bútorgyárat is. A medence gazdasági központja értelemszerűen Gyergyószentmiklós volt, több ezer embert foglalkoztató gyáraival. Nemzetiségi összetételét tekintve a régió többségében magyar (86,13%; 11,22% román) lakossággal bír. A népesség többsége római katolikus vallású. A medence a székelyföldi régió tipikusnak mondható területe, ahol a nyelvi és kulturális hagyományokhoz ragaszkodó és az egyháznak kiemelt szerepet tulajdonító közösség él.¹²⁵

123 Az 1968-as megyésítést követően kialakult lakosság szám. Elekes Tibor: *Erdélyi közigazgatási térképek 1332–1968*. <https://elekes.adatbank.transindex.ro>

124 Beier Sándor: *A Gyergyói-medence gazdasági fejlesztésének kérdései*. 3–4.; Madaras Szilárd: *A gyergyói kistérség helyzetelemzése*. 3–9.

125 Péter László: *Forbidden Football...* 19.

3. ELBESZÉLÉSEK A GYERGYÓI-MEDENCE KULTURÁLIS ÉLETÉRŐL (1970–1980-AS ÉVEK)

Az elméleti összefoglalóban azokat az elemzési kereteket emeltem ki, amelyeket e fejezetben példákkal igyekszem alátámasztani. Ebben az esettanulmányban a kulturális élet kvázinyilvános szituációit, informális technikáit törekszem rekonstruálni a Gyergyói-medence egykori kulturális vezetőinek visszaemlékezései alapján. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy bár a szocialista közművelődés a román nemzeti öntudat és a népi kultúra erőteljes propagálására, illetve Ceaușescu személyi kultuszára irányult, a kultúrversenyeken lehetőség adódott a kvázinyilvánosság megteremtésére, ahol a kisebbségek felmutathatták nemzeti kulturális értékeiket, és ezzel saját közösségüket közösséggé alakították, közösségi élményt teremtettek a „mi” és az „ők” határképzetét erősítve.

Az interjúalanyoknak feltett kérdések a nyolcvanas évek kulturális életére irányultak. Arra kerestem a választ: milyen jelleget öltött a kulturális élet a Gyergyói-medencében? Mennyiben alkalmazkodtak a hivatalos előírásokhoz, illetve milyen mértékben tértek el attól? A hivatalos előírásoktól való eltéréseknél milyen technikákat alkalmaztak?

3.1. AMATŐR MŰVÉSZETI FORMÁCIÓK A KVÁZINYILVÁNOSSÁGBAN (MEGÉNEKLÜNK, ROMÁNIA FESZTIVÁL)

1948-tól nemcsak a magántulajdon, hanem a kultúra államosítása is elkezdődött Románia-szerte. A Román Kommunista Párt (RKP) megyei propaganda- és agitációs osztályainak alárendelve hoztak létre művelődési egyleteket, illetve a Művészet és Tájékoztatásügyi Minisztérium által kiadott Művelődési Útmutatót¹²⁶ (a román nyelvű kiadvány fordításaként funkcionált), amely előírásokat tartalmazott a kultúrotthonok programjára és működési módjára vonatkozóan.¹²⁷ A Magyar Autonóm Tartomány

126 A Művelődési Útmutató 1948. (1. évfolyam) 7–12. számában már a népi kultúra megújulásáról írnak, amelyben közlik, hogy ezentúl a Román Népköztársaság évente egyszer kiadja az ország falvaira és városaira vonatkozó, magyar nyelvű Művelődési Útmutatót a kultúrházak és a kulturális munka magyar irányítói számára, hogy elősegítse a magyar dolgozók új kultúrájának fejlesztését.

127 Lázok Klára: *Államosított Államosított kultúra?...; Novák–Tóth–Bartos: Társadalmi változások a szocializmus időszakában.* 747.

(MAT)¹²⁸ megalakulásakor a pártapparátus ígéretet tett Székelyföld kulturális felvirágoztatására, és ezzel az 1945-ben indult „kulturális forradalom” kibontakoztatását célozták meg. A kezdeti években a kulturális élet arculata kevésbé volt magyar jellegű, inkább illeszkedett az országos akkulturációs folyamatokba, a kulturális fellendülés helyett csak néhány kisebb engedmény született. Ám 1955-től, Márton Áron frissen szabadult püspök székelyföldi bérmakörútjának meghirdetése után, látva annak hatását – azt, hogy az addigi egyházellenes kultúrunka nem érte el a célját – a MAT vezetősége alkudozni kezdett Bukaresttel annak érdekében, hogy új kulturális intézményeket hozzanak létre. Ezek fontosságát *osztályszempontokkal* igyekeztek legitimálni úgy, hogy valójában *magyar* kultúratermelő intézmények voltak. Ebben a szellemiségben jött létre a Székely Népi Együttes, a rajoni múzeumok hálózata, a tartományi rádióstúdió, a kulturális és ifjúsági folyóiratok sora stb. A hatalom felől nézve az újonnan létrejött magyar intézmények lehetőséget biztosítottak a „haladó hagyományok ápolása”¹²⁹ nevet viselő új kultúrpolitika kiteljesítésére.¹³⁰ Az 1960-ig tartó korszak fokozottan központosított volt, a kulturális élet ugyanakkor az egyéni alkuk és az engedményekre hajlamos pártapparátus viszonyát tükrözi. Ennek ellenére tény, hogy a kisebbségi kultúra államilag finanszírozott és szigorúan ellenőrzött keretben működött. A MAT kulturális szerveinek feladata az ötvenes években a szocialista forradalom vívmányainak és az új népi kultúrának a magyar nyelven való közvetítése volt.¹³¹ Ebben a helyzetben a korszak kulturális intézményei, név szerint a marosvásárhelyi Igaz Szó, az ugyancsak vásárhelyi Székely Színház, a műkedvelő színjátszó csoportok és a dalárdák abba a csapdába estek, hogy a rendszer által szorgalmazott, előadásokba épített ideológiai tételek a tömegek elutasításával és ellenszenvével járt együtt. A Székely Színház repertoárjának ideológiai tartalmát például bonyolult rendszer ellenőrizte, amely magában foglalta a színházigazgatókat, a néptanács Végrehajtó Bizottságát, a tartományi pártbizottság Tudományos és Művelődési osztályát és a Művelődési Minisztérium Színházi Osztályát is. De a marosvásárhelyi színház a felsőbb nyomás ellenére sem egészében tett eleget az ideológiai üzenetek tolmácsolása és az új embertípus propagálása „missziójának”, ebből adódóan folyamatosan több konfliktusuk volt a

128 1950-ben bevezették a rajonálási törvényt, amely az addig francia típusú, megyékből álló rendszerrel szemben egy szovjet, hármas felosztású területi felosztást követett (község/város/municipium-rajon-tartomány). Ez egyébként az időszak hatalomkiterjesztési folyamatának lenyomata volt. Végül 1952-ben szovjet mintára létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt (MAT), amelyhez Gyergyószentmiklós (kutatási terepünk és környéke) is hozzátartozott. 1960-ban átalakították, ezt követően a Maros-Magyar Autonóm Tartomány nevet viselte 1968-ig, a megyésítésig. Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél...* 48–55.

129 Az eszme a harmincas évekből ered, a Révai József által megalkotott „progresszív hazafiság” tételéből, amelynek célja a nemzeti érzelmek és a proletár internacionalizmus összekapcsolása. Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél...* 130.

130 Uo. 95., 129–130., 178.

131 Uo. 168., 171., 178.

hatóságokkal. Szabó Ernő főrendező és Tompa Miklós igazgató járta ki azt az utat, hogy az előzetes műsortervtől eltérő darabokat is játsszanak. Szimonov-, Leonov-darabok helyett Heltai-, Machiavelli-darabokat vittek színre. A hatalom szemében Tompa kispolgári elemnek számított, szakmai feddhetetlensége és Bukarestből is védett személyisége miatt azonban elmozdíthatatlannak bizonyult. Az 1960-ban Maros Magyar Autonóm Tartományra (MMAT) átnevezett és területileg átszervezett régióban a szigorúbb irányelvek követése a kulturális intézmények hétköznapijait továbbra is meghatározta, illetve a már említett alkukapcsolatok is. A meggyesítést követően – amellyel együtt járt az értelmiségiek által megalkotott „hargitaiság”¹³² eszményének népszerűsítése – az új tömegkulturális rendezvények létrejöttével átalakult a kulturális intézmények működése Hargita megyében.¹³³

Ceaușescu hatalomra jutását (1965) követően megjelent a szocialista kultúra új iránya: fogyasztható *tömegkultúrát* kezdett szorgalmazni a kultúrpolitika. Továbbra is állami finanszírozás és ellenőrzés alatt működött a közművelődés, illetve az addigi intézményhálózatot bővítették a művészeti népiskolákkal és a népi alkotások házáival.¹³⁴ Ebben az időszakban a közművelődés, a szórakoztatás és a kulturális szolgáltatás került előtérbe. A pedagógusok körében kötelezővé vált az úgynevezett kultúr-munka, amely az iskolán kívüli kulturális-népművelő tevékenységet jelentette. A pedagógusok feladatai közé tartozott, hogy az általuk vezetett műkedvelő csoportok munkáját integrálják a Megéneklünk, Románia országos fesztivál és a Daciada tömegsportmozgalom szervezetébe.¹³⁵

A Megéneklünk, Románia fesztivált 1976-ban alapították a Politikai Nevelés és Szocialista Kultúra címmel is jelzett kongresszuson. A címet Alecu Russo (1817–1859) azonos című esszéje¹³⁶ inspirálta. Évenként szervezték, ebben a „mozgalomszerű” nemzeti kulturális rendezvényeket területileg, műfajilag tagolva felmenő rendszerben egyetlen egységes szisztémába akarták szervezni. Célja a szocialista tudatformálás, a forradalmi hangvételű, ideologikus előadások bemutatása volt. A sajtó intenzíven hozzájárult a rendezvénysorozat propagálásához. Így tömegmozgalommá nőtte ki magát, és a nép a nemzeti kultúra letéteményeseként jelent meg a szellemisé-

132 Az úgynevezett hargitaiság az 1968-as meggyesítést követően kezdődik, amikor Hargita megye lesz „a magyar megye”; az ott élő értelmiségiek és politikusok feladatuknak tekintik egy kulturális ür betöltését, amely a hargitai ember, a hargitai kultúra definiálását, megalkotását feltételezte. Retorikai klisérendszer alakítottak ki, amelynek hordozója volt a megyével párhuzamosan megszülető Hargita, a megyei napilap. A mindennapi élet és a „hargitaiság” eszménye azonban ritkán találkozott egymással, illetve csak a létrehozók és a fenntartók szűk rétege vette komolyan. Biró–Bodó: *Kizárási és bekebelezési technikák...* 196–208.

133 Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél...* 188–194.

134 Novák–Tóth–Bartos: *Társadalmi változások...* 756–757.

135 Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata...* 15.

136 Alecu Russo *Cîntarea României* című műve 1850-ben jelent meg a szerző neve nélkül a România Literară című irodalmi folyóiratban.

gében. A fesztiválnak a tömegkultúra népszerűsítése és a lakosság célzott befolyásolása volt a célja. A romániai műkedvelő és professzionális művészeti megnyilvánulások többsége a Megéneklünk, Románia neve alatt futott.¹³⁷ A román nemzeti öntudat és a népi kultúra erőteljes propagálása mellett a rendezvény a személyi kultuszt is kiszolgálta. A mozgalom egyfajta seregszemplét hozott létre, amelyen mind az amatőr, mind a profi művészek részt vettek, illetve részt kellett venniük. A rendezvénynek verseny jellege is volt, ahol „összemérhették erejüket” a különböző művészeti csoportok.¹³⁸ Helyi, regionális, megyei és országos szakaszai voltak a Megéneklünk, Romániának, ahol a helyi szakaszon dobogós helyezést értek továbbjutottak a megyei, majd onnan az országos szakaszra. Az utóbbit több alkalommal Bukarestben vagy valamelyik, a lakosság nemzetiségi összetételét tekintve román többségű városban szervezték meg. Hargita megyében a helyi szakaszt a Zsögödfürdőn minden év tavaszán megszervezett Tavasz a Hargitán elnevezésű verseny testesítette meg. De például a lövétebányai Bányásznapi vagy a szentegyházi Nárciszfesztiválnak is nagy visszhangja volt.¹³⁹ A helyi szakaszok ugyancsak a Megéneklünk, Románia név alatt futottak. Az országos és a megyei rendezvényeket évente csak egyszer rendezték meg, ezek nagy volumenű rendezvénynek számítottak. A helyi szakaszok egész évben, helyileg és intézményileg is más-más időpontokban kerültek sorra. Ezek a versenyek kisebb léptékűek voltak, többnyire az adott intézményhez tartozók vettek részt benne.

Az országos és megyei szakaszokon nevesebb művészek, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsok vezetői, inspektorai, a pártbizottság tagjai közül, illetőleg a propagandaosztályokból kerültek ki a zsűritagok. A helyi szakaszokon pedig a megyei Művelődési Tanácsból kirendelt személyek, a helyi sajtó és a művelődési intézmények vezetői, a helyi művészek zsűriztek. A nyolcvanas években egyre nagyobb méreteket öltött a rendezvény-mozgalom, a művészeti produkciókat ekkor már alapvetően az amatőr szerzők és előadók határozták meg. Az 1968-ban létrehozott országos és a megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsok, a pártbizottság és a propagandaosztályok ellenőrizték és adtak ki előírásokat a művelődési életre vonatkozóan, ami persze kiterjedt a Megéneklünk, Románia kultúrversenyre is¹⁴⁰ – de ekkor már viszonylagos alkotói szabadságról sem beszélhetünk.¹⁴¹

Ezek a rendezvények előre kidolgozott forgatókönyv szerint zajlottak, mindegyik a helységek, illetve a megye szimbolikus sajátosságait propagálta, tematizálta. A közművelődés jellegét erőteljesen meghatározta a régió népi hagyományainak felmutatá-

137 Ernei Júlia: *A román kultúrpolitika evolúciója...* 428–429.; Oancea, Constantin Claudiu: *Mass Culture Forged on the Party's Assembly Line...* 54–60.; Vasile, Cristian: *Mișcarea artistică de amatori...* 140.

138 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 130.

139 Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata...* 15.

140 Novák–Tóth-Bartos András: *Társadalmi változások...* 756.

141 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 128–130.

sa, a székely folklór és kézműves alkotások is nagy hangsúlyt kaptak¹⁴² mind a helyi rendezvények, mind a Hargita és a Megyei Tükör megyei lapok hasábjain.¹⁴³ A közművelődés erőteljes népi kultúrára való ráépítése országos és hivatalosan is elvárt tendencia volt.¹⁴⁴ Mindezek mellett gyakoriak voltak a képzőművészeti táborok (a legkiemelkedőbb a gyergyószárhegyi Barátság Művésztelep, ahol egész Romániából képviseltették magukat elismert képzőművészek); a szavalóversenyek; a képzőművészeti kiállítások; az író-olvasó találkozók, a kórustalálkozók és az amatőr színjátszók előadásai.¹⁴⁵

Természetesen Gyergyószentmiklós és a környező települések is aktív részesei voltak az országosan kiépült közművelődési hálózatnak – hiszen minden állami egységnek kötelező volt részt venni a különböző országos és helyi kulturális rendezvényeken. Könyvemnek nem célja, hogy a Gyergyói-medence összes kulturális szerveződését

142 A jelenséget a szakirodalom folklorizmusként nevezi meg, amely iránt az 1970-es évek végétől a néprajztudomány nagy érdeklődést mutatott. V. E. Guszev a folklorizmust társadalmilag meghatározott folyamatként határozza meg, amely eltér a hagyományos folklór kialakulásától és létezési körülményeitől. Akkor tűnik fel a folklorizmus jelensége, amikor bizonyos objektív körülmények felmerülése akadályozza a folklór fejlődését, illetve akkor, amikor a nemzeti kultúra kialakításához vagy újratermeléséhez igyekeznek felhasználni. Guszev öt típust nevez meg a szocialista társadalmakban fejlődő folklorizmusra. A romániai tömegkulturális rendezvények a következőkbe illenek bele: a folklór transzformációja az amatőr művészeti tömegmozgalmakban, a folklór transzformációja az állami-társadalmi koncert- és esztrádművészet rendszerében, illetve a folklór adaptációja a hivatásos művészet területén (Guszev, V. E.: *A folklorizmus... 440–442.*). Herman Bausinger a folklorizmusról alkotott szerkezetében három lépcsőfokot különböztet meg, amelyben a Megéneklünk, Románia verseny a második és a harmadik szakaszba építhető be. A második szakaszban Bausinger ideológiailag homogenizált társadalomról beszél, amelyben a folklór a homogenizálás egyik eszköze lehet, egyértelmű és új identitást közvetítő emblémakkal, a részvétel ezeken a rendezvényeken általában kötelező. A harmadik lépcsőfokon a bemutatás főképp kifelé irányul, a nagy rendezvények azt hivatottak jelezni, hogy megvan még a harmónia (Bausinger, Hermann: *A folklorizmus fogalmához.* 439–440). A székelyföldi folklorizmus jelenségére a Biró A. Zoltán, Gagyi József és Péntek János által 1987-ben szerkesztett tanulmánykötet is reflektált. A tanulmányok sorra veszik a térségben a 60-as évektől egyre nagyobb érdeklődésnek örvendő népi kultúra változásait és reprezentációit. Éles kritikai megfigyeléssel beszélnek a népi kultúra reprezentációs jellegéről, az eladhatóságról és arról, hogyan és milyen eszközökkel építik be a népi kultúra elemeit a szocialista népi kultúrába. Összességében a hatvanas évektől kezdődő és a nyolcvanas években erőteljesen lüktető új „műfaj” születéséről beszélnek, amelyben a népi kultúra elemei tömegkulturális jelenségekké válnak (népi alkotások, színművek, színpadi táncok stb.) és gyakran a giccs kategóriájába esnek. Illetve kitérnek a műfajteremtők világára is, akik a megyei Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Irányító Központjának munkatársai, alacsonyabb szinten a gyárak és az üzemek nem pedagógiai végzettségű kultúrmunkásai, az úgynevezett kultúrázók, akiket azért alkalmaznak, hogy az amatőr csoportokat vezetve részt vegyenek a hivatalos kulturális tömegfesztiválokon (Biró–Gagyi–Péntek: *Néphagyományok új környezetben...* 15–228.; Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata...* 56).

143 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 135.

144 Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România...; Oancea, Constantin Claudiu: *Mass Culture Forged on the Party's Assembly Line...* 67.

145 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 132.

számba vegye, voltak/vannak azonban olyan formációk, néptáncgyüttesek, amatőr színjátszó csoportok, kórusok, irodalmi körök, amelyek megalakulásuk óta akár máig is működnek. Így az 1972-ben létrejött gyergyószentmiklósi Hóvirág Néptáncgyüttes, a Salamon Ernő Irodalmi Kör (1962), a Figura kísérleti színház (1984), Gyergyóditróban az 1964-től Petres Lajos által vezetett¹⁴⁶ gyerek- és vegyes kórus. A vizsgált időszakban a Gyergyószentmiklós körüli összes településen aktív kulturális élet zajlott. Gyergyócsomafalván a hetvenes évek végén korszerű kultúrházat építettek azzal a céllal, hogy az erdélyi nagy színházak (Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy stb.) előadásait fogadni tudják.

1975. december 21-én avattuk fel, azt már ejtett padlóval, tehát színházteremnek lehet nevezni, a nagyobb színházakat is fogadni tudtuk négyszáz férőhellyel. (R58)

A megyésítés után a községek közművelődési életét a községi pártbizottság propagandaitkára irányította, aki egyben a kultúrotthon igazgatói szerepét is betöltötte. Ezenkívül a községi néptanács elnökhelyettese is vezető szerepet töltött be a helyi kulturális életben, kiegészülve az agitációs brigádok tevékenységével, illetve a tanárookra és a pedagógusokra is kiemelt szerep hárult a helyi kulturális élet működtetésében.¹⁴⁷ Hargita megye összes településének kulturális élete – ugyancsak a megyésítést követően – a Szocialista Kultúra és Nevelés Bizottságának, illetve az Alkotások Házának felügyelete és irányítása alá került.

Kiss Dénes szerint a nyolcvanas években a falvak belső rétegzettségében megállapítható egy *adminisztratív-gazdasági* elit csoport és egy *kulturális* elit csoport. Utóbbiba a tanárok, tanítók, orvosok és (ritkábban) mérnökök tartoztak. A kulturális elithez tartozók általában felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, kapcsolathálójuk is az oktatá-

¹⁴⁶ Gyergyóditróban az első férfikórus 1867-től működött, az I. világháború alatt azonban megszűnt. 1926 után újraéledt, de a II. világháború miatt újra szünetelt. 1946 januárjában Kacsó Ferenc karnagy vezetésével a kórus folytatta tevékenységét. 1947-ben az államosítás hozott változásokat a kórus működésében, az énekkar önellátása megszűnt, a továbbiakban pedig az állami támogatásoktól függött. Ettől kezdve az énekkar rendszeresen részt vesz az országos és tartományi kultúrversenyeken. Az 1800-as évek végéről, az 1900-as évek elejéről már van utalás ditrói gyermekek énekkari tevékenységére, de a két világháború közti időszakról vannak pontosabb adatok a gyermekkórus működéséről. 1935-ben a gyergyói-medencei gyermekkórusok vándortalálkozóján a ditrói gyermekkórus is részt vett. Ennek a találkozáson verseny jellege volt. A legjobb kórus egy zászlót kapott, amelyet egy évig őrzött. 1948-ban az új oktatási törvény életbelépésével leépült a kórus egyházi tevékenysége. Az állami ünnepeken politikai tartalmú műsorral kellett készülnie, ez volt a feltétele a működésének. 1967-ben ünnepelte a kórus a centenáriumát. Petres Lajos 1964-től vette át édesapjától, Petres Ignáctól a vegyes kar, a gyermekkar és a líceum kórusának vezetését, ezeket egészen 2000-ig irányította. Petres Lajos: *Áldást, békességet kívánok házamnak...* 18–22., 36., 57–59.

¹⁴⁷ Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 129.

si intézményrendszerben teljesedett ki, annak ellenére, hogy pártvonalon, ha ritkábban is, de voltak kapcsolataik. A kulturális elit csoport a falusi társadalomtól eltérő, értelmiségi életmódot folytatott, szinte az egyetlen olyan csoport, amelyik nem foglalkozott gazdálkodással.¹⁴⁸ Kutatásom a helyi kulturális elit visszaemlékezésén alapszik, azonban Kiss Déneshez képest valamivel tágabban értelmezem a falusi kulturális elitet. A kérdezettek között kultúrház-igazgatók, egykori propagandatitkárok, iskolaigazgatók, tanárok, orvosok, tanítók, könyvtárosok és szakképzett, de felsőfokú tanulmányokkal nem rendelkező személyek is szerepeltek. Ezért e tekintetben jóval összetettebb a falusi kulturális elit meghatározása. Az általam kérdezett tizenkilenc „kultúrunkásból” öt személy nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a szakképesítésük vagy kapcsolódott valamilyen módon a kulturális élethez (gondolok itt a könyvtárosi munkára vagy a koreográfusi „pályára”), vagy más szakmai felkészültségük volt (többnyire mezőgazdasági szakképesítés). A tanítók elengedhetetlen szereplői voltak a kulturális életnek, viszont voltak szakképzetlen, helyettesítő tanítók is (főként az ötvenes-hatvanas években). A következő réteg a szakmunkás végzettségűeké. Már az ötvenes évektől kezdődően jellemző volt, hogy a paraszti sorból „felemelkedett” gyári munkáságnak teret biztosított a korabeli kultúrpolitika, hogy amatőr színjátszó körökben, az irodalmi életben, kórusokban stb. kibontakoztathassa tehetségét az, aki affinitást érzett erre. Ez egyrészt saját választás is volt, másrészt egyfajta nyomásnak volt köszönhető, hiszen minden termelői üzem rendelkezett kulturális szakosztállyal is, amely kötelezően a különböző pártünnepek, évfordulók alkalmával műsorral szórakoztatta a közönségét. Így nem meglepő, hogy a nyolcvanas években is találunk olyan személyeket, akik nem rendelkeztek felsőfokú képzettséggel, viszont sikeresen működtették, „felvirágoztatták” vagy aktívan részt vettek a kulturális mozgalmakban, intézményekben. Ezek a személyek voltak a már említett „kultúrázó”.¹⁴⁹ Ehhez kapcsolódik az agitációs brigád közismert működése, ahol kimondottan az üzemek dolgozóinak munkamorálját javító humoros formában rövid verses énekeket költöttek, általában valakinek a rosszul végzett munkáját „énekelték ki”. A kulturális élet működtetői azonban nem tartották az agitációs brigádok munkáját a helyi kultúra szerves részének, inkább csak a hatalom által kikényszerített, silány minőségű hazafias ügyködésnek.¹⁵⁰

Egy példa:

„A szárhegyi néptanácsnál be jól megy a munka, rendelkeznek, intézkednek, még sincs foganatja. Hejjj, élet, élet, élet, élet, ez aztán az élet. Ha nem hiszed, gyere hozzánk, ott majd meggyőződhetsz!” Nem a rendszert bíráltuk, hanem a

148 Kiss Dénes: *A falusi elit átalakulása Erdélyben...* 12.

149 Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata...* 56.

150 Vasile, Cristian: *Mișcarea artistică de amatori...* 127–131.

rendszerben lévő embereket, akik nem csinálták meg a munkájukat, sőt ezt kérték, hogy meg kellett bírálni, hogy nem jól megy a munka. Ki kellett énekelni, hogy hol a baj. Nem tudták jól felszedni a kollektívbe a pityókát. „Piros is volt, fehér is volt, de felszedni, de kiszedni, de nehéz volt.” Ilyen marhaságokat énekeltek. Agitációs brigád örökké volt, megszegyenítették azokat, akik nem dolgoztak jól. A kultúrba¹⁵¹ énekeltek ki, nem a nagyfőnököket, csak a helybélieket, hogy jobban menjen a munka. Az agitációs brigádba én örökké benne voltam. (R39)

Több történet szól olyan esetről, ahogyan a Megéneklünk, Románia versenyeken a résztvevők sikeresen játszották ki a cenzúrát és a hatalom figyelmét. A kulturális elit résztvevői az esetek többségében sikerrel egyensúlyoztak a formális kényszer és a helyi közösség igényei között. Például a vizionálások¹⁵² alkalmával vagy a kultúrversenyeken, amikor a falusi színjátzó körök vagy dalcsoportok nem szívesen tanultak be román nyelvű műveket, mert egyrészt a hiányos nyelvismeret gátolta őket a megértésben, másrészt ezek többnyire a kommunista eszméket voltak hivatottak hirdetni, ilyenkor a közösség igénye a kulturális versenyeken abban mutatkozott meg, hogy a nemzeti kisebbségi kulturális és helyi vonatkozású, tradicionális értékeket reprezentálták.¹⁵³

Ugye próbálták örökké globalizálni, leszorítani s román színbe öltöztetni. Voltak, akik bedőltek ennek, de volt, aki megtalálta a módját, hogy mégse ez történjen, de pont ennek a leple alatt a sajátos értékeket hozza fel az ember. Mikor azt mondták, hogy a nemzeti értékek fontosak, hát akkor vesszük először a sajátjainkat, s azután jönnek a többiek. A Megéneklünk, Románia fesztivál keretén belül, ugye, volt lehetőség arra, hogy sajátos helyi értékeket szedjen elő az ember, népdalversenyek, irodalmi versenyek, író-olvasó találkozók stb.,¹⁵⁴ egy pezsgő kulturális életet lehetett teremteni. (R11)

151 Kultúrház, művelődési ház.

152 Vizionálás: a kulturális műsorok premier előtti ellenőrzése az arra kijelölt hivatalos személyek és cenzorok által.

153 Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata...* 61.

154 Itt nem egyszerűen lehetőség volt a kulturális programok szervezésére, hanem tervszerűen előírt teljesítést kívánt meg a Megéneklünk, Románia program. A formációknak havonta legalább egy műsorral volt kötelező készülniük; a kórusoknak évente 6-8 új éneket kellett repertoárjukba iktatniuk; az agitációs brigádoknak, amelyek színműveket adtak elő, évente két új előadással kellett készülniük; a néptáncscsoportoknak évente két új műsorral kellett fellépniük; illetve az egyes településeknek évente egy-két irodalmi-kulturális műsort kellett szervezniük. Oancea, Constantin Claudiu: *Mass Culture Forged...* 65.

Az idézett visszaemlékezés-részlet a magyar kisebbségi nézőpontból beszél ugyan, de utal arra a nyolcvanas évekbeli Romániában – különösen a kulturális, szellemi és politikai életben – érvényes aspektusra, amikor a marxista beszédmódot felváltotta egy erős *nemzetideológiai* diskurzus. Ennek következménye a román nemzeti értékek és szimbólumok hangsúlyozása volt. Azok a magas kulturális értékeket képviselő román értelmiségiek, akik nem csatlakoztak ehhez a diskurzushoz vagy egyenesen ellen voltak, végső soron mégis hozzájárultak a nemzeti ideológiai diskurzus reprodukálásához. Ez vagy a távolmaradásban, vagy a deklaráltan európai (nyugati) értékek képviselésének hangsúlyozásában – vagy a kulturális szférában való működésük elletlenülésében teljesedett ki.¹⁵⁵ A magyar kisebbség reakciója erre – legalábbis az általam vizsgált térségben – a(z erdélyi) magyarság szimbólumainak és értékeinek a kvázinyilvánosságba való áttemelése volt.

Kutatásom interjúbeszélgetéseken alapszik, mindvégig szem előtt tartom azonban azt is,¹⁵⁶ hogy az elbeszélte történetek a jelenben megélt pozíciókból születtek, ezzel együtt szépítik, akár felértékelik a harminc évvel ezelőtti múlt eseményeit, teljesítményeit,¹⁵⁷ valamint azt, hogy a nyolcvanas években a kisebbségi elitre jellemzővé vált az úgynevezett etnikai diskurzus,¹⁵⁸ amely a mindennapi tevékenységekbe és szóhasználatba beépült és felerősödött.¹⁵⁹

A következőkben a Megéneklünk, Románia helyi szakaszainak felidézése révén igyekszem vizsgálni a nyolcvanas évek helyi nyilvánosságát, a kvázinyilvánosságot.

3.2. A KVÁZINYILVÁNOSSÁG ÉS AZ ÁTJÁRÁSI TECHNIKÁK A VISSZAEMLEKÉZÉSEKBEN

A szocialista társadalmakat vizsgáló kutatók a nyugati társadalomelmélet *nyilvános–privát szféra* distinkciója helyett inkább hármas felosztást javasolnak (*hivatalos – kvázinyilvános – privát szféra*). A vizsgált időszakban szinte csak a hivatalos szféra reprezentatív nyilvánossága működhetett, ezért a ceremonizáltság által váltak láthatóvá

155 Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență...* 302., 316.

156 Illetve munkám másik célja – amely jelenleg folyamatban van –, hogy a visszaemlékezések mellett az állambiztonsági iratokban található jelentéseket is figyelembe vegye.

157 Gyáni Gábor: *A mindennapi élet mint analitikus kategória...* 152–161., 259–274.

158 Biró A. Zoltán az etnikai diskurzust a hatalommal szembeni *nem legitim* diskurzusként definiálja, mintegy menedékként értelmezi, amelyet a kisebbségi elit a nyolcvanas évekre teljesen a magáévá tett. Az etnikai diskurzus a rejtett etnikai nyilvánosságban legalább annyira kötelező volt, mint legitim megfelelője. Az elitnek tisztáznia kellett a viszonyát mindkét diskurzushoz. A legtöbb esetben fel kellett vállalni a legitim diskurzussal való azonosulást, illetve az etnikai diskurzussal való *rejtett* azonosulást. Ez azoknak okozott problémát, akik egyik diskurzussal sem tudtak azonosulni. Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák?...* 72–74.

159 Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok...* 72.

azok a körök, amelyeket a hatalom láthatatlanná akart tenni. A hatalom mindenhatósága miatt a mindennapi élet arra törekedett, hogy – megfelelő személyek irányításával – a rejtett értékeit a hivatalosság területére emelje át vagy a maga számára addig idegen területeket hódítson meg. „Megfelelő személyeken” értem azokat, akik valamilyen módon hivatalosan a „fenti” világot¹⁶⁰ is reprezentálták.¹⁶¹ Lehetett iskolaigazgató, kultúrház-igazgató, tanár, mérnök stb., olyan, akit a „lenti” világ is megbecsült. A következőkben azt veszem szemügyre, mekkora szabadsága volt a két szféra közötti mozgásra az állami kulturális és adminisztrációs intézmények hivatalnokainak és a hétköznapi embernek – jelen esetben a lokális kulturális élet résztvevőinek – és ezek milyen szerepváltozásokkal jártak.¹⁶²

A nyolcvanas évekre a székelyföldi társadalomban kitermelődött a kétosztatú világ, a „mi” és az „ők” dichotómiája, és – mint korábban említettem – a kettő közötti átjárás, a két világ találkozása a mindennapokban és az ezeknek háttérrel nyújtó társadalmi nyilvánosságokban egy sor stratégiai eljárást igényelt. Bár e kettős világ a hétköznapiakban mérsékelten mutatkozott meg, a hivatalos kultúrversenyeken a román és magyar nyelvű kettős hatalom világaként manifesztálódott. A „mi” és az „ők” elhatárolódását a vizsgált időszakban jól elkülönített fogalmak, a nemzeti identitást erősítő szimbólumokkal megtöltött tartalom is jelzi. A *mi-csoport* a magyar kisebbséget jelöli a román (nemzeti, szocialista) többséggel szemben. Mivel ezek az identitáselemek eltérnek a hivatalos ideológiai irányelvektől, a centralizált beszédmódtól, *politikai* cselekvéssé artikulálódnak.¹⁶³ Jóllehet a román–magyar szakadás az 1989 végi eseményeket követően válik szembetűnővé,¹⁶⁴ már a kommunista diktatúra központosított hatalmi struktúrájában is fellelhető ez a kettős hatalmi szerkezet, amelyben a két „fél” nem egymástól elkülönülve, hanem szoros kölcsönhatásban működött.¹⁶⁵ Ez volt a feltétele a *mi-csoport* önérdék-érvényesítő stratégiáinak.

A példákban a nyolcvanas évek kulturális életét működtető személyek szólanak meg. Az elbeszéléseik – amelyek a Bodó Julianna által megalkotott kvázinyilvánosság jegyeit hordozzák magukon – azt bizonyítják, hogy a ceremonikusságon kívül vagy mellett más feltétele is volt a kvázinyilvánosság megteremtésének. Az informális kapcsolatháló, a bizalmi formális-informális viszonyok, amelyek a hatalométől eltérő ideológiai tartalmakat rejtettek magukban és ellentétes irányba befolyásolták a kultúrpolitikát,¹⁶⁶ mind ennek az alternatív nyilvánosságnak az alapját képezték. Ehhez

160 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 97.

161 Ezt bővebben az elméleti részben taglaltam. Itt csak visszautalásképpen jeleztem a nyilvánosságformákat.

162 D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben.* 71–72.

163 Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak...* 6.

164 Tánzos Vilmos: *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön.*

165 Ahogyan az elméleti bevezetőben is említtem, a két (magyar és román) világ szereplőinek összjátéka figyelhető meg a hivatalos rendelkezések és tiltások kijátszásában.

166 Kiss Ágnes: *Informális gyakorlatok...* 187.

olyan személyekre volt szükség, akik a hivatalosságot is képviselték, nélkülük ezek a szituációk nem lettek volna védettek. A bemutatandó példákban a gyergyói falvak kulturális életét működtető és a Hargita megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Bizottságának és az Alkotások Házának vezetői, inspektorai közötti bizalmi kapcsolatról lesz szó. Ezeknek a bizalmi viszonyoknak a sajátosságuk, hogy nem fesztív módon járnak el, hanem ügyeket intéznek, esélyt szereznek arra, hogy a kisebbségek a nyilvánosságban, a kultúrversenyeken a maguk értékeit reprezentálhassák.

Az első példa trükköket tár föl a hatalom és cenzúra kijátszására, ahol egy hallgatólagos együttműködés tapasztalható a kultúrversenyek szervezői és a résztvevők között.

Megalkuvás kellett legyen, tehát úgy lehetett Bartók-műveket tanítani, Kodály- és Bartók-, magyar kórusműveket, az erdélyi magyar kóruszeneszerzők műveit, ha románt is tanítottunk.” (R54)

Erre a ditrói gyermekkórus megoldása a következő volt: nemcsak vegyítették a kórusműveket, hanem a repertoárban „kedvező” sorrendben válogatták be a román és magyar műveket. Kvázi keretet szabtak az előadásuknak román művekből, hogy belecsomagolhassák/integrálhassák a magyar műveket is. A Megéneklünk, Románia szakaszain a ditrói gyermekkórus a hivatalosság egyszerre fizikai és szimbolikus terébe lépett be. A „fenti” világ érzékelhető, jól látható elemei uralják a teret, mégis ez volt az egyetlen hely, ahol nyilvánosan elfogadtatható volt az etnikai identitás jelzése a Bartók- és Kodály-művek előadása révén. Ideális esetben a magyar zeneszerzők művei nem tartoznának pusztán a magánszférába, erre az időszakra azonban jellemző volt, hogy a kisebbségi kulturális értékek már visszaszorultak a magánszféra terébe, ezért volt nagy jelentősége ezeket onnan kiemelni (Bodó 2004).

1983. május 3.

1. Constantin Marin: Ceașescu și copiii
2. Bartók Béla: Cipósütés
3. Kodály Zoltán: Gergelyjárás

1987. április 14.

1. Neagu Mircea: Pionieri visătorii
2. Bárdos Lajos: Az árgyélus kismadár
3. Kozma Mátyás: Tavasz a kertben
4. Grigoriu Gheorghe: Marș pionieresc
5. Petres Csaba: Vettem majorannát
6. Chilf Miklós: Tavasz hívogató
7. Constantin Marin: Ceașescu și copiii

A másik eset: 1976-ban Vasluiiban. Akkor engem már ismert a román zeneszerzők elnöke, a bukaresti Ludovic Paceavo, mert egyes kórusokkal négy éven keresztül ilyen nyíltszíni televíziós versenyen vettünk részt. [...] Beállt a gyer-

mekkórus, és a karmester mindig oda kellett menjen a zsúrihez, hogy válasszák ki abból a tizenötből, hogy melyiket énekeljék, na és kérdezi, hogy melyiket. No de azért, mert ő is írt egy vegyeskórus-művet, az volt a címe, hogy Partid Lumină, A pártfény. Na, meg is csináltuk többször is, nem volt azzal gond, jól ismertem, és azt mondja, hogy milyen énekeket énekelsz. És mondom, hogy válasszon és kiválasztott két kötelezőt, s te melyiket választod, és mondom, hogy két Bartók- és két Kodály-művet. Bartók: Cipósütés, Kodály Zoltán: Gergelyjárás. S azt mondja, hogy ezeket nem lehet, s mondom, miért nem lehet? Hát mert Kodály milyen nemzetiségű zeneszerző volt? Mondom, milyen volt. És Bartók? Mondom, igen ám, de Nagyszentmiklóson született, Romániában, és ő volt a legnagyobb románnépzene-gyűjtő! Nem számít, azt mondja. Kijelölt a tizből még kettőt. Mondom, Isten segélje, jól van. Ahogy megyek fel a lépcsőn a színpadra, azt mondja a hangosbemondó, hogy menjek vissza (románul). Vissza-megyek és azt mondja, hogy meggondolta magát, és „énekeltesd, amit akarsz”. Úgyhogy rendes gyerek volt. (R54)

A fenti példa jól szemlélteti az informalitásnak azt a válfaját, amikor a szakmai kapcsolatok által kialakult jó ismerősi viszony jegyében nem korlátozták egymást a kulturális élet vezetői. Az informalitás lényegi kettőssége figyelhető meg,¹⁶⁷ melyben a korábban kialakított viszony következtében engedményt sikerült kieszközölni. A visszaemlékező a kapcsolat társadalmiságát emeli ki, ami azt feltételezi, hogy korábban személyes-informális beszélgetés is létrejöhetett a két személy között. A kapcsolat eszközösége nem emelkedik ki, mivel a kórusvezetőnek nem volt célja az adott helyzetben az ismeretiségre hivatkozni, mégis annak tudja be az engedményt.

A nyolcvanas években rendszeresek voltak az író-olvasó találkozók, minden év februárjában országosan megrendezték a Falusi Könyvhónapot, augusztusban a Politikai Könyvhetet, márciusban az Intézmények Könyvhetét. E rendezvények alkalmával a Kriterion Könyvkiadó íróit és fordítóit is olvasótalálkozókra hívták, amelynek rendszerint Kriterion író-olvasó találkozó volt a címe, viszont mindig az állami felügyeletű, hivatalos rendezvény neve (pl. Megéneklünk, Románia, Politikai Könyvhét stb.) adta a keretet. A nyolcvanas évek vége felé már megmutatkozott az író-olvasó találkozók ellehetetlenítési szándéka, a szervezőket amiatt bírálták, hogy a találkozónak nacionalista jellege volt a tekintetben, hogy mindig csak magyar írókat hívtak meg. Ezért utóbb román szerzők is meghívást kaptak a találkozókra,¹⁶⁸ olyanok, akik a szer-

167 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 9.

168 Mircea Dinescu, Gelu Păteanu, Romulus Guga, Constantin Olariu stb. A 20. századi román kortárs irodalom megkerülhetetlen alakjai, akik gyakran látogatták a Székelyföldet, és egyébként jó szakmai és baráti kapcsolatban is voltak az erdélyi kortárs irodalmi élet meghatározó személyiségeivel. Ezekről bővebben R23 mesélt, aki akkoriban a kulturbizottság embereként szervezte az író-olvasó találkozókat Erdély- és Székelyföld-szerte.

vezők elmondása szerint „kicsit az ők oldalukra hajlottak”,¹⁶⁹ a találkozó ezen az áron működhetett tovább.

Kialakult egy sajátos kommunikációs nyelv, amit nagyon könnyen megértett mindenki. És érdekes megfigyelni, mert nem éppen madárnyelv, de olyan utalások, annyira értette a közönség ezt a nyelvet, az irodalmi, és a hétköznapi nyelvet is. Például nagyon érdekes dolgok születtek így, s mindig az volt az eljárás, hogy ez is a Megéneklünk, Románia fesztivál keretében zajlott, az ellen van-e kifogásuk? Nincs. Hát akkor? Ott volt hátul a színpadon kitéve, hogy Megéneklünk, Románia. Kész, fesztivál. (R11)

Ez a példa is a hivatalosság terében játszódik, ahol a cél az identitás nyilvános kijelzése, ünnepi formába öltve. A Megéneklünk, Románia fesztivál reprezentációinak használata védekező eszközként szolgált, hogy a kortárs erdélyi magyar irodalomról beszélhessenek. Bár a hivatalosság keretében zajlott az esemény, a hivatalostól eltérő volt a diskurzus. Emellett az író-olvasó találkozók és az azokat követő, zárt körű összejövetelek az írók, lapszerkesztők, könyvkiadók vezetői számára azt az informalitást teremtették meg, amelyben könnyen lehetett tájékozódni, ügyeket intézni. Az összejövetelek, vacsorák mindig az adott település vagy intézmény kulturális ügyeivel foglalkozók által szervezett események voltak.

Cseke Péter nagyon jó barátom, s az ő segítségével. Na ő hozta a kolozsvári szakembereket. [...] Bitay Ödön, aki a Politikai Kiadónak volt magyar részről a főnöke, vele megint jó kapcsolatom volt, és akkor ő a legrangosabb történészeket hozta, abból állt, egy mondatot mondtunk arról, hogy Politikai Könyvhét, s akkor tértünk rá a mi közös dolgainkra. (R13)

A nyolcvanas évek egyik rendszeresen megszervezett eseménye a Politikai Könyvhét volt. Bár „elrettentő” címet viselt, a szervezők elmondása alapján ez a rendezvény bizonyult a legsikeresebbnek, mivel a legrangosabb írókat és szakembereket gyűjtötte össze. Emellett például Bitay Ödön a Politikai Könyvkiadó szerkesztőjeként legitímálta is a hivatalosságok előtt. A rendezvény etnikai határképzése a *mi dolgaink* kifejezésben rejlik, ami a magyar nemzeti kultúra nyilvános felmutatását, művelését jelentette, a magyarságtörténethez, a magyar irodalomhoz kapcsolódó témákat érintettek.

A helységek kulturális formációinak műsorterzeit a megyei Szocialista Nevelés és Kultúra Bizottságánál vagy az Alkotások Házánál kötelező volt engedélyeztetni, ezt

¹⁶⁹ Olyan román írók és költők, akik nyitottak voltak a magyar kultúrára, akikkel jó baráti viszonyban volt a magyar irodalmi közeg, illetve egymást segítették a hatalmi diskurzus ellensúlyozásában, kijátszásában.

követően a műsorok elkészültével is számíthattak arra, hogy a megyétől valaki kimegy „vizionálásra”, azaz tartalmi felülvizsgálatra.

*Minden turné előtt kijöttek Csíkból vizionálni. A megyei pártbizottság propagandaosztályától valaki, vagy a megyei propagandatitkár, a megyei kultúrbi-
zottság, a megyei szaktanács, a megyei Alkotások Háza. S ezekből jött négy-öt
ember – s akkor ilyenkor zsebbe nyúlós és pohár pálinka.” (R53)*

A zsebbe nyúlós és pohár pálinka¹⁷⁰ jelzi azt a cselekvési módot, amely a nyolcvanas években már elengedhetetlen feltétele volt az ügyek intézésének. A keretet a kvázinyilvánosságban létrejött viszonylagos bizalmi kapcsolat létrehozása és megerősítése biztosította. A nyolcvanas évek második felében, amikor az élelmiszer-ellátás drasztikus visszaesése az embereket sokféle túlélési technika alkalmazására ösztönözte, ezzel a fajta kedveskedéssel a nehezen beszerezhető, hiánycikknek számító étel-ital felkínálása révén, egy informális, személyes beszélgetéssel hozzá lehetett jutni az anyagi vagy szimbolikus javakhoz – meg persze a társadalmi előnyökhöz.

*Mert a műsorterveket jóvá kellett hagyni, [...] én is kezdő kultúrigazgató-
ként bementem Salló Pista bácsihoz, ő volt az Alkotások Házának az igazgató-
ja, hogy na, jöttem, hogy A betyár kendőjét¹⁷¹ be akarjuk tanítani, s jóváha-
gyást kérek rá, s megnéz, azt mondja: „Tudod mit, a mostani látogatásod baráti
látogatás, menj haza, nekem többet ilyenrel ne gyere, csinálj, amit akarsz!” –
na, ebből meg lehetett érteni.” (R58)*

Többnyire a román nemzetiségű pártemberek, „vizionálók” bizalmába való viszonylagos beférkőzés volt a feladat. De ha a felettes vagy az ellenőr magyar volt, és biztosította a szervezőt a támogatásáról, a továbbiakban ennek a viszonyknak csak a megerősítése volt a cél, amint azt a fenti példa is szemlélteti.

A következő példa pedig arról szól, hogyan tudták elintézni, hogy a Megéneklünk, Románia kultúrversenye a hivatalostól eltérő repertoárral is készülhessenek.

*Például volt a Megéneklünk, Románia keretén belül a falusi színjátszás, s
akkor kiküldtek száz címet, a színdaraboknak a címét. Ha végigfutottál rajta,*

170 A „zsebbe nyúlós” itt azt jelenti, hogy áldoztak a vendégfogadásra, a nehezen beszerezhető, kvázi luxuscikkeknek számító étel-itallal kínálták meg a vendégeket, hogy a képviselt ügyeket sikeresen megoldják.

171 A *betyár kendője* népszínmű, amelyet akkoriban nem tiltottak. A narratíva arra utal, hogy bár a helyi kulturális vezető el akarta fogadtatni a kultúrbi-
zottság elnökével az előadást, erre nem volt szükség. A kultúrbi-
zottság és a helyi kulturális vezetők között sok esetben egyféle hallgatóságos bizalom és együttműködés működött a repertoár megválasztásával kapcsolatban.

akkor egyet se kaptál, ami ennek a népnek megfelelt. Például volt az iskolának egy színjátszó csoportja, a falusi ifjaknak egy színjátszó csoportja. S akkor ügyesen megbeszéltem a felső vezetéssel, mi lesz, ha Tamási Áront játszanak, s mi lesz, ha ez lesz, az lesz. S azt mondták, semmi nem lesz, csak menjen valami, de a vezérfonal, az ki volt adva, s attól eltekintettünk, s ők nem szóltak semmit. Ezt mindenki megtehetette, aki akarta, a felsőbb vezetők is magyarok voltak, de még a románok is antikommunisták voltak. Úgyhogy például kijött egy ellenőrzésbe egy román ajkú – általában magyarul tudtak mind –, általában egy kávé mellett úgyesen elbeszélgettünk, ebből akadó problémánk nem volt. (R44)

Ebben a példában is a „kávé melletti jó elbeszélgetés” az odafigyelést, a bizalmasságot jelöli. A gyergyószentmiklósi városi könyvtár alkalmazottai is rendszeresen alkalmazták ezt a technikát a „keményebb kezű” előjáróikkal szemben. Az idézett visszaemlékezés a kapcsolat eszközszerűségét emeli ki. Kizárólag azért tettek a célzott személy kedvére, hogy könnyebb legyen a vele való együttműködés. A valódi rokonszenv és a baráti közelség abszolút hiánya érezhető a példában.

Ott nővonalon mi is kicsit kedveskedtünk neki, akkoriban gyakran járt a könyvtárba. S elkezdtük, hogy mi lenne, ha megkínálnánk, kávéztattuk. No, én biza elkészítettem egy nagyon finom hiribgomba-salátát, s vittünk kürtöskalácsot és kávé, üdítőt, és terített asztallal vártuk. S ugye, Kálmán¹⁷² írta a szövegeit, ily módon egy kicsit baráti viszonyban voltunk, de nem annyira, csak a gesztusok voltak meg. (R10)

A következő példa az író-olvasó találkozókra részt vevő magyar és román nemzetiségű írók beszélgetése informalitásának, kötetlenségének megteremtését tükrözi. Ennek célja a közös irodalmi-esztétikai preferenciák megvitatása volt – a hivatalos szocialista kultúrpolitikai hangsúlyokat mellőzve vagy azt leértékelve. A liter bor e példában egyfelől a távolságtartás, másfelől a protokolláris szabályokat mellőző, kötetlen beszélgetés stílusát jelzi ki, hangsúlyozva ezzel az etnikai határokat is átlépő gesztust.

Én annyit mentem, pláne mikor író-olvasó találkozók voltak, Ványolós¹⁷³ küldött, mondta: [...] „vigyél bár egy húszlitrest!” S mentem a bortöltődéhez, mondtam: Ványolós elvtárs küldött. Bízott bennem, mert én ismertem az írókat, s Domokos Géza egyik alkalommal elhozta Gelu Păteanut, Dinescut is [...]. Dinescu mondott ceaușescus vicceket étel közbe. (R53)

172 A könyvtárigazgató.

173 Ványolós József propagandatitkár.

Amit úgy gondoltunk, azt betanítottuk, rendszerellenes nem volt, de a plakátokkal meggyűlt a bajunk, mert színjátszásról lévén szó (Kardalusnak¹⁷⁴ az elődje volt) Salló Pista bácsi, ő írt egy ilyen egyfelvonásost, a címe Mézesmadzag. Azzal kitelepült Magyarországra, s elővettük a színdarabját, hogy betanuljuk, és akkor már azt a korszakot éltük, hogy minden műsorunkhoz már a nyomtatott plakátot csak kiharcoltam. S bementem Jánoshoz, Kardalushoz, s mondom, hogy a Mézesmadzagot alá kellene írjad, a nyomdánál már másnap nyomták volna, mert hogy így mondjam, volt ott protekció, mert az ember nem ment üres kézzel. Abban az időben minden jó volt, még a liszt is jó volt. S János azt mondta „Megértheted, Salló Pista jóformán kiszökött, s még az államot a lakásával átverte félig, s most hogy írfam alá?” azt mondja. Na, mondom, nem baj, hadd el, én majd a plakátról hozok egy példányt neked. Bementem az alelnökhöz, Cotfas Mariához, mondom, milyen bajom van, s nézi, olvassa, s látom, hogy nem mond semmit. S azt mondja, hogy az most hogy van helyesen, hogy suflári vagy sufleuri-nak kell írni.¹⁷⁵ S mondom, hogy hát nem tudom, biztosan jobban tudja, tessék kijavítani. Kijavította, s azzal aláírta, a pecsétet ráütöttük, mentem a nyomdához. Ő nem ismerte Sallót, nem tudta, hogy mi történt, kicsoda, micsoda volt. Ezzel volt szerencsém, én azzal is mentem hozzá, hogy valószínű, nem tudja, mert Salló Pista azelőtt rég kiment Magyarországra. S be is jött: nem tudta, kiről van szó. (R58)

A fenti példa egyrészt azt szemlélteti, hogy a plakátok nyomtatását – egy előadás bemutatásának járulékos elemeit – el lehetett intézni vagy fel lehetett gyorsítani (például ételmyszer-, ajándékozással). Másrészt viszont további nehézséget jelentett a darabok engedélyeztetése, különösen, ha a szerző „problémásnak” számított. A fenti esetben egy olyan szerzőről van szó, aki korábban a megyei Népi Alkotások Házának volt a vezetője. Azzal, hogy áttelepült Magyarországra, a hatalom szemében rendszerellenes, nemkívánatos elem lett. Minden érintkezés vagy a rá való hivatkozás gyanút kelthetett. Hogy az alelnöknő (Maria Cotraş) valóban nem ismerte volna a darab szerzőjét, nem derül ki egyértelműen. A darab címének „furcsa” fordítása ugyanakkor azt szemlélteti, hogy a korszakban az előadások címét és a formációk nevét kötelező módon le kellett fordítani románra. A visszaemlékezők több olyan esetről is beszámolnak, amikor a magyar neveket, címeket pontatlanul fordították románra, de ennek

174 Kardalus János a Népi Alkotások Házának vezetője volt.

175 Salló István 1978-ban disszidált Magyarországra, a darabot 1974-ben írta. A „Sufleuri” feltehetőleg a darab címének román fordítása. A vizsgált korszakban a plakátokon a színjátszó csoportok nevének és az előadások címének is románul kellett szerepelnie.

nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, hiszen az előadásban egyébként is a magyar identitáselemeket sorakoztatták fel.¹⁷⁶

3.3. KÖZTES ÖSSZEGZÉS

Az interjúkból kiragadott történetek a nyolcvanas évek valamelyik kulturális rendezvényéhez kapcsolódnak, mindegyik eset személyközi viszonyrendje, eljárás módja valamelyest beosztható a Bodó Julianna által meghatározott kvázinyilvánosság kategóriájába. A Megéneklünk, Románia fesztivál, a Tavasz a Hargitán fesztivál és az összes többi regionális kulturális rendezvény a reprezentatív nyilvánosság normáinak is eleget tett, a kulturális programok szervezői a hivatalosság kelléktárába tartozó szimbólumokat kötelezően használták, s ez „kimagyarázó”, indoklási lehetőséget nyújtott. Ekként például a magyar nyelvű író-olvasó találkozók alkalmával is a Megéneklünk, Románia plakátjait használták, amelyeken rendszerint Ceaușescu arcképe is szerepelt, vagy románul tüntették fel a keretként szolgáló rendezvény nevét. Előfordult olyan is, hogy a néptáncgyűttesek fellépéskor a román táncokat is székely ruhában táncolták,¹⁷⁷ arra hivatkozva, hogy teljesítették a kötelezőt, viszont a csoport anyagi keretei nem tették lehetővé, hogy román népviseletük is legyen. A nyilvánosságba kivitt lokális, etnikai identitáselemek arra szolgáltak, hogy a résztvevők kifejezzék a *mi-csoport* értékeit a nyilvánosságban. Erre a határképzésre a következő kifejezéseket használták a visszaemlékezők: „a mi közös dolgaink”, „a mi kultúránk”, „a mi táncunk”, „a mi népdalunk” – ezek a *hivatalos* diskurzusból teljességgel hiányzó identitáselemeknek számítottak. A kulturális események létrejöttéhez szükség volt a közös szolidaritásra, a közös hallgatásra. Mind a magyar, mind a román nemzetiségű kulturális vezetők

176 *Az érdekes volt, mert elértem odáig, hogy nyomtatott plakátot tudtam csináltatni, s akkor a csoport tagjainak mondtam, hogy akkor mit írjunk a plakátra. Aztán végül az lett, hogy „Délhegy alatt szól a nóta”, na, és kimentem jóváhagyatni a plakátot. Fényképes plakátunk volt, jelenetekkel, és persze a nyomdánál azt mondták, hogy rendben van, csak jóvá kell hagyatni a megyei pártbizottságnál. Aztán kimentem a megyei pártbizottsághoz, rendben, hogy „Délhegy alatt szól a nóta”, de ezt románra le kell fordítani, nem lehet, hogy csak magyarul. Mondtam nekik, fordítsátok le, aztán kisüitötték, hogy „Cântă, cântă brad frumos”. (R58)*

1971-ben meghívtak Herkulesre a fesztiválra, s a csoport kellett menjen felvonulni. Egy szervező odajött és megkérdezte, hogy az a csoport kié, mert olyan ruhákat nem látott, s mondtuk: a gyergyói, s kérdezi románul, hogy mi a neve a csoportnak, de mondjuk: nincs neve, mert nálunk nem az a szokás. Gyergyói tánccsoport ez, s akkor találjunk ki valamit. Akkor kitaláltuk, hogy Havasi gyopár, s Illyés Jóska román–magyar szakos tanár volt, s a havasi gyopár, az floarea de colț, és a román rávágta egyből, hogy ghiocel (hóvirág), de mi meg se gondoltuk, hogy az nem a havasi gyopár románul, de már így mondtak be, úgyhogy így maradt. (R53)

177 A Hóvirág néptáncgyűttes egykori tagjai számoltak be erről, amikor a nyolcvanas években Iași-ban vettek részt a rendezvényen.

szemet hunytak – tudomásul vették a hallgatólagos „játékszabályokat”, nem szankcionálták a magyar etnikai identitás megnyilvánulását.

Eric Gordy szerint a közös identitás a szolidaritás forrása, amely a különböző etnikai csoportokat illegális üzletekbe, cselekvésekbe is beleviheti. Ilyenkor „a hallgatás kódjait” használják, mintegy hallgatólagos beleegyezésként a nem hivatalos cselekvésekbe.¹⁷⁸ A korszak kulturális életének is része volt mindez, amit a nemzeti identitás nyilvános működtetésének céljából alkalmaztak. Ez a technika az informális gyakorlatok normatív ambivalenciáját jelöli, amelyben a résztvevők többszörös identitáskonstrukciói mutatkoznak meg. Eleget tesznek a hivatalos elvárásoknak, ezzel az *ök-csoport* által elvárt normáknak, illetve ezzel egy időben a *mi-csoport* normáinak és elvárásainak is. Az egyszerre két irányba ható engedelmességet és lojalitást fejezik ki tehát, ahol egyik sem zárja ki a másikat.¹⁷⁹

Sokszor mondják ezt a Megéneklünk és mit tudom én mit, de nem volt horizontalan dolog, mert jó, hogy volt a keret: a kórus elénekelt egy-két számot a partidul- és a patria- és conducătorulról, de utána jött a mi népdalunk, a táncnál jött a mi népi táncunk, jött a mi kultúránk. A nagy keretbe belefértünk, nem azt mondom, hogy túl ideális volt ez, de mégiscsak. [...] Függett attól, hogy kik voltak az emberek, ha szívügyüknek tekintették az anyanyelvet, a magyar kultúrát, akkor terjesztették, akkor foglalkoztak vele, ez az embertől függött. (R13)

Bodó Julianna szerint a kvázinyilvánosság volt az egyetlen olyan társadalmi szféra a nyolcvanas években, amelyben a (nemzeti) identitást nyilvánosan ki lehetett jelezni, a ceremonikus alkalmak pedig jó lehetőségeket nyújtottak erre.¹⁸⁰ Bodó az ünnep szempontjából határozza meg a nyolcvanas évek kvázinyilvánosságát, és Marc Garcelonra hivatkozik, amikor a hármass felosztást javasolja a merev nyilvános–privát dichotómia helyett,¹⁸¹ a Garcelon által meghatározott jellemzőket azonban nem építi be saját háromosztatú rendszerébe. Míg Garcelon a különböző nyilvánosságok résztvevőire és azok hálózati kapcsolatára koncentrál, addig Bodó a ceremonikuság, a tér- és a szimbólumhasználat szempontjából jellemzi a kvázinyilvánosságot.

Ha megvizsgáljuk a visszaemlékezésekből kiragadott példákat, láthatjuk, hogy mindkét háromosztatúság jellemzőit magukon viselik. A hivatalosság reprezentációjának használata mindegyik szituációban jelen van annak jegyében, hogy a kisebbségi értékeket nyilvánosan ki lehessen fejezni, viszont sok esetben utalnak arra is, hogy volt egyféle jól kiforrott kapcsolati háló a Hargita megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Bizottságának és az Alkotások Házának vezetői, inspektorai és a gyergyói települé-

178 Gordy, Eric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms...* 219.

179 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 213.

180 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 62.

181 Uo. 58.

sek kulturális életének működtetői között. Ez a kapcsolati háló bizalmas szakmai, baráti kapcsolatokat is magában foglalt, és abban teljesedett ki, hogy az egyes aktorok nem korlátozták egymást a nyilvános térben. Emellett a kulturális élet vezetői *ügyeket intéztek*.¹⁸² Ezek a kölcsönös lekötelezettségi viszonyok, a köznyelvben az úgynevezett kis figyelmisségek, amelyekkel a helyi elit – jelen esetben a helyi kulturális elit – élt.

A helyi példák elemzésével a nyelvhasználatnak az informálisra utaló kifejezéseit szeretném feltárni. Amellett érvelek, hogy az emberek a kulturális életben is *ügyeket intéztek* annak horizontján, hogy az amatőr együttesek a maguk nemzeti kultúráját és etnikai identitását kifejezzék. Legalább olyan hétköznapi rutinmegfontolással járt ezeknek az ügyeknek az intézése, mint egy farmernadrág beszerzése. Az interjúkban az informális megfogalmazása: „zsebbe nyúlós”, „pohár pálinka”, „kávé mellett úgyesen elbeszélgettünk” „kávétztattuk”. Ezek a helyi kifejezések arra szolgálnak, hogy esetspecifikusan láthassuk a korszakban a lokális amatőr formációk működésének *nyílt titkait* egy országos, a homogenizációs törekvések és a személyi kultusz céljából létrehozott fesztivál működtetésében. Végül pedig a hivatalosság részéről tett engedmények arra szolgáltak, hogy „gördülékenyen” történjen a formációk előadásainak beágyazása a Megéneklünk, Románia kultúrversenybe, hiszen csakúgy, mint a gazdasági útmutatók és tervek, a kulturális életben is *teljesíteni kellett a számokat*, el kellett érni bizonyos részvételi arányt. A legfontosabb cél az volt – az egyik helyi kulturális vezető szavait idézve –, hogy „mindegy, csak menjen valami”.

3.4. „KÖSZÖNETTEL FIZETTÜNK”. A SZÁRHEGYI BARÁTSÁG ALKOTÓTÁBOR MŰKÖDÉSE A CEAUȘESCU-KORSZAKBAN (1974–1989)

Az előzőekben a Gyergyói-medence egyes településein élőkől származó visszaemlékezések rekonstruálták a kvázinyilvánosság és az informális ügyintézés gyakorlatát a Megéneklünk, Románia versenyfesztiválokon. Ez az alfejezet egyetlen intézményre és helysége fókuszál, a gyergyószárhegyi Barátság Művésztelepre.

Több okból tartom indokoltnak a művésztelep hétköznapi működésének vizsgálatát: 1. nem volt célja a szocialista kultúra propagálása, a képzőművészek igyekeztek a nemzetközi elvárásoknak megfelelni és szakmai tapasztalatcserében részt venni kortól, nemzeti identitástól függetlenül, mindeközben mégis a Hargita megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Bizottságának éves rendezvényei közé sorolták be táborait; 2. a hivatalos gazdaság réseit a tábor informális gazdasági tevékenységgel pótolta; 3. a tábor nem titkolt célja volt az erdélyi magyar művelődés fellegváraivá válni egyéb rendezvények szervezésével, mint például a Kriterion író-olvasó találkozókkal, kiállításokkal, tudományos konferenciákkal stb. Mindegyik szempontot próbálták

182 Novák–Tóth–Bartos: *Társadalmi változások a szocializmus időszakában*. 765.

kisebb-nagyobb kompromisszumok, alkalmazkodások árán a hatalom szférájával való nyílt konfliktus elkerülésével megvalósítani.

Az esettanulmány a hetvenes-nyolcvanas évek hétköznapjairól próbál többet láttatni az önszerveződő közösségek életén keresztül. Ilyen közösségnek tekintem az 1974-ben Gyergyósárhegyen létrehozott Barátság Művésztelepet is. Célom a Művésztelep mint egy informálisan, egész évben működő intézmény és ezen belül a tábor mint egy évente megrendezett esemény működésének rekonstruálása.¹⁸³ Elemzésem a gazdasági, társadalmi és a személyes viszonyokat éltető reciprocitási és bizalmi rendszereket, illetve az ezekben zajló interakciókat bontja ki. A korszakra jellemző kooperációs és köcsönösségi formákat kulturális cselekvésként értelmezem,¹⁸⁴ ezek a köznyelvben a *rejtett praktikák*, a *nyílt titkok* és az *íratlan szabályok*,¹⁸⁵ amelyek a vizsgált korszak hétköznapjait nagymértékben meghatározták. Úgy vélem, nemcsak feszítv módon (a különböző társadalmi nyilvánosságok reprezentációinak használatával) lehetett megteremteni a kvázinyilvánosságot,¹⁸⁶ hanem az informális ügyintézesekkel és az ezekhez szükséges erőforrások mozgósításával is.

A tábor működése Sárhegy két legrégebbi épületéhez, a ferences kolostorhoz és „a szocialista restaurálás egyik csúcsteljesítményéhez”,¹⁸⁷ a Lázár-kastélyhoz köthető. A ferences kolostor legkorábbi említése 1665-re tehető, amikor is Lázár István földet adományozott a Csíksomlyóról Gyergyóba áttelepült ferenceseknek, hogy a Szármány-hegy oldalában építkezzenek. A ferencesek megjelenése előtt is volt már a hegyen öt, kereszt alakban épített, különálló falakkal körülvett kis kápolna. Az öt kis fakápolna közül a legnagyobb, a Mária-kápolna funkcionált templomként. Később a templom mellé sekrestyét, tornyot, cellákat építettek. Az 1709-es tűzvész idején három kápolna megsemmisült. Bár a legnagyobb megmenekült, végül az összes lebontották, és egy nagyobb templomot építettek, ezúttal kriptákkal és két új szárnnyal együtt. Az építkezést 1752-ben fejezték be, ekkor nyerte el a kolostor a mai formáját. 1872-ben újabb tűzvész pusztított a faluban, ekkor a kolostor teljesen leégett, több évtizedbe telt, amíg a helyi erőből¹⁸⁸ sikerült rekonstruálni az épületet. Ez a hely nagy jelentőséggel bírt a történelem során az erdélyi ferencesek életében, a háborúk idején a csíki és mikházi szerzetesek menedékhelyül szolgált; iskolákat működtettek mind a rendi növendékek, mind a falubeliek számára, illetve Kájoni János, a csíksomlyói ferences zárda házfőnöke itt írta énekeskönyveit. 1951-ben a szerzeteseket hatóságilag Esztelnekre és Máriaradnára vitték. 1957 és 1960 között P. Papp Asztrik kapott enge-

183 Amikor a *tábor* kifejezést használom, a Zöld Lajos által egészében működtetett intézményre gondolok. A Művésztelep vagy Alkotótábor említésénél pedig csak magára az egy hónapos rendezvényre.

184 Gyáni Gábor: *A mindennapi élet...* 132.

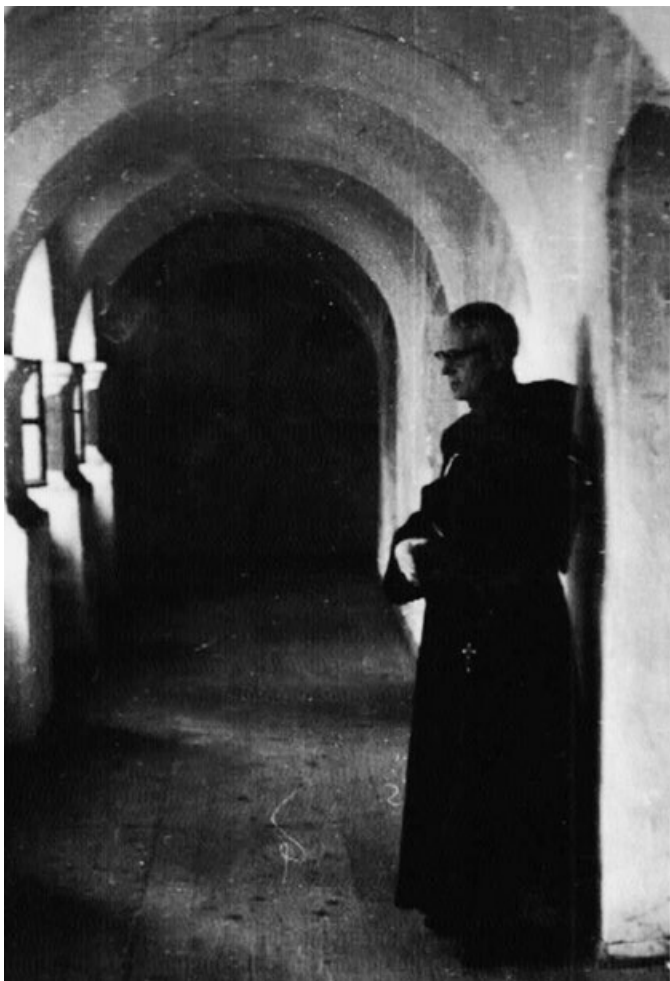
185 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 1–3.

186 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...*

187 Kovács András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben.* 9.

188 A Lázár család, a falubeliek és a rendtartomány hozzájárulásával.

délyt a templomban való működésre. A kolostor felújításának kezdetén P. Gurzó Anaklét egyedül lakta az épületet.¹⁸⁹

1. kép. P. Gurzó Anaklét a kolostorban. Forrás: DIA/Portik Sándor

A Lázár-kastély 1450 és 1532 között több szakaszban épült, Székelyföld egyik legősibb nemesi családjának volt a birtoka, 1482-ben Lázár I. András primori udvaraként tartották számon. Apja halála után Bethlen Gábor nagybátyja, gróf III. Lázár András szászhegyi rezidenciájára került. Az épületegyüttes a 17. században Erdély egyik legpompásabb kastélyává vált. 1836-ban egy örökösödési vita miatt a kastélyt

189 P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. 13–66.

három részre osztották. A 19. század végére a Lázár család szárhegyi ága kihalt, ezt követően a kastély lakatlan maradt és a család gyulakuti ágának tulajdonába került. Állandó lakója 1930-ig volt, később csak ideiglenesen használták. A második világháború is nyomot hagyott a kastélyon; a romos épület aztán a szocialista államosítás hatálya alá került. Ekkorra csak a kapubástyák voltak viszonylag épek.¹⁹⁰

A hetvenes években, a művésztelep indulásakor mindkét épület lakhatatlan volt, a kolostor épületét 1974-ben, a kastélyt 1981-ben kezdték felújítani, restaurálni.

2. kép. A szárhegyi Lázár-kastély a hetvenes években.
Forrás: DIA/Ferencz Zoltán

3.4.1. A tábor kezdeti körülményei

A művésztelep gondolata már korábban megfogalmazódott az egykori szervezők fejében, de azt valahol Csíkszereda környékén képzeltek el. A kezdeti tervek kudarcba fulladtak.

¹⁹⁰ Emödi Tamás: *A gyergyószárhegyi Lázár-kastély*. 3–7.

Imre bácsinak¹⁹¹ a fájdalmát mi próbáltuk enyhíteni, s mondta csináljatok egy művésztelepet Csíkszeredában. Hát mi végigjártuk Csíksomlyót, Zsögödöt, s egyáltalán nem volt megfelelő hely. (R47)

Elmentem az újsághoz, akkor volt a Hargita, Albert volt akkor az igazgató. S elmondtam neki, milyen bajom van, s erre-arra jártam, és nem tudok zöld ágra vergődni, s azt mondta, hogy ha problémám lesz, hogy Bukarestbe kell írni, hogy jóváhagyják vagy ilyesmi, akkor ő segít, s ezt hallotta meg Zöld Laji. Azt mondja: „Ide figyelj, te ne mind járkálj ide Alberthez s János Pálhoz, én tudom, hol kell művésztelepet rendezni.” Kérdem, hol, s azt mondja: Szárhegyen.” (R23)

A visszaemlékezések – Zöld Lajos, Márton Árpád és Gaál András – a Márton Áron gyulafehérvári püspöknél tett látogatás alkalmától számítják¹⁹² a tábor elindulását, amikor is megegyeztek a kolostor bérbérvételében a művésztelep üzemeltetésére, az épület javításának fejében. Gaál András és Márton Árpád a szakmai részét vezették, ők választották ki és hívták meg a képzőművészeket. Zöld Lajos pedig a feltételeket igyekezett megteremteni a szállásra, az étkeztetésre és az alkotás folyamatára. Miután Márton Áron gyulafehérvári püspök rábólintott arra, hogy ezután a szárhegyi kolostorban rendezzék meg az alkotótábort,¹⁹³ Zöld Lajos nagy erővel látott hozzá a kolostor épületének felújításához, amely addig lakhatatlan volt (egy szerzetes élt benne szerény körülmények között).

Odaadom, de egy feltétellel [mondja Márton Áron], ha javítani fogják a kolostort. Laji: azt rögtön javítani fogjuk, de pénzünk nem volt nekünk, mert honnan. S azt mondja, vállalom, hogy augusztusra egy részét ki fogjuk javítani. Márton Áron azt mondja, jó. Addig lakhatnak benne, amíg lelakják azt az öszeget, amit belefektettek. (R23)

191 Nagy Imre festőművész, aki már 1940 és '45 között művésztelep létrehozásával próbálkozott Zsögödfürdön, megvásárolt egy területet és építkezési anyagokat, de a háború után nem maradt belőle semmi, és a területet is az állam használta. Miután Gaál András és Márton Árpád Csíkszeredába kerültek, buzdította őket, hogy művésztelepet hozzanak létre.

192 1974 márciusa.

193 Erről bővebben Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 9–11., itt kiderül, hogy Márton Áron és Zöld Lajos apja együtt voltak fogságban, Zöld az apja révén ismerte a püspököt.

3. kép. A művésztelep 30. évfordulóján Gaál András, Márton Árpád és Zöld Lajos (2004). Forrás: Bálint Zsigmond

A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárában található korabeli dokumentumok azonban rávilágítanak, hogy a kolostor épületének fenntartásáról és a különböző célokra történő használatáról a helyi plébános, Varró András és Márton Áron püspök között már jóval korábban, 1972-ben elindult az eszmecsere. Egy 1973. február 10-én kelt, a püspökhöz írt levélben Varró plébános közli, hogy a püspök megbízása alapján 1972-ben többször is volt Csíkszeredában a Képzőművészeti Alapnál, hogy a kolostor épületének feljavítási és képzőművészeti célokra történő bérbeadásáról tárgyaljon. A Művészeti Alap azonban takarékosági megfontolásokra hivatkozva nem vállalta, hogy már 1973-ban bérbe vegye az épület egy részét, legkorábban 1974-re helyezte kilátásba. Továbbá kérte a Püspöki Hivatalt, hogy levélben jelölje meg, pontosan milyen célra adnák bérbe az épületet, mert ebben az esetben „vármegyei alapon” tudnák kijavítani. Varró hangot ad aggodalmának az épülettel kapcsolatos nehéz fenntartási körülményekről, és arról, hogy – tudván, nagy értékről van szó – az ügyet fontos lenne mihamarabb elintézni. 1973 márciusában egy, a gyulafehérvári püspökhöz címzett

levélből kiderül, hogy a kolostor épületét a három megjelölt tevékenységtípus közül – múzeum, szociális otthon vagy művésztelep – a művésztelepet tartják ideálisnak, mert ez tartaná legközelebb az épületet a kolostor eredeti hivatásának szakralitásához. Egy hónappal később a püspökség előterjesztette a szerződési feltételeket a Hargita megyei kultúrbizottságnak (Comitetul Județean pentru Cultură și Educație Socialistă din Județul Harghita), a gyergyószentmiklósi múzeumnak (Muzeul din Gheorgheni) és a szárhegyi plébániának, megjelölve a kolostorban tartózkodó idős testvér részére szánt szobák számát és az épület pontos bérbe adandó részeit. Zöld Lajos és Gaál András legkorábban 1974 februárjában tűnik fel a levelezésekben, amikor Varró plébános értesíti Márton Áron püspököt, hogy szeretnék képzőművészeti tábor létesítésének céljából bérbe venni az épületet, kéri a plébánost, hogy járjon közben a püspöknél az ügy érdekében. Még március folyamán időpontot kértek a személyes találkozásra. Tulajdonképpen ezen a ponton kapcsolódnak be Zöld Lajosék a művésztelep történetébe, amelynek végül a bérleti szerződés az eredménye. A szerződés egy részről a Gyulafehérvári Egyházmegye, Varró András, mint a szárhegyi ferences templom megbízott lelkésze, és P. Écsy Jenő, a csíksomlyói ferences templom igazgatója, más részről a Hargita megyei Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottság (Becze Antal) és az Országos Képzőművészeti Szövetség csíkszeredai fiókja (Gaál András) között jött létre 1974. május 31-én.¹⁹⁴

Az alkotótábort a megyei pártbizottság propagandaosztály-vezetőjének, Ion Opreának a közbenjárásával engedélyezték. Visszaemlékezésében Zöld Lajos a szakmai kapcsolaton túl baráti viszonytal jellemzi a kettejük kapcsolatát. Együtt szerkesztették a megyei Művelődési Bizottság és a Turisztikai Hivatal által kiadott, Hargita megyét bemutató útikönyvet. Így a román–magyar barátság erősítése céljából engedélyezték a rendezvényt, feltétel volt azonban, hogy fele-fele arányban hívjanak magyar és román nemzetiségű képzőművészeket.¹⁹⁵ Ha nem is Oprea igényelte az arányok megtartását, mindkét fél megfelelően jól járt. A magyar kisebbség is kapott egy hivatalosan elismert rendezvényt, „intézményt”, de a hatalom sem hagyta, hogy az Alkotótábor tisztán magyar rendezvénynek számíton. Az informális lényegi kettősségét láthatjuk itt, hiszen a kölcsönösségben Zöld a baráti kapcsolatot hangsúlyozza, viszont a nemzetiségi arányok megszabásában a kapcsolat célszerű eszköz jellege domborodik ki.¹⁹⁶ Zöld Lajosék egyezségében a kolostor bérbevételével ugyancsak megmutatkoznak az ambivalenciák. Elbeszéléseiben a Zöld család és a püspök viszonyát egyfajta baráti kapcsolattal, bajtársiassággal kapcsolta össze – még a Márton Áron és Zöld apjának közös fogsága idejéből. Másrészt a kolostor felújítása a katolikus egyháznak előnyt jelentett, hiszen a korabeli politikai beállítódás csak az enyészetnek hagyta volna az

194 Episcopia Rom. Cat. Alba Iulia, Parohia Rom. Cat. Lăzarea 1008/1971 Documentația privind reparațiile la monumentul Mănăstirea Franciscanilor.

195 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 11.

196 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 9–10.

épületet. A kolostor bérbeadása tehát többnyire érdekalapú volt, Zöld világképében viszont egy emocionálisabb, a társadalmi közelség meglétét jelző kapcsolat fogalmazódik meg. (Ledeneva szerint a társadalmi kapcsolatokat azért használják, hogy előnyökhöz, javakhoz jussanak, mindezt a barátság, a bajtársiasság szellemében. Ugyan-ez történik a Művésztelep engedélyeztetése és a kolostor épületének bérbevételekor, megszerzésekor is.¹⁹⁷)

A nemzetiségi arányok mellett a képzőművészek képzettsége is kitétel volt, erre minden évben kivétel nélkül figyeltek a szervezők.

A kezdetektől Imre bácsinak a kérése az volt, hogy amatőröket és dilettánsokat nem szabad a táborba engedni. Mindenképpen végzett emberekről van szó, mert másképp a minőséget nem lehet tartani. Úgy kellett a meghívást intézni, hogy műfajonként meglegyen az egyensúly, minden évben kapjon az ember alkotási lehetőséget, grafika, festészet, szobrászat. (R47)

Még a Művésztelep megalapítása előtt, 1971. július 6-án a Kommunista Párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu az RKP KB plenáris ülésén kifejtett téziseinek következtében megkezdődött az úgynevezett „mini kulturális forradalom”. Ennek ellenére az alapítók már a kezdetekkor megállapodtak abban, hogy a művészet útjába nem állhat semmilyen ideológiai és egyéb kényszer.

Először 1974 augusztusában érkezett harminc képzőművész Szárhegyre egy hónapra.

Legyen a szárhegyi tábor szélesre nyitott ablak a világra, váljék az egész kortárs képzőművészet keresztmetszetévé azáltal, hogy minden stílust, irányzatot és árnyalatot befogad és tisztel. Itt, ezeken a hosszú és igen szenvedélyes, zajos, gyakran borgőzös vitákon szögeztük le azt is, hogy Szárhegyen mindenki azt fest, rajzol, farag, amit akar. Ami pillanatnyilag nem fog tetszeni a hivatalosságoknak, raktárban fogja várni a jobb időket.¹⁹⁸

A Művésztelep működése mindvégig magán viselte a katolikus egyház, a Kommunista Párt és a magyar kisebbség összefonódó, de feszültséggel teli kapcsolatát, amelyben Zöld Lajos vállalta a „moderátor” szerepét. Munkaköri pozíciója¹⁹⁹ egy szélesen bejárható társadalmi teret biztosított a szervezésben, a magánszféra és a hivatalosság szférája között oda-vissza egyensúlyozva teremtette meg a kvázinyilvánosságot. A magánszféra védelmébe mentett értékeket igyekezett kiemelni és a hivatalos szférában is

197 Uo.

198 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 15.

199 Mindvégig a Hargita napilap újságírója.

megjeleníteni. Ez a tér fizikailag inkább formális, hivatalos volt, viszont bőven adódott alkalom az informális események lebonyolítására is.²⁰⁰ Zöld első kézből szerzett információt a nagyvállalatok, intézmények működéséről, az ott kialakuló változásokról, és a vezetőkkel is személyes kapcsolatot ápolt.

1974 márciusa és júliusa között elkezdődött a kolostor épületének javítása. A fogyasztási szövetkezet nagyraktárának főnökét, a gyergyószentmiklósi faipari vállalat vezetőjét, a gyergyóditrói és a galócasi bútorgyár igazgatóit, a szárhegyi asztalosműhely vezetőjét, a néptanács alelnökét, a gyergyószentmiklósi vegytisztító műhely igazgatóját egyaránt megmozgatták, hogy erőforrásokkal (építkezési anyagokkal, mesteremberekkel, bútorokkal, élelmiszerekkel) segítsék az augusztusban kezdődő Alkotótáborot. Az elsődleges cél az ottlét feltételeinek megteremtése volt.

Az a rész, ahol a kolostor be volt szakadva, oda ki volt téve, hogy itt hátrahemenni nem lehet, itt életveszélyes. Az ebédlő, az teljesen rongy volt, azt is megcsinálta, hívőket hozott Gyergyóból, azok éjjel-nappal dolgoztak, csak szombaton nem, és márciustól egészen augusztus elsejéig annyira helyrepopfozták az egészet, hogy harmincan tudtunk aludni a földön szalmán s ilyeneken. (R23)

Jószerevel a Kommunista Párt pénzéből zajlottak a munkálatok, „hallgatólagosan” történt a felújítás, az üzemvezetők ugyanis ingyen vagy csekély fizetségért cserébe segítettek a Művésztelep indításában. „Szemszúrásként valamit firkáljatok, a többit biztatók rám” – tette hozzá a gyergyószentmiklósi faipari gépgyár igazgatója.²⁰¹ Sokszor az állam rovására történtek kisebb-nagyobb segítségnyújtások. „A szomszédos termelőszövetkezetben is eltörött egy-egy borjú lába”²⁰² – ez a kijelentés azt jelzi, hogy a tábor napi étkeztetéséhez illegálisan vágta borjút (azzal indokolva, hogy beteg volt az állat, hiszen csak ebben az esetben volt engedélyezett az állatok levágása, és ez a beszolgáltatás alól is mentes volt²⁰³). A vállalatvezetők annak is tudatában voltak, hogy az Alkotótáborban országosan elismert képzőművészek mellett magas rangú pártemberek is megfordulnak majd. Így nem volt mellékes, hogy a környék és a Művésztelep kedvező reputációját megőrizték. Az adakozásra könnyen akadt lehetőségük a termelőszövetkezetek vezetőinek, mivel a hatvanas évek végére, a hetvenes évekre már nagy arányban csökkentek az állattenyésztési hozamok, az állattenyésztő telepek modernizálásának hiánya és a taggazdaságoknak való kiszolgáltatottság a veszteséges működést eredményezte.²⁰⁴ Az irreális elvárások és a rossz teljesítmény körülményei között elintézhető volt egy-egy állat levágása saját részre – természetesen főként az üzemve-

200 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 56–63.

201 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 11.

202 Uo. 17.

203 Mivel a téveszek a hatalom lokális bázisaként is tekinthetők. Hunya Gábor: *Románia...* 93.

204 Hunya Gábor: *Románia...* 104–106.

zetők és ismerőseik számára. Ez a stratégia köztudott volt, és általánosan bevett gyakorlat, például újszülött borjúk tűntek el, mert úgymond halva születtek. A megadott példa érvényes volt más vállalati stratégiákra is. Ezekben az esetekben az informális gyakorlatok működésbeli ellentmondásai mutatkoznak meg: egyszerre segítik a résztvevőket és legitimálják az állami gazdaságot és a formális szabályokat, miközben utóbbiakra negatív hatást gyakorolnak. Túlélési stratégiáknak mondhatók a fent leírtak, amelyek között a szükségletek kielégítése céljából szimbiotikus kapcsolat áll fenn a formális szabályok és az informális viselkedés között.²⁰⁵

A Művésztelepet két okból tekintem önszerveződőnek. Egyrészt az évente megtartott egy hónapos alkotótábor *hivatalosan* nem működött intézményként. Csak a Hargita megyei Művelődési Bizottság és a Képzőművészeti Szövetség évente rendszeresen egy-két alkalommal megszervezett kulturális rendezvényeként tartották számon, nap nap után azonban, *valójában* önálló kulturális intézményként működött. A tábornak ez volt az egyik legaggasztóbb gondja is. Az országos művelődési tanácsnak és a megyei pártbizottságnak jóvá kellett hagynia az ilyen rendezvényeket, mert csak ekként volt lehetséges a finanszírozás. Önálló státus híján a tábornak fizetett alkalmazottja nem lehetett, vezetősége sem. A tábor törvényes keretek közé helyezése praktikus döntési lehetőség lehetett volna, ez azonban még inkább nehezíthette volna a működését, a szigorú pénzügyi rendelkezéseket a kialakult szervezési, beszerzési stratégiákkal lehetetlen volt összeegyeztetni. Így a művésztelep nem tudott integrálódni a szocialista tervgazdaság szabályrendszerébe.²⁰⁶ A köztudatban Zöld Lajos volt a tábor igazgatója és egyben mindenese is. A művelődési bizottság finanszírozta a tábor, ő volt felelős a törvény és a pártszervek előtt.²⁰⁷ (Szabó Á. Töhötöm szerint a hivatalos és a nem hivatalos intézményeknek egyaránt sajátos vonása a különböző mértékű önszerveződés, amelyek közösségi funkciókat látnak el, illetve nem pusztán gazdasági kapcsolatok mentén alakulnak ki, hanem személyes viszonyokat feltételeznek, benne bizalmi, reciprocitási interakciókkal²⁰⁸ – és ez a tábor életében is hasonlóan működött.)

*Lassan szinte mítosszá vált, hogy Szárhegy a nagy összefogások, a nagy adakozások színtere, s a semmiből csak adakozások és közmunkák révén emelkedik a művelődés nagyszerű fellelegvárává.*²⁰⁹

1974. augusztus végén volt a Barátság Művésztelep első kiállítása azokból a munkákból, amelyeket a művészek az előző hónapban alkottak. A kiállítást a Lázár-kastély Gólyás-bástyájában rendezték meg, a kiállítás megnyitója utáni ünnepi vacsorának a

205 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* II. 3.

206 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 58.

207 Májai Albert: *Rezsimek szorításában*. 176.

208 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 13–14.

209 Májai Albert: *Rezsimek szorításában*. 176.

szarhegyi kultúrotthon adott helyet. A tábort a különböző hivatalos szervek emberei legitimálták, akik „hirtelen többen voltak, mint a meghívott művészek”,²¹⁰ s akik a magyar–román barátság jelképeként méltatták a művésztelepet. A helyi és az országos sajtó is beszámolt az eseményekről.

3.4.2. A kolostor felújítása, beszerzések

A következő években a tábor fejlődését – a kezdeti állapothoz hasonlóan – erősen az informális, reciprok kapcsolatok mély szövevénye határozta meg. Így a vízvezeték beszerelése (fürdők, vécék: 1975), a kolostor környékének kiépítése (terasz, lépcsők: 1977) és a kolostor ebédlőjének felújítása, a parkett lerakása (1978/79) volt soron, amelyekért legtöbbször „köszönőmmel fizettek”.²¹¹ Ekkor kezdték el a képzőművészeti alkotások ajándékozását. Többször előfordult, hogy pénzhány miatt nem tudtak fizetni a munkálatokért, az eszközökért, így egy-egy festő munkájával kompenzálták a segítségnyújtást. „Ha megszorultam, szó nélkül ült le ajándék képet festeni” – emlékszik vissza Zöld Lajos Balla József festőművészre.²¹²

Azt is kell tudni: azok, akik mindig adtak valamit, azok mindig kaptak egy képet Lajostól, főleg Ballától s tőlem, s Lajos azt mondta, hogy „Jóska, kell két kép ma, mert adnak ma valamit az ebédhez”. Azt tudom, hogy két alkalommal is előfordult, hogy egy művésztelepre elég volt nekünk egy teherautó borszéki borvíz, s mind a két alkalommal tőlem vitt képet, s azt mondta az igazgató, hogy ha még egyet visz tőlem, akkor kap még egy kocsi vizet. (R23)

Laji bement a dítrói bútorgyárhoz, azt mondta, „kell nekem húsz ágy, jönnek két hét múlva vendégek, s bele kell fektessem”. Azt hittem, lesül a bőr a képerméről, de megcsinálta. „Adunk festményt, itt van Gaál Andris, a tiétek a festő, kaptok egy képet.” A modor, az katasztrófa volt. (R47)

A példák az ajándékozásba burkolt informalitás ellentmondásaira utalnak. A bútorokért vagy más berendezési tárgyakért cserébe a festmények fizetséget jelentettek, ezzel együtt a nagyobb értékű, a segítséget viszonzó ajándékozást is megtestesítik a hosszú távú cserekapcsolat fenntartása érdekében. Egy-egy viszonzásul adott festmény tehát mind az ajándékozás, mind a fizetség funkcióját ellátta.²¹³

A kolostor ebédlőjének parkettázása, mondhatni, véletlenül történt, de mégsem állítható, hogy ne lett volna köze ahhoz, hogy 1978 szilveszter napján a Hargita megyei Művelődési Bizottság vezető beosztottjai Zöld Lajos meghívására a kolostorban bú-

210 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 17.

211 Uo. 23.

212 Uo. 24.

213 Henig–Makovicky: *Introduction: economies of favours...* 125.

csúztatták az óévet. Bár a tábor gazdasági ügyeiért a bizottság felelt, mindenki tudatában volt annak, hogy a környező gyárak erőteljesen segítik Zöld Lajost humán és anyagi erőforrással. Ennek ellenére a táborvezető igyekezett minél több pénzt kifacsarni a bizottságtól. A szilveszteri multság alatt szándékoltan szóba került az ebédlő rossz állapotban lévő padlózata:

A finom, bőséges vacsora megtette a hatását. Becze Antal [a Kultúrbizottság igazgatója] is nótázni kezdett, s később olyan csárdást járt, hogy leszakadt a cipőjének a sarka. Rám is szólt: „Ideje volna már parkettre cserélni ezeket a bogos deszkákat.” „Igen – mondtam –, ha megfizeted.” Akkor meg is ígérte, azzal a feltétellel, hogy lerakását, lakkozását én intézem... Januárban megvásároltam a Kultúrbizottság számlájára a parkettet.²¹⁴

Zöld igyekezett minél többet nyújtani a megyei pártközpont kultúrbizottságos vezetőinek, mivel a hivatalos, elszámolható kiutalások onnan érkeztek. Az informális összejövetelek is ezt a célt szolgálták: az étel-italban bővelkedő és felfokozott hangulatú közös multságok a további szükségletek kielégítésének hosszú távú céljából jött létre, a barátság, a humán közelség szellemében. Ebben az esetben is egyaránt beszélhetünk a kultúrbizottsággal fenntartott kapcsolatok céleszközszerű és egyszerre emberi voltáról. Mindkét szempont kiemelt volt az informális összejövetelek megszervezésében, hiszen egy nagyobb, válogatott társaság jól mulatott (jó ételekkel és italokkal, amelyre Zöld ugyancsak adott), kialakult egy még közelebbi viszony, közös élményekkel. Ennek pedig voltak előnyei gazdasági szempontból és a hivatalosság legitimációja szempontjából egyaránt.²¹⁵

A 125 négyzetméter parkettet a faipari gépgyár harminc munkása rakta le, amiért cserébe egy német nagyüzem kórusát – amellyel a gyergyói gyár üzleti kapcsolatban állt – kellett elszállásolniuk a kolostor épületében.

A kisebb mértékű munkákat, mint a cserép- vagy farakás, a falubeliek végezték. Egy aktív, fiatal felnőttekből álló csoport (valójában baráti társaság) mindig készségesen segített, kalákázott.²¹⁶ A fiúk a férfierőt igénylő munkákban vettek részt, míg a lányok az Alkotótábor zárórendezvényeit követő vacsorán felszolgálták.

Minket megfogott Laji azzal, hogy a kolostor ebédlőjét vagy a Lovagtermet ideadta esküvőkre vagy szilveszterre.²¹⁷

214 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 62.

215 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 9–10.

216 1987-ben felvették a Tábor Fiatal Barátai Közössége nevet. Ez a társaság 20–25, érettségi előtt álló vagy szakiskolát végző (1965 és 1970 között született) fiatalot jelentett. A csoportot fiúk és lányok arányosan alkották.

217 Terepnaplójegyzet. 2019. 12. 28.

A segítségért cserébe Zöld igyekezett kielégíteni a fiatalok igényeit. A visszaemlékezések arról számolnak be, hogy már a kaláka közbeni együttlét szórakozási alkalmat nyújtott nekik, mert akkoriban szűkösek voltak a lehetőségek a hatalom által megszábotott szabadidős programokon (kulturversenyeken, sportmozgalmakon) kívüli mulatóságokra. Ráadásul a kalákaalkalmakat követően kisebb összejöveteleket rendeztek, illetve szilveszterkor a konyhai személyzettel együtt kölcsönkapták a kolostor ebédlőjét. Amikor már kész lett a Lázár-kastély, a házasulandók ingyen kapták meg a kastély Lovagtermét a lakodalmukra – ugyancsak a konyhai személyzettel együtt.

Segítségemről sohasem feledkeztem meg; s hálámnak leggyakoribb megnyilvánulása az volt, hogy nagy családi ünnepekkor (eljegyzés, esküvő, keresztelő), a kultúrbizottság mindenkori elnökének engedélyével, ingyen használhatták a Lovagtermet; mi több, önköltségi áron (ami a vendéglői árak egyharmada volt csupán) meg is rendeztük az ünnepséget.²¹⁸

Egy másik alkalommal Borszékéről érkezett egy teherautó ásványvíz, amelyet a fiatalok segítettek lepakolni, majd beraktározni. Ezért cserébe mindenki hazavihetett egy szépirodalmi könyvcsomagot.²¹⁹

A cserealkalmak létrejöttét a falusi regionális közösség köteléke tartotta össze. Az integráló intézmény az elsődleges és másodlagos szocializációs intézmények – a család és az iskolaközösség, illetve a vallási intézmény – voltak. Emellett sokan ugyanabban az üzemben vagy gyárban dolgoztak. Belsőleges, személyes viszonyok voltak ezek, amelyek a munkavégzés során még inkább megerősödtek. A csoport tagjai büszkék voltak arra, hogy a Zöld Lajos-féle társadalmi intézmény közelében vannak, azzal jelezték odatartozásukat, hogy részt vettek a munkaalkalmakban, eleget tettek a felállított normáknak, ajándékot kaptak és adtak.²²⁰ Identitástöbbletet adott a csoportnak a Zöld-féle tevékenységhez való tartozás, kiemelt jelentőséggel bírt a falu többi fiataljának társaságaihoz képest. Exkluzív közösség alakult ki, amelyben a *mi-csoport* részesülhetett a Zöld által nyújtott javakból és társadalmi előnyökből. Egyszerre volt meg bennük a közös etnikai, lokális, vallási kötődés és a táborhoz tartozás tudata, az elköteleződés. Azzal, hogy Zöld tevékenységeihez kapcsolódhattak, egy csoportnormának is meg kellett felelni, amely konformitást igényelt. Tehát ha segítségről volt szó, mindig rendelkezésre kellett állni. Akinek erre nem volt affinitása, az lassan kimaradt a közösségből. A visszaemlékezők között volt olyan is, aki azt emelte ki, hogy bár ehhez a baráti társasághoz tartozott, nem vett részt a Zöld által szervezett „kalákákban”, mert nem volt szimpatikus neki ez a kölcsönös, kötelező csereviszony.

218 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 122.

219 Terepnaplójegyzet. 2020. 06. 21.

220 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 59., 64., 113.

4. kép. A felújított kolostor folyosója. Forrás: Béres László

Egy kicsi kiváltságot is jelentett, mert azért nem mindenki volt benne ebben a baráti társaságban, jobb képességű fiatalokat, úgymond, vagy tehetségesebbeket gyűjtött maga köré. Egy nagyon jó baráti társaság verődött össze. Nyilván, hogy a művészvilágba is betekintést nyertünk, kicsit a művészet is közelebb került hozzánk. (R9)

Jó volt vele kapcsolatban lenni, s az is, hogy ebbe a társaságba tartoztam. Azért, aki ide tartozott, nem az, hogy ügyesebbek voltunk, hanem megbízhatóbbak voltunk, mert nem kellett ő félnem, hogy bármilyen rendezvény van, ott valami galiba támad, hogy eltűnik valami. Mi láttuk, hogy ő egy jobb életminőséget tudott élni, mint ami nekünk jutott, de nem voltunk irigyek rá, mert minket is részletetett benne. Most csak egy banális dolog, hogy egy jó üveg bort nem lehetett kapni, mehetett jobbra-balra abban az időben. (R6)

Zöld Lajos mondta, hogy „kicsikém, gyere”, hogy nem szégyen felszolgálni, ilyen szöveggel jött. Jaj, persze a szüleimet ismerte, Édesapám is sokat segített neki, gépekkel, traktorokkal s emberekkel, nem egészen hivatalosan, hogy reno-

válódjon az egész. Volt a tábornak egy pityókaföld-része is. Amikor már járogatunk felszolgálni, akkor a csapat összeverődött, s mentünk pityókaszedni. Igazából olyan szinten volt nekünk kapcsolatunk, hogy felszolgáltunk, mikor voltak a záróbulik. Jött Domokos Géza s lekezeltünk vele, s nekünk ez nagy szó volt. (R22)

Hú, hát mi nem a pénzért mentünk, mert mi élveztük, hogy a csapat összegyűl, mentünk s könyvet hordtunk, felszolgáltunk s takarítottunk, a felszolgálsért kaptunk pénzt egy keveset, de igazából mi is mulattunk és táncoltunk, kaptunk italát is, téstát is a végén. (R22)

A reciprocitás jelensége mellett a redisztribúció is megfigyelhető Zöld Lajos és a „Tábor Fiatal Barátai Közössége” kapcsolatában. Míg a reciprocitás két csoport közötti cselekvést jelöl, a redisztribúció a csoporton belüli tevékenységet, a javak újraelosztását. A két cselekvésfajta nem különül el élesen, mert mindkettőben adok-kapok kapcsolatok működnek. Esetünkben Zöld Lajos a művésztelep javait bocsátotta a fiatalok rendelkezésére a munkaalkalmakért cserébe. További vonás a fiatalok és Zöld kölcsönös informális segítségnyújtási kapcsolatában: a motiváció ellentmondásos volta. Zöld – ez alkalommal nem újságíróként, hanem mint a tábor (nem hivatalos) vezetője – él az informális hatalomgyakorlás eszközeivel, az általa biztosított javakkal és a szórakozási lehetőségekkel ösztönzi a fiatalokat a további együttműködésre. A fiatalok pedig a szimbolikus és más javakhoz való hozzáférés céljából kielégítik Zöld igényeit. Ezzel egyben a patrónus–kliens kapcsolat több éven keresztül tartó viszonya is megjelenül. A kapcsolat vertikális, ami Zöld politikai, társadalmi és életkori sajátosságaiból adódik.²²¹ Rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyekre a fiataloknak szükségük van (szórakozási, kikapcsolódási lehetőség, anyagi és szimbolikus javak), illetve Zöld az, aki eldönti e „javak” cseréjének feltételeit. Ezzel együtt egyfajta kölcsönös bizalmi rendszerrel beszélhetünk, és kölcsönös függésről is, amelyben az etnikai, lokális és kisközösségi (művésztelep) kötelezettségekre hivatkoznak.²²²

A rendszerváltás után, amikor már nem működik ez a fajta társadalmi egyezmény, Zöld kevésbé tudja érvényesíteni akaratát.

1990-ben házasodtunk össze, és határozottan emlékszem, hogy egyszer a szemébe is mondtam, hogy mikor jött hívni pityókaszedni, mondtam, hogy én is

221 Mivel 1932-ben született, ő akkor 40-50 év közötti, középkorú férfi volt, tehát a fiatalok szüleinél is idősebb. Társadalmi szinten pedig értelmiséginek mondható a fiatalokhoz képest, akik legfeljebb érettségivel rendelkeztek, de többnyire szakiskolások voltak, paraszti családokból származtak.

222 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* II. 343–344.; Semeneva, Elena: *Conclusion: do patron-client relationships...* 403–408.

szívesen látom, mert van nekem is három hektár. Úgy felnőttejjel [...] nyilván akkor már megvolt a változás, akkor már nem lehetett fenyegetni, és akkor kicsit úgy farhámba álltam, de nem haragudott meg. (R9)

5. kép. Zöld Lajos beszédet tart a Lovagteremben egy táborzáró összejövetel alkalmával. Forrás: Béres László

A külső munkálatok tucatnyi munkást és szakembert vettek igénybe, ehhez kalákába is hívták az embereket, de például a terasz kialakításánál és más nagyobb tennivalókhoz Zöld Lajos a gyárból kért ki embereket. Bár kalákaként is számontarthatók a művésztelepen végzett munkaalkalmak, legtöbbször a munkások az évi közmunkájukat dolgozták le – például a gyári munkásasszonyok takarították ki a kolostor épületét. Ezeken a napokon nem kellett a munkahelyen dolgozniuk. A közmunka vagy „hazafias munka” (muncă voluntară patriotică) kifejezéssel az iskolák, a gyárak, az intézmények és a katonaság számára a munkaidőn kívüli – jelen esetben munkaidőben végzetett –, lényegében kötelezővé tett tevékenységeket jelölték. Térítésmentes humán erőforrást jelentett a szocialista gazdaság, különösen a mezőgazdaság számára annak érdekében, hogy enyhítse az alacsony hatékonyság, a szervezetlenség és a rossz tervezés hatásait.²²³ A Tábor Fiatal Barátainak Köre kalákaként emlékszik vissza a közös krumplicsedésekre vagy a kaszálásokra, amelyeket Zöld Lajos kérésére végeztek. Beszámoltak arról is, hogy egy évben, karácsony előtt egy nappal érkezett egy teherautó

223 Dascălu, Dan Ioan: *Modelul „Omului nou”*... 43., 47.

tetőcserép, amelyet le kellett rakodni a kastély udvarára. Ezt ők és más falubeliek – Zöldhöz közel álló személyek – végeztek el. A gyárakból kirendelt munkások tevékenysége azonban különvált a kalákaalkalmaktól. Esetenként a közmunka kaláka jellegét az adhatta meg, hogy a munkálatok befejezése a ritualizáltságot és a fokozott ünnepi hangulatot hordozta magán, ha Zöld ennivalóval és pálinkával kínálta meg a munkásokat.

E közösségi munkaalkalmakhoz az élelmiszer és az innivaló beszerzése ugyancsak megoldandó feladatnak számított, amelyhez a *mellékgazdaság* kialakítása volt célszerű. A szárhegyi vasútállomás melletti mocsaras földet fogták be burgonyatermesztésre, amelyet a falubeliek korábban szemétgödörként, építkezéshulladék-lerakó helyként használtak. A krumplitermesztés a Zöld Lajos által vásárolt malacok hizlalására szolgált, ezeket a községi termelőszövetkezeti ólakban tartották. Ez a fajta eljárás a művésztelep működését egy falusi gazdaság háztartásához tette hasonlónak; a szűkös bevételek miatt és az elégtelen ellátás áthidalására a hivatalos gazdaság hiányosságait pótolták be általa.²²⁴

*Ennyi munkát nem lehetett elvégeztetni egy-két pohár bor vagy pálinka nélkül. Krumplit cseréltem gabonára, ebből lett a pálinka.*²²⁵

A tábor földjén termesztett, valamint a Zöld barátai által adományozott krumplit Buzáuba vitték – borért cserébe. Legelőször 1984-ben történt meg a csere: három tehervagon krumplit cseréltek borra. Mindez persze titokban történt. Zöld jól tudta, hogy a szállítmány útját figyelik a rendőrök, ezért szándékosan téves információt adott meg a vagonok indulási időpontjáról. Később azonban a megyei pártbizottság is támogatta a csereügyletet, és a rendőrök is kaptak mindig tíz-tíz liter bort, s ettől kezdve az ügyletet nem kellett titokban intézni. Szállóigévé is lett a szárhegyi, Zöld Lajos-féle *pityókabor*.²²⁶

A leírt informális gyakorlatok funkcionális ambivalenciái jól láthatók. A hatóságok, a kalauzok, a kultúrbizottság képviselői mind részt vállaltak egy olyan illegális tevékenységben, amely nyilvánvalóan szembement a szabályokkal. A találékonyság, a kooperáció és a tolerancia jegyében egy hosszú távon jól működő üzleti tevékenységet eredményezett. Az, hogy mindenki részesült a haszonból (mindenki kapott valamit), elmossa a szükségletek kielégítése érdekében végzett „szerzés” és az anyagias felhal-

224 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 188.

225 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 105.

226 Bár Zöld Lajos és még sokan mások is ezt a szót használják, a Gyimesekben sem ismeretlen kifejezés, ami utal az azonos tevékenységre. Uo. 105.

mozás közötti határvonalat. Szimbiózisszerű kapcsolat alakult ki a formális szabályok és az informális viselkedés között.²²⁷

A Hargita megyei Művelődési Bizottság a meghívott képzőművészeknek az utazási költségeket, az alkotómunkához szükséges anyagokat finanszírozta, a napidíjat és az étkezési költségeket viszont gyakran nem fedezte.²²⁸ Erre találtak ki egy másik bevételi forrást, a gyertyaöntést. Színes gyertyákat készítettek, és fatalpakra szúrva, díszcso-magolásban eladták a Művészeti Alapnak. Ezzel az összeggel már a 18 lejes napidíjat is kipótolhatták, és a saját költségeket is fedezni tudták. A tábor szervezői és ismerősei, illetve a szárhegyi postahivatal telefonistái különböző, meghatározott időszakokban éjjel-nappal dolgoztak a gyertyákkal. Két év alatt harmincezer gyertyát értékesítettek.²²⁹

A tábor újabb alternatív bevételi forrásának számított az 1978-tól induló Szépteremtő Kaláka. Miután a kolostor épülete a felújítás után a téli időszakban is lakhatóvá vált, minden év októberében népművészek foglalták el a termeket. Szóttek, varrtak, faragtak, kovácsoltvas eszközöket készítettek. Kardalus János, a Népi Alkotások Házának igazgatója gyűjtötte össze a megye népművészeit, akik egy hónapon keresztül dolgoztak. Ezekkel a tárgyakkal, bútorokkal és textíliákkal rendezték be a kolostor szobáit és ebédlőjét, illetve rengeteg tárgyat értékesítettek. Bár Zöld és társai között vita támadt a népművészeti tábor szükségességéről, a tábor bevételeit kétségtelenül nagyban növelte, és az ott készített tárgyakat a különböző pártdelegációk fogadásakor ajándékba adták.

Én azt mondtam, nem kell a népművészet, ő azt mondta, kell. Már volt olyan művész, aki azt mondta: „Laji, már csak a fogszikkalót kell kifaragni”, de rengeteg szőnyeget szóttek az asszonyok. Én nem is mentem oda, mikor ez volt, októberben. (R23)

„Mert az a mester, igazgató, közéleti személyiség, pártaktivista, aki külföldi útjaira ilyen sajátos és nagyon szép ajándékot vihetett magával – nekünk köszönhetően –, öt, tíz év múlva sem mondott nemet, ha segítségért megkerestem.”²³⁰

A Szépteremtő Kaláka illeszkedett a hetvenes években már erőteljesen lüktető folklorizmus jelenségébe. Ebben az országos mozgalomban az előre kidolgozott forgatókönyv szerinti kultúrversenyek, a székely folklór és kézműves alkotások is nagy hang-

227 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* II. 3.; Radnitz, Scott: *Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation?* 151.

228 Májai Albert: *Rezsimek szorításában.* 179.

229 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 51.

230 Uo. 62.

súlyt kaptak.²³¹ A közművelődés erőteljes népi kultúrára való ráépítése országos és hivatalosan is elvárt tendencia volt, a helységek és a megye szimbolikus sajátosságait igyekeztek megjeleníteni, tematizálni.

Népművészeti iskolák és szövetkezetek működtek, a városi emberek figyelmé is kezdett a népi alkotásokra terelődni; a kereskedelmi vonzaton túl felismerték a jelenség etnikai, identitásőrző jelentőségét. Etnográfusok hada támadt magyarázni, értelmezni a jelenségeket, megkeresni a forrásokat, társadalmi összefüggésbe helyezni az egészet. Persze nemegyszer túlromantizálva, apait-anyait belemagyarázva a dolgokba, bődületes fluidummal körítve az egyszerűt és az évszázadok óta mindennapit.²³²

6. kép. A Szépteremtő Kaláka során készült termékekkel berendezett szoba a kolostorban. Forrás: Béres László

231 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 135.

232 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 54.

7. kép. A Szeptermető Kalákában részt vevő nők és asszonyok. Forrás: Béres László

Előfordult, hogy plakátfestést szerveztek a táborban a megyei milícia (rendőrség) megrendelésére, azzal a felirattal, hogy „Ne térj le a zebráról!”. A plakátokért kapott pénzből élelmiszert és sört vásároltak.²³³

A művésztelep mellett működtetett „második gazdaságok” helyenként kölcsönhatásban álltak a hivatalosság szféráival, a javak azonban nem a hivatalos csatornákon áramoltak. Szabó Á. Töhötöm szerint, ha a hatalom nem tudja ellenőrizni a cserét, akár használnak benne pénzt, akár nem, akkor az informális aktus.²³⁴ „A tábor ügyei szinte mindig kibogozhatatlanul zavarosak voltak.”²³⁵ A kultúrbizottság hivatalos számlákkal alátámasztotta a tábor bevételi forrásait, Zöld jelezte a bizottság felé az igényeit a kifizetésekre, ezeket vagy jóvá hagyta a kultúrbizottság, vagy nem. Többször előfordult az is, hogy a helyi vállalatigazgatók számlákat nyújtottak be a kultúrbizottságnak az anyagok biztosításáért, amit a tábornak adományoztak, ezt a kultúrbizottság ki kellett hogy fizesse.²³⁶ Viszont tény, hogy a vállalatok által benyújtott számlák csak szimbolikus igazolások voltak, nekik is kötelező volt a hivatalosság látszatát fenntartani, segítségük reális értéke jóval meghaladta a benyújtott számlákra írt összegeket. Ha a kultúrbizottság Zöld kérésére nem utalt ki pénzt, akkor igyekezett más

233 Uo. 96.

234 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 191.

235 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 51.

236 Májai Albert: *Rezsimek szorításában*. 178.

irányból közelíteni, például a pártbizottságot arra kérni, hogy megadja a kiutalásokat a tábor részére. Ha ez sem sikerült, akkor ott volt a „második gazdaság”, amely már teljes mértékben informálisan működött.

További kapcsolódási pontról a hivatalosság látszatának fenntartására a kultúrbizottság jelentéseiben olvashatunk. Eszerint a tábor közel annyi bevételhez jut pluszmunkákból, mint amennyibe a tábor üzemeltetése kerül, viszont a saját bevétel nem kompenzálható a kultúrbizottság által kiutalt összeggel. Ilyen tevékenység volt a propagandaanyagok gyártása, a gyertyaöntés, a népművészeti termékek előállítás stb. A jelentésekben tehát utalást tesznek arra, hogy a művésztelep rendelkezik önerőből megvalósuló bevételi forrásokkal, de azon kívül, hogy egy-két példát említenek, nem térnek ki rá bővebben. Ezzel mintegy legitimálják a tábor által működtetett második gazdaságot.²³⁷ Bár kolostornak a hetvenes években kezdődött felújítása alatt még nem beszélhetünk gazdasági válságról, a tábor részére kiutalt pénz korántsem volt elegendő a költségek fedezésére.²³⁸ Igaz, Zöld Lajos „templomépítő” elképzelései is jóval túlszárnyalták a gazdasági kereteket – és az ideológiai határokat –, ezért arra kényszerült, hogy tőkeerejét kímélő stratégiákhoz nyúljon. Ennek egyik módja a reciprok kapcsolatok fenntartása, a második gazdaság kialakítása volt.²³⁹ A művésztelepnek is, csakúgy, mint a hetvenes évekre jellemző székelyföldi tömegsport-mozgalmaknak, elemi feltétele lett a közösségi tőke felhalmozása és a bizalmi kapcsolati háttér megteremtése.²⁴⁰ Ezek a kötelekek helyi szinten a falustársakkal és a falusi elittel (párttitkárok, üzemvezetők, intézmények vezetői, tanárok, papok stb.) tartott kapcsolatokban bontakoztak ki, a környékbeli vállalatigazgatókkal fenntartott kapcsolatok a lokalitás egy tágabb szintjét jelölték. A következő szint a megyei pártbizottság és kultúrbizottság embereivel kialakított személyes jó viszony, illetve az erdélyi szellemi élet vezetői is ide tartoznak – a könyvkiadók, folyóiratok szerkesztői, írók, költők stb. A különböző társadalmi szférákban kialakított kapcsolatrendszerek természetesen a saját gazdasági helyzet javítását szolgálták. A hivatalos intézmények legitimitást adtak a kooperációs cselekvéseknek, ezzel együtt az ellenséges állammal szembeni morális tettként is definiálhatók,²⁴¹ illetve kollektív sikerként éltek meg a hatalommal szembeni, mégis a ha-

237 Arhivele Naționale Județul Harghita (ANR), fond C.J.C.E.S., dos. 124. ind. 0/91, 1987. 99–100. f.

238 Bár ez mindvégig problémája volt a tábornak, erre utaló konkrét összegeket csak egy 1985-ös jelentésben lehet olvasni. Ebben az áll, hogy a tábor összköltsége 40 000 lej, ebből a résztvevők napi díja 18 lej, ami összesen az adott évben 22 000 lej. A tábor költségeinek fele adományokból származik. Továbbá azt is megtudhatjuk, hogy az ekkor már elkészült Lovagtermet 5000 lejért adják ki a teljes személyzettel, 2500 lejért adják ki esküvőkre a konyhai személyzet nélkül, illetve 1500 lejért adják ki kulturális eseményekre. Ebből az látszik, hogy bár a kultúrbizottság fedez valamennyit, a másik részét vagy adományokból, vagy a bevételekből pótolják. Arhivele Naționale Județul Harghita (ANR), fond C.J.C.E.S., dos. 71, INV. NR. 982, 16.09.1980-3.07.1987.

239 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 188.

240 Péter László: *Forbidden Football...* 19.

241 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 194.

talom erőforrásainak használatával létrejött Alkotótábort. A tábor működtetése, víziója és kapcsolati hálója már a kezdetektől megmutatja, hogy egy, a szocializmusban fenntartott közérdekű informális intézmény komplex, egyszerre több világképet és identitást birtokló humán hozzájárulásból működhet. Az egymástól eltérő, de egy időben reprezentált gondolkodásmódok, identitásmodellek egy komplex társadalmi jelenséget eredményeztek.²⁴²

3.4.3. Ideológiai szigor és a Kriterion író-olvasó találkozó

Az 1978-as Alkotótábor előkészülete során egyre inkább érzékelhető volt az országosan beállt ideológiai szigor. A Barátság Művésztelep meghívottjainak száma is csökkent, és a Képzőművészeti Szövetség részéről kritikus megjegyzések érkeztek a nemzetiségi arányokkal kapcsolatban. Nehezményezték és aránytalannak találták a magyar nemzetiségű meghívottak számát. Ezt a mozzanatot Zöld Lajos korszakváltásnak tartja, amely után már rendszeresek voltak és egyre erősödtek az efféle kritikák.²⁴³ 1980-ban mindez folytatódott a kolostorban szervezett első és egyben utolsó Kriterion író-olvasó találkozóval. A rendezvény gondolata Kántor Lajostól, a Korunk szerkesztőjétől indult, aminek szervezéséhez gyorsan hozzáálltak, természetesen Domokos Géza Kriterion-igazgató segítségével és támogatásával. Fordítói tábor néven tudták jóváhagyatni az RKP Propaganda Bizottságának titkárával. A tervek szerint ez az esemény nyitotta volna meg azoknak a tudományos és művelődési rendezvényeknek a sorozatát, amelyekkel az erdélyi kultúra fellegvárává akarták tenni az Alkotótábor színhelyét, a kolostort.²⁴⁴ A meghívottak között szerepelt Kányádi Sándor, Dávid Gyula, Beke György, Bálint Tibor, Fodor Sándor, Bodor Pál, erdélyi és Bukarestben élő írók, költők és a szellemi élet képviselői, illetve a román kollégák, mint például Gelu Păteanu, Mircea Dinescu, Romulus Guga stb. Bár a találkozó címe a román–magyar barátság és a békés együttélés szellemét volt hivatott jelezni, Kányádi Sándortól kezdve Mircea Dinescun át többen rendszerkritikus megjegyzéseket tettek. Miután Kántor Lajos a találkozón elhangzottakat vázlatosan közölte a Korunkban, betiltották a Kriterion író-olvasó találkozókat a szászhegyi művésztelep rendezésében.²⁴⁵

Az 1982-es Művésztelepet már csak tizenhét képzőművésszel nyithatták meg, nyolc magyar képzőművész meghívását nem engedélyezte a Képzőművészeti Szövetség, így tört meg a fele-fele arány. Végül a vezetőség egy harmadik opciót választott. Májai Albertnek, a Kultúrbizottság új elnökének beleegyezésével még öt magyar képzőmű-

242 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia*... I. 213.

243 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad*... 53.

244 Uo. 69.

245 Egyébként nem olvasható a Korunk 1980/9. számában a Szászhegyen elhangzottak részletes közlése, viszont utalást tesz a szerző a nemzeti, nemzetiségi kérdésekről szóló vitákra, a román–magyar együttélésre, illetve az írói korlátokra. Kántor Lajos: *Szászhegy: jelképből fórum*. 638–639.

vészt hívtak meg, akik nem szerepeltek a listán, az ellátásukat (a szállást és a napi étkezést) biztosítani tudták a jól működő mellékgazdaságból.²⁴⁶

8. kép. Író-olvasó találkozó Kányádi Sándorral. Forrás: Béres László

1984-ben a Képzőművészeti Szövetség megszakította kapcsolatát a táborral, ezután nem használhatták a szövetség nevét, és a képzőművészeknek kiutalt úgynevezett dokumentálódási pénz – amely valójában az útiköltségeket fedezte – visszavonták. Így csak azok a képzőművészek vettek részt a Művésztelepen, akik a „dokumentálódási összeget” magukra vállalták. Így változott a nemzetiségi arány ismét a magyarok javára, de így is több neves román képzőművész vállalt szolidaritást és vett részt az augusztusi Alkotótáborban.²⁴⁷

A résztvevők arányának biztosítására szolgáló informális gyakorlatok két szempontból fontosak. Egyrészt kiszűrik azokat, akik csak a meghívás iránti kötelességből vettek részt a Művésztelepen, és kialakítják azt az erős magot, amely/akik a közös esztétikai preferenciák miatt, a magasművészetek iránti elköteleződésből, az etnikai hovatartozástól függetlenül vesznek részt a táborban. Ez az exkluzív csoport – románok és magyarok egyaránt – szolidaritást vállal a tábor szervezőivel a hivatalosságból érkező megszorításokkal szemben. Másrészt kettéosztja a „mi” és az „ők” csoportját, ahol a *mi-csoport* – a magasművészetek szolgálatában álló képzőművészeké – még inkább eltávolodik az *ők-csoporttól*, a szocialista realizmus művészetének behódoló „művész-

246 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 87.

247 Uo. 105–108.

közösségétől”. Ez esetben a kulturális ellenállás is felfedezhető a művésztelep közösségének megnyilvánulásában. A kezdeti cél nem az volt, hogy a hivatalos kultúra ellenében alkossanak, hanem hogy az egyetemes művészetek évszázadokra visszanyúló esztétikai értékei és hagyományai szellemében tevékenykedjenek. Mivel az állam ellenségesen viszonyult hozzájuk, erősebb összezárás tapasztalható a művésztelep kulcsszemélyei részéről.²⁴⁸

Miután 1986-ban Aurel Costea került Szász Józsefnek, a megyei pártbizottság korábbi első titkárának helyére, továbbra is fontos maradt a Művésztelep számára, hogy a megyei vezetőséggel jó kapcsolatot ápoljon. Így kapóra jött, hogy az első titkár a Lázár-kastély Lovagtermében fogadja Ceaușescu öccsét, a mezőgazdasági államtitkárt. A fogadáshoz szükség volt egy Ceaușescu-festményre, amit a következőképpen oldottak meg:

Mondom Lajosnak, én tudok egy olyan festményt, amit el tudsz kérni, s azt oda fel tudjuk rakni. S rögtön elment Udvarhelyre, s Maszelkától²⁴⁹ kért egyet, mert ott volt. Maszelka egy újságba látott egy képet Elenával együtt, s az amatőr festőket odaállította, hogy a negatívot fessék ki, színezzék ki. Azért nem vitték el ezt a képet Bukarestbe, mert Ceau' le van hajolva, meg akar csókolni egy pionírt, s mellette Elena, s ez azt jelenti, hogy nem Ceau' a főnök, hanem Elena. S a háttérbe a sok bizottsági tag között ott van Pacepa, ezt már nem lehetett elküldeni. Maszelka egyet kacagott rajta s azt mondta, én azt elintézem, s szakállat festett neki, s így menekült meg a kép. (R23)

A kép csak a látogatás idején volt kifüggesztve. Az Alkotótábor képzőművészeinek 1987-ig sikerült megmenekülniük a „szocialista emberábrázolás” kötelezettségeitől és a személyi kultusz kiszolgálásától, amikor is tiszteletüket tették a megyei vezetők, és „tematikát rendeltek”. Kérdőre vonták a tábor vezetőit: miért nem készült az évek során egyetlen Ceaușescu-kép sem. A felszólítás kikerülhetetlen volt, így végül készült egy *Szocializmus győzelme* kép, amelyen olajágot tartó munkáslányok szerepelnek. Erre mintegy válaszul Szakács Béla szobrász egy megkötözött emberi agyat vésett márványba. Művészeti-ideológiai szempontból ezek jelentették a legnagyobb kompromisszumot a Alkotótábor képzőművészeinek. Bár a megyei vezetők és a különböző magas rangú látogatók az évek alatt többször jelezték vagy javasolták a szocializmus-tematikát, a szervezők egyöntetűen és határozottan elutasították a kérést vagy kibújtak valahogy a feladat alól.²⁵⁰

248 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 213.; Gordy, Eric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms...* 218–219.

249 Székelyudvarhelyi festőművész.

250 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 126.

Az ideológiai szigor csúcspontja – ami már nem hagyott helyet a kompromisszumoknak sem – 1989-ben következett be. A megyei pártbizottság és a kultúrbizottság utasítására beszüntették a Barátság Művésztelepet. Ekkor már Ion Oancea volt a kultúrbizottság elnöke. Novemberben szűk körben, de még megtartották a népművészeti tábort.

3.4.4. A Lázár-kastély restaurálása

A hatvanas-hetvenes években felvett nemzetközi hitelek visszafizetése²⁵¹ gondot okozott az országnak, az olajválság után 1979-ben a villamosenergia-, a gáz- és üzemanyag-fogyasztást drasztikusan csökkentették, 1982-ben a lakosság étel- és ital-ellátásának szabályozása, „racionalizálása” (tej, vaj, sajt, hal, zöldség, gyümölcs, húsok) nehezítette a mindennapokat.²⁵² A hatalom részéről a gazdasági kudarcra adott válasz az erőteljes ideológiai kampányok sorozata és a személyi kultusz kiteljesedése volt. Az ideológiai szigor következtében a nemzetiségi intézmények egyre inkább szűkültek, kiüresedtek (tartalmukban is). A nyolcvanas évek második felétől tilos volt a helységnevek román nyelvtől eltérő változatának hivatalos használata, a magyar nemzetiség aránya a pártapparátusban drasztikusan csökkent. A Hargita megyei kultúrbizottság neve is változott, ami ugyancsak jelzi az ideológiai szigor erősödését.

Az elején úgy hívják, hogy Comitetul de Cultură, utána Comitetul de Cultură și Educație Socialistă, tehát módosul a név, nem lesz kultúrbizottság, hanem kultúra és szocialista nevelési bizottság, igen. Amikor kezdenek a társadalomba a feszültségek nőni, akkor ezt mindenhol érzik a közösségek. (R23)

A kultúrbizottság vezetői is változnak: Becze Antal helyére a megyei propagandaosztályról érkezik Májai Albert, az alelnök Nicolae Bucur helyét a maroshévízi Maria Cotfas veszi át.

1981-ben kezdődtek és 1987-ig tartottak a restaurálási munkálatok a szárhegyi Lázár-kastély épületén. Pontosabban sorolva: a Lázár-kastély kapubástyájának restaurálása (1981), a Lovagterem restaurálása (1982), a Lovagterem fölötti tetőtér kialakítása kiállítóteremmé (1983), a kastély udvarának rendbetétele, a kastély északnyugati bástyájának továbbépítése és befedése (1985) és a reneszánsz pártázat restaurálása (1987). Egy olyan időszakban, amikor nemcsak lehetetlen, de veszélyes is volt egy magyar műemlék restaurálása és újjáépítése *állagmegőrzés* címén. A kastély restaurációját továbbra is a környékbeli üzemek és a gyárak vezetői segítették csakúgy, mint a kolostor épületének felújítását. Műemlékvédelmi és gazdasági szempontból viszont ez egy jó-

251 1983-ban életbe lépett a tervezet, amely szerint 1990-ig teljesen visszafizeti Románia a külföldi kölcsönöket.

252 Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon*. 84.

9–10. kép. Romokban a kastély. Forrás: Laczkó Szilveszter

val nagyobb mértékű beruházásnak számított, ezért ennek az időszaknak az ismertetésében a hangsúly a pártapparátussal és a felsőbb szervekkel való kapcsolatból akkumulált cserealkalmakra koncentrálódik. Azt igyekszem felfedni, hogy a hatalom mely rétegével való viszony határozta meg ezeket az éveket, hogyan és milyen céllal merültek fel és történtek a cserealkalmak.

1981 év elején a Művésztelep nyolcadik alkalommal kezdte meg készülődését az augusztusi táborra. Mindeközben egy képtár alapításának lehetőségét fontolgatták, több variáció is szóba került az üres vagy kihasználatlan szárhegyi épületek között, mígnem Zöld Lajos a Lázár-kastély kapubástyáját szemelte ki, ami ellen senkinek sem volt kifogása. Az állapotfelmérés után azonban kiderült, hogy a munkálatok költsége legalább hárommillió lej, ami akkoriban negyven Dacia gépkocsi árát tette ki.²⁵³

Nyilvánvaló volt, hogy a kultúrbizottság nem fogja fedezni a restaurálás költségeit, ezért más bevételi forrás után kellett nézni, és hivatalosan engedélyeztetni az építkezést. Az Alkotótábor „háztartása” – hasonlóan az államszocializmusbeli falusi gazdaságokhoz – az ellátási hiányosságok áthidalására különböző, a hivatalos szférához is több szálon kapcsolódó informális, nem pénzügyi kooperációs formákat alkalmazott, cserekapcsolatokat alakított ki, tartott fenn.²⁵⁴ Zöld Lajos hivatalos munkahelye a Hargita című napilap volt, informális munkája pedig – a tábor igazgatójaként – a „fenti” és a „lenti” világ közötti átjárásokat testesíti meg. Rögtön a legfelsőbb szervekhez fordult segítségért. Először Pataki Imréhez, a megyei néptanács elnökéhez, aki 180 000 lejt utalt ki azzal a feltétellel, hogy többé nem kérhetnek tőle segítséget.²⁵⁵ Ez az összeg, bár csak tizede volt a költségeknek, legitímálta is egy magyar műemlék restaurálásának megkezdését, amelyet más úton nem vagy csak nehezen lehetett volna elérni. „A pénz, amit én utalok ki, cégtáblának jó lesz, hogy hivatalosan megy a dolog.”²⁵⁶

Ezt követően Szász József első titkár születésnapjára köszöntését rendezték meg a kolostor ebédlőjében. Miután egy Gaál András-festménnyel ajándékozták meg, Zöld Lajos rátért kapubástya restaurálásának tervére. Szász megígérte, hogy lehetőségei szerint támogatni fogja a kastély restaurálását. A születésnapjára összegyűjtött célja egyértelműen a segítségkérés volt, ezt azonban a meghívottaknak nem jelezték. A gyárigazgatók annak tudatában érkeztek Szárhegyre, hogy Szász József szeretne velük találkozni. Szász József pedig azért látogatott el Szárhegyre, mert úgy tudta, a gyárak vezetői szeretnének vele találkozni. Az üzemek vezetői ezért nem is merték visszautasítani azt, hogy a későbbiekben hozzájáruljanak a kastély restaurálási munkálataihoz anyagi és humán erőforrással.²⁵⁷ Az informális hatalomgyakorlás újabb példáját lát-

253 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 78.

254 Szabó Á. *Töhötöm: Kooperáló közösségek.* 188.

255 Pataki Imre a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején megyei pártbizottsági alelnök, később azonban teljesen kikerült a pártvezetésből. Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon.* 122.

256 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 78.

257 Uo.

hatjuk, amelyben Zöld egyrészt az érdekvezérelt figyelmességgel, másrészt a nyomás-gyakorlással éri el célját. Nem biztos, hogy ha mindenkit külön-külön felszólított volna a segítségnyújtásra, ekkora hatást tudott volna elérni. Szász József előtt azonban senki nem mert nemet mondani. Amit Zöld ez esetben el akart érni, az a nyilvános beleegyezés volt a tervezett programba.²⁵⁸

S a lényeg az, hogy Szász elvtárs volt a párttitkár, a megyei, és csináltak egy nagygyűlést, s akkor Zöld Lajos meghívta az öntöde igazgatóját, s a IUPS-t s az összes gyáret, s akkor, ugye, mondta, hogy, ugye, te elvállalod ezt, azt, amazt, s mindenki úgy nézett rá, mint a véres késre, mert Szász elvtárs előtt senki sem mert mondani, hogy nem. (R34)

11. kép. Munkások a Lázár-kastély felújításakor. Forrás: Laczkó Szilveszter

Egy héttel később már elkezdődtek a munkálatok. Az Alkotótábor idején szünetelt a munka, de már a Népművészeti tábor férfi meghívottjai (az asszonyokkal együtt százhuszan voltak ekkor) javában a kapubástya restaurálásán és berendezésén dolgoztak.²⁵⁹ A kőművesek bérét a Mechanikai Vállalat és a Faipari Vállalat igazgatói fedezték, a tölgyfadesztkát a Kultúrbizottság fizette, emellett hétvégénként a szárhegyi kőművesek és villanyszerelők végeztek ingyen munkát. Az utolsó néhány hétben a

258 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* II. 343–344.

259 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 78.

megye legjobb szakemberei önkéntesként dolgoztak a kastélyon. A kapubástya kiállítótermét december 6-án a megyei vezetők avatták fel Pataki Imre, Szász József és Májai Albert, illetve Rab István propagandatitkár jelenlétében.²⁶⁰ A „fenti világot” a megyei pártbizottság emberei, a megyei kultúrbizottság vezetői képviselték, a „lenti világot” a lokális elit (üzemvezetők, a helyi pártbizottság tagjai), a szakemberek, az egyház helyi képviselői, a szárhegyi emberek (falusi közösség), a gyári munkások jelenítik meg. Zöld tehát a két világ között egyensúlyozott, ami maga után vonja, hogy egyszerre több szabályrendszernek volt kénytelen megfelelni, mindegyik megnyilvánulása valamelyik nyilvánosságnak szólt, a két világ közötti átjárásait egy hallgatolagos társadalmi szerződés övezte, és mindegyik világgép megfért egymás mellett.²⁶¹ A kastély rendbe hozása csak a magas rangú megyei pártemberek segítségével valósulhatott meg, így nem volt lényegtelen a vezetőkkel való jó kapcsolat fenntartása és az azokból kinyerhető legnagyobb haszon. A legelső feladat mindig a legitimáció volt, és az, hogy valakit megjelöljenek: ha baj van, hozzá fordulhassanak. Pataki Imre, Szász József, Májai Albert, Maria Cotfas, Kardalus János mind a Művésztelepen zajló történések hivatalos voltát erősítették. Ugyanők megyei szinten a hatalmat szimbolizálták, és azzal, hogy a tábort segítették, egy másik világot és ezzel kvázinyilvánosságot teremtettek meg, egy hivatalos, *formális* teret, amelyben az Alkotótábor *informálisan* működött. De nemcsak maga a tábor működött informálisan, hanem helyet adott más informális események lebonyolításához, például a lakodalmaknak, keresztelőknek, érettségi utáni banketteknek, az Öregfiúk amatőr kosárlabdacsapat által szervezett turnék utáni mulatságnak stb. Ebben a hivatalosság által legitimált térben a hatalom elemeit kimagyarázási lehetőségként alkalmazták. A tábor esetében a kimagyarázási lehetőség a nyitó- és záróünnepségeken megjelent megyei és kultúrbizottság-vezetők voltak. Továbbá egy olyan helynek számított, ahol az identitást nyilvánosan ki lehetett fejezni.²⁶²

Az 1982-es évben a lovagterem restaurálását tűzték ki célul, hogy legyen egy kiállító- és tanácsterem, illetve egy hely étkezésre és alvásra, a konferenciák megszervezésére. Távlatibb koncepcióban: hogy a kolostor tulajdonosával kötött szerződés lejárta után folytatható legyen a művésztelepi aktivitás és a népművészeti tábor. Márciusban a Művelődési Minisztérium pénzügyi osztályának igazgatónöje látogatott a művésztelepre, akit Zöld Lajos körbekalauzolt a környéken, ennek hatására az igazgatónő nyolcszázezer lejt ígért a kastély további restaurálására, amelyet két hét múlva ki is utaltak. A baj csak az volt, hogy nem a lovagterem, hanem a pártázat restaurálására szólt a kiutalás, melyet egy éven belül el kellett költeni. Ennek ellenére a lovagterem-

260 Uo. 78–81.

261 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 88–89.; Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopedia...* I. 213.

262 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 60–64.

12. kép. Készülnek a kovácsoltvas tárgyak. Forrás: Béres László

hez fogtak hozzá.²⁶³ „A közüzemek valamennyi mestere és munkása Szárhegyre költözött.” A restaurálást Stibli Sándor építész vállalta el, aki diplomamunkáját a szárhegyi kastélyról írta. Stibli is többnyire önkéntesen dolgozott a kastélyon, saját költségén ingázott Szárhegy és Sepsiszentgyörgy között.²⁶⁴ Bár a lovagterem *restaurálásáról* beszéltek, valójában a terem egészének *újjaépítése* volt a cél, mert az épület jóformán romokban hevert. A következő hónapokban a környező gyárak vezetői, mesteremberei, munkásai rohamos gyorsasággal dolgoztak a kastély építésén. Ősszel a Népművészeti táborba ezúttal főként faragókat, kovácsokat és szőnyegszövőket hívtak, mert a lovagtermet reneszánsz stílusú faragott székekkel tervezték berendezni. A terem padlóburkolatához szükséges márványlapok megérkezését egy korsó szilvapálinkával gyorsították fel, az öntöde pedig kölcsönadott egy villanygenerátort a munkához.²⁶⁵

1983-ban folytatódtak a lovagterem munkálatai, ezúttal a tetőtér kiállítóteremmé való kialakítása volt a cél. Az építés és a gerendázás költségeit a kultúrbizottság fedezte, a mennyezetet egy reneszánsz berakásos tábla alapján készült motívum szerint tervezték elkészíteni, amelynek kidolgozását Deák Ferenc kolozsvári grafikus vállalta ötvenezer lejért. A festékre a pénzt ugyancsak a kultúrbizottság utalta ki, viszont a Deák

263 1982 decemberében egy bukaresti bizottság szigorú ellenőrzést tartott, börtönnel fenyegették a tábor vezetőit, végül Szász József kiutasította a küldöttséget a megyéből. Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 90.

264 Uo. 86.

265 Uo. 89–90.

Ferencnek ígért összeget nem sikerült előteremteni, megoldásképpen Zöld megalapította az „aranypatkó rendet”, és egy patkót ajándékozott fizetségül a művésznek. Nem tört ki vita a be nem tartott ígéret miatt, és Zöld Lajos a maga rendjén igyekezett kárpótolni a grafikust a következő években, így például 1987-ben Deák lányának esküvőjére a teljes lovagtermet és annak személyzetét ingyen a rendelkezésükre bocsátotta.²⁶⁶

1985 márciusában Szász József megyei első titkár újabb látogatást tett Szárhegyen, ahol egy baráti beszélgetés után megígérte, hogy segít intézkedni a kapubástya restaurálásánál is, amelyre már a terveket engedélyeztették az Országos Műemlékvédelmi Bizottságnál, csak felső jóváhagyásra volt szükség. A látogatás „biztatást” adott a kultúrbizottságnak az engedélyezésre. A kapubástya restaurálásakor is sebes iramban dolgoztak, mert ahogy azt Zöld „sejtette”, Szászt a végmunkálatok alatt fölfelé buktatták.²⁶⁷

13. kép. Utolsó simítások a Lovagtermen. Forrás: Béres László

266 Uo. 98–99.

267 Uo. 111.

Zöld mindazokat, akik segítettek kiharcolni az elképzeléseit – a megyei pártbizottság, a megyei kultúrbizottság, az erdélyi szellemi élet képviselőit, a helyi vállalatvezetőket –, egy nagy közösségnek tekintette. Józan gondolkodásúaknak, kockázatvállalóknak és szilárd azonosságtudatúaknak nevezi őket visszaemlékezéseiben.

Az 1972-es pártkonferencián meghatározott káderrotáció a Művésztelepet sem hagyta érintetlenül.²⁶⁸ Ennek értelmében 3–5 évente cserélődtek a fontosabb megyei vezetők, Hargita megyében ennek egyik hulláma a nyolcvanas években jelentkezett. 1986-ban a Hargita megyei néptanács élére Csorba János helyett Aurel Costea érkezett Máramarosból. Néhány hónap múlva Szász József első titkárt Krassó-Szörény megyébe helyezték át, pozícióját ugyancsak Costea vette át, személyében először lett a magyar többségű megyének román pártvezetője.²⁶⁹

A beindult leváltási hullám előtt Pataki Imre mellett Szász József volt a művésztelep „védőbástyája”. A megyei első titkárnak leginkább a konfliktusok elhárításában volt szerepe, és abban, hogy a megyei kultúrbizottságot is biztosítsa a Művésztelepen zajló események engedélyezéséről.²⁷⁰ Mindeközben ebben a bizottságban is történt vezetőcsere. Becze Antal helyett Májai Albert lett az elnök. Előbbi amolyan megengedő vezető volt, a legkevésbé sem állt a magyar nemzeti értékek és a magyar kisebbségi elit útjába. Utódja hasonló beállítottságú volt, de valamivel szigorúbb, komolyabban vette a szabályokat.

A nyolcvanas években már a pártpropaganda-osztálytól küldték, Becze helyett Májait, őt már más anyagból faragták. Májai úgy, ahogy a pártosok mondták, azt kellett csinálni, azt úgy adta, Becze pedig más volt. Olyan szempontból meg lehet érteni, hogy őt is utasították, minden felső utasításra ment, minden Bukarestből jött, a megyei bizottsághoz, az osztotta le a propagandaosztálynak, s az pedig a kultúrbizottságnak a rávonatkozó részt, amit keményen ellenőriztek, szóval ilyen szempontból mentességére szolgálhat a dolog. Másképp így nem volt baj, vagy az idők megváltoztak, nem tudom, de nagy volt a kontraszt közöttük. (R58)

Májai Albert és Zöld Lajos kapcsolata sem indult egészen feszültségmentesen. Az új vezető a Szárhegyen elkezdett folyamatokat az egyre sokasodó negatív hatás ellenére is támogatni akarta, ragaszkodott azonban a törvények betartásához vagy azok látogatásának fenntartásához, ezért mindvégig megőrizte az óvatos, távolságtartó magatart-

268 Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon*. 29.

269 Uo. 75.

270 Például a már említett, Bukarestből érkező 1982-es ellenőrzést Szász József hárította el a megyei kultúrbizottság pártjára állítva Susana Gideát, az országos kultúrbizottság elnökét, aki kiutalt egy kétszázezer lejes összeget is a közüzemek tartozásának törlesztése végett. Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 90.

tását.²⁷¹ Zöld Lajos annak tudta be a kezdeti fagyos viszonyt, hogy elődjének nagy búcsúztatót szervezett, ezért az új vezető anarchistának nevezte őt, és megígérte, hogy rendet tesz. De Zöld szerint egy liter bor melletti bizalmas beszélgetés után megváltozott a kezdeti, feszültségekkel terhes kapcsolat.²⁷² Becze Antal leváltása maga után vonta az alelnök, Nicolae Bucur áthelyezését is. A Gyergyói-medence falvainak kulturális életét vezető személyek a *mi-csoportba*, a hatalommal szembeni világba helyezik őt is.

Ott volt Bucur Nicoale, ő a kultúrbizottság alelnöke, román lévén beszélt magyarul, abszolút nem volt problémánk. (R43)

Utódjával, a Maroshévízről származó, román nemzetiségű Maria Cotfasszal²⁷³ nehezebb volt a magyar kulturális értékeket a nyilvánosságba kiemelni.

Kicsit összeférhetetlen személy volt, igyekeztünk, hogy konfliktus ne legyen, de azért csak lett. Ez a Cotfasné kemény kommunista volt.” (R10)

Zöld sem cáfolja az új alelnök megérkezésével kezdődő bonyodalmakat, viszont megjegyzi, hogy a tábor életében nem okozott különösebb változásokat, az ő kihelyezése csak jelezte az egyre szigorúbb ideológiai feltételeket, amelyek szerinte Cotfas nélkül is bekövetkeztek volna.

A fő támaszok a nagy emberek voltak, mert akkor nem lehetett húst kapni és enni, mégis disznót vágatótt, mégis mindent be tudott szerezni. Mi semmit nem tudtunk volna beszerezni, szóba se álltak volna velünk, tőle féltek, úgy is hívták, a pisztolyos újságíró. (R23)

Zöld a kolozsvári egyetemi évei alatt kialakított baráti viszonyokat mindvégig ápolta, különösen a vezető pozícióba került társaival, barátaival. A tábor kezdetekor már jól kiforrott kapcsolathálóval rendelkezett, és tájékozott volt a nem nyilvános közéleti, kulturális kérdésekben is.²⁷⁴ Az egész megye és a lokális elitiek ismerőjeként tudatában volt annak, kihez kell fordulnia tanácsot, segítséget kérni.

271 Májai Albert: *Rezsimek szorításában*. 175–176.

272 Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 70.

273 A kultúrbizottság alelnöke.

274 Németh Jenő építésszel a gyimesközéploki bútorgyár avatásán ismerkedett meg, végig az ő szakértelme és munkái segítettek az építkezésben. A tusnádi fürdővállalat igazgatója adta neki a régi bútorokat és szőnyeget – különben kidobták volna. Bertalan Sándor megyei néptanácsi titkártól tudta meg, hogy a néptanács épületébe bevezetik a központi fűtést, és nem lesz szükségük a kályhákra. Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 12., 23., 51., 94.

14–16. kép. Képzőművészek alkotás közben. Forrás: Bálint Zsigmond

Újságíróként azért tudta, hogy hová kell fordulni üzemanyagért, mesterekért, anyagért, emberekért, mert itt a környező nagyvállalkozásoknál, nagyvállalatoknál megfordult mint újságíró, és a megyénél is voltak olyan érzelmű elvtársak. (R12)

Voltak az egyetemről is kapcsolatai, Domokos Géza, Kolozsváron a Polis kiadónak²⁷⁵ az igazgatója, Dávid Gyula, ő is nagyon sokat jött ide, s nagyon sokat dumáltak, s Király Károllyal is valahol összejött, s jóindulatúan beszélt róla, hogy ő kommunista, de tudja, hogy magyar és idevaló és úgy csinálja, hogy jó legyen.” (R12)

Önértelmezésében Zöld magát a munkája során alkalmazkodó embernek tartotta, itt főképpen a hatalommal való kapcsolatokra gondol. „Mindig is a kompromisszumok embere voltam, a hősködésnél többre becsültem a fehér asztalnál folytatott dialó-

275 Az idézett interjúalany már egy 1992-ben alakult kolozsvári kiadóval azonosítja – egyébként helyesen – Dávid Gyula személyét.

gust.”²⁷⁶ Az elképzeléseit azonban nem hagyta eltéríteni, és nem könnyen fogadta el a visszautasítás különféle megnyilatkozásait. Ez nyilván egyféle keményebb magatartásmódot is maga után vont, amellyel nemegyszer kivívta az emberek ellenszenvét. „Nem állítom, hogy diktatórikus modorommal, magabiztos fellépéssel nem szereztem bőségesen ellenséget is magamnak.”²⁷⁷ A visszaemlékezők mégis nagyra értékelik a Zöld által működtetett intézményt és a megőrzött, létrehozott kulturális értékeket.

Ha Zöld Lajos nincs, akkor az már nagyon lepusztult volna. (R34)

Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, azt nem tudom, más meg tudná-e csinálni. Megvoltak neki a kapcsolatai, a művészekkel egyféleképpen beszélt, másokkal másféleképpen. Mindenesetre nagyon értékes, ami fennmaradt. Ő kihasználta azt, hogy újságíró volt, mert tudott támadni is, mert tudott írni egy olyan cikket is, ami gondot okoz. Szárhegynek maradt minden, amit csinált.” (R22)

Az volt még nagy dolog, hogy nemzetközi volt, ha nem Zöld Lajos neve mellett működött volna, akkor nem jött volna össze. (R8)

Én úgy tekintek rá, mint egy nagy emberre, mint a falu egy szülöttjére, mert nem biztos, hogy valaki ezt még meg tudta volna csinálni, s ha arra gondolok, hogy ha ő nem született volna, akkor nekünk nem lett volna kolostor, se a kastély. (R6)

Az elemzés célja volt a tábort működtetők mozgásterének figyelemmel kísérése, összekapcsolva az ideológiai folyamatokkal, változásokkal. Zöld Lajos személye megkerülhetetlen a szárhegyi Művésztelep történetében. Kijelenthető az is, hogy a romániai szocialista rendszer társadalmi struktúrája sem egyszerűsíthető le pusztán a „hatalmasok” és „hatalom nélküliek” bináris rendszerébe. Ugyanazon személy rendelkezhet a hivatalosságot, a hatalmat jelképező funkciókkal és a magánszférába visszaszorított egyéni, lokális identitáselemekkel, jelen esetben a magyar kisebbség kulturális, nemzeti értékeivel. Ideális esetben a kettő nem zárja ki egymást, viszont a nyolcvanas évek Romániájában ez nem volt lehetséges, ennek ellenére a tábor „tere” lehetőséget kínált erre.

²⁷⁶ Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad...* 11.

²⁷⁷ Uo. 104.

17. kép. A művésztelep szakácsnői. Forrás: Laczkó Szilveszter

3.5. ÖSSZEGZÉS

Az előbbieken a gyergyószárhegyi Barátság Alkotótábor tizenhat évét próbáltam összefoglalni a hatalom és az egyéni mozgástér kölcsönhatásának szemszögéből. Két elemzési egységet vizsgáltam a tábor működésének ideje alatt: a ferences kolostor felújítását, illetve a Lázár-kastély restaurálását. Mindkét esetben a kooperációs formákban megjelenő reciprok kapcsolatokra, az informálisra, a kvázinyilvánosságra és az abban kitejesedő kapcsolatrendszerekre helyeztem a hangsúlyt.

Bár a Művésztelep létre hívása nem a hatalommal szembeni ellenállási gesztusból fakadt, a maga rendjén egy sor, a kulturális ellenállás gyakorlatát bizonyító tulajdonságot is megjelenített. A Művésztelep „filozófiája” az ideológiáktól mentes, szabad alkotás lehetőségét nyújtotta, amelynek fenntartásáért a szervezők a végsőkig harcoltak. Időnként azonban muszáj volt az ideológiai nyomásnak engedményeket tenni. A Nép-

művészeti tábor egyrészt a tárgyak gazdasági, „diplomáciai” haszna miatt jött létre, másrészt a már hetvenes években jelen lévő folklorizmus jelenségébe illeszkedett, így tehát tekinthető egyfajta alkalmazkodási, behódolási módnak, annak ellenére is, hogy a Szépteremtő Kaláka a lokális identitást őrző népi szimbólumokat örököltette meg, szigorúan vigyázva a giccs és a silány minőség elkerülésére.

A Művésztelep működésének rekonstruálásában megkerülhetetlen Zöld Lajos alakjának, tevékenységének, kapcsolatrendszerének elemzése. A lényegi (szubsztantív), normatív, működésbeli és motivációs ambivalencia egyaránt jelentkezik Zöld habitusában és tevékenységében. A következőben sorba veszem ezeket, hogy látható legyen a rendszer a fogalom párok mögött, és az, hogy mennyire esetspecifikusak.

Zöld informális ügyintézéseinek a középpontjában az a – Ledeneva által megfogalmazott állandó és lényegi – ellentmondás áll, amelyben a kapcsolatrendszereit az érdek- és a baráti kapcsolatok összemosódása, szétválaszthatatlansága jellemzi. Zöld tehát nem kizárólag gazdasági, hanem emellett szimbolikus hatalmi előnyökre is szert akart tenni, ügyeket akart megnyerni magának. Az elemző vagy a kívülálló szemében úgy tűnhet, Zöld Lajos kizárólag érdekvezérelt kapcsolatokat tartott fenn az ügyek intézésére. Ő azonban mindegyik ilyen esetről a baráti, személyes, közeli kapcsolatra hivatkozik, vagy egy olyan helyzetre, amitől a viszonyok nem pusztán a csere céljából jöttek létre, hanem annak humánus jellegére utalnak. Csak néhány példa: a Ion Oprea által kiadott engedély a Művésztelep működésére; a családjához közel álló Márton Áron püspökhöz, de a vállalatigazgatókhoz vagy Pataki István, Szász József, Becze Antal személyéhez fűződő kapcsolat is a barátsággal jellemezhető. Továbbá a baráti kapcsolatokat – vagy legalábbis az emberi közelség lehetőségeit – nagyon jól tudta alkalmazni Zöld a céljainak elérése érdekében. A finom, bőséges vacsora, a baráti beszélgetés, a látogatás, a bor melletti bizalmas beszélgetés mind az informalitás kialakítására tett próbálkozások voltak. Nehéz szétválasztani, mennyiben voltak Zöld kapcsolatai egyrészt tisztán instrumentálisak, másrészt barátiak; intenciói többnyire a kettő közötti úgynevezett *szürke zónában* helyezkedtek el, ez a róla alkotott visszaemlékezésekben is látszik.

Én nem emlékszem, hogy Lajos bácsinak lettek volna igazi barátai, inkább ilyen felszínes, ilyen haveri barátságok voltak ezek. Ő mindenkivel jó viszonyban volt, mindenkivel haver volt, de nem emlékszem, hogy lett volna igazi-igazi jó barátja. (R9)

A művésztelepen a képzőművészek által készült festmények ajándékozása ugyancsak az őszinte nagylelkűség és a fizetség közötti „homályban” mozog. Magas eszmei és szimbolikus értékkel rendelkeznek ezek a képzőművészeti alkotások, Zöld viszont legtöbbször nem pusztán ajándékba adta őket, hanem cserébe valamilyen segítségért.

Én 1989-ben már a téészben dolgoztam, én azt láttam, hogy, mondjuk, némelyik irodába vagy gyűlésterembe fel-felkerült a falra, és tudtuk, hogy Lajos bácsi hozta, de utólag kiderült, hogy ezek csak olyan megajándékozások voltak, mert mi azt gondoltuk, hogy teljes mértékben megkapta a téesz ajándékba, de ezek ott szerepeltek a leltárban és bizonyos idő után vissza kellett vinni. Tehát jó helyen voltak, mert több ember látta, nem egy raktárban álltak, de nem ilyen örök áron lettek megajándékozva, úgymond megőrzésre. (R9)

A normatív ambivalencia a résztvevők irányából több szempontból és több síkon is látható. A közös, megosztott identitás kizárást és egyben befogadást egyaránt konstituál. Kialakult egyfajta virtuális közösség, amely a Hargita megyei pártbizottságtól kezdve a Gyergyói-medence gyárainak vezetőin át a lokális elitig szakembereket, munkásokat és nem utolsósorban helyi lakosokat foglalt magában. Ha külön-külön vizsgáljuk a táborhoz valamilyen formában kötődő személyeket, látható, hogy komplex, többszörös kötődéssel kapcsolódtak ezek a személyek a táborhoz, és az azonosságkonstrukciók az etnikai, a lokális, a kisközösségi, a művésztelapi identításokat és a hivatalossághoz tartozást is magukban foglalták (adott esetben), illetve mindegyik megfért egymás mellett. A „mi” és az „ők” elkülönülése megfigyelhető a tábor víziójában, a képzőművészek hitvallásában, tehát a közös esztétikai preferenciában, a szocialista-realista vagy -modernista képzőművészettel szemben, függetlenül az etnikai hovatartozástól. Ezzel az elkülönüléssel a kulturális ellenállás is megfigyelhető, de a képzőművészeket nem ez a szándék vezérelte. Csak akkor nyilvánult meg, amikor a hatalom ellenségesen viszonyult a művésztelaphoz. A román képzőművészek részéről szolidaritás volt tapasztalható a nemzetiségi arányok korlátozásakor is. Román nemzetiségű képzőművészek annak ellenére is részt vettek a Művésztelapen, hogy olykor az úti- és tábori ellátási költségeket is maguknak kellett állniuk. Az informális, a kooperáció a lokális vagy jelen esetben a virtuális közösségek sűrű kapcsolathálóját feltételezte, egyfajta szubkultúrán alapuló együttműködés jellemezte.²⁷⁸ A „szubkultúra” ez esetben a tisztán esztétikai alapú képzőművészetet jelenti, amelyet a hivatalos propaganda egyre inkább igyekezett háttérbe szorítani és ezzel szemben az államszocialista ideológiai alapú alkotást előnyben részesíteni.

A funkcionális ambivalencia a művésztelap második gazdasággal kapcsolatos informális gyakorlataiban figyelhető meg. Ezek a tevékenységek a formális szabályokra egyszerre vannak romboló és támogató hatással (a krumpliültetvény, a saját tartású állatok, a gyertyaöntés, a népi alkotások értékesítése, plakátfestés a rendőrségnek stb.) A *szürke zóna* a szükségletek kielégítése és a haszonelvű felhalmozás között helyezkedik el. Zöld Lajos a második gazdasággal a tábor bevételeit növelte és pótolta, viszont az egyre nagyobb méretű beruházásokhoz több és több anyagi hozzájárulásra volt

278 Scott, James: *Weapons of the Weak...* 300.; uő: *Domination and the Arts of Resistance...* 17–19.

szükség. Nem elégedett meg tehát a pillanatnyi igények kielégítésével, a beruházásokhoz is bővíteni akarta az anyagi keretet. Bár a tábor gazdasági ügyei kibogozhatatlannak voltak, szemmel láthatóan közhasznú célokra fordították az összegeket, támogatásokat. De ekkoriban épült Zöld családi háza is a faluban; többen megjegyzik, hogy saját részre is gyűjtött. E helyen természetesen nem a szóbeszédék igazságát szeretném igazolni vagy cáfolni, csupán szemléltetni szeretném, hogy a közösségi szükségletek kielégítése és a magáncélú anyagiasság (kapzsiság) közötti határ Zöld Lajos esetében is beláthatatlan terület maradt.

Amikor még mindig építették a kastélyt, akkor Lajos bácsi is építette lent, Alszegbe a házát, s az emberek irigységből, hogy abból építette. De ha még abból is építette volna, úgyis megérdemelné. De ő már egy olyan korú ember volt, hogy simán megengedhette magának. (R6)

A tábor működtetésében tehát egyféle szimbiotikus kapcsolat állapítható meg a formális szabályok és az informális viselkedés között. A második gazdaság és az informális üzleti tevékenységek egyben aláásták, de támogatták is a formális gazdasági rendszert. Az erőforrásokat kvázi közösségi munkával igyekeztek kinyerni a rendszerből. A kölcsönös szívességek, trükkök és technikák arra szolgáltak, hogy az informális intézmény a formális kereteken belül tudjon működni. A közösségi munka kapcsán nemcsak a közmunkákra gondolok, hanem arra, hogy a táborhoz kapcsolódó személyek – társadalmi pozíciótól függetlenül – mind hozzájárultak a működéshez, működtetéshez. A találékonyság kombinációi, a kooperációk és a hivatalosság toleranciája a merő túlélésből virágzó gazdasági-üzleti tevékenységgé és intézménnyé alakította a művésztelepet.

A motivációs ambivalencia Zöld tevékenységében és magatartásában két síkon is jelentkezik. Egyrészt az informális hatalomgyakorlásban mutatkozik meg, amikor informális úton próbált meggyőzni embereket arról, hogy segítsék a tábor működését, illetve a fiataloknak nyújtott szolgáltatásokkal is ugyanezt a nyomásgyakorlást használta. A visszaemlékezők szinte mindegyike úgy véli, hogy Zöld valójában újságírói karrierje és pártközeli pozíciója miatt tudott meggyőző lenni. Az ő „hatalmától” tartottak. Ezzel szemben Zöld informális hatalomgyakorlása nemcsak a pozíciójának tudható be, hanem a sajátos helyzeteknek is, amelyeket kialakított. Tulajdonképpen magasabb pártfunkciót képviselő személyek jelenlétét vagy jóváhagyását használta fel arra, hogy céljait elérje. Hatalomgyakorlása másik tulajdonsága a fiatal baráti társasággal ápolt patrónus–kliens viszony, amely a tábor életét végigkíséri. Kölcsönös függésben és bizalmi viszonyban voltak egymással, amelyben Zöld határozta meg a feltételeket. Bár aszimmetrikus-vertikális viszony volt ez, a kölcsönös szimpátia is megvolt egymás irányába.

Gyakorlatilag úgy működött, hogy valamit valamiért, és akkor nem volt ilyen nagy szórakozási lehetőség, és ez egy kicsit úgy adott volt, nem volt más választási lehetőség. Van egy közmondás ugye: erőszakkal is, ha jólesik. Tehát körülbelül így mentünk pityókaszedni, persze nem voltunk túl lelkesek, de jó volt a csapat, jó volt a hangulat, és akkor egy kicsit mi is kértünk, megígértettük vele. Mi is megtanultuk az ő módszereit, hogy valamit valamiért. (R9)

Legtöbbször az adok-kapok viszonyok egy komplex módozata mutatkozik meg. Ez nagyban függött attól, milyen társadalmi funkciók rendelhetők a cserében részt vevőkhöz. Ugyanez figyelhető meg a „lenti” és a „fenti” világ elválasztásának problematikájában. Az elemzésben a „fenti” világot a megyei pártbizottság és a megyei kultúr-bizottság vezetőjéhez kapcsoltam, a „lenti” világot a lokális elithez (üzemvezetőket, helyi pártbizottság tagjait), a szakemberekhez, az egyház helyi képviselőihez, a szárhegyi emberekhez (falusi közösséget) a munkásokhoz. A Barátság Alkotótábor működése magán viseli a Bodó Julianna által megalkotott kvázinyilvánosság tulajdonságait. A tábor is olyan hely volt, ahol a magánszférába visszaszorult értékeket ki lehetett emelni. A hivatalosság formáinak fizikai, szimbolikus tere volt, a hivatalos és a privát szféra értékeiből építkezett, illetve az egyetlen hely volt az identitás nyilvános kijelzésére, működtetésére. Bár a hivatalosság reprezentációinak használata kimagyarázási lehetőségként működött, nem csupán a ceremonikusság miatt vált a kvázinyilvánosság terévé. A Zöld Lajos által megalkotott bizalmi kapcsolati rendszer ágyazta meg a tábor alternatív társadalmi terét, melyben főképp ügyeket intéztek, problémákat oldottak meg az informális jegyében. A tábor megadta a lehetőséget az erdélyi és ezen belül a szárhegyi építészeti örökségnek, hogy kilépjen a nyilvánosságba, minden évben a közfigyelem részévé váljon, felkerülve Románia kulturális-turisztikai térképére – hiszen a felújítás után látogathatóvá vált a műemlék épület. A helyieknek lehetőségük volt egy félig nyilvános térben ünnepelni, Zöld a segítségét a kolostor ebédlőjének és a lovagterem használatának rendelkezésre bocsátásával viszonzta. A hatalmat képviselőknél pedig lehetőséget adott arra, hogy a nyilvános szférától távolabb, egy kevésbé nyilvános helyen intézzék ügyeiket. „Az ún. »lovagtermet« emelnék ki, amelynek egyik funkciója a szocializmus utolsó évtizedében az lett, hogy ott Hargita megye akkori vezetői kellemesen, a kíváncsi szemektől távol kikapcsolódhassanak.”²⁷⁹ A Barátság Alkotótábor tehát egy közhasznú informális kulturális központtá nőtte ki magát, amely az ideológiai szigor és a személyi kultusz kibontakozásának idején a magaskultúra értékeit képviselte, és a helyi többség kulturális örökségét, a lokális identitást őrző népi szimbólumokat emelte ki.

279 Kovács András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben*. 9.

4. SPORTÉLET GYERGYÓSZENTMIKLÓSON

Ebben a fejezetben a sportéleten keresztül igyekszem belelátni a hetvenes-nyolcvanas évek gyergyói társadalmának hétköznapi közösségi életébe. Az előző fejezetekhez hasonlóan a hivatalos és félhivatalos intézmények működtetésének kooperációs formáit vizsgálom. Két évtized sportéletét, intézményrendszerét tekintem át, ebben az informális gazdasági, társadalmi és a személyes viszonyokat éltető reciprocitási és kooperációs formákat együttesen értelmezem. Azt nézem meg, ugyanúgy működnek-e az előző fejezetben érintett informális technikák a sportéletben is. Ha igen, miben hasonlítanak? A gyergyószentmiklósi jégkorong, a futball, a Siegylet és az Old-Boys kosárlabdacsapat szervezésének mindennapjaiba adok betekintést. Arra törekszem, hogy rekonstruáljam, mennyiben érzékelték a visszaemlékezők a sportéletben a szabadidejük kívülről jövő szabályozottságát (kolonizációját) és állami ellenőrzését. Az esettanulmányok többnyire Gyergyószentmiklós városra koncentrálnak, a környező falvak jobbára a futball kapcsán jelennek meg az elemzésben.

A hideg éghajlat és a jelenleg is működő felnőtt jégkorongcsapat – ha sportról esik szó – Gyergyószentmiklóst és térségét sokak számára a hokival hozza összefüggésbe. Ennél azonban sokkal színesebb a helyben működtetett sportágak múltja. Már a 20. század elejétől volt itt tenisz, szertorna, labdarúgás, kosárlabda, gyeplabda, sí, sífutás, síugrás, korcsolya, jégkorong, asztalitenisz, később szerveződött meg a lovassport, a tekesport, a birkózás, a galambászat.²⁸⁰ A felsorolt sportágak közül néhányat már az első világháború előtt amatőr szinten űzték. Az 1920-as, '30-as évektől pedig szervezettebb és versenyszerű formában működtették, majd a második világháborút követően igyekeztek újraéleszteni a háború alatt lejtmenetbe jutott sportéletet és a különböző sportágakat. Az államszocializmus kiépülése biztosított erős háttérrel a nemzeti keretbe helyezett tömegsportmozgalmaknak. A legkimagaslóbb gyergyói eredmények a nyolcvanas-kilencvenes években a szertornában születtek.²⁸¹ A városban a hetvenes évek végén, a nyolcvanasok elején a helyi futballcsapat és a női felnőtt kosárlabdacsap-

280 Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...* 162–215.; Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben élünk...* 154–163.

281 A fentiekben pusztán érzékeltetni szerettem volna, hogy a városban és környékén meghonosodott sportágak művelői már a múlt század elejétől tevékenykedtek. Ezekről bővebben a következő munkák írnak: Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...*; Bajna-Rokaly: *Tükörcepek...*; Réti Zsolt-Sándor: *Hetven év története...*; Málnási-Málnási: *A sísport fejlődése a Gyergyói-medencében.*

pat (a továbbiakban Voința – Akarat) az országos B ligában, a felnőtt jégkorongcsapat pedig az országos A ligában szerepelt.²⁸²

Az esettanulmányban azt az időszakot (1979–1989)²⁸³ igyekszem rekonstruálni, amikor Gyergyószentmiklóson már beindult az iparosítás, működnek a gyárak, a Mechanikai Vállalat, az UFET, a Szövöde, a Lenfonoda, a IUPS stb.²⁸⁴ Ez a korszak magán viseli a Ceaușescu-éra politikájának országos szintű változásait, amelyek a kulturális és a gazdasági életben is érzékelhetők voltak.²⁸⁵ Azt próbálom körüljárni, hogyan lehetett működtetni a gazdasági válság és a megszorítások idején az országos A ligában szereplő helyi jégkorongcsapatot. Hogyan valósulhatott meg az 1979-ben építeni kezdett, majd 1982-ben átadott műjégpálya nagy beruházása? Mindemellett mennyire tudták tartósan és hasznosan alkalmazni kapcsolati-politikai tőkéjüket – az 1972-es pártkonferencián meghatározott káderrotáció rendszerében²⁸⁶ – a helyi elitek? Így kiemelt figyelmet kap az is, hogyan járták ki azokat a lehetőségeket, amelyek nagyszabású társadalmi projektekké működőképes sportéleletet teremtettek a városban. Végezetül pedig figyelembe kell vennem azt a szempontot is, mely szerint az RKP KB Végrehajtó Politikai Bizottsága 1976-ban a sportéleletet az ötéves tervek mintájára igyekezett megszervezni.²⁸⁷ Ezért hangsúlyossá vált, hogyan értelmezték a helyiek a sportban betöltött szerepüket, mennyire érezték és hogy értelmezték a tevékenységeik/tesztük és a szabad idejük feletti kontrollt.

282 A B liga az országos másodosztályú, az A pedig az első osztályú bajnokságot jelöli. A jégkorongcsapat 1958-ban jutott fel az első osztályba (vagy másképpen Divízió I.-be), ahol a bukaresti CCA, a csíkszeredai Voința/Akarat és a marosvásárhelyi Dinamo csapatával verseng. A futballcsapat az 1978/79-es idényben jutott fel a másodosztályba. A felnőtt női kosárlabdacsapat pedig az 1979/80-as idényben került be a másodosztályba.

283 A jégkorongról szóló kutatás időintervallumát 1979–1989-re szűkítettem, mert 1979-ben már megtörténik a generációváltás a csapatban. A hetvenes évek közepére kiöregednek azok a játékosok, akik az ötvenes években alkották a sikercsapatot. Ők az a generáció, akik a katonaevek alatt a helyőrségi katonacsapatokban játszottak, majd miután leszereltek és hazaköltöztek, beléptek a gyergyói csapatba. Az ő visszavonulásukat követően a gyergyói Sportiskolában és az Előre kupán szocializálódott fiatal játékosok alkották Gyergyó csapatát.

284 IUPS – Industria Utilajelor și a Pieselor de Schimb, Gépipari Vállalat; UFET – Unitatea Forestieră de Exploatare și Transport, Elsődleges Fafeldolgozó és Szállító Egység.

285 1971. július 6-án az RKP KB plenáris ülésén fejt ki téziseit, ennek következtében megkezdődik az úgynevezett mini kulturális forradalom. A tézisek kimondják az erőteljesebb politikai, ideológiai nevelést és indoktrinációt az oktatásban, a kulturális életben, továbbá a propaganda látványosabbá tétele, a káderszelekció és a nyugatról érkező kulturális és médiatartalmak korlátozása is a tézisek életbeléptetésének volt a következménye Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon*. 25.

286 Aminek következtében három-öt évente cserélődtek a fontosabb megyei vezetők. Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon*. 29.

287 Ennek célja a tömegsportmozgalmak rendszeressé tétele, ahol az állampolgárok testének „birtokba vétele” és ellenőrzése volt a cél, illetve a szabadidő kolonizációja és az idő etatizálása. Verdery, Katherine: *What Was Socialism...* 41.; Péter László: *Forbidden Football...* 23.

4.1. „KI KELLETT KÍNLÓDNI MINDENT...” A GYERGYÓSZENTMIKLÓSI JÉGKORONG (1970–1980-AS ÉVEK)

Gyergyószentmiklóson a jégkorong múltja 1948/49-ig vezethető vissza. A források kivétel nélkül Basilides Tibor testnevelő tanár nevét említik, akinek kezdeményezésére 1948-ban megalakult a középiskolások jégkorongcsapata, az UAR.²⁸⁸

18. kép. Ifjúsági női kosárlabdacsapat Basilides Tiborral.
Forrás: DIA/Fórika Sebestyén

Emellett megalakult a felnőttcsapat is – szintén Basilides Tibor szorgalmazására. A játékosok házilag készített, kezdetleges felszerelésben léptek pályára, első meccsüket a csíkszeredai diákcsapat ellen játszották. A csíkiak ekkor már bő évtizede szerepeltek az országos bajnokságban bukaresti, brassói, marosvásárhelyi, kolozsvári stb.

288 Basilides Tibor (1913. július 13. – 1983. július 9.) gyergyószentmiklósi örmény származású testnevelőtanár. 1934-től a bukaresti Testnevelési Akadémia hallgatója, majd 1940-től a gyergyószentmiklósi Magyar Állami Főgimnázium (mai nevén Salamon Ernő Gimnázium) testnevelőtanára egészen 1973-ig, nyugdíjazásáig. Az ötvenes években ő az egyedüli szakképzett testnevelőtanár a Gyergyói-medencében. 1948-ban ő alapította a városban az első jégkorongcsapatot. Mint lelkes sporttanár ismertette meg a városban és a térségében a jégkorong mellett a kosárlabdát, a lánycsapattal az ötvenes években többször is bajnokságot nyertek. Ugyancsak a nevéhez fűződik a Gyergyószentmiklósi Sportiskola alapítása 1954-ben, ami azóta is működik. Tanári tevékenysége alatt teniszt, atlétikát, labdarúgást, jégkorongot, kosárlabdát, szertornát, sísportokat oktatott. Réti Zsolt-Sándor: *Hetven év...* 84–98.; Bajna-Rokaly: *Tükörcepek...* 17–18.; Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...* 211.

vetélytársaikkal. Csíkszeredában a város központjában működött egy természetes jégpálya öltözőkkel, melegedővel, a csapatnak pedig korszerű felszerelése volt.²⁸⁹ Az első évben még a Gyergyószentmiklósi Sportegylet és a Famunkások szervezete támogatta a gyergyói csapatot, majd az ötvenes években gyakran váltott nevet, annak függvényében, hogy éppen ki fedezte a költségeit. Kezdetben GYMTE (Gyergyó Munkás Testedző Egyesület) névre hallgattak, amelyet többnyire a gyergyói ifjak képviseltek, nem sokkal ezután megalakult a CFR (a román állami vasút)²⁹⁰ helyi csapata is, a Locomotiva, ebben már több román ajkú sportoló is szerepelt. Mindkét csapatnak jó bukaresti kapcsolatai voltak.²⁹¹ Később a két csapat egyesült Spartac néven, majd 1953-tól Haladás (Progresul) és 1959-ben Lendület (Avântul) néven volt bejegyezve. A gyergyói jégkorongozók fénykora az ötvenes évekre tehető. 1958-ban sikerült bronzérmet szerezniük az országos B ligában.²⁹² 1961-ben a fafeldolgozó üzem vette át a jégkorongcsapat fenntartását. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején már egy szakmailag jól felkészült csapatról számol be a Hargita, a megyei napilap 1979. októberi 28-i száma. A csapat összetétele többnyire a gyergyói sportiskolában kinevelt fiatalokból, illetve a környező falvak ifjaiból állt össze, akik az Előre Kupákon szocializálódtak, de néhány játékos idegenből érkezett.²⁹³

A nyolcvanas években továbbra is a fafeldolgozó vállalat (UFET) támogatta a jégkorongcsapatot, ennek értelmében a játékosok hivatalosan a gyárnál álltak alkalmazásban, bérüket és a működtetési költségek egy részét a vállalat fizette – de nem kellett bejárniuk a gyárba dolgozni.²⁹⁴

Úgy volt, hogy a játékosok a gyárnál voltak alkalmazva, s aki szimpatikusabb volt, annak jobb fizetést adtak, s így elszúrták őket. Így készítették fel: ez megérdemli, ennek adjál ennyit, s oda csak bejárogattak, s ez volt. (R36)

289 Kész Lóránd: *A csíkszeredai jégkorong története...* 13.

290 CFR = Câile Ferate Române.

291 Katonaévei alatt Lénárd Lajos, a gyergyói csapat egykori játékosa a bukaresti katonacsapatban, a CCA-nál játszott, így ismerték már egymást és jó viszonyt ápoltak Mihai Flamaroppal, a bukaresti csapat edzőjével. Az ötvenes években pedig a bukarestiek Gyergyóban edzőtáboroztak, Flamaropol az ilyen alkalmakkor a gyergyói csapatot is edzette, az edzőket pedig szakmai tanácsokkal látta el, illetve a korszerű felszerelések beszerzésében is segített. Bajna–Rokaly: *Tűkőrcseppek...* 37., 40.

292 Bár a gyergyói hokicsapat az ötvenes években a B ligából feljut az A ligába, a legjobb eredményét az 1998/99-es idényben érte el, az országos 3. helyezést.

293 1977-ben rendezik meg először az Előre Kupát Gyergyócsomafalván, amelyet ezt követően minden évben valamelyik gyergyói vagy Csíkszereda környéki településen megtartottak. Regionális torna volt, az Előre országos magyar nyelvű napilap szerkesztőjének kezdeményezésére indult, innen kapta a nevét is. Ilyenkor két napra a vendégjátékosok a helyi játékosoknál szálltak meg. Nagy eseménynek számított mindig, az Előre Kupán több száz gyermek és felnőtt fordult meg a tornának helyet adó településen. A résztvevők és a helyiek is egyfajta kapcsolódási lehetőségként és ünnepi alkalomként tekintettek az Előre Kupára.

294 1988-ban a csapatot huszonhárom játékos és az edző alkotta.

Valójában ez a módszer nem volt egyedi, a szocialista országokban a sportolók fikatív munkahelyekről kapták a fizetésüket, így működtek a sportintézmények és a sporttámogatások, sportágaktól függetlenül. Az egyéb költségek és a premizálási folyamat más költségvetési rendszerből volt finanszírozva. Jelen esetben a gyári munkások fizetéséből havonta 5 lejt vont le az üzem szakszervezete sportra, az összeget pedig a városi szakszervezetnek továbbította, ez végül a csapathoz jutott tovább. Ugyanígy működött a gyergyószentmiklósi Mechanikai Vállalat is, itt azonban a gyár a labdarúgást segítette.

*Kötelezővé tették és vonták le a pénzt az emberek fizetéséből, s ami összeke-
rült, azt a szakszervezet átadta a városi szakszervezetnek. (R14)*

A köznyelv „bújtatott professzionalizmusnak” hívta ezt. Ezzel szemben a szakirodalom nem tekinti profi szintű sportnak, a „félprofesszionális” jelzőt használja,²⁹⁵ mivel a hatalom elvárásainak és ízlésének, illetve a „bújtatott” állami támogatásoknak volt kiszolgáltatva. A játékosok profik voltak abban a tekintetben, hogy nem szabadidős tevékenységként vagy másodállásban jégkorongoztak, az állam viszont teljes mértékben amatőrnek tekintette a sporttevékenységüket. A katonacsapatoknál a belügyminisztérium fizette a játékosokat – tisztí rangjuk szerint. Az is jellemző volt, hogy székelyföldi játékosok katonai szolgálatuk alatt váltak jégkorongozóvá, és ilyenkor nem részesültek külön fizetésben.²⁹⁶

1984-től a zöld-fehér színt a fekete-piros, az Avântul (Lendület) nevet a Viitorul (Jövő) SCM név váltotta fel, mert a megyei szakszervezet egyesítette a jégkorongot és a labdarúgást, azzal a céllal, hogy ugyanannyi pénzt utaljon mindkét sportegység számára. Így tehát a futball- és a jégkorongcsapatot is Viitorul Sportegyesület néven jegyezték be. Ezt megelőzi, hogy a jégpálya mellett működött egy sporthotel, amelyet azért épített az UFET, hogy ezzel támogassa a hokit.

A focisok is irigyelték, hogy biztos sokat hoz majd a hokinak, de nem hozott sokat, mert éppen csak elég volt. (R36)

[...] Fogta magát²⁹⁷ s csinált egy Viitorul CSM piros-fekete-pirost, '84-től 1991 decemberéig, s akkor minden ehhez tartozott, s akkor lett ilyen színünk, mert azt mondták, ezek olyan székely színek. (R36)

295 A szakirodalom profinak tekinti azt a rendszert, ahol a sportolók magas színvonalon, mester-ségként űzik a különböző sportágakat. Magyar-Burista: *A közösségi és etnicizált csiki hokiról.* 161.

296 Uo.

297 Balázs Sándor szárhegyi származású, a megyei szakszervezetek elnöke.

A játékosok havi bére mellett a csapat fenntartása más költségekkel is járt. Ide sorolhatók a kiszállások, a napi étkeztetés, az edzőtáborok stb.,²⁹⁸ ezeket egyéb forrásból igyekeztek fedezni. Több alkalommal a helyi kantinek vezetői segítettek a csapat étkeztetésében. Amikor idegenben volt meccsük, szendvicseket kaptak, vagy a városi kantinek annnyival több fejadagra kért pénzt – például az öntödétől –, hogy a játékosokat is el tudja látni.²⁹⁹ Olyan emberek segítettek, akiknek volt valamilyen kötődésük a jégkoronghoz, a csapathoz, vagy egyszerűen szerették a hokit, és olyan helyen dolgoztak, hogy tudtak segíteni.

Sokszor kaptak az IFC kereskedelmi hálózatelosztó részéről vaját, sajtot vagy szalámit – amiből a szendvicseket készítették –, mert ezek a termékek az üzletekben is hiánycikkek voltak. Ehhez az is kellett, hogy a csapat edzője a hétköznapokban reciprok kapcsolatokat ápoljon.

Mindig az ilyen élelem körüli dolgokkal kellett jóban lenni.

[...] A legtöbb esetben valakinek vagy a gyereke, vagy az unokája nálam járt, valami kötődés kellett legyen, például 10-ből 1-2 volt, hogy segített, mert szeretted. S én is az ilyeneknek adtam például olyan korcsolyákat, amit Svájcban kaptunk, mert adtak tízórát, így működött. (R36)

A gyergyószentmiklósi jégkorongcsapat az úgynevezett *szocialista (fél)professzionizmus* jegyében működött. A fafeldolgozó vállalat alkalmazta a legtöbb jégkorongozót.³⁰⁰ Emellett a vállalat szakszervezete havonta behajtotta az egyéni kotizációt³⁰¹ a munkavállalóktól. Más anyagi vagy dologi segítséget a környező üzemek vezetői adtak, olyanok, akik jégkorong-szimpatizánsok voltak, vagy akiket rokoni, baráti szálak fűztek a csapathoz. Többször is előfordult, hogy a gyergyóremetei Tejporgyár egy-egy nyertes meccs után mintegy prémiumként nehezen beszerezhető élelmiszereket adományozott a játékosoknak, például húst, tejtermékeket.³⁰² A csapat hétköznapi szükségleteit kielégítő reciprok megoldások az informalitás lényegi (szubsztantív) kettős-ségét – ajándékozás és fizetség – viselik magukon az edző cserealkalmaiban: a segítségnyújtás ellenében sporteszközöket adott. Ezek az eszközök – közöttük korcsolyák is – külföldi gyártású, nehezen beszerezhető, jó minőségű sportfelszerelések vol-

298 A pálya fenntartásáról a következőkben esik szó.

299 A városi kantinek havonta bizonyos összeget kaptak a munkások étkeztetésére.

300 Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a csapattagok mindegyike a Faipari Vállalatnál volt alkalmazva. Volt olyan is, akit a Bútorgyárhoz szerződtettek – vagy más üzemhez –, illetve azokat a még tizenhatalmadik életévüket be nem töltött jégkorongozókat, akik a Sportiskolában tanultak, nem kellett alkalmazásba vennie egyik üzemnek sem, de a fizetést ők is megkapták. – Terepnaplójegyzet. 2019. 02. 20.

301 A *cotizatie*, „kotizáció” kifejezés tagdíjat jelent. Itt azért használom a román kifejezést, mert a vizsgált időszakban a hétköznapokban is ezt használták.

302 Terepnaplójegyzet. 2019. 02. 20.

tak. Fizetség és ajándék is egyben, mint mondtuk, de valójában egyik sem.³⁰³ A játékosok informális alkalmazása az államszocialista rendszer sajátossága volt. Magára a rendszerre nincs bomlasztó hatással a gyakorlat, viszont a sportágakra igen, mivel éppen ezért az érintett csapatok nem tudnak professzionálissá válni.³⁰⁴

A támogatók személyében olyanokról van szó, akiknek volt viszonylagos hatalmuk. Az üzemvezetőknek például politikai szerepük is volt, túlnyomólag helyi pártbizottsági tagok voltak. Ez a réteg az úgynevezett *rendszerlazító civil társadalom*, amelynek tagjai nyilvánosan a rendszer, a hatalom kiszolgálói – hiszen állami vállalatokat vezettek –, lokálisan azonban egy gazdasági, kulturális és politikai informális társadalmi hálózat aktorai voltak, akik következetesen a helyi érdekek képviselőit tartották szem előtt.³⁰⁵

A gyergyói gyárak a nyolcvanas évekre úgy üzemeltek, mint az országban általánosan mindenhol: kiadásaik meghaladták a bevételeket, az erőforrások pazarló használata és az irreális gazdasági terveknek való megfelelni akarás a hiánygazdaság tipikus tüneteit produkálták.³⁰⁶ Ennek következtében a kapkodás, a valós eredmények eltusolása, torzítása mindennapos volt – mindennek dacára mégis kivitelezhető volt a hokicsapat támogatása.³⁰⁷

Az üzemvezetők a lokális szolidaritási rendszert és a helyi identitást erősítették a sport támogatásával, és a mindennapok valóságával szemben egy *működőképes* társadalmi teret hoztak létre; ez értelmezhető akár a politikai kényszerrel szembeni cselekvésként is.³⁰⁸ A *fent–lent viszonyban* történő átjárásokkal a kvázi nyilvánosság szféráját alkották meg. Pozíciójukból és funkciójukból adódóan nekik volt a legnagyobb átjárásuk a különböző társadalmi nyilvánosságok között. Ennek következtében tudták mozgósítani közösségi tőkéjüket.

A hokiélet tehát elsősorban a helyi elitek társadalmi kapcsolatrendszerébe ágyazódott be. A városi néptanács (elnök, alelnök, titkár), az üzemvezetők, az egészségügyi intézmények, iskolák igazgatói, a tanárok, a kisebb vállalatok vezetői alkották ezt a kört. Ebben a kvázi nyilvánosságban nem fesztív módon jártak el. Egyszerűen ügyeket intéztek. Ebben a valóságban egyaránt rendelkeztek a résztvevők a közös etnikai, lokális, jégkorong-szimpatizáns identitással, társadalmi pozíciótól függetlenül, amelyben egyik sem zárta ki a másikat, ennek a valóságnak tehát jól érzékelhető az identitáskettség. A városi és megyei szakszervezet kapcsolatában, mondhatni, a legszerencsésebb sportág a jégkorong volt. További csoportkohéziós és identitáselem a családi,

303 Henig–Makovicky: *Introduction: economies of favours*. 125.

304 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

305 Böröcz József: *Kistársadalom – kiskapuk...* 132.

306 Demeter Csanád: *Rurbanizáció...* 54.

307 Novák–Tóth–Bartos: *Társadalmi változások a szocializmus időszakában*. 741–742.

308 Péter László: *Forbidden Football...* 35.

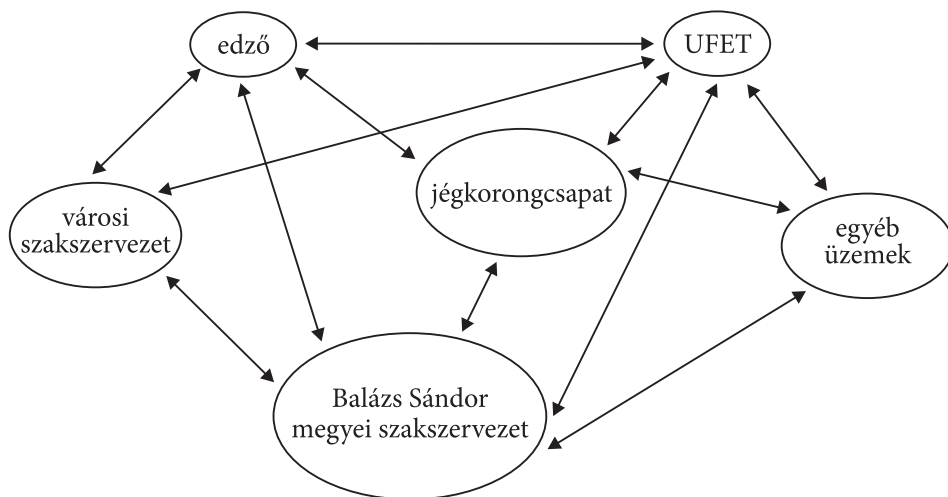
rokoni szálak szövvényébe zárt kölcsönös segítségnyújtás volt.³⁰⁹ A megyei szakszervezet azért hozta létre a sportszállót, hogy pluszbevételhez juttassa a csapatot.³¹⁰

Balázs Sándor szárhegyi származású, a megyei szakszervezeti elnök, az komás³¹¹ volt azzal, akié a pályánál volt a hotel, azért tették oda, hogy segítse a hokit. Na mindennek oka van, s okozója, ez egyszer biztos, taláalomra kevés dollog van. (R36)

Ezzel a visszaemlékező arra céloz, hogy nem véletlenszerűen alakultak ki a kapcsolati szálak a jégkorong működtetésének esetében sem.

A jégkorongcsapat hétköznapi működésének leírásával az volt a célom, hogy láthatóvá tegyem: a félhivatalos megoldások mellett milyen típusú önszerveződésekre volt szükség. Önszerveződésnek számít minden olyan megmozdulás, segítségnyújtás a csapat körül, ami a felmerülő szükségleteket kielégítette. A sportban – a kulturális étellel szemben – nem voltak szigorú megszorítások, ideológiai követelmények, ellenőrzések. A hatalomnak érdeke volt, hogy a sporttal szabadidős tevékenységeket, a munkahelyen kívüli ellenőrizhető időtöltést tartson fenn. Ám a *Jövő* csapata és a működtetők leginkább a helyi éghajlat adta lehetőségek és a jégkorong iránti tömeges szimpátia miatt működtették a sportmozgalmat.

A következőkben azokat a jégkorongcsapat körül kialakult kapcsolati csomópontokat igyekszem felvázolni, amelyek a hétköznapi működést segítették.

309 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia*... I. 213.

310 A sporthotel később építették, mint a pályát. Nincsenek adatok a befejezést illetően, azt tudjuk a visszaemlékezésekből, hogy több évig épült az anyagiak hiánya miatt.

311 Keresztkoma.

A csapat leginkább a fafeldolgozó üzemmel volt szoros kapcsolatban, onnan érkezett a legnagyobb mértékű támogatás. A városi szakszervezet sportosztálya is a csapat érdekeit érvényesítette, továbbá az edző mint magánszemély nevezhető a következő kapcsolati csomópontnak, aki – ahol csak tudott – a korábbi játékosai és későbbi tréneri népszerűségéből, szakmai tekintélyéből előnyt szerzett a csapat számára. Illetve a megyei központi szakszervezet élén lévő és a Gyergyóhoz kötődő Balázs Sándor és a többi üzem is beletartozott a csapat működéséhez szükséges kapcsolatrendszerbe. Ezek a kapcsolati csomópontok egymással is kölcsönviszonyban álltak.

4.1.1. A jégpálya felépítésének mozzanatai

A kezdetekkor a korcsolyát ragadó felnőttek egy palánk nélküli, természetes jégpályán élték ki játékszenvedélyüket műjégen, amelyet 1950-ben építettek a teniszkertben a „Ne sírj!”³¹² mellett. Innen 1961-ben költözött le a mostani műjégpálya helyén lévő kavicsbányába, ahol már palánkokkal és falelátókkal ellátott, fedetlen jégpályaként működött.³¹³

A gyergyószentmiklósi felnőtt jégkorongcsapat már az 1976/77-es idénytől az A ligában szerepelt ugyan, mégsem volt lehetőségük fedett pályán edzeni. Így a csapat csak nem sokkal a bajnokság kezdete előtt tudta elkezdni a jeges edzéseket, de ezek is a szükségesnél ritkábbak voltak.³¹⁴ Néhányszor előfordult, hogy Csíkszeredába utaztak edzésre, mert ott volt a legközelebb fedett műjégpálya. A hazai bajnoki meccseket is Csíkszeredában tartották meg. A gyergyói közönség előtt csak akkor volt lehetőségük pályára lépni, ha az időjárás viszonyok engedték, és kellőképpen megfagyott a víz a pályán. Ezek a nehézségek is hozzájárultak ahhoz, hogy a bajnokságban a gyergyói csapat sokszor alulmaradt másokkal szemben.³¹⁵

A műjégpálya építésének kezdete 1977-re tehető. A munkálatok az akkori megyei néptanácselnök, Pataki Imre támogatásával, illetve Török István, Gyergyószentmiklós néptanács-alelnöke közbenjárásával kezdődtek el.³¹⁶ Visszaemlékezésében Tinka Kálmán egykori néptanácsítkárról részletesen beszámol a műjégpálya építéséről. Így arról is, hogy 1976 és 1978 között Török Istvánnal többször is próbálkoztak Bukarestben, hogy az állami tervekbe integrálva engedélyezzék a jégpálya építését. De soha nem kaptak kedvező elbírálást. Arra hivatkoztak, hogy Csíkszereda már rendelkezik fedett műjégpályával, s az nem esik messze Gyergyótól.

1979 nyarán azonban Gyergyószentmiklóstra látogatott Vasile Patilineț faipari miniszter.

312 Az örmény temető bejáratán a „Ne sírj!” felirat olvasható, ezért nevezték a gyergyóiak „Ne sírj”-nak az örmény temetőt.

313 Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben éltünk*. 161–162.

314 Réti Zsolt-Sándor: *Hetven év története...* 21.

315 Uo.

316 Uo. 22.; Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...* 212.

Gyergyót nagyon szerette az országos előljáráóság, mert Török nagy mestere volt a vendégfogadásnak. Gyergyóban híre és hagyománya volt a protokollnak. A fejedelmi vendégfogadáson, melynek helyszíne a Csanód patakán lévő vendégház volt,³¹⁷ a miniszter nagyon jól érezte magát.³¹⁸

A vendéglátást követően Patilineţ felajánlotta segítségét a városvezetésnek, amelyet az alelnök meg is ragadott, s a fedett jégpálya kérésével fordult hozzá. Nem sok gondolkodás után abban állapodtak meg, hogy hivatalosan Bútorkiállítási Pavilon néven fog megépülni a fedett pálya. Ettől a pillanattól fogva kezdődtek el a munkálatok. Bár Tinka Kálmán leírja a látogatás és a megállapodás részleteit, a közemlékezetben kialakult egyfajta mítosz, amolyan városi legenda a miniszter gyergyói látogatása és a jégpálya építése kapcsolatáról. Nincs olyan visszaemlékező, aki ne hozná szóba ezt a bizonyos látogatást.³¹⁹

317 A Csanód-ház a néptanácshoz tartozó hétvégi ház, amely a Csanód patak partján helyezkedik el. Egyszerű hétvégi házról van szó, közönséges bútorzattal, nem közművesített, ezért csak rövid alkalmakra lehetett ott vendéget fogadni. A házat a néptanács saját alkalmazottai számára rendezett eseményekre és a magas rangú vendégek számára tartotta fenn, olyanoknak, akik egy kicsit szerettek volna elvonulni a fürkésző szemek elől. Tinka Kálmán úgy emlékszik vissza a Csanód-ház vendégfogadásaira, mint protokolleseményekre. Ilyenkor igyekeztek a legjobbat nyújtani a vendégek számára mind étel-ital, mind hangulat szempontjából. A vendégfogadások hatására Bukarestben is nyitott ajtók várták a gyergyói néptanács küldöttségét: sok ügyet el tudtak intézni ennek következtében, például a jégpálya, a kultúrház, egyes üzemek, illetve az infrastruktúra építését, fejlesztését. Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben éltünk*. 103–104.

318 Uo. 140.

319 Török volt a kezdeményezője ennek a hokipályának, s az egész ott úgy indult el, hogy ez a nagy faipari egység, az UFET az osztrákoknak készített ilyen darabkákból ragasztott gerendákat, de óriási, ilyen nagy csarnokoknak a gerendáit, s olyanokat szállítottak Ausztriába, s onnan jött az ötlet, hogy a hokipálya, ahol most van, és akkor hogy befődik, s kellett egy hütőberendezés, na, s ennek is ő volt, aki utánajárt a minisztériumba, s kiharcolta, s harmadik volt Gyergyó országsszinten, ahol műjégpálya volt, hát nem semmi. (R46)

Idejött egyik Patilineţ nevezetű miniszter, erdészeti miniszter volt, s akkor Török Pistától kérdezte, hogy mi kéne a városnak, s akkor ő mondta, hogy hát fődött műjégpálya, s akkor már Csíkba megvolt, s akkor már Bukarestben is csinálták. Erre kitalálták a stiklit, hogy mivel a bútor, a faipar hozzá tartozott, csináltak egy stúdiomot, hogy csinálnak egy bútorkiállító nagytermet, s ennek a jogcímén a pénzt megeresztették, s így fogtak neki, de az volt a feltétel, hogy két héten belül ekkora betoncsészéket ki kellett ásni, s ilyen széles, olyan magas kockákat ki kellett ásni, s oda be kellett önteni, az egész város éjjel-nappal dolgozott, minden vállalattól, mindenki, de mindenki, de mindenki. Az összes alkalmazott. S mikor visszajött a miniszter úr, leesett az álla, azt mondta, el se tudta volna képzelni, így aztán további pénzeket utaltak, s így lett belőle műjégpálya. Úgyhogy mindenki a csontot odatette. (R33)

Gyergyóban például a hokipályát úgy építették, hogy volt egy bukaresti Patilineţ, az ősi kampányért felelt itt a környéken, s ő egy nagy vadászember volt, s a gyergyói alpolgármester egy ügyes tanítóember volt, Török Istvánnak hívták. Török elhívta vadászni ezt a Patilineţet, ki az erdőre, s na mondjad, Pista, milyen bajotok van, s Pista megmondta. Azt mondja, itt szabadtéri korcsolya van mindjárt ötven éve, kellene egy pálya, s azt mondta, megcsináljuk, evvel mentek s löttek szarvast. Egy hónap múlva személyesen visszajött, s hozta a tervet. Ez a Patilineţ felelt a fafeldolgozó iparban az új technikáért, kellett csinálnak Németországba repülőhangárokat fából, s ez a pasas

A visszaemlékezések sokfélesége miatt „folklorizálódott tényként” is értelmezem a látogatást. A narratívák különbözősége a vizsgált időszak rejtett kulturális mechanizmusaira világít rá, arra, ahogyan az emberek ügyeket intéztek. Például gazdag vendéglátással, exkluzívnak számító programokkal és a szolgáltatások halmozásával. Bármilyen történet is a látogatás alkalmával (mulatság az erdőn, vadászat, lakoma stb.), illetve bármelyik történet legyen igaz az építkezési engedélyezések körül (osztrák exportra készített ragasztott gerenda, bútor-kiállítóterem, repülőhangárok), sikerült elérni a kívánt célt – ezt tényként kezelhetjük –, az engedélyezést, a pénz kiutalását és az építkezés elkezdését.³²⁰ Ebben az esetben a korszakban bevett ügyintézéses informális jellegét, a gyakori praktikákat, a nyílt titkokat szerettem volna hangsúlyozni.

Az alapkutatásokat rövid időn belül kellett végrehajtani, mert gondosan megszállt határidő volt a kivitelezésre. Tinka kiemeli, hogy a hokipályának nem volt meghatározott beruházási értéke, de az összérték 60 százalékát vállalatok és cégek adományozták, illetve a kötelező közmunka intézménye is nagyot lendített a munkálatok kivitelezésén.

Aztán volt, hogy egy faluban minden 18. életévét betöltött ember kellett közmunkát csináljon, egy évben volt egyheti közmunka, ezt a tanács határozta meg. (R25)

A közmunka, az akkor volt, amikor a gerendázat alapját ki kellett ásni, meg aztán az építkezéskor, az én időm alatt. Hát az 1800 m² felület lebetonozása, az volt közmunka, az 1400, 1500 darab széknek a felszerelése, meg sok-sok minden, takarítás örökké. Az UFET részéről a mandíner, tehát a palánkok elkészítése, nagyon sok mindenbe segítettek az önkéntesek. (R59)

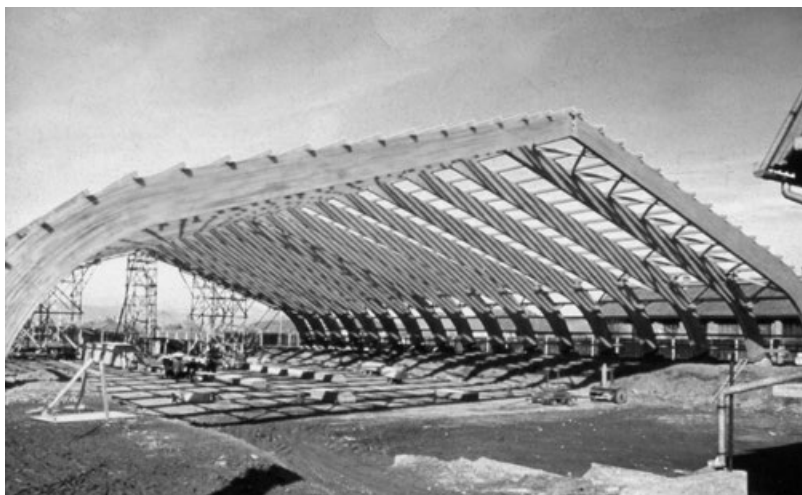
Az önkéntes munka (muncă voluntară) vagy „hazafias munka” (muncă patriotică) – ahogy az előző esettanulmányban részleteztem – az iskolák, a gyárak, az intézmények, a katonaság, de a közember számára is munkaidőn kívüli tevékenység volt.³²¹ Valójában korántsem volt önkéntes: az intézmények, helyi önkormányzatok által meghatározott és kötelezővé tett, a köz érdekében végzett munka volt. Formálisan a párt és a szocialista haza iránti elkötelezettség bizonyítékként értelmezték.³²²

a gyergyói fafeldolgozó vállalatnak, az UFET-nek hozta, hogy kell csinálni két rend ilyen hajtott elemekből hangárokat, s hozta a tervet s a pénzt. Kettőt hozott, de csak az egyiket kellett máshova csinálni, mondta, hogy jelöljétek ki a helyet, s akkor lehet csinálni, mikor annak két hete volt, elkezdték a munkálatokat, a város kellett megvegye a hűtőberendezéseket. (R41)

320 Réthey-Prikkel Miklós: *Az igaztörténet...* 15–26.

321 A visszaemlékezők a munkaidőn kívüli és a munkaidőben végzett közmunkát is említik. Az adott esetek jellegzetessége határozta meg, hogy munkaidőben vagy azon kívül végezzék a közmunkát.

322 Dascălu, Dan Ioan: *Modelul „Omului nou”...* 43., 47.

19–20. kép. A jégcsarnok építése. Forrás: DIA/Kozma Péter

Közmunkát³²³ minden tizennyolcadik életévét betöltött lakosnak kötelessége volt végezni Gyergyószentmiklóson. A visszaemlékezők egy része pozitív jelenségnek tartja a közmunkát, mondván: sok olyan munkát jelentett ez, amit egyébként is

323 A nyolcvanas években a közmunka mellett működött az *önadó* rendszere is. Ezt a családoknak kötelező volt fizetni, ennek értéke 50 lej volt. Nem volt nagy összeg, s a városi tanács kimondottan városfejlesztési és -rendezési célokra használhatta fel.

„állampolgári kötelesség” lett volna végezni. Így a tömbházak előtti részek karbantartását; ágyások beültetését, gondozását; a lakónegyedekben és a város utcáin dísz- és gyümölcsfák ültetését stb. Tinka szerint arra volt jó a közmunka, hogy ezzel egy sor olyan feladatot lehetett megoldani, amire a városvezetésnek nem lett volna anyagi fedezete. Gyergyószentmiklóson egy évben hat nap közmunka volt a kötelező, ennek hiányában 50 lejt kellett fizetni személyenként a néptanács kasszájába. A közmunkaórákat a néptanács erre kijelölt alkalmazottai ellenőrizték, tartották nyilván. A munkaórákat szigorúan számolták el, ahol viszont szemmel látható és állandó volt a közmunka eredménye, ott nem vették szigorúan a ledolgozott órákat. A gyergyószentmiklósi néptanács az állam felé is elszámolta a közmunkát, ezzel a város költségvetését növelték a közmunkaóra szerint, ami pluszpénzt adott a város kezébe, ebből szabadon gazdálkodhattak és fejleszthettek a város javára.

Gyergyóban a nyolcvanas években több millió lejt értékben folyt közmunka. Készült egy album is, amelyben dokumentálták a különböző munkafolyamatokat, majd azokat elküldték a megyéhez, ott pedig ellenőrizték, ezt követően pedig jóváhagyták a pénzt.³²⁴

De a résztvevőknek nem minden esetben volt kívánatos a közmunka.

Munkaidőn kívül volt, ezért nem volt szimpatikus soknak, de olyan volt ez a közmunka, hogy elengedtek egy órával, kettővel hamarabb, de oda kellett menni, s az alapot ki kellett ásni, de hát az szórakozás volt, mondjuk, aki nem szeretett ilyennel dolgozni, annak unalom volt. Persze hogy volt sokféle vélemény.
(R14)

A közmunkát a törvény mindenhol kötelezővé tette, de a helyi tanácsok döntötték el, milyen formában valósuljon meg a közmunka az adott településen. Bevett gyakorlat volt az is, amikor a városban vagy a környéken nagyobb építkezések, betakarítások vagy egyéb munkálatok zajlottak, és a gyárak munkásait vagy az iskolák diákjait kivezényelték a helyszínekre dolgozni. Ezeken a napokon a dolgozók a munkahelyeken és a tanulók az oktatásban szabadnapot kaptak, ezzel együtt pedig – nagykorúaknál – a közmunkaórákat is elszámolták. A jégcsarnok megépítésén kívül például a gyergyószentmiklósi kultúrház építésekor vagy a szárhegyi kolostor restaurálásánál, átépítésénél vagy a tekerőpataki síugró sánc megépítésénél is gyári dolgozók közmunkáztak.³²⁵

Igen, aztán voltak cégek, akik oda számolták el a közmunkát, az öntödétől egy csomóan feljártak, s a szövdétől is, abba a rendszerbe is elég sok jó dolog volt, azelőtt is divat volt a közmunka s a kaláka a székelyeknél, s még rátettek

324 Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben élünk...* 113–114.

325 Uo.

egy lapáttal. Mondjuk, nem azért, hogy a hagyományokat ápoljuk, hanem azért, mert rá voltunk kényszerülve. Ez a különbség a kaláka és a közmunka között.” (R46)

Az államszocializmus kiépülésével jelentkező társadalmi, gazdasági változások fordulópontot jelentettek a kaláka fejlődéstörténetében. Az állam elképzelései az állampolgári életpályáról szűkítették vagy felszámolták az addig működő kalákázási formákat. Így például a faluról városra való ingázás, az addigi életviteltől eltérő időhasználat, az újabb típusú munkásközösségek kialakulása mind hozzájárult a kaláka hagyományos formájának változásához. A módosult életvitel ellenére azonban, a hiánygazdálkodás adottságai között továbbra is hasznos volt a munkaerőt és a tudást „kieszközölni”, bizonyos javakhoz a kölcsönösséget feltételező kapcsolatokon keresztül hozzájutni.

A vizsgált időszakban tehát élt még a kaláka jelensége a falvakon, a munkaközösségekben, de ezzel egy időben a közmunka – a társadalmi érdekekkel végzett közösségi munkaalkalom – is megvolt.³²⁶ A visszaemlékezések aszerint értékelik az adott munkákat kalákának vagy közmunkának, hogy volt-e a munkafolyamatban egy *külső, hivatalos szervezési erő*, illetve hogy *ki* volt az. Ha egy informális(abb) közösségi munkára gondoltak, akkor a kaláka kifejezést használták, ha egy nagyobb beruházásról és kötelezően megszabott munkaalkalomra emlékeznek vissza, akkor a közmunkát említik. A közmunka olykor kaláka jellegét attól kapta, hogy a munkák befejezése a ritualizáltságot és a fokozott ünnepi hangulatot hozta magával. Voltak olyan közmunkaalkalmak – például az őszi betakarításkor Gyergyóújfaluban –, amikor a munkák lejárta után közös bográcsozást, mulatságokat vagy vetélkedőket, versenyeket szerveztek a munkában részt vevőknek és hozzátartozóiknak. A munkáért *viszont* étel-ital és a közös együttlét a kaláka intézményéről alkotott képet és az onnan szerzett élményeket hívta elő. Egy másik példa, amikor gyergyószentmiklósi néptanács szénabetakarítási alkalmakat szervezett a dolgozóinak, amelyet közmunkaóráknak számoltak el:

Nem volt kötelező a közmunka, de nem tudtál kiállni ellene, kellett menni mindenkinek, úgy macskakörömbe kötelező volt. Az is jó volt, mert nem csak a munkába találkozott az ember, mert akkor ott kint egy majálison találkoztunk, s ott flekken volt, sör volt s összetartozott a csapat. Jó hangulat volt. (R14)

S aztán a nyolcvanas években a kaszálók, amit a kollektívek nem tudtak lekaszálni, a vállalatoknak ki volt adva, hogy meg kellett kaszálni, és pityókaföld volt kimérve a kollektívának. Szakszervezeti alapon fizettük a kantinnak minden reggel, hogy mit rendeljünk meg, egy pityókás tokányt vagy egy túrós pulisz-

326 Szabó Á. Töhötöm: Kooperáló közösségek. 91–95.

kát, mindig került egy pohár pálinka, egy üveg sör, s ezért volt kirándulás. A közösségek ilyenkor mind kivonultak, de ez mind igaz a gyárakra is, mert ők is meg kellett szervezzék. (R37)

Különösen a műjégpálya alapjának kiásásában – amire összesen hat nap állt rendelkezésre – játszott nagy szerepet a közmunka. A városi intézmények is részt vettek benne, például a kórházi dolgozók, a gyárak munkásai és a Salamon Ernő Gimnázium diákjai is. A rövid határidő miatt éjjel-nappal folyt a munka. A Csanód vállalat³²⁷ említése megkerülhetetlen az építkezés kivitelezésében. A Csanód biztosította a pénz egy részét a betonra, a többit az öntöde adta díjmentesen. A födélszerkezet legyártása az UFET feladata volt, amit egy új ragasztásos technológiával készítettek el, a gerendák talpzatát a IUPS gépipari vállalat³²⁸ gyártotta le, az épület befedését az ipari lakásépítő telepek és a Csanód alkalmazottai végezték el. A pálya és a tribünök kialakításánál is a kis- és nagyvállalatokra³²⁹ hárultak a költségek és az effektív munka.

Ezzel a szervezéssel másfél-két év után vált működtethetővé a műjégpálya. 1982. január 22-én adták át, 15-én készült első alkalommal jég. A megnyitóünnepségről a Hargita, a megyei napilap is beszámolt. A gyergyószentmiklósi fúvószenekar és a pionírok is felvonultak, „felavatós” korcsolyázást szerveztek, illetve székely és román népviseletbe öltözött fiatalok vitték be Nicolae Ceaușescu arcképét az új jégpályára. A környező falvak gyermek-jégkorongozóinak felvonulása és a köszöntőbeszéddek után a csikszeredai és a bukaresti műkorcsolyázók tartottak bemutatót, végezetül pedig a gyermek-jégkorongozók között került sor egy rövid tornára.³³⁰

A jégcsarnok átadása megtörtént, tényleges működtetése és fenntartása azonban további nehézségeket okozott, amire „háziilag” kellett megoldást találni.

Olyan munkákat végeztünk el csak, amivel effektív működtetésbe lehetett hozni a műjégpályát. [...] A vezeték végül is megvolt, a villáskatulyák, tűzcsapok magyarul, de ez nem volt elvégezve, ami jó tetemes összeg volt, nahát, ez

327 Az úgynevezett 7-es törvény Romániában engedte, hogy a néptanácsok létrehozzanak gazdasági alegységeket. Ilyen volt a Csanód vállalat is Gyergyószentmiklóson. A vállalatnak kétszázötven alkalmazottja és hét vezetője volt – előbbieik száma a nyolcvanas évek folyamán egyre csak bővült. A vállalat működtetett varrodát, farmot, kertészetet, három virágboltot stb. Hokibotokat is gyártottak. Az volt a célja, hogy a munkákat mintegy házon belül végeztessék el, hogy ne idegen cégeknek adják ki, ez költséghatékonyabb megoldásnak bizonyult. Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben éltünk...* 107–109.

328 A IUPS igazgatója, Lukács János ugyancsak sportszerető ember volt, ezért elvállalta, hogy legyártják a gerendák felső részén található csuklós szerkezetet. Tinka: uo. 142.

329 Húsipari Vállalat, Partizán „Helyipari” Vállalat (több kisebb műhely – pl. asztalos-, lakatosműhely – tartozott ide), Állami Pékség, Tejfeldolgozó Vállalat, IJECOOP, Gyilkostó Szövetkezet, Progres Szövetkezet, MTSZ, Csanód Vállalat, Boripari Vállalat, Közüzemek, Kereskedelmi Vállalat, Városi Kórház, Kereskedelmi Bank, Ipari Líceum, Kereskedelmi Líceum. Tinka: uo.

330 Hargita, 1982. január 23. 18. szám.

*volt úgy kivágva, amit külső munka révén tudunk megcsinálni, és amit a szer-
vek se vettek észre, csak az volt a lényeg, hogy a pályát működésbe lehessen
hozni. S akkor sokat segítettek az akkori vállalatok, négy nagy vállalat volt, be-
szélek itt az öntödéről, a IUPS-ról, az UFET-ről, a Szövödéről, szóval mindenki
rendesen bedolgozott. Pláne abba a másfél-két évbe. (R59)*

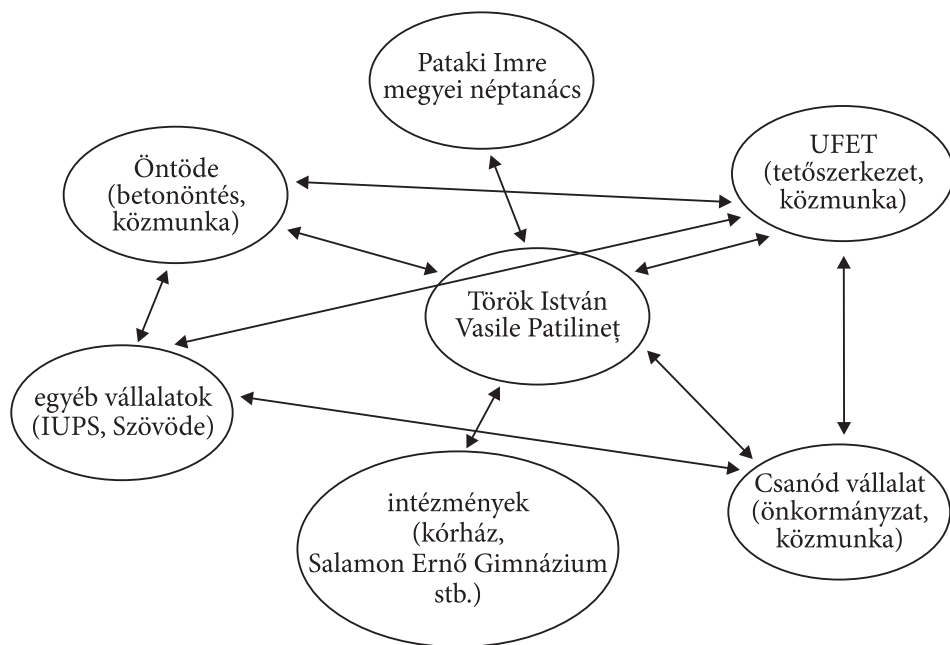
*Hogy épült a jégpálya, az szép, de azt üzemeltetni megint egy nyűglődés volt,
hűtőket szerelni. Mindenki hordta a csöveket minden vállalatától, hogy legyen ott
valami, ez így történt.” (R46)*

A jégcsarnok karbantartói, az edzők, a szertárosok hasonlóan emlékeznek vissza a jég készítésére és karbantartására. Már az átadásnál gondot okozott, hogy nincs olyan eszköz vagy gép, amellyel a jeget mérkőzés közben lehet tisztítani. Némi kreativitásra volt szükség ahhoz, hogy az ott dolgozók ne seprűvel takarítsák a jeget! Ezért hótóló lapátokat készítettek az öntödénél, amelyet egy lengyel gyártású útmosó autóra szereltek fel (ezt is az öntödétől kapták kölcsön), hátul pedig locsolócsövet rögzítettek rá. Ez a szerkezet nem tudta ugyan gyalulni a jeget, de el tudta tolni a használatkor keletkezett jégkását, amit a pálya széléről majd ellapátoltak. Később pedig...

*Jött Bukarestből a válogatottból egy ilyen segédedző, s az látta, hogy nincs
pályatisztítónk, hanem csak ilyen útmosóval csináljuk, s visszament, s két hét
múlva el volt küldve. De oda is egy nagy kocsi bála szénát vittünk. Mindig vala-
minek a valamije volt. (R36)*

A jégkészítő gép is házilag kreált szerkezet volt. Délutánonként a kályhákon, nagy hordókban hozzáláttak a vízmelegítéshez. A hordó aljára három lyukat vágtak, amelyek melegítéskor be voltak tömve. Miután a víz felmelegedett, a hordókat rátették a *korcsolyákra* (valójában házilag előállított, fából készült szánokra), majd hátul egy krumpliszáságot szegtek fel rá, hogy a kivágott lyukakból arra folyjon a víz, így húzták végig a pályán, így készítették a jeget. Az államszocializmus hiánygazdaságában nem voltak egyediek az ehhez hasonló barkácsoló próbálkozások (barkácsoláson esz-
közök, tárgyak előállítását értjük, amely során az előállítás, az anyagok mennyisége és minősége véletlenszerű, a termék végső formája pedig a készítés közben alakul ki). A nem kapható kellékeket, alkatrészeket kényszerültek pótolni az éppen rendelkezésre álló eszközökkel, aminek következménye egy helyi „találmány” rögtönzése lett, a jelenséget *kényszerített innovációnak* is nevezik. Nemcsak önmagában a jégpálya karbantartásához szükséges eszközök gyártását, hanem azt is, hogy az emberek is *hiányként* élték meg ezek elérhetetlenségét. A kreativitás mellett az informális kapcsolati tőkét is célorientáltan tudták alkalmazni, s az évek során ez habituális jelenséggé vált az emberek viselkedésében.

A következőkben azoknak a meghatározó személyeknek és intézményeknek a kapcsolati körét vázolom fel, akiknek segítségével a jégcsarnok megépült.

A műjégpálya felépülésében a Török István pozíciója és a közte meg Vasile Patilineţ közötti kapcsolati szál tekinthető az egyik alapvető feltételnek. Meghatározott idejű patronus–kliens viszony látható, annak ellenére, hogy a kapcsolat létrejötté korábbra tehető. Török és Patilineţ kapcsolata vertikális, aszimmetrikus, a cserealkalom és a segítségadás feltételeit Patilineţ határozta meg, tehát az összeget, a határidőt is. Itt kapcsolódnak be a gyárok, amelyeknek vezetői humán erőforrással és eszközökkel gyorsították fel a munkafolyamatot – közmunka címén. Az üzemek hozzájárulása presztízsértékkel bírt: a helyi lakosok elismeréssel voltak a gyárok vezetői iránt, nem becsülve le segítségük jelentőségét. A városi tanács alvállalata, a Csanód a következő években saját alkalmazottaiból néhányat a jégpálya üzemeltetésével bízott meg. Ezek a munkavállalók tehát hivatalosan a Csanód vállalat asztalosai vagy gépészei voltak, a valóságban azonban a jégcsarnokban dolgoztak.

Szerencse volt még a másik, hogy magánépítkezésként volt, ugye, a néptanács mellett működő hetes törvény alapján a csanódi egység, és annak még voltak más munkái is, s akkor a vezető Blénessy Tibor, egy szív-lélek, az is azt akarta, hogy legyen meg, s akkor minden pénzt a jégpályába tett be. (R44)

A csarnok építése elsősorban a helyi elitnek és kapcsolathálóinak, valamint a kooperációs technikáiknak köszönhető. Török István néptanácsalelnök nevéhez fűződik az építkezés elkezdése, aki hatalmi pozíciójával egyfajta külső organizációs erőt szimbolizál.³³¹ A kivitelezésben – a már említett informális tevékenységek mellett – egy további tulajdonság is megfigyelhető, az informális hatalomgyakorlás (motivációs) ambivalenciája. A nyilvános és privát szféra közötti térben elintézett ügyek mögött rejlő motivációk egyszerre több célt szolgáltak. Török a jégcsarnokhoz szükséges anyagi javak, eszközök és a humán erőforrás kiharcolása mellett a szimbolikus javakért (a jégpálya presztízsértéke) is versenybe szállt. Gyergyói származású, tanár végzettségű volt, a hetvenes évek elején került alelnöki pozícióba Jakab Imre néptanácselnök mellé. Mindkettőjükre úgy emlékeznek, hogy erős akaratú és egyéniségű emberek voltak, ezért gyakran adódtak nézeteltérések kettejük között. Jakab hatásköre inkább a politikai feladatokban teljesedett ki, Töröké pedig az adminisztrációs és gazdasági tevékenységekben. A szakmai elismerés is fontos volt számára: „Durva volt, agresszív, de azt végigvitte, amit akart.”³³² A hetvenes évek végén már a második mandátumát töltötte a néptanácsnál alelnökként, új felettese, Gál Ferenc személyében pedig vetélytársat látott, illetve a káderrotáció célját ismerve – hogy tudniillik sokáig nem fog már ott maradni – mindenáron véghez akarta vinni a jégpálya építését. Török a néptanács, a *formális* intézmény *informális* gyakorlatát alkalmazta azzal, hogy vendégül látta a faipari minisztert, együttműködött tehát a domináns „rendszerrel” úgy, hogy közben annak igényeit elégítette ki. Ugyanakkor ezzel sikerült elérnie a jégcsarnok kivitelezésének engedélyezését, amit addig más eszközökkel nem tudtak sikeresen véghez vinni.

Én gondolom, hogy ambícióból vállalta magára Török István a hokipálya felépítését. [...] Inkább olyan bizonyítás volt neki a hokipálya építése Gállal szemben. [...] De azt hiszem, ez személyes ambíció, s az, hogy érezte, hogy a városvezetésből több dologból, például a Csanód vállalat irányításából, kimarad, mert az örökké az alpolgármesterhez tartozott, az alelnökhöz, s akkor kivette a kezéből Gál, ez nagyon, de nagyon rosszul érintette, aztán nemsokára, már a hokipálya átadása után két évre őt is menesztették s kitették a Gyilkos-tóhoz. (R37)

Évekkel később, a rendszerváltás után a jégcsarnok bejáratánál egy Török Istvánt ábrázoló domborművet avattak fel annak jeleként, hogy a város Töröknek tulajdonítja a jégcsarnok felépülését. A visszaemlékezők különféleképp értékelik Török személyét. A felavatás után több mint három évtizeddel még tartotta magát a negatív vélemény is, mely szerint Török a kommunista rendszer kiszolgálója volt, és nem illeti ez a fajta

331 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. 133–134.

332 Terepnaplójegyzet. 2019. 03. 10.

reprezentáció. Ezzel ellentétben a többség másként vélekedik: az ő nevéhez kapcsolják a jégcsarnokot, és több gyergyószentmiklósi középület létrejöttét is, mondván, „a kommunista rendszerben éltünk, annak intézményeiben dolgoztunk, persze, hogy ilyen tekintetben kommunisták voltunk, de a köz érdekében cselekedtünk”.³³³ Török már a jégcsarnok átadásakor kiszorult a városvezetésből, második mandátumának lejártja és a vezetőségben kialakult versenyhelyzet miatt a Gyilkos-tóhoz helyezték át az ottani hotel irányítására, ezt követően már nem sokáig élt. Arról nem számoltak be a visszaemlékezők, hogyan viszonyozta a gyárak vezetőinek segítségét akár a városvezetés, akár a szakszervezet vagy a csapat körüli emberek. Ennek ellenére a IUPS, az Öntöde, az UFET és a Szövöde vezetőit is kiemelik, presztízsértéket rendelve nevükhöz.

A gyergyói hoki népszerűsítése és az eredmények javítása is célként szerepelt a jégpálya megépítésével, hiszen a felnőttcsapat mindig Csíkszereda után „kullogott”.

Gyergyó az örök harmadik volt a hokiban, s hogy mutassák meg, hogy fejlődünk, s a város is, máskülönben egy ambíció is volt, mert Gyergyóban volt a második vagy harmadik műjégpálya az országban, mert már Bukarestbe megvolt a Floreasca. (R37)

Az, hogy egy ilyen kisvárosban, mint Gyergyószentmiklós, jégcsarnok épülhet, nagyban motiválta a lakosságot. Volt tehát egyféle versengés a csíki és a gyergyói jégkorongélet között, ami időnként, a meccsek alkalmával a szurkolók részéről felerősödött a lokális identitás kinyilvánításában, a visszaemlékezések azonban nem az effajta, szimbolikus határokat kiemelő önkifejező viselkedésformákra és versengésre utalnak. A csíkszeredai „hoki” minden tekintetben mindig egy-két évtizeddel a gyergyói „hoki” előtt járt. Az sem véletlen, hogy Székelyföld e két régiójában honosodott meg a sportág. A hideg éghajlat és a hosszú telek lehetőséget adtak a jégkorong tartós fennmaradására. (Nem így történt például Székelyudvarhely környékén.) A csíkszeredai jégcsarnokot 1971-ben adták át, de már azelőtt is működött a város központjában egy természetes jégpálya, öltözőkkel, meleg vízzel ellátva.

A csapat 1929-ben alakult, és még abban az évben barátságos mérkőzést játszott a bukaresti TCR (Tenis Club Roman) csapatával, a meccs 0-4-es vereséggel zárult. A mérkőzésről még ma is anekdoták élnek a csíki csapat szakmai tudásának esetlegesége és a házilag megoldott felszerelése miatt. A visszavágóra 1931-ben került sor, ahol ugyancsak vereséget szenvedtek, de már egy jobban felkészült csíkszeredai csapatról beszélhetünk.³³⁴ Körülbelül ekkor (a harmincas években) kezd elterjedni Székelyföldön a jégkorong, a bejegyzett csapatok megjelenésével az addig is bevett régiók közötti korcsolyaversenyek tétje – Csík vs. Székelyudvarhely, Csík vs. Gyergyó stb. – átfor-

³³³ Terepnaplójegyzet. 2019. 12. 18.

³³⁴ Kész Lóránd: *A csíkszeredai jégkorong története*. 8–10.

dul a *Bukarest vs. székelyföldi csapatok* rivalizációjába.³³⁵ A csíki hoki különösen az államszocializmus időszakában vált az önkifejezés eszközévé – és erősen etnicizálttá is – a szurkolók számára. A Ceaușescu-korszak keményedő ideológiai szigora és a nemzeti kisebbségek reprezentációjának egyre szűkebbre szabott tere miatt a szurkolók leginkább azért mentek ki a mérkőzésekre, hogy részt vegyenek a kollektív közösségi reprezentációban, azt fenntartsák és megerősítsék, nem pedig azért, hogy látványos és sikeres játékot lássanak.³³⁶ Ennek köszönhető, hogy nem a Csík–Gyergyó erőteljes, konfliktusos-szimbolikus határképzés jelensége volt tapasztalható az egymás közötti meccseken. (Ez később, különösen a rendszerváltás után volt érezhető a két csapat szurkolói között.)

4.2. A SÍSPORT

Gyergyóban a sí az első világháború után lett népszerű, amikor a polgári lakosság hozzájutott a katonai raktárból előkerült sílécekhez. A szakszerű sioktatás az 1930-as évektől kezdődően indul el Blénessy Béla testnevelés tanár közreműködésével. Az első síszaosztály 1933-ban alakult meg a Gyergyószentmiklósi Sportegyesület keretében. A harmincas években Csíkszereda, Székelyudvarhely és Gyergyószentmiklós rendszeresen részt vett a Székely Kupa síversenyen, amelyet a három város között szerveztek. A második világháború ideje alatt megszűntek a versenyek, 1949 után viszont újra fellendült a sísport, és megkezdődtek a tömegversenyek. Az '50-es, '60-as években pedig a tartományi versenyek, majd a megyésítést követően a megyék közötti bajnokságok adtak rendszeres lehetőséget a síversenyekre. Amíg ezekben az években az Akarat, a Lendület, a Vasas, a Sűgő sportegyesületek és a Líceum támogatta a sísportot általában és az egyes versenyeket, addig a hetvenes években alábbhagyott a sínevelés, bár a Sportiskolában mindvégig volt síszaosztály. A nyolcvanas évek elején újra észlelhető volt az egyesületi élet, és a gyergyói versenyzők továbbra is részt vettek a megyei bajnokságokon, a helyi szervezésű találkozók azonban elmaradtak. A nyolcvanas évek második felére a síélet, ha visszafogottabban, de működött. Ez alól kimagasló kivételt képeznek a tekerőpataki síugró versenyek, ahol a nyolcvanas évek második felében nemzetközi bajnokságot is szerveztek.³³⁷

A következőkben a gyergyói Sígylettel foglalkozom, amelyet magánszemélyek működtettek a szabadidős sporttevékenységük háttérintézményeként.

335 Magyar-Burista: *A közösségi és etnicizált csíki hokiról*. 150.

336 Uo. 161.

337 Málnási-Málnási: *A sísport fejlődése a Gyergyói-medencében*. 12.

21. kép. Az újonnan megépült „ötös” sípályánál. Forrás: DIA

4.2.1. A sípályák és felvonók építése

A pályákat egyfelől a síversenyekre készülőknek, másfelől a hobbisízőknek és harmadrészt a helyi rendezésű versenyek otthonaként építették meg. Az első sípályát a Gyergyószentmiklós közelében lévő magasbükki üdülőtelepen hozták létre 1973 és '75 között, ez az úgynevezett Ötös pálya, amelyet korábban Szénégető pályának hívtak, mivel régen a kovácsoknak ott készítették a faszenet. A későbbi Ötös elnevezést az ötös kilométerről kapta. A visszaemlékezések alapján jó minőségű pályáról van szó, amely bőven kiszolgálta a haladó síelőket is.

A sípálya építése a gyergyói Síegylet³³⁸ szervezésében kezdődött el. A Síegyletet a hetvenes évek elejétől fogva sporttanárok, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, tanárok, síoktatók alkották, akik többnyire kikapcsolódásként úzták a sísportot, versenyszerűen inkább a sporttanárok és síoktatók foglalkoztak vele. (A hetvenes évek elején a sporttanárok és a városba hazakerült vagy ott letelepedett – többnyire – értelmiségiek közösen kezdtek síkirándulásokat szervezni.)

Amúgy kezdettől Síegyletnek neveztük, mert a legelején, a hetvenes évek közepén, amikor mondom, hogy összefogtunk, akkor bizonyos műveleteket ki kellett fizetni zsebből, [...] és zsebből pótolta össze az emberek [a Síegylet tagjai]. S akkor neveztük el, hogy Síegylet. (R61)

338 A visszaemlékezők hol *Síegyletnek*, hol *Síbizottságnak* említik, viszont ugyanarról a szerveződéstről van szó, magánszemélyek közössége, havi egyleti díjjal.

Mielőtt a munkálatok elkezdődtek, plakát hirdette, hogy a magasbükki oldalon az ötös kilométernél sífelvonóval ellátott sípálya építését kezdik meg. Egyúttal felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy aki akar és ideje engedi, azt szívesen látják lapáttal, csákánnyal, fejszével vagy ásóval az építkezésnél. Többen is részt vettek a munkálatokban a gyárakból – például az Öntödétől, a Szövödétől stb.

Jöttek az emberek csákánnyal, [...] buldózer, mert óriási hepe-hupa volt ott, annak idején, ahogy a fák kidőltek, meg aztán a felvonónak egy kis erdő között egy sávot kellett kivágni, s ezt mind önkéntes munkával megcsinálták. Ez a szabadidejében, szabad szombat nem létezett, szombat délután meg vasárnap dolgoztunk odakint. (R61)

22. kép. Kalákázás, önkéntes munka a sípálya építésénél.
Forrás: DIA

Az önkéntes munka mellett legalább annyira fontosnak számított a felvonóhoz szükséges alkatrészek beszerzése. A gyergyói traktorállomás egyik vezető pozíciót betöltő személye³³⁹ – a sípálya építésének egyik fő irányítója – a traktorállomás leselejtezett gépeiből tudott juttatni néhányat a sífelvonó megépítéséhez. „Ha a közösségnek használtam fel, nem saját célra, nem kötött bele senki” – mondta erről (R61).

339 A továbbiakban traktorállomás-vezető.

Az első évben egy kistraktorral működtették a felvonót, amelyet ugyancsak a gépállomástól szereztek be. A sífelvonó építésének másik „motorja” egy helyi televízió- és rádiószerelő, aki ekkor már síoktatással is foglalkozott.³⁴⁰ Mindkét tevékenységéből jelentős kapcsolati tőkét kovácsolt, mert – elmondása szerint – a nagyvállalatok vezetőségének gyerekei is mind nála tanultak meg síelni.

Mindenki hozzám jött a garanciás készülékét javíttatni, s akkor már a reláció megindult. Ki kellett kilincselni a szakmai tőkét, egy csomót ebbe fektettem be, hogy csináljak relációt, hogy haladjak a sínek munkájával. (R46)

Látva a Ségylet és a város igyekezetét, a városi néptanács besegített. Török István néptanácsalelnök például egy buldózerrel adott kölcsön, amely történetesen a városi tanácsé volt, hogy le tudják simítani a pályát, és drótkötelet vásárolt a felvonóhoz. A villanymotor beszerzése ugyancsak nagyvállalatok hozzájárulásával történt. 1975 februárjában került sor a sípálya felavatására, ezzel együtt az ötvenéves gyergyói sísportról is megemlékeztek, és díszünnepséget tartottak, kiállítást szerveztek a Szakszervezeti Művelődési Házban. A megemlékezésen a város elöljárói, a síoktatók, helyi síbajnokok és a síugrás veteránjai is részt vettek.³⁴¹ Látva, hogy mekkora összefogás zajlik a városban a síért, Török István további segítséget ajánlott, ami abban állt, hogy a felvonó működtetése a Csanód vállalatról volt nyilvántartva. „Mert valami formát kellett találni.”³⁴² A felvonóhoz egy házat is hozzáépítettek melegedőnek, ezt követően itt tartották a gyerekek felszereléseit.³⁴³ A házat a Ségylet kibővítette, a munkálatokat az Öntöde vállalta. A nyolcvanas években a síbázis működtetése már teljesen az Öntödére, azon belül is a Vasas Sportegyesületre³⁴⁴ hárult, mert a Ségylet nem tudta fedezni a fenntartással és a munkálatokkal járó nagy összegeket, annak ellenére sem, hogy a Sportiskola meghatározott időszakonként fizetett a pálya igénybevételéért.³⁴⁵ A Vasas ezt követően több mint egy évtizedig működtette a síbázist, a sípálya karbantartója is az Öntöde egyik részlegéről volt kihelyezve, egészen addig, amíg a gyár működött – vagyis nem sokkal a rendszerváltás utánig.³⁴⁶

340 A további említéseknél síoktatóként nevezem meg.

341 Málnási–Málnási: *A sísport fejlődése a Gyergyói-medencében*. 19.

342 Terepnaplójegyzet. 2019. 03. 25.

343 Terepnaplójegyzet. 2019. 03. 27.

344 Az Öntöde sportszakosztálya a Vasas Sportegyesülethez tartozott.

345 A Sportiskola és a Ségylet között egyébként nem volt túl intenzív együttműködés. Ez azt jelenti, hogy mindkét intézmény külön utakon folytatta a tevékenységét, bár ugyanazt a pályát használták. A Sportiskola síszakosztálya egy hivatalosan elismert intézményen belül működött és nevelt ki országos jelentőségű sportolókat, míg a Ségylet amolyan fiktív intézmény volt, amely a szórakozás és kikapcsolódás céljából jött létre és működött.

346 Málnási–Málnási: *A sísport fejlődése a Gyergyói-medencében*. 16.

A második felvonós pálya 1983/84-ben készült a négyes kilométernél, amely már a gyergyószentmiklósi Szövöde támogatásával épült és működött. Az Öntöde, mint azelőtt, bőkezűen támogatta mind a felvonó-, mind a pályaépítést. A lenáztató üzem igazgatója a villanymotort, a reduktort³⁴⁷ és az úgynevezett Onedin-traktort³⁴⁸ biztosította a szállításhoz. Ez a pálya a kezdők vagy az idősebbek számára volt ideális. De itt is gyakran szerveztek házi versenyeket, 1985-ben például a Hargita Kupa gyermekbajnokságát és a Szakszervezeti Kupa megyei döntőjét, de az interjúalanyok kiemelték, hogy a másik, az ötös kilométernél levő pálya működött intenzívebben.

23. kép. Fakivágás, terep-előkészítés a sípályánál. Forrás: DIA

Sokan emlékeznek³⁴⁹ vissza arra az időszakra, amikor sílécekkel a hátukon gyalogoltak ki a környező hegytetőkre, majd onnan „ereszkedtek” befelé, ki nagyobb, ki kisebb távot megtéve, sokszor csoportosan is. A Gyergyószentmiklósi Sportiskola³⁵⁰ a

347 Visszaélgésgátló hegesztéshez.

348 Az Onedin-traktor valójában munkásszállító alkalmaság, amelyet *Az Onedin család (The Onedin Line)* című, angol hajósfilmsorozatról neveztek el (ezt a Román Televízió is műsorára tűzte). Az elnevezés a jármű lengése miatt maradt rá a traktorra. Természetesen önironikus elnevezés volt, jelezve a kapitalista világ és a szocialista világ közötti különbséget. Péter László: *Forbidden Football...* 30.

349 Terepnaplójegyzet. 2020. 02. 03.

350 A Sportiskolát 1954-ben alapították, jelenleg változatos szakosztályokkal Gyergyói Iskolás Sportklub néven működik.

hetvenes-nyolcvanas években már rendelkezett sízszakosztállyal, az itt tanuló diákok rendszeresen részt vettek a megyei versenyeken. A helyi infrastruktúra azonban még nem biztosította, hogy felvonós pályákon eddzenek. A hobbisíelőők pedig vagy hasonlóan kigyalogoltak a környékbeli hegyoldalakra, vagy csoportosan utaztak el többnyire hétvégenként a legközelebbi helységekbe, ahol volt felvonós pálya.

4.2.2. „Pionír időszak”

Az az alcím az egyik interjúalany által használt jelzős szerkezet a sífelvonók építésének hangulatáról; a közös cél vezérelte lelkesedést és a nagy nekiindulást jelöli. Az egyik kulcsszereplő síoktatóként – akárcsak rádió- és televíziószerelőként – már ismert volt Gyergyóban. Mint már szó volt róla, a síoktatást és a szakmájához szükséges technikai tudást egyaránt érvényesíteni tudta a sífelvonók létrehozásának érdekében. A vállalatok nagymértékű hozzájárulásáért, mintegy honorálásként a vezetők gyermekeit tanította síelni, vagy sporteszközök beszerzésében segített. Egy másik kulcsszemély az építkezésben a traktorállomás-vezető, aki – műszaki végzettségű lévén – megtervezte a felvonó megépítését, illetve hozzájutott a szükséges alkatrészekhez, eszközökhöz. A traktorállomás kiselejtezett alkatrészeit, gépeit biztosította a felvonó építéséhez, így például az áttételt, a lánctalpas traktort vagy a kardántengelyt. Mindkét személy a szocialista társadalom ama gazdasági szereplőinek típusát testesítik meg, akik hatékonyan voltak képesek mozgósítani kapcsolatrendszerüket, *társashálózati erőforrásaikat*.³⁵¹

Az első ügy volt, hogy ástunk egy gödröt az ötös oldalában, az akkumulátort beletettük, s akkor hetekig mínusz 20-30 fokok voltak, nem mint most, hogy enyhe telek. A traktor felment ősszel, följe állt, belevertük az oszlopokat karikákba, s akkor a sodronyt s akasztót – kutyáknak hívják –, s abba akasztottuk bele magunkat, na ez volt az első, így történt. (R46)

Két „intézményrendszer” segített a sípályák megépítésében. Egyrészt az alulról szerveződő, a sísportot kedvelő személyek informális csoportja, a Sígylet,³⁵² másrészt a közmunka intézménye. Ebben a kivitelezésben nem vett részt olyan nagyszámú közmunkázó tömeg, mint a jégcsarnok építésében, még ha plakátokon hirdették is szerte a városban a munkaalkalmakat. Inkább azok vállaltak részt, akik a Sígyletbe tartoztak, vagy a működtetők családtagjai, közeli barátai voltak. A férfiak dolgoztak, a nők pedig a munkálatok végét záró evés-iváshoz teremtették meg a hozzávalókat és feltételeket. E tekintetben hasonlóan működött, mint a hagyományos kalákák, a kisebb létszám és a családiasabb hangulat miatt kiváltképpen. A sífelvonó szerkezetének

³⁵¹ Böröcz József: *Kistársadalom – kikapuk*. 136.

³⁵² A Sígylet informális csoportosulás volt (lásd a 345. jegyzetet). Taggá bárki válhatott, aki szeretete és művelte a sísportot és szeretett volna tenni érte.

megépítése is barkácsoló kreativitást igényelt. Magát a „hulladék” alkatrészekből összeeskábált gépet tekinthetjük a *szocialista barkácsolás* kiváló példájának, a munka többi részét viszont, amihez a közmunka vagy kaláka volt szükséges, már nem tartozik bele a „barkácsolás” jelenségébe. Így a sípálya teljes egésze a rögtönzött megoldások ellenére sem tekinthető barkácsolt „megvalósításnak”, mivel összességében nemcsak egy gépezetről van szó, hanem egy nagyobb, összetettebb létesítményről.

A sípályák építése tehát nem államilag elrendelt akció volt, és nem is az állam által kapott kiutalások révén valósult meg. Viszont csakúgy, mint a jégpálya esetében, a működtetés miatt szorosan összefonódott a formális intézményekkel. Ez a lokális önszerveződés a gyergyói társadalom több rétegét érintette: az üzemek vezetőit, a Síegylet tagjait – akik között akadt orvos és műszaki szakember is –, illetve a városi tanácsot, a hatalmat képviselők közül és a közmunkában részt vevőket, a helyi embereket. A formális intézményekből szerzett eszközök és más anyagi vagy humán erőforrás mozgósításával – akik hozzájárultak – mindenki abból a rendszerből igyekezett kinyerni az erőforrásokat, amelyhez tartozott. Informális közösségi munka valósult meg, amelynek résztvevői intézményeket, trükköket használtak, hogy létrejöjjön a pálya, de még a formális (szabályrendszeren belül védhető) gazdaság keretein belül maradjanak.³⁵³

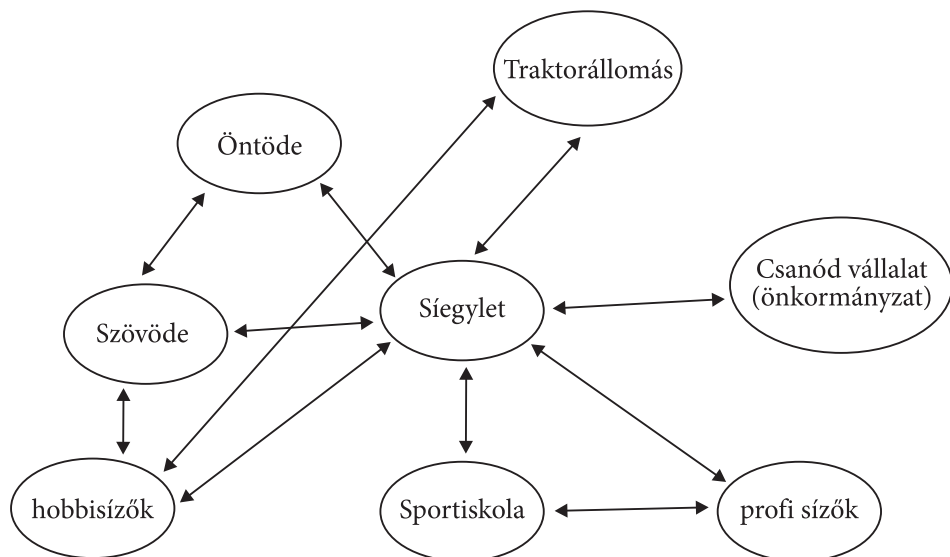
A munkának a rengeteg részét a sízők végezték el, a városiak, tehát a gödörásás, az oszlopállítás stb. És felvitték a villanyáramot majdnem másfél kilométerre, egy kilométer hosszúságú volt. (R61)

Azok a támogatók, akik nagyobb részt vállaltak a pályák megépítésében – értem ezen a vállalatvezetőket –, ingyen használhatták a pályákat, a melegedőházat.³⁵⁴

A pályák létrejötte a sísport fejlődését is segítette, mivel a következő években már Gyergyószentmiklóson is szerveztek versenyeket, illetve a pályák megnyitása után lehetőség volt versenyszerűen is használni azokat. Ehhez az önszerveződéshez a következő aktorokra volt szükség:

353 Radnitz, Scott: *Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation?* 151.

354 A konkrét költségekről nincsenek tényközlő adatok, valójában csak a visszaemlékezésekre hagyatkozhatunk.

A Síegyletet magánszemélyek működtették, köztük olyanok, akik állami intézményekhez tartoztak, ott dolgoztak. Ennek köszönhetően a lehető legtöbb és legrelevánsabb erőforrásokat igyekeztek megszerezni az adott intézménytől a működtetéshez. Így például a Traktorállomástól. Viszont a Csanód vállalat, az Öntöde és a Szövöde is a Síegylet támogatói közé tartoztak. Továbbá a Sportiskolának, a profi sízőknek is érdekük volt támogatni a Síegyletet, mert ennek fejében a pályákat használhatták.

4.3. A KOSÁRLABDA

Gyergyószentmiklóson a kosárlabda az előbbi két sportághoz képest viszonylag későn vált népszerűvé. Basilides Tibor testnevelő tanár kezdeményezésére indult el – mint Gyergyóban sok más sportág. Az első férfi kosárlabdacsapat Progresul (Haladás) néven 1952-ben alakult meg, s egy év múlva már tartományi bajnokságot is nyert. Illetve ebben az évben készült el a Teniszkertben az első korszerű kosárlabdapálya. Ezzel majdnem párhuzamosan a Gyilkostó Szövetkezet támogatásával létrejött a Voința (Akarat) női ifjúsági kosárlabdacsapat, 1957-ben pedig a lánycsapat megszerezte a tartományi bajnoki címet, amelyet aztán a következő évben Gyergyószentmiklóson meg is védett. Ennek a lánycsapatnak nem sikerült feljutni az országos A ligába, az 1979/80-as idényben viszont az Akarat kosárlabdacsapat – amelyet zömében ezek a diáklányok alkottak – feljutott a B ligába.³⁵⁵ Az 1980-as években a női felnőtt kosárlab-

³⁵⁵ Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...* 205–206.

dacsapatot a Szövöde támogatta, ezen a téren ugyanazt a rendszert alkalmazták, mint az UFET a jégkorongozókkal vagy az Öntöde a futballistákkal.

4.3.1. Az Old-Boys – Öregfiúk – kosárlabdacsapat

A következőkben egy olyan csapat hétköznapijait rekonstruálom, amelynek tagjai nem az országos A vagy B ligában szerepeltek, de nem is hivatásos sportolók, inkább csak nagy kedvelői voltak a kosárlabdának. Ez az Öregfiúk csapata, hivatalos nevén Old-Boys, akik a diktatúra éveiben elindították a Barátság Kupa kosárlabda-mozgalmat. Ez napjainkban is él.

Egyedül mikor Akarat néven voltunk akkor az elején, amikor kezdtük, a Szövetkezet finanszírozta. Azután változtattuk Old-Boysra. (R63)

A mozgalom a szabadidős tevékenységre és annak hasznos eltöltésére koncentrált, amelyet a kosárlabda iránti szeretet formált. A továbbiakban azt vizsgálom, hogyan működött a csapat, milyen igény hívta létre, kik szervezték és milyen intézményt alakítottak ki.

Az Öregfiúk kosárlabdacsapat a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején kezdett alakulni. Azért *alakulni*, mert az addig egyetemen tanuló, majd lassan Gyergyóba (haza)került fiatalok alkották, olyanok, akik többnyire tanári vagy mérnöki végzettségűek voltak, és a munka mellett ez aktív kikapcsolódási lehetőséget nyújtott számukra.

Nem volt szórakozási lehetőség, s akkor ahogy kerültek haza így idegenből, mert, ugye, itt építkezés volt, vagy azok az itteni diákok, akik végeztek s nem mentek sehova... na, így verődött össze a miénk, az Öregfiúk csapat. (R63)

4.3.2. Kooperációk a tornák körül

A hetvenes években már volt egy jól összeállt csapat, amelynek tagjai hetente kétszer találkoztak a Salamon Ernő Líceum kis tornatermében. 1981 decemberében kezdődött meg az úgynevezett *kosármozgalom*, amikor a gyergyói csapat megszervezte az első tornát.

Kihelyeztek egy Kodác Attila nevezetűt, építészmérnök. S akkor szintén az építészetben dolgozik Szabó Rudolf, ő kézilabdás volt Vásárhelyen, ők ismerték egymást, Kodác Attila, ő vásárhelyi születésű, Szabó Rudi udvarhelyi születésű. S neki volt az ötlete, hogy a vásárhelyi öregfiúknak van egy csapata, s csináljunk mi is egy csapatot, s akkor a szakiskolától kértünk kölcsön dresszet, s akkor elmentünk Vásárhelyre, vagy őket hívtuk meg, akkor itt megvendégteltük, elhívtuk oda, s akkor ezekben a városokban – Csíkszereda, Udvarhely, Szováta,

Szentgyörgy, Régen –, mindenhol volt egy olyan gyergyói diák, aki kosarazott az ő idejében, s ezek meghallották, hogy Gyergyóban van egy Öregfiúk csapat, s így partnereket keresnek, s mi megkerestük ezeket. (R37)

Gyergyószentmiklóson szervezték meg először. Ezt követően minden évben valamelyik város magára vállalta a szervezést. A tornák kétnaposak voltak, és évente kétszer rendezték meg. A találkozók ideje alatt A és B csoportra osztották a hat csapatot, és a csoportok győztese vasárnap játszották a bajnoki mérkőzéseket. A vasárnapi mérkőzések után elkezdődött a szórakozás, amelyet minden résztvevő a leginkább várt, „ez volt az egésznek a lényege”. Az első, Gyergyószentmiklóson szervezett turné szombati mérkőzésekkel kezdődött, majd az iskola dísztermében képeket vetítettek a Gyergyói-medence nevezetességeiről – ismerkedésképpen. Ezt követően, vasárnap a mérkőzések után a kilyénfalvi kultúrházban gyűltek össze egy disznótoros vacsorára. Zenészt fogadtak, táncoltak és különböző játékokat játszottak.

Ez volt a lényeg, hogy ki tudtál szakadni a környezetedből, mert nincs amit csinálni, mert rendszeren az ember fel volt frissülve fizikailag is, mert mozogtunk. Ital-étel és tánc és játékok, jajj annyit [...]. Játékokat szerveztünk a buliban is, mindenfélét, ami létezett. A lényeg a barátságon volt, az egész, hogy kiszabaduljunk a mindennapi munkából, óriásit segített. (R63)

Ehhez persze jóváhagyás kellett a rendőrségtől (akkoriban milíciától), mert általános szabályozás volt arra vonatkozóan, hogy hány óráig maradhattak nyitva a vendéglátó egységek – általában este tízig, de ez kinyúlt még tovább is, mivel jó viszonyban voltak a helyi rendőrség alkalmazottaival, engedték, hogy tovább is mulassanak. Jól ismerték egymást, a tanároknak és a mérnököknek is nagy presztízsük volt akkoriban.

Bár a tornákat a gyergyói csapat szervezte, volt öt-hat ember, aki a szervezést levezényelte. Ők mind olyan helyen dolgoztak, olyan pozícióban voltak, hogy könnyű volt kijárniuk a rendezvény lebonyolítását.

Mindenki itt dolgozott, ott dolgozott, a relációk csak megvoltak. A két Kémenes s még egypáran szerveztük. Elmentünk egy héttel már a turné megkezdése előtt például Marosfőre, megkerestük ott is a főnököket, a tulajdonosokat, s meg kellett beszélni, egyeztetni kellett, pénz stb. (R63)

Az első Barátság Kupa záróestjét az egyik csapattag ismerőse segített megoldani, aki a szövetkezeti vendéglőnek és a kocsmának volt a főnöke. Beszerzett egy 100-150 kilós disznót, amihez hozzájutni igen nehéz lett volna (a csapattagok összeadták rá a pénzt). A csapatban ketten is a néptanácsnál dolgoztak, onnan szereztek kisebb kiuta-

lásokat,³⁵⁶ például kávét a turnékra, vagy a csapat egy másik tagja a helyi építkezési vállalat elnöke volt, aki gyakran megfordult a pártbizottságnál, ő onnan tudott hozzájutni bármilyen segítséghez.

Nemcsak a turnék szervezését, hanem a csapat hétköznapijait is meghatározták a reciprok viszonyok – hiszen az edzéseket meg kellett tartani valahol. Ez a hely a Salamon Ernő Líceum volt, ahol hetente egyszer-kétszer egy-egy órát edzettek díjmentesen (a csapatnak azonban volt tagdíja, amit a játékosok havonta fizettek). Az Old-Boys a kezdeti években még a líceum kis tornatermében edzett, ez a terem azonban túl szűkösnek bizonyult, nem tudta kiszolgálni a sportolni vágyók „tömegét”. Ebben az időszakban párhuzamosan Gyergyószentmiklós országos és nemzetközi sikereket elért tornászokat nevelt ki, Molnár Levente és Marius Urzică személyében. Mindemellett ott volt a női másodligás kosárlabdacsapat is. A tornászsikereken felbuzdulva a hetvenes évek végén kezdték el megépíteni a Salamon Ernő Líceum udvarán a nagy tornatermet azzal a szándékkal, hogy tornaközpontot hoznak létre megfelelő felszerelésekkel, körülményekkel. A tornaterem építése nagyratörő célokért kezdődött ugyan, a visszaemlékezések ez esetben nem számolnak be akkora összefogásról és közmunkaszervezésről, mint például a jégcsarnok és a sífelvonók építésénél, hiszen kisebb projektről volt szó. Kisebb kaláka-összejövetelek voltak az építkezés során, de ezekben inkább a Sportiskola alkalmazottai vettek részt, és azok, akik sokat használták – vagy tudták, hogy a Sportiskola fogja használni – az új tornatermet, például az Old-Boystól is néhányan, viszont nem volt szükség akkora megmozdulásra, közmunkára, kalákára és barkácsoló kreativitásra, mint az előző objektumok építésénél. A nagyobb tornaterem, a korszerűbb felszerelés még több sportrendezvény szervezését tette lehetővé, és ezzel együtt lendületet is adott a helyi sportéletnek. A tornateremet azért tudták ingyenesen igénybe venni, mert a játékosok jó viszonyban voltak az Akarat csapat edzőjével, aki ugyancsak tagja volt az Öregfiúk csapatának, illetve az akkori igazgatóval, akinek a fia is benne volt a csapatban és támogatta a kosárlabdát. Emellett ellenfél csapatként be tudtak kapcsolódni a lányok edzésébe. A női csapatnak ez előnyös volt, mert férfikkal mérve össze erejüket – bár taktikailag-technikailag felkészültebbek voltak – a férfiak fizikális erőnléte előnyös hatással volt a női csapat felkészülésére. Ezért edzhetett az Old-Boys díjmentesen.

Soha nem hiányoztak az edzésekről, az a 10-12 ember örökké ott volt, vártuk valósággal azokat a napokat, azokat az órákat s ezeket a turnészervezéseket.
(R37)

356 Akkoriban nem pénz, hanem utalványokat kaptak a különböző intézmények vagy személyek, amelyeket beválthattak például élelmiszerre, eszközökre.

Bár a nyolcvanas években a csapat az Old-Boys nevet viselte, hivatalosan a Voința név is szerepelt a nevükben (Old-Boys–Voința), minthogy a kosárlabda működtetése a szövethozzá tartozott. A szövethozzáért felelős személy, Farkas Ferenc nagy sportbarát volt, illetve a fiai is játszottak az Öregfiúk csapatában, így onnan is kaptak támogatást, például a mezeket vagy az utazásokhoz a szövethozzá buszát, és a tagok 2-3 napi étkezés- és szállásdíját, amiből a sofőrt is kifizették. „Megengedtük, írják fel: Voința. Nem számított, csak legyen felszerelés. Feltételek voltak” – mondta az egyik visszaemlékező (R63).

A rendszerváltás időszakáig így működött a gyergyószentmiklósi Old-Boys kosárlabdacsapat, többszintű támogatásokból és a csapattagok munkahelyi, baráti kapcsolatai mentén.

4.3.3. Városi kosárlabda-bajnokságok

Az Old-Boys által szervezett, exkluzívnak mondható kosárlabdatornák és maga a mozgalom mellett a nyolcvanas években minden évben megszervezték a városi kosárlabda-bajnokságot az üzemek és az intézmények kosárlabda-kedvelői számára. Az Old-Boys tagjai kérték a városi sporttanácsot, hogy a vállalatokkal és egyéb intézményekkel egyeztetve segítse a városi kosárlabda-bajnokság szervezését.³⁵⁷ A visszaemlékezések a bajnokságokról egyöntetűen arról számolnak be, hogy ezek igen várt eseménynek számítottak, és sok ember gyűlt össze, találkozási, szórakozási lehetőséget adott. A résztvevők emlékezetében utólag sem jelenült meg a rendezvény felülről irányított és a rendezvényhez kötött „szocialista és kommunista etika és méltányosság” elveinek az ápolása.

Ezek mind amatőr sportolók voltak, akkor tanultak meg például futballozni vagy kosarazni, de azt díjaztuk, hogy akartak. Más szórakozás nem volt, a városi és az öregfiúk-bajnokságot már mindig nagyon vártuk. (R37)

12-14 csapatos³⁵⁸ volt a bajnokság, esténként 8-9 órakor kezdődtek a mérkőzések. Egy-másfél óránál tovább nem tartózkodtak a teremben, viszont sokan megfordultak ezeken a meccseken, mert az üzemek is toborozták a hozzátartozókat, ismerősöket,

357 Az 1972-es munkatörvény szerint „a szakszervezeteknek teljes tevékenységük révén kötelező hozzájárulniuk a dolgozók szocialista tudata fejlődéséhez, a világ és a társadalom materialista felfogásának szellemében, a szocialista és kommunista etika és méltányosság elveinek megfelelő erkölcsi tulajdonságok ápolásához. Ezért felelősek az egységekben a kulturális-művészeti és sporttevékenység megszervezéséért, erre a célra felhasználva saját anyagi bázisukat és a szocialista egységek rendelkezésére álló eszközöket, foglalkoznak a dolgozók szabadidejének megfelelő szervezésével és észszerű felhasználásával, szoros együttműködésben más állami szervezetekkel, szakosodott szervekkel.” (166. cikkely)

358 Az 1985/86-os városi kosárlabda-bajnokságon részt vevő csapatok: Testvériség I.: a Salamon Ernő Ipari Líceum diákcsapata, Testvériség II.: a Salamon Ernő Ipari Líceum diákcsapata, Épí-

hogy menjenek és szurkoljanak a játékosoknak. A csapatoknak bírói díjat kellett fizetniük, a bíraskodást pedig az Old-Boys tagjai vállalták. A bajnokság végén a városi kantinban került sor a kiértékelőre és a díjátadásra – természetesen vacsorával egybekötve. Bár akkoriban a milícia már szigorúan ellenőrizte a gyülekezést, az összejöveteleket, ebben az esetben szemet hunytak efelett, mert a Securitate és a rendőrség alakulatai is beneveztek a bajnokságra, ami kétségkívül jó háttérrel biztosított a szervezéshez.

Volt egy olyan, hogy amikor valaki a katonasággal vagy a Securitatéval játszott, akkor mindenki a másik csapatnak drukkolt. Érezték a rendőrök, de nem csináltak problémát. (R37)

4.3.4. Párhuzamos valóság

Ebben az esettanulmányban egy önszerveződő sportéletet igyekeztem bemutatni, ahol a szabadidő eltöltésének igénye és a helyi szórakozási lehetőségek hiánya mozdította elő az Öregfiúk csapatának működését. A nyolcvanas években, amikor a hatalom igyekezett minél inkább behatolni a magánélet, a kisközösségek szférájába,³⁵⁹ a sportkedvelők megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy egyféle párhuzamos valóságot hozzanak létre a hétköznapi nehézségekkel és a hivatalos, egyre szűkülő keretekkel szemben. A visszaemlékezések egyöntetűen a sport adta szórakozási lehetőséget emelik ki, és nem azt, hogy az állam által szervezett országos sportmozgalomban, a Daciadában vettek volna részt.³⁶⁰ A csapat reciprok viszonyban állt az Akarat csapatával és fő támogatójával, a Szövödével. Az Öregfiúknak lehetőségük volt az edzésre, a kikapcsolódásra. A női csapatnak pedig költségkímélő és eredményes felkészülést biztosított az Öregfiúk. Ez a cserealkalom a közös sportpreferencián keresztül kovácsolt egyfajta *mi-közösséget*. Egyik részről sem a hatalom *ellen* tettek gesztusokat, hanem a szabadidő eltöltését és az igények kölcsönös kielégítését láthatjuk meg működésükben.³⁶¹

Az Öregfiúk által szervezett tornák alkalmával a hivatalosságot és a hatalmi legitimitációt jelző támpont a helyi milícia volt. A csapattagok és a rendőrök között lévő jó viszony – ami a rendőrök részéről a társadalmi megbecsültséget, az Öregfiúk részéről

tők: I. számú ipari líceum, Tudomány: a Salamon Ernő Ipari Líceum tanárai, ISK: a sportiskola tanárai, Vasas Mechanikai Vállalat, Akarat, városi Öregfiúk csapat.

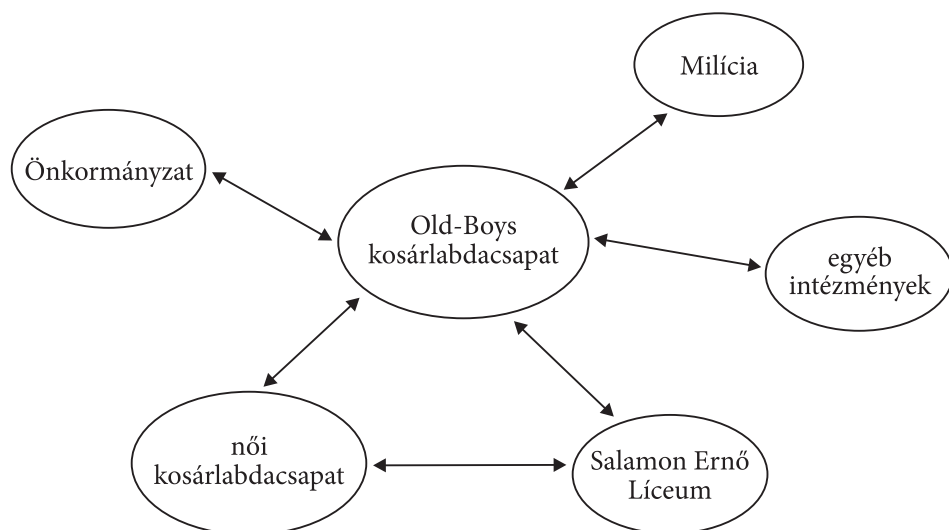
359 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 60–64.

360 A Daciada tömegsportrendezvényt 1977-ben indították el a szovjet és csehszlovák Spartakiadához hasonló rendszerben. Egyfajta román nemzeti amatőr olimpia volt. A Megéneklünk, Romániához hasonlóan országos léptékű, felülről koordinált tömegrendezvény volt, ami a rendszeres testedzést és az egészséges életmódot igyekezett propagálni és gyakorlatba helyezni. Valódi célja a politikai szocializáció, az indoktrináció, az állampolgárok magánéletének és szabadidejének kontroll alatt tartása volt. Péter László: *Forbidden Football...* 23.

361 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 213.

egy elfogadó attitűdöt jelentett – segítette a rendezvények lebonyolítását. A gyergyói néptanács mindig jóváhagyta a tornák szervezését, de többségében a közösség maga eszközölte ki a szükséges feltételeket. Amikor az élelemellátás drasztikusan visszaesett, olyan összejöveteleket szerveztek, ahol ételben és italban nem volt hiány. Hasonlóan a sípályák felépítéséhez, a turnék megszervezésében is közösségi munka valósult meg, az adott intézményekből kinyerhető legszükségesebb és lehető legtöbb erőforrásból.³⁶²

A kosárlabdának Hargita megyében nincs akkora hagyománya, mint a futballnak, a jégkorongnak vagy a kézilabdának. A sportág művelésében viszont kétségkívül a gyergyóiak jártak élen a többi Hargita megyei városhoz képest a B ligás női kosárlabdacsapattal. Az Old-Boys is többnyire gyergyóiakból állt, csak néhányan származtak idegenből. Akik nem gyergyóiak voltak, korábban olyan helyen éltek, ahol a kosárlabda profi szinten működött és nagy hagyománya volt – például Marosvásárhelyen és környékén. Ezeknek a személyeknek volt kapcsolatuk a vásárhelyi csapatokkal, illetve diákéveikben magasabb minőségű kosárlabdás környezetben szocializálódtak, ami persze kihatott a csapat teljesítményére is – ez jól látszik a nyolcvanas években szervezett Barátság Kupa eredményein, ahol a legtöbbször Gyergyó nyerte a tornákat.³⁶³ A csapattagok is úgy határozzák meg magukat, mint amatőr játékosok, de professzionálisabbnak tartották a többi, ideiglenesen létrejött városi csapatnál, illetve azokhoz képest, akik Daciada versenyekre jártak. A következő ábra illusztrálni igyekszik az Old-Boys működéséhez szükséges kapcsolatrendszeret:

362 Radnitz, Scott: *Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation?* 151.

363 Erről bővebben Tóber József *A gyergyószentmiklósi kosárlabdázás...* című dolgozatában.

Az Old-Boys – hasonlóan a Sígyletkez – magánszemélyekből állt, illetve a munkahelyi és ismerősi kapcsolatokon keresztül tudták fenntartani a csapatot, így akik a helyi önkormányzatnál dolgoztak, onnan szereztek be kiutalásokat, engedélyeket. Az Akarat kosárlabdacsapattal reciprok viszonyban voltak, együtt edzettek, ezért használhatták a termet. A Szövödéhez és a Salamon Ernő Gimnázium igazgatójához egy-egy csapattagot családi kapcsolatok fűztek, ezért ezek a szálak is „hasznosak” voltak, illetve a rendőrségi alkalmazottakkal is „jóban voltak” a csapatban játszó tanárok vagy az önkormányzatnál dolgozók.

4.4. FUTBALL GYERGYÓSZENTMIKLÓSON

A futballélet működtetése is jó példa a szocialista professzionalizmusra. Megkerülhetetlen a sportág említése, hiszen globális népszerűsége mellett Gyergyó vidékén és egész Hargita megyében is nagy tömegeket mozgatót meg. A hetvenes-nyolcvanas években szinte nem volt olyan ember a Gyergyói-medencében, aki ne fordult volna meg legalább egyszer a futballpálya lelátóján. Vasárnaponként a lakosság kevés regenerálódási-szórakozási lehetősége közül az egyik épp a futballmeccsen való szurkolás volt.

A gyergyószentmiklósi futball történetének kezdete az 1920-as évek elejére tehető, amikor a gyergyóiak már a marosvásárhelyi kerületi bajnoksághoz is csatlakoztak. A városban emellett több bejegyzett csapat is működött, amelyek egymás között, szervezett bajnokságokon mérték össze erejüket. Az első nemzetközi mérkőzésre Gyergyóban 1933-ban került sor a Budai 11 csapatával.³⁶⁴ Az 1940-es években a Gyergyószentmiklósi Sport Egylet (GYSE) színeiben szerepeltek, a szomszédos városok csapataival játszottak rendszeres mérkőzéseket.³⁶⁵ Csakúgy, mint a jégkorongcsapat, a második világháború után más és más néven szerepeltek, így CFR, Spartac, Progresul (Haladás) majd a hetvenes évektől Viitorul (Jövő) néven. Az 1968/69-es idényben jutottak be a C ligába, ahonnan 1979-ben sikerült a másodosztályba feljutniuk. A B liga azonban meghaladta Gyergyószentmiklós gazdasági erejét, és 1983-tól újra a harmadosztályban folytatták.³⁶⁶ Esettanulmányomban a harmad- és másodosztályba való feljutástól próbálom rekonstruálni a csapat hétköznapijait.

1968-ban a területi átrendezést követően Gyergyószentmiklós csapata, a F. C. Viitorul, vagyis a Jövő megkezdi részvételét a megyei bajnokságban,³⁶⁷ és még ebben az

364 A Budai csapat 1931-ben már bemutatkozott Székelyudvarhelyen.

365 Vofkori György: *Gyergyószentmiklós...* 204–205.

366 Balázs Sándor: *A hargitai labdarúgás ötvenötödik tavasza.*

367 A csapatok: Borszéki Apemin, Csíkszeredai Bányász, Galócási Komplexum, Gyergyószentmiklósi Jövő, Gyergyóremetei Maros, Kilyénfalvi Bányász, Madéfalvi Rapid, Székelyudvarhelyi Hargita, Toplicai Maros, Vlahíjai Vasas. Illetve ugyanekkor a lét-

évben sorsdöntő meccsre kerül sor a gyergyói futballpályán a Jövő és a Csíkszeredai Bányász között a C ligába való feljutásért, amit végül a döntetlen eredmény miatt az idénybéli gólarányok átlaga a gyergyóiak javára írt. A tavaszi fordulóban pedig a Zernyesti Cellulózt (Brassó megye bajnokcsapata) győzte le a Jövő, innen már egyenes út vezetett a harmadosztályba.³⁶⁸ Ekkor Gyergyószentmiklós legnagyobb vállalata, a Mechanikai Vállalat prosperált, a játékosok pedig – akárcsak a jégkorongozók – az Öntödében voltak alkalmazva. A Jövő akkori csapatkapitánya úgy emlékezik: nem mindenki járt be dolgozni a gyárba, mert nem volt kötelező, inkább csak a helyiek, ketten-hárman jártak be rendszeresen, mert arra gondoltak, hogy a labdarúgói karrierjük után is lesz szükségük munkára – ezért a hét három napján reggel hattól kilencig a gyárban voltak, majd délelőtt 10-kor edzésre mentek.

Az Öntöde, ahol 3200-an dolgoztunk, én is ott voltam alkalmazva, közbe bejártam dolgozni is, az eltartotta a focicsapatot. Ha hoztunk idegenből játékosokat, mert kellett hozni, akkor vittem az Öntöde-igazgatóhoz, s a legjobb munkahelyekre tettük be őket, ahol kerestek egy annyit, hogy meg tudtak élni belőle. Sokan jöttek Vásárhelyről s Szovátáról, Székelyudvarhelyről, Csíkszeredából játékosok. (R14)

24. kép. A gyergyószentmiklósi futballcsapat feljutott a B ligába.

Forrás: DIA

számbővítés következtében mégis feljut a C osztályba Csíkszereda, Székelyudvarhely, Maroshévíz, Balánbánya, 1969-ben pedig Székelykeresztúr csapata. Balázs Sándor: *A hargitai labdarúgás ötvenötödik tavasza*. 101.

368 Uo. 53–54.

A gyárakból kaptuk a fizetést, és a mérkőzések után egy-egy kicsi prémiumot, 100 lejt, három kiló hús ára volt; ha idegenbe győztünk, akkor kaptunk 200 lejt, amikor feljutottunk a B divízióba, akkor egy százassal megemelték. (R14)

Természetesen nem az összes játékos dolgozott az Öntödénél. Amikor bejutottak a C ligába, választani kényszerültek: ki folytatja labdarúgóként, és ki marad a jégkorongnál vagy más sportágnál.³⁶⁹ Láthattuk, hogy ez a választópont a jégkorongcsapatnál is megvolt. De a jégkoronghoz pártoló játékosokat pótolni kellett. Így Szovátárról hoztak újakat, vagy a városi katonaságtól válogattak többnyire magyar fiatalokat, de román nemzetiségűek is akadtak köztük. „Volt örökké nyolc-tíz játékos, akik itt szolgáltak; többet voltak a pályán, mint a kaszárnyában.” (R14)

Az Öntöde biztosította az edzőtáborokat, a felszerelést és a napi edzés utáni étkezést a városi kantinban, emellett a csapatnak autóbussa volt, sofőrrel. Ezekhez a költségekhez a tagdíjat (kotizációt) is levonták a gyári munkások béréből, havonta öt lejt. Akik bejártak dolgozni a gyárba, azoknak a hétvégi meccsek miatt hétfőn szabadnapjuk volt. Ha pedig messzire utaztak, pénteken is szabadnapot kaptak. A hétfői gyári bejárást a részlegvezetők már csak azért sem szorgalmazták, mert olyankor mindenki a hétvégi meccsről akart beszélni, kérdezősködni, ami a munkafolyamatok rovására ment.³⁷⁰ A másodosztályba igazolás azonban kötelezővé tette, hogy a felnőttcsapatnak ifjúsági csapata is legyen. Ekkor a sportiskolás gyerekekből alapítottak ificsapatot, és a fiataloknál a felnőttcsapat egykori kapitánya vette magára az edzői szerepet.

A hazai meccseken (a nyolcvanas években) rendszerint 3500–4000 ember szurkolt az Öntöde futballistáinak, és még többen a másodosztályba jutás utáni első meccsen, a Suceava csapata elleni rangadón. Egyfelől sokan kíváncsiak voltak Gyergyó első B ligás szereplésére, másfelől meg az, hogy egy román csapat ellen játszanak, a román többség és a magyar kisebbség között fennálló feszültség levezetésére és az etnikai ön kifejezésre is lehetőséget adott. Arról nem számoltak be a visszaemlékezések, hogy lett volna bármilyen durvább konfliktus vagy ellentét a két csapat szurkolói között, viszont nagy jelentőséggel bírt ez a meccs mind a játékosok, mind a szurkolók számára. Meccsnapon (vasárnap) tíz órakor eljöhettek a gyárból azok, akik meg szeretnék volna nézni a mérkőzést. Nem hivatalos engedmény volt, de bárki eljöhett, aki csak akart. A jelenség a futballszimpátia mellett a gyári munkások és vezetők illegális együttműködését mutatja, amelyben a hallgatólagos beleegyezés a vasárnapi munkanap alóli felmentésre sarkallja a dolgozókat.³⁷¹ Sokan voltak, akik ezzel az indokkal jöttek el a vasárnapi műszakból hamarabb, viszont tény, hogy a lelátók is tömve voltak, hiszen találkozási hely, szociális tér is volt a meccs, egyfajta közösségi ünnepnek számított.

369 Eddig a választópontig többnyire ugyanazok voltak a két csapatban.

370 Terepnaplójegyzet. 2020. 02. 03.

371 Gordy, Éric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms*. 219.

4.4.1. A futballstadion építése

Az új stadiont 1977/78-ban kezdték építeni, a lelátó addigi faszervezete helyett ezúttal betonelemekből, az Öntöde és az Exbeton nevű állami cég támogatásával. Majd 1979-ben a IUPS vállalat folytatta az építkezést, megnagyobbították a lelátókat 4500-5000 férőhelyesre. Öltözőket építettek a lelátók keleti és nyugati szárnyán egyaránt, a pálya gyepét teljesen felszedték, 80 centiméter mélyre leástak, és a területet megtöltötték kövekkel, rá homokot öntöttek, majd erre apróbb köveket szórtak, ezt követően jött a gyeptéglá (ezeket az egyik, négyes kilométernél³⁷² lévő kaszálóról hozták). Ez a technika arra volt jó, hogy a pálya ne ázzon át a bő csapadéktól, használható legyen rossz időjárási körülmények között is. Ezzel pedig a Gyergyói-medence legkorszerűbb futballpályája lett a gyergyószentmiklósi. Ennek az építkezésnek is a közmunka tette ki a jelentős hányadát. Az öntöde munkásai, a játékosok, a katonaság és a drukkerok mind bedolgoztak. Hétvégén pedig – mintha csak meccs lett volna – több ezren vonultak ki a pályára tíz órakor közmunkázni, a gyergyószentmiklósi öntödések mellett a szárhegyi, ditrói és csomafalvi munkások is segítettek. 1979-ben az első B ligás meccset már ezen a korszerű pályán játszották a Suceava ellen.

4.4.2. Párhuzamosan a falvakban

Mindeközben a hetvenes-nyolcvanas években a Hargita megyei falvak csapatai a megyei bajnokságban élénk futballéletet éltek.³⁷³ Szárhegy, Ditró, Csíkszentsimon, Újfalú és Székelykeresztúr mindig élén járt a megyei bajnokságban.³⁷⁴ Ezek a csapatok egymást is nagy riválisnak tekintették. Ilyenkor a szurkolók között gyakoriak voltak az atrocitások.

Csíkszentsimonnal játszottunk, s valamikor az évek folyamán összekaptak a játékosok s az edzők, s az volt, hogy ha jönnek a simoniak, akkor valakit meg kell verni. S akkor tényleg meccs végén nekifogtak verekedni, alig tudtak elszaladni, felszökösni a vonatra. (R14)

372 A Gyilkos-tó felé vezető útszakasz és telep.

373 1921-től Gyergyószárhegyi Atlétikai Klub, ugyanitt a harmincas években létezett az idősek csapata is. 1920-ban megalakul a Ditrói Sportegylet.

374 A könyv terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy az összes Hargita megyei csapat történetébe betekinthessek, és nem is ez a cél, felsorolásképpen mégis idézem a csapatok névsorát, hogy látható legyen, mennyire élénk volt a megyei bajnokság, és hogy kikkel mérték össze erejüket a gyergyói falvak csapatai. A 1974/75-ös megyei bajnokság résztvevői: Topliúi Maros, Csíkszentsimoni Vörös Lobogó, Karcfalvi Hargita, Lövétei Bányász, Balánbányai Kitermelés, Vlahiúi Vasas, Gyergyóditrói Termés, Galócási Komplexum, Gyergyószárhegyi Bástya, Gyergyóújfalvi Maros, Borszéki Apemin, Madéfalvi Rapid, Gyergyóalfalusi Bucsin, Hodosi Fenyő, Tölgyesi Egyesülés.

A nyolcvanas évek közepén Szárhegy legnagyobb riválisa Újfalu volt. Miután a gyergyói csapat kiesett a másodosztályból, az idősebb játékosokból néhányan átigazoltak az újfalvi csapatba azzal a céllal, hogy feljussanak a C osztályba. Ezzel egy időben Szárhegy is közel járt a C osztályhoz – de csak közel. Ebből adódott a két falu közötti nagy rivalizálás. Ilyenkor még többen gyűltek össze a meccsekre, és nemegyszer került sor a két szurkolótábor közötti konfliktusra.

A megyei bajnokság meccsnapjai is ünnepnek számítottak. A férfiakat természetesen a labdarúgás vonzotta, de mindkét nem számára egyaránt szórakozási, találkozási lehetőségnek számított az ott eltölthető idő. A szárhegyi Bástya futballpályától néhány méterre található kocsmá üzemeltetője a meccsnapra mindig készült, a mérkőzés idejére a futballpálya bejáratához kiköltözött a sörcsappal és a flekkensütővel, emellett zsíros kenyeret is árult. Miközben a gyergyói csapat meccsein tiltott volt az étel-ital fogyasztás, ezalatt a falvakon ez is hozzájárult a meccsnézés ünnepi jellegéhez. A mérkőzés után a Lázár-kastély szomszédságában elnyúló mészkőbánya egy laposabb területén folytatták a helyi csapat tagjai az ünneplést – függetlenül a győzelemtől vagy vereségtől. Ide viszont már csak egy exkluzívabb csoport vonult ki, a csapattagok és barátaiuk.³⁷⁵

4.4.3. Kis bajnokságok

A vállalatok és egyéb intézmények sportszakosztályai is igyekeztek aktív sportéletet fenntartani. Például az Öntöde részlegei, a lakatosok, a fémmegmunkálók és más részlegek munkásai a futballpálya melletti kisebb kézilabdapályán rendszeresen összemérték erejüket, ezeket hívták mini-focibajnokságoknak. Hasonlóan a kispályás kosárlabda-bajnokságokhoz, hivatalos előírás volt az állampolgárok „észszerű” szabadidő-eltöltésének megszervezésére. A gyakorlatban a résztvevők a gyári szórakozási lehetőségek kiaknázásaként tekintettek rá, a közösségek együttlétén és a kikapcsolódáson volt a hangsúly.

Öten öt ellen egy kapura játszottunk, miután felbomlott az a négy csapat, hogy megszervezték azért minden vállalatnál. (R14)

Az első három bajnokságot a szakiskola nyerte, de játszottak a tanárok is. S így legalább négy-öt olyan játékos került ki a szakiskola fiatal játékoscsapatából, akit a C divíziós nagycsapat magához vett, és aztán 10-15 évig futballoztak a csapatban. (R37)

Ez a bajnokság általában 12–14 csapatos volt, az összes vállalat és több intézmény is bekapcsolódott, ez azt eredményezte, hogy olykor nagyobb tömeg gyűlt össze, mint a

³⁷⁵ Terepnaplójegyzet. 2018. 12. 08.

harmadosztályú meccseken. Ekkor is a vállalatok toborozták az embereket, hogy szurkoljanak egymásnak.

Az aktivitás kiterjedt az asztaliteniszre is, vállalatok közötti bajnokságokon – vagy a sakkra.

Az emberek nagyon aktívak voltak. Vállalaton belül én is szerveztem sakkbajnokságot, szerveztem a szekciók között kispályás futballt, így tudtunk barátkozni, így tudtunk hangulatot teremteni. Sőt még röplabdát is csináltunk, 3200-an dolgoztak az Öntödénél, ott volt vagy nyolc olyan különböző munkafázis, ami több száz embert dolgoztatott. Mindig találtunk tíz-tizenötöt, akik lelkesek voltak, és csináltunk csapatokat, tehát a tömegsport is működött. (R37)

4.4.4. A futball ereje

A futball jellemzően erős szerepet töltött be a diktatúrák rendszerében. A nemzeti válogatotat a hatalom legitimációs eszközként használta, szimbólumhordozóként, fontos propagandisztikus szerepe volt: a hivatalos étoszt erősítették, emellett a lakosságot mobilizálták, motiválták. A hatalom Romániában is – mint a többi szocialista országban – a nemzeti válogatot sikerét a saját sikereként számolta el.³⁷⁶ Az esettanulmányban azonban nem a román nemzeti válogatot, még csak nem is az első osztályú csapatok hétköznapjait próbáltam rekonstruálni, hanem a gyergyószentmiklósi Viitorul (Jövő) csapatának hétköznapjait és a környező falvak futballéletét a hetvenes-nyolcvanas évek szemszögéből. Leginkább arra a kérdésre kerestem a választ, mennyire volt hatalomközpontú a lokálisan működtetett aktív futballélet. Ezt hogyan látják azok, akik aktívan tevékenykedtek a sportéletben?

A két világháború között a modern nemzetállamok megalakulásával és a nemzetközi sportesemények megszervezésével, mint az olimpia és a világbajnokságok, világ-és Európa-szerte tömegjelenséggé vált a futball.³⁷⁷ Gyergyószentmiklós és környéke sem marad ki ebből a folyamatból. A falvak és a egyéb települések csapatai rendszeresen mérték össze erejüket különböző meccseken vagy kisebb bajnokságokon. A második világháború után pedig szervezettebb formában indul meg az aktív sportmozgalom, és egészen a rendszerváltásig intenzíven működött. A csapatok életében a támogató gyárak és nagyüzemek leépülésével leginkább a rendszerváltás hozza a megtorpanást. Ebből az látszik, hogy a Gyergyói-medencében a futball iránti szimpátia túlmutat a Ceaușescu-korszak tömegsportmozgalmán,³⁷⁸ hiszen a futballélet annál jóval korábban és alulról építkezve, a helyi társadalom szerves részeként működött.

³⁷⁶ Péter László: *Forbidden Football...* 58–62.

³⁷⁷ Uo. 37.

³⁷⁸ Ilyen mozgalom volt a Spartakkiadához hasonló Daciada. Uo. 23.

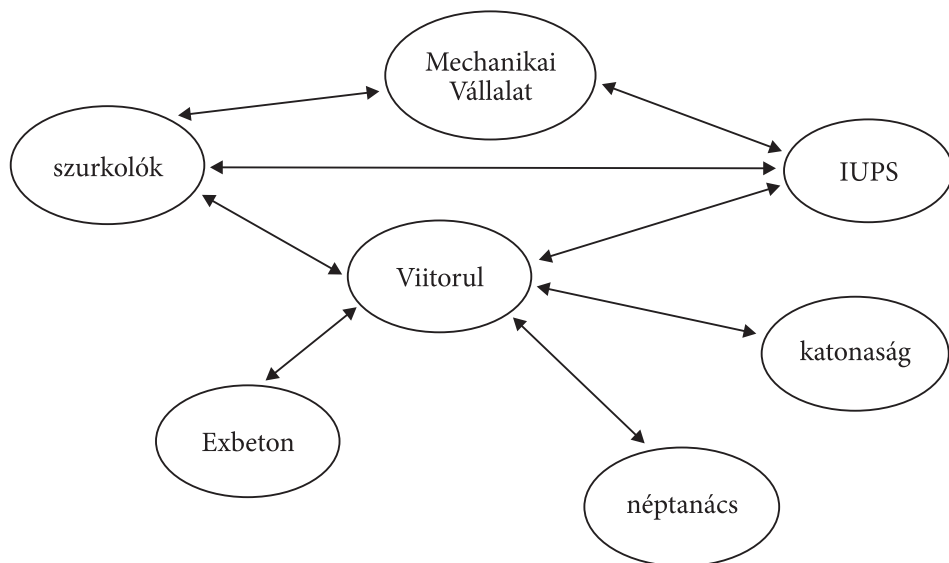
De az államszocializmus időszakában elkerülhetetlenül az állami intézményrendszerbe integrálódva működhetett.

A sportélet követése lehetőséget nyújtott a szabadidő eltöltésére, még akkor is, ha a sportrendezvények nem a Daciada égisze alatt folytak. Lekötötték az emberek idejét és figyelmét. A visszaemlékezések nem arról számolnak be, hogy a hatalom kontrolljaként éltek meg a sportrendezvényeken eltöltött időt, mert rendszerint a lokális szimbolikus értékek és a szórakozás igénye adott plusztartalmat a rendezvényeknek, nem pedig a propagandaelemek használata. Az emberek *saját választásként* éltek meg a szabadidős tevékenységeken való részvételt, mint ahogy azt is, hogy maguk szervezheték a szabadidős életük intézményesített alkalmait – mint például a mini-focibajnokságokat vagy a városi focibajnokságokat. És persze a sportesemények rendszerint nem értek véget a mérkőzések lejátásával, a közösségi élet folytatódott valamelyik kocsmában. Az ilyen alkalmakat *sűrű eseményeknek* tekintem, a csoportkohéziót, a lokális identitástudatot erősítette és tartotta fenn. Emellett lehetőséget nyújtott a személyközi kommunikációban az anekdoták és a rendszerviccek mesélésére. Harminc év távlatából ezeket az eseményeket és összejöveleteket egyenesen *hiányolják* a visszaemlékezők, ilyenkor utalva a szocializmus pozitív hozadékaira és a rendszerváltás utáni *közösségi* kiürülésre.

Gyergyószentmiklós futballistáinak legnagyobb ellenfelei mindig a székelyföldi kisvárosi csapatok voltak, amelyek a gyergyóiakhoz hasonló eredményeket értek el. Ezek közül a legkiemelkedőbb teljesítményű a székelyudvarhelyi csapat, amelyet Gyergyó csak nehezen tudott utolérni arra a néhány évre, amikor feljutott a másodosztályba. Tehát inkább amolyan regionális versengés volt a megyében, mintsem a többség–kisebbség futballban jelentkező konfrontációja. A falusi csapatoknál még inkább kitűnik a lokalitások közötti erőteljes versengés, amit nyilván az eredmények hajszolása hív elő. Ez magyarázható a romániai magyarság mikrovilágainak mentális tagolódásával, ami leginkább az egymáshoz közel eső falvaknál észlelhető, ahol látszólag kiegyenlítették az erőviszonyok, ráadásul vallási, gazdasági és kulturális tekintetben ugyanazok a szokások, a hagyományok, az életvezetési stratégiák. A mikroéletvilágok jelentős vonásait képezik a háttértudások, amelyek kijelölik, fenntartják és kiemelik a szimbolikus megkülönböztető jegyeket.³⁷⁹ Ezek a háttértudások lehetnek például a falvak toposzai,³⁸⁰ melyeket a helyiek az elsődleges, másodlagos szocializációjuk során tudásukba építettek. Ezek élesedhettek ki a futballmeccsek alkalmával például a szárhegyi és az újfalviak között.

379 Biró A. Zoltán: *Nagy és Kis történetek*. 254–255.

380 Ilyen toposzok: a szárhegyiek sűrűporosok, vagy ha valaki egy kicsit faragatlan, modortalan, akkor azt mondják: ne légy „alfali”. Terepnaplójegyzet. 2018. 09. 03.

A futballcsapat működtetése hasonló volt a jégkorongcsapatéhoz: a városban működő legnagyobb gyár alkotta a fő támaszát. Az azonban, hogy egy olyan kisvárosnak, mint Gyergyószentmiklós, harmad- és másodosztályú csapata legyen, nagy presztízsértékkel bírt, mivel nemcsak a városban, hanem az országban is a futball volt, ami a legnagyobb tömegeket megmozgatta. A stadionépítésből is az Öntöde vette ki az oroszlánrészt. De amikor a munkálatok elkezdődtek, a városi vezetőség elvárta, hogy lehetőségei szerint minden üzem csatlakozzon az építkezéshez.

4.5. ÖSSZEGZÉS

A társadalmi kötelékek kölcsönösségi imperatívuszának eleget téve tudja leginkább az egyén az érdekeit érvényesíteni.³⁸¹ Ennek következtében komplex-reciprok rendszerek jönnek létre, amelyekben a résztvevők azokat az erőforrásokat tudják felkínálni, amelyek felett ellenőrzést gyakorolnak.³⁸² A nyolcvanas évek Romániájában az állampolgárok kénytelenek voltak folyamatosan egyezségeket kötni egymással vagy egy felsőbb hatalommal, hogy ügyeiket elintézhessék, szükségleteiket, amennyire lehet, kielégíthessék. Nemcsak a falusi gazdaságok vagy a háztartások működtek a reciprocitás elvei szerint. A sportintézményeket is ezek mentén szervezték. Négy sportág Gyergyószentmiklóson működő intézményének hétköznapjait igyekeztem az előbbi-

381 Polányi Károly: *Társadalom...* 54.

382 Péter László: *Forbidden Football*. 86.

ekben némileg rekonstruálni a hetvenes-nyolcvanas évekből. Az esettanulmányok két (fél)professzionális csapat működését és két alulról szerveződő sportmozgalmat mutatnak be. A jégkorong- és a futballcsapat hivatalosan bejegyzett, az országos bajnokságban is részt vevő csapatok voltak, teljes egészében beleillenek a szocializmus által működtetett sporttámogatási intézményrendszerbe, míg a Sígylet és az Old-Boys tevékenysége a helyi lehetőségek és a társashálózati erőforrások kiaknázásán múlt.³⁸³

A következőkben tematikák szerint csoportosítom a sportágak működését, hogy követhetőbbek legyenek a stratégiák, a terek és az elképzelések, amelyek a sportéletet működtették.

Az objektumok *létesítése* mindnégy sportágnál megkerülhetetlen tényező. A legnagyobb beruházás a jégcsarnok kivitelezéséhez kellett, illetve ehhez a beruházáshoz kapcsolódik a legtöbb szóbeszéd és városi legenda is. De a futballpálya és a tornaterem beruházása is a jégcsarnokhoz hasonló rendszerben épül fel. Az állami közigazgatás részéről hivatalosan engedélyezett objektumokról van szó, amelyeknek kivitelezésében nagy szerepet játszott az intézményesített közmunka. Hivatalosan önkéntes, hazafias munkaként számontartott tevékenység, az erőforrás felhasználásában mégis annak bizonyos *eltérése* látható a lokalitás szintjén, a közérdekű intézmények fejlesztésére. A sípályák létrehozása a kaláka rendszeréhez közelít, mivel nem egy hivatalosan elrendelt beruházásról van szó. Azok segítettek a kivitelezésben és a munkálatokban, akik közel álltak a sísporthoz, a Sígylet-hez, vagy valamilyen más érdek vezérelte őket (például ingyen használat a vállalatvezetőknek). A közmunka és a kaláka jelleg a visszaemlékezésekben sokszor összemosódik, el lehet azonban különíteni a két intézményrendszert a beruházások nagyságától és hivatalosságától függően. A közmunkához, kalákához kötődik és ezektől a cselekvésektől mégis élesen elkülönül a *barkácsolás* mint a szocialista társadalmak hiánygazdálkodásában érvényesülő hétköznapi kreatív gyakorlat. Attól válik egy gép, egy eszköz stb. barkácsolt terméké, hogy azt az emberek hiányként élik meg, a megalkotásában pedig az éppen rendelkezésre álló eszközök segítenek, és azok ötvözése. Viszont egy kalákával épített ház már nem tekinthető barkácsolásnak.³⁸⁴

A nagyobb objektumok létrehozása összefüggésben állt a szocialista félprofesszionális sportrendszerrel, itt a formális intézmények a működtetők. Az amatőr sporttevékenységek tisztán önszerveződő közösségek. Mindegyik közösség a csoporttagok által a lehető legkönnyebben és legjobban hozzáférhető, hivatalosságtól (többnyire munkahelyről) érkező erőforrásokból él, ezt neveztem az esettanulmányokban közösségi munkának, ami a működtetést jelenti, nem csak adott esetben a munkaalkalmakat.

Az esettanulmányok központi elemei a kvázinyilvánosságok. Ezekben a társadalmi kommunikáció típusai mutatkoznak meg, és a hivatalos szabályokat nélkülöző, sze-

383 Böröcz József: *Kistársadalom – kikapuk*. 136.

384 Kuczi Tibor: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. 103.

mélyes, nem protokolláris események tulajdonságai. Így például Patilineţ látogatása és ennek körülményei, az Old-Boys és a női kosárlabdacsapat edzésalkalmainak összefonódása, a jégkorongcsapat edzőjének cserealkalmi (amikor svájci korcsolyákat adott élelmiszerekért cserébe) vagy az, hogy „volt nekem egy barátom, ő agromérnök volt, az Agromecnek a mérnöke, s este a sör mellett mondtam, kéne a felvonó, mert a pálya már ki van pucolva”. (R46)

Az ilyen alkalmakkor és körülmények között létrejövő szituációk alkotják meg a kvázinyilvánosságot, amelyben nemcsak a hivatalosság reprezentációinak funkcionális használata, hanem az említett informális ügyintézés is nagy szerepet kapnak. A kvázinyilvánosság másik jellemzője, hogy azt többnyire olyanok működtetik, akik a helyi társadalom meghatározó gazdasági aktorai, intézményvezetői, politikai szereplői. Így könnyen és hatékonyan tudták mozgósítani a társashálózati erőforrásaikat. Böröcz József ezt a réteget *rendszerlazító civil társadalomnak* nevezte, olyanok „társadalmának”, akik félig a rendszerben és félig azon kívül helyezkedtek el.³⁸⁵ Egyrészt állami vállalatok vezetőiként a rendszer kiszolgálói voltak, másrészt azonban a helyi érdekeket és értékeket is szem előtt tartották az ideológiai és a személyi kultuszt kiszolgáló reprezentációs elemekkel szemben. Így különböző pozíciók mentén történtek a felfelé vagy a lefelé ívelő átjárások az erőforrások mozgósítása érdekében.

A *szabadidő kolonizációja* és a *test birtokbavétele* leginkább a szabadidős tevékenységként szervezett sporteseményekben teljesedett ki. Az intézmények és gyárak közötti, különböző sportágakban szervezett események, versenyek, bajnokságok *állami* szempontú funkciója a társadalmi kontroll volt az „új ember” kialakításának érdekében, még ha a sporteseményeken részt vevők nem akként élték is meg. Mivel nem volt sok lehetőség a szabadidős kikapcsolódásra, népszerűek voltak a helyieknek szervezett kisebb sportrendezvények. Ez azoknak is így volt, akik megmérettették magukat valamelyik sportágban, de azok számára is, akik szurkolóként vettek részt bennük. Ezért a visszaemlékezésekben érezhető, hogy az akkori élmények és a jelenben tapasztalt közösségi élet hiánya erősíti fel azt a nosztalgiaérzést, amelyre többnyire azt mondják: a nehéz hétköznapok és az ideológiai szigor ellenére is jó volt a szocializmusban.

Az esettanulmányok végén az intézmények működtetőinek kapcsolati hálóját rajzoltam fel szemléltetésképpen, hogy modellszerűen láthatóvá váljék, kikre volt szükség az eredményes sportélethez. Bár nem mindegyik esetben játszanak egyformán szerepet, látható, hogy a helyi önkormányzat képviselői és az állami intézmények vezetői ebben kulcsfigurák voltak. Ehhez helyenként bevonódik egy magasabb pozícióban lévő, a központi hatalomhoz közel eső személy (például Patilineţ) vagy a megyei hatalmi szervekhez vezető kapcsolati szál (például a Balázs Sándoré). Illetve a lokális társadalom gazdasági szereplőinek, intézményvezetőinek, szakértőinek hálózatai kap-

385 Böröcz József: *Kistársadalom – kikapuk*. 136.

csolódnak még be, továbbá az edzők, a karbantartók, a technikai tudású és más, hasznosítható erőforrásokkal rendelkező személyek – meg természetesen a sportolók maguk. A visszaemlékezők nem az ellenállás szándékáról számoltak be a sportban betöltött szerepük kapcsán, hanem azokat a szituációkat, élményeket hangsúlyozták, amelyekben a helyzet megkövetelte vagy maguk szükségét érezték, hogy cselekedjenek, problémákat oldjanak meg, igényeket elégítsenek ki.

5. HÉTKÖZNAPI DISKURZUSOK A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Az előző fejezetekben az informalitást és a kvázinyilvánosságot vizsgáltam az intézmények működtetésében. Ebben a fejezetben annak feltárására teszek kísérletet, hogyan jelent meg az informalitás a hétköznapi beszédmódban, a gesztusokban, illetve a lokális nyelvhasználatban és egyszerre a szélesebb társadalmi kontextusban. Ezek közül milyen elemek maradtak meg ma is az emlékezetben, és miért éppen azokra emlékeznek? Különösen az érdekel, milyen funkciói voltak a párbeszéd-szituációknak, illetve mire voltak reakciók.

5.1. UGRATÁSOKBA SŰRÍTETT HÉTKÖZNAPOK. ELBESZÉLÉSTÖRTÉNETEK A GYERGYÓI-MEDENCÉBŐL (1980-AS ÉVEK)

A Romániában a nyolcvanas évek közepére beállt gazdasági csőd és a külföldi kölcsönök visszafizetésének állami stratégiája miatt a közellátásban folyamatossá váltak a megszorítások. Ezért a lakosság nélkülözött, mindennapi szükségleteit csak nehezen tudta biztosítani. A fűtés, az áram-, az élelmiszer- és az üzemanyag-ellátás drasztikus megvonása a mindennapok emberét sajátos, túlélést biztosító gyakorlatokra kényszerítette. Az információszűkösség és a nyilvános terek államideológiai telítettsége nem hagyott más választást az embereknek, mint azt, hogy így-úgy alkalmazkodjanak a rájuk erőltetett rendszerhez. Ez az alkalmazkodás bizonyult a legkevésbé veszélyes stratégiának ahhoz, hogy az uralkodó rétegek által megteremtett reprezentációkat csendben, hétköznapi cselekvésekkel egy kvázi nyilvános térben *kiforgassák* és sajátos társadalmpolitikai rendet alkossanak vele.³⁸⁶ Az erre kialakított játéksituációk is a stratégia részét képezték.³⁸⁷

E fejezet vizsgálódásai a nyolcvanas évek mindennapjaiban létrejött ugratási események elemzésén keresztül próbálják megragadni a lokális nyelvhasználatba beépült, a helyi társadalomban alkalmazott, a korszak tulajdonságait viselő úgynevezett

386 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 14.

387 A játék nélkülözhetetlen kultúrtevékenység egy közösség számára a szellemi kapcsolatok fenntartása céljából. Szabad cselekvés, amelynek jól körülhatárolt helye és időtartama, illetve marandó formája van. A játék rendet teremt, tökéletességet visz egy tökéletlen világba. A játék velejárója a feszültség, tele van ritmussal és harmóniával. Két alapvető funkciója érvényesül, együtt vagy külön-külön: 1. a világ ábrázolása és 2. a harc valami ellen. Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 16–19., 22.

íratlan szabályokat, nyílt titkokat, azok mélyebb jelentéseit és összefüggéseit. A megvizsgált ugratások spontán beszédesemények, amelyeket hétköznapi élethelyzetek szültek, ezek reakciók a mindennapok szükséglete feletti ellenőrzésre, és a diktatúra ellentmondásaira válaszolnak. Az esettanulmány célja, hogy a három elemzett ugratást a játék világán keresztül kulturális cselekvésként ragadja meg, túllépve a humorelméleti strukturalista-funkcionalista és a már meglévő idős/fiatal, férfi/nő stb. tipológiai megközelítéseken, ami – reményeim szerint – az elemzés során válik láthatóvá.

A példák félstrukturált interjúkból származnak.³⁸⁸ A kérdések a nyolcvanas évek hétköznapijaira irányultak, és a következőkre keresték a választ: Hogyan viszonyultak az ugratások a hivatalos szocialista kultúrához? Hogyan gyengítették a hivatalosság reprezentációinak legitimitását? Hogyan jöttek létre az ugratáshelyzetek, és kik között? Mi volt a célja és milyen következményekkel járt az ugratásban szereplők, illetve a kívülállók számára?

5.1.1. A gyergyói régió ugratási gyakorlatai a szocializmusban

A nyolcvanas évek Romániájában a politikai viccek, az anekdoták és a Ceaușescu családot kifigurázó, lealacsonyító talalós kérdések és szóbeszéddek rohamos gyorsasággal terjedtek. A rendszerváltás után ezekből viccgűjtemények készültek,³⁸⁹ mind a magyar nyelvterületen gyűjtöttekből, mind a Románia-szerzte összehozott anyagból.³⁹⁰ A hétköznapiakban napirenden volt az egymással való viccelődés, az ugratás, a humoros megjegyzések „odaszúrása” is, amelyek tartalma nem kímélte olykor a rendszer kiszolgálóit, a hétköznapiak nehézségeinek okozóit sem. Ezek a párbeszéd-szituációk gyors, spontán reakciók voltak, a humor állandó jellemzője volt, de nem kerültek be a viccgűjteményekbe, és mára már csak homályosan élnek az emlékezetben. Könnyebb előhívni egy-két ilyen esemény emlékét, ha az ugrató tréfamesterként volt ismert a maga közegeiben. Ilyen, közismert emberekhez fűződő tréfas esemény – amely a fennálló rendszert célozta meg – több is él még az emlékezetben Gyergyó vidékéről. A tréfamesternek egyike a gyergyóalfalvi Barát Jóska.

A hatvanas években Barát Jóska esete a milicistákkal és a kollektívek kiépítésében dolgozó aktivistákkal ikonikussá vált az egész megyében. A főszereplő, Barát Jóska (Fehér József, szül. 1913) agglegényként élt Gyergyóalfaluban.³⁹¹ A környező településeken is ismert volt, mert szamarával járt-kelt, bolondnak tartották, de történeteiben kirajzolódik a tájékozottsága. A szárhegyi ferences barátoknál (szerzeteseknél) ön-

388 A félig strukturált interjúk mindegyikét azonos vezérfonal szerint szerkesztettem és több téma szerint tagoltam, így a kulturális élet, a szabadidős tevékenységek, a szórakozás, a sportélet és az ugratás témakörére fókuszáltak a kérdések.

389 Zsigmond Győző: *Három kismacska...* 1999; Bank-Dundes: *First Prize...*; Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România...

390 Barát Jóska valós személy, akihez természetek anekdota kapcsolódik, illetve az interjúkban is sok helyen felidézük humoros történeteit.

391 Kisé Portik Irén: *Barát Jóska...* 9.

kéntes munkát végzett a kolostor körül, illetve rózsafüzéreket készített, így nevezte el magát is barátnak, ezért aztán a helyiek ráragasztották a Barát nevet a Fehér helyett. Akik emlékeznek rá, éles esze miatt emlegetik. Egyesek félték tőle, mert tudták, hogy Jóska könnyen gúny tárgyává tud tenni bárkit, legyen az bármilyen okos ember. Ezért néhányan egyenesen provokálták. Éles esze révén azonban mindig felülkerekedett másokon. Az akkori társadalom nem tekintette őt „teljes értékűnek”, mert szerényen élt és nem is akart följebb emelkedni a társadalmi pozícióján, ezért a hatalom sem vetett ügyet rá.³⁹² Humoros történetei révén így tudott szembehelyezkedni, a rendszert és annak kiszolgálóit gúnyolva. Ezekből a jelenetekből Kisné Portik Irén állított össze egy gyűjteményes kötetet. Alább egy történet Barát Jóska-ról:

„Egyik alkalommal arról faggatták hősünket, hogy miért jön-megy a faluban a szamarával saját céljaiért ténykedve.

– Miért nem dolgozik a kollektívába? – kérdezte egy rendszerhű falubeli, meggyőződésével megtoldva: – A szocializmus építésében mindenkinek részt kell venni.

– Jól van, jól, építsétek csak, osztán cserépadogatni én es elmenyek!”³⁹³

De nem csak Barát Jóska történeteire emlékeznek az emberek. A kollektivizálásra és államosításra, a kulákréteg diszkriminálására reakcióként egyéb humoros történeteket is fel tudnak idézni.

Édesapám mint agrármérnök Maroshévízen tanfolyamokat tartott (természetesen ingyen) a gazdáknak, pásztoroknak. Ott akkor ez a Búrján egy bocskoros, kieresztett inges, dészús [öves] csobánként [juhászként] volt még jelen. Rövid idő múltán egyszer csak megjelent mint mindenki fölött álló párttitkár. Egy alkalommal szidta Édesapámékat, hogy miért nem vetettek!? Édesapám rávitte a szántóföldre, és ott úgy belesüllyedt a sárba, hogy a cipőjét alig találták meg. (R3)

A fenti visszaemlékezésben a szimbolikus ellenállás stratégiájának klasszikus példája látható, amelynek célja az egyenlőtlen társadalmi viszonyok megkérdőjelezése, kiegyensúlyozása vagy megfordítása a viselkedés és a kommunikáció szimbolikus eszközeivel.³⁹⁴ Burján elvtárs tipikus esete azoknak a szegényparasztságból kiemelt személyeknek, akiket az államhatalom a szocialista társadalom építésének érdekében helyezett följebb a társadalmi ranglétrán, hatalmat adva kezükbe, szemben a kulákokkal, akiktől addig függtek. Ebben az esetben a rövid időn belül „kiképzett” pártember tudással való megleckéztetése rajzolódik ki, az eredeti státusra való emlékeztetés és a tudás értékének kiemelése a hatalommal szemben. Nem veszekszik, nem magyaráz-

392 Uo. 8.

393 Uo. 22.

394 Oláh Sándor: *Csendes csatatér...* 251.

codik az agronómus, hanem olyan helyzetet teremt, amelyben szimbolikus eszközökkel érzékeltetheti a valóságot.³⁹⁵

Ugye, abban az időben húst nehezen lehetett beszerezni, és az egyik szövetkezeti alkalmazott, egy erdész megsúgta, hogy bizonyos időben, bizonyos helyen lehet majd borjúhúst kapni, s gyűjtsék össze a pénzt. Na de hát ez kacska volt, mikor akarták vinni a pénzt, akkor rájöttek, hogy ez ugrasztás volt. Ugyanaz az alkalmazott a szénamurhát [szénatöredék] eladta virágmagként, s szegények elültették, és nem termett virág. Ezzel szórakoztak az emberek. (R52)

A második példa a nyolcvanas években játszódik, amikor már a szűkösség nagyobb méreteket öltött. Ehhez hasonló számtalan eset hangzott el az interjúk során.³⁹⁶ Történt olyan is, hogy valaki a hónapokig gyűjtögetett „ritka” élelmiszerekből pakolt tele egy kosarat és úgy ment be a munkahelyre, mondván, hogy útközben vette a boltban. Ekkor szaladt mindenki sorba állni, de a végén kiderült, hogy becsapás volt. Bár mindkét példa kísérőeleme lehetett a humor és a nevetés, az első esetben a cél az aszimmetrikus erőviszonyok kiegyenlítése, a rend helyreállítása, nem nyelvi elemekkel. A másodikban pedig sokkal inkább egymás átverése a cél, túlélést segítő technikaként definiálható. Nincs párbeszédformájuk, szerkezetüket tekintve inkább utólagosan elmesélt történeteknek, anekdotáknak tekinthetők.

5.2. AZ UGRATÁSOK MÓDSZERTANI ELEMZÉSE

A következőkben vizsgált beszédesemények utólagosan elmondott történetek, visszaemlékezésekből kinyert párbeszéd-szituációk, nem textualizált szövegek, viszont a bennük létrejött világvég megértése céljából szöveggként elemzem őket, feltárva a külső környezetet, a kontextust, amelyben létrejöttek, felfejtve azt a háttértudást is, amellyel rendelkezni kell, hogy az adott ugratás kommunikatív célját megértsük. Ez a szövegantropológiai megközelítés egyben a fogalmi sémákat és a tudáskeretet is elemzés alá veszi.³⁹⁷ A cél a kiválasztott interakciók társadalmi hátterének sűrű leírása és kulturális jelentésrétegeinek értelmezése.³⁹⁸

³⁹⁵ Uo. 41.

³⁹⁶ Ez az eset inkább a becsapás kategóriába tartozik, viszont az emlékezetben többnyire ilyen jellegű, ugratásoknak mondott élmények élnek.

³⁹⁷ Balázs Géza: *Szövegantropológia...* 68., 74.

³⁹⁸ Feischmidt–Szuhay: *A sűrű leírás...* 243.

Ezt követően elvégzem a szövegek tulajdonképpeni „visszabontását”, egy mikro-szintű elemzést a szóelemek között.³⁹⁹ Magát a szöveg cselekményét strukturálom, a nyelvi elemek szemantikai, grammatikai relációit vizsgálom, a nem sajátos nyelvi elemeket, szimbólumokat, értékjelentéseket lebontom, hogy látható legyen, viselkedésünk során hogyan viszonyulunk a világhoz. Ezeket Szilágyi N. Sándor modellje alapján elemzem.⁴⁰⁰ Végül pedig a példák kulturális vizsgálata a cél, melyben azt bizonyítom, hogy az ugratások a játék világához tartoznak, és esztétikai értékük folytán a kultúra részévé válnak. Az adott kor kontextusa és az ugratások tartalma egy másik kulturális cselekvésre készíti a résztvevőket, amelyet de Certeau művészetként értékel, és amelyhez kreativitás szükséges.

5.2.1. Ugratásetetek

(1.) A milicisták és a plébános

A gyergyóújfalvi plébános stoppolt Marosvásárhelyre, két milicista vette fel egy ARO terepjáróval, amiben hátul süldő malacok voltak. Erre a milicisták a következőt fűzték hozzá:

– A süldőket visszük Gyulafehérvárra felvételizni.

A plébános nem szólt semmit, majd amikor megérkezett és kiszállt a kocsiból, ezt kérdezte:

– Ha nem sikerül a malacoknak a felvételi, akkor továbbra is a milicián fognak-e dolgozni? (R52)

A beszédhelyzet egy nagyobb kereteseményben, a stoppos utazás során születik meg. A helyszín az országot, ahol a plébános stoppol, a milicisták (rendőrök) megállnak és felveszik. A hivatalosságot jelentő tér az ARO terepjáró, amelynek használata csak kevesek kiváltsága volt akkoriban, gyárigazgatók, rendőrök, magas rangú pártfunkcionáriusok stb. Sok esetben az ARO-k cégautóként voltak használatban. Ebben az esetben a rendőrség hatalmát is reprezentálta. A plébános a hatalomnak szimbolikusan kiszolgáltatta a segítséget magát elfogadja, így eljut-e Vásárhelyre. A következő kép, amint a plébános beül a terepjáró hátsó részébe. Explicite nincs kimondva, hogy a hátsó utastérben foglal helyet, csak az, hogy malacok vannak hátul. De ismerve az ARO terepjárók belső kialakítását és azt, hogy a milicisták akkoriban főként az úgynevezett dobozos ARO-kat használták – elől két ülőhellyel, a hátsó részen, két oldalon, egymással szemben hat férőhellyel, amely általában ráccsal volt elválasztva a „vezetőfülkétől” –, következik, hogy a plébános is egy ilyen,

399 Az analitikus megközelítésből indulok ki, Szilágyi N. Sándor nyelvi világmodelljének struktúrája szerint elemzem a párbeszédet a kiépülésétől a lezárásig. Balázs Géza: *Szövegantropológia...* 98., 127.

400 Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* 9.

egyterű autó hátsó részébe szállt be. A következő jelenet: a milicista a malacok helyzetére utalva tesz provokatív megjegyzést. Bár elmondja, mi célból szállítják a malacokat, egyértelmű, hogy tréfálkozik. Nyilván felmerül a kérdés: valójában miért is voltak náluk a malacok, és hova vihették. Több válaszlehetőség is lehet erre: 1. felső utasításra viszik valamelyik helyi állami gazdaságból valahova, valakinek fizetségképpen vagy kérésre; 2. ők maguk „szerezték” a malacokat valamiért, amiért szemet hunytak, viszont nem tudtak mit kezdeni velük, ezért elviszik egy olyan helyre, ahol a malacokért cserébe más áruval térhetnek haza. Ez csak két feltételezés a sok lehetséges válasz közül, de bármelyik válasz lenne is igaz, a hivatalosság leple alatt egy nem hivatalos céllal bíró cselekvés történt. Számunkra azonban az az érdekes, hogy miért a „felvételizést” fűzte hozzá a milicista. Bármi lehetett is a magyarázat a malacok jelenlétére, a milicisták most szemtől szemben nyilváníthatták ki társadalmi fölényüket és egyben sértő kritikájukat a papsággal szemben. Egyrészt ők segítettek a plébánoson, másrészt csak megerősítették pozíciójukat az állam embereiként. Beleolvasható az uralmon lévő ateista világ és a keresztény hitvilág szimbolikus szembenállása. A megjegyzésnek egy másik szimbolikus tartalma is volt, az ugratás a milicista és a papok társadalma közötti intellektuális, kulturális különbséget igyekszik a milicisták javára fordítani, amikor a teológiát összefüggésbe hozza a malac szimbolikus mivoltával és annak negatív aszociációival.

Az adott időszakban papoknak és az egyház képviselőinek semmilyen intézményes reagálási lehetőségük nem volt az állam által gyakorolt elnyomásra. Vagy nyíltan ellenálltak, vagy sikerült a Securitatének behálózni őket is, vagy nyilvánosan nem ellenkeztek, de a vallásgyakorlást és annak közösségépítő és megtartó gyakorlatát csendben folytatták.

A hatalmi megnyilvánulásra a plébános nem reagál azonnal, csak az autót végén, amikor úti céljához eljutván már nem függ a milicistáktól. Visszakérdez a malacok jövőbeni helyzetére. Ugyanúgy, mint az előző esetben, a plébános a milicistatársadalmat kapcsolja össze a malachoz fűződő negatív szimbolikus jelentésekkel. Ezzel egyenlítően ki a szimbolikus erőviszonyokat, amelyek az utazás során nem a plébánosnak kedveztek. A párbeszéd egy félnyilvános térben valósul meg, amelyben mindkét fél metaforikusan lealacsonyítva beszél a másik által képviselt társadalomról. Mindemellett egyféle cinkos összekacsintás is tetten érhető a párbeszédben. Egymást ugratják, de nem esik szó a milicisták általi konkrét cselekvésről – arról, hogy biztosan nem hivatalos feladatot teljesítenek a malacszállítással. Emellett, hogy szimbolikus értelemben megküzdének egymással, olyan társadalmi szerződés alakul ki közöttük, amely kölcsönös bizalmat kíván meg.⁴⁰¹ Reciprocitási helyzet alakul ki, amelyben a plébános

401 Nem tudjuk ugyan, magyar vagy román nyelven beszéltek-e a milicisták, viszont etnikai törésvonaltól függetlenül kialakulhatott egy informális, a tiltott légkörből adódó bizalmi viszony.

nem törődik a malacok voltaképpeni helyzetével, cserében elviszik Marosvásárhelyig, ezzel mintegy együttesen a rendszert működtető gyakorlat részeseivé válnak.

Az ugratásban a plébános (*szubsztancia 1.*)⁴⁰² a reális viselkedők régiójában helyezkedik el, stoppol. Az ő helyzetében nincs megjelölve szubjektum-objektum viszony.

A milicisták (*szubsztancia 2.*) a reális világ régiójában viselkedők, esetükben a szubjektum-objektum viszony az ARO terepjáró és a malacok relációjában van, hozzájuk tartozik a hatalom szimbólumát jelképező terepjáró, melyet ők vezetnek, illetve az autó hátsó részében a malacok.

Kezetben mindkét szubsztancia aktív, a plébános stoppol, azaz segítséget vár, a milicisták segítséget nyújtanak⁴⁰³, miközben mindkét szubsztancia tart valahová, saját céllal. Bár mindkét szubsztancia esetében aktív cselekvésből indul a történet, a milicisták (sz. 2.) pozíciójához képest a plébános (sz. 1.) helyzete a passzív értékskálához áll közelebb.

A következőkben a milicisták (sz. 2.) felveszik a plébánost (sz. 1.), megállnak, a plébános beül a terepjáróba. Ettől a pillanattól az aktív-passzív értékdimenzióban (Szilágyi 1996:15) az aktív állapotban már csak a milicisták maradnak. Felveszik, a *fel-* igekötő jelzi, hogy a vertikális skálán a milicisták a fenti pólusra helyezik a plébánost. A plébános bekerül a malacok mellé, hátra, mely egyenesen a szubjektív-objektív viszonyrendszerbe helyezi őt mint objektumot.

Következő stáció: „Visszük a süldőket Gyulafehérvárra felvételizni” – mondja a milicista. A mondatban a metonímia alkalmazása figyelhető meg, melynek 1. attribútuma⁴⁰⁴ jelzi a mondatbeli összeférhetlenséget (hogy a malacokat Gyulafehérvárra viszik felvételizni). Tudjuk, hogy csak az emberek felvételizhetnek bárhova is. A 2. attribútum a háttértudás a gyulafehérvári felvételiziről, az esetek többségében Gyulafehérváron a *teológiára* felvételiznek. A mondatban a szemantikai összeférhetlenség a malacok gyulafehérvári felvételijé, a törölt elem a *teológia* szó, a törölt a plébános (sz. 1.), aki visszaállítja a szabályt azzal, hogy érti, mire céloznak a milicisták.

Következő stáció: „a plébános nem szólt semmit”. A nyelvi térstruktúrában passzív emocionális és hangulati állapotot jelöl. Az állítás-tagadás oppozíció „nem szólt” a lentet, a nemlélet jelöli, így nemcsak térbeli pozíciójából adódóan vált passzív részévé és objektumává a cselekvésnek.

Következő stáció: „amikor megérkezett és kiszállt az ARO-ból, ezt kérdezte”. A plébános (sz. 1.) eljutott az úti céljához, a milicisták (sz. 2.) pozíciójához képest most újra

402 A *szubsztancia 1.*, *szubsztancia 2.* és az ehhez hasonló idegen kifejezések Szilágyi N. Sándor nyelvi modelljében található. *Hogyan teremtünk világot?* 7–115.

403 Romániában stoppolás alkalmával a fuvar ellenében egy jelképes összeget fizet az utas. Az autósok általában a társaság kedvéért vették fel a stopposokat, nem a pénzért, viszont mindenképp illlett felajánlani az autót végén egy szimbolikus összeget. Ez a szokás ma is érvényes.

404 Jellemzője.

kint van, függetlenné vált tőlük. Ebben az esetben a nem szociális *kint-bent* viszonyról beszélhetünk, ahol a *bent*-hez a negatív értékek kapcsolódnak, így az ARO-hoz a hatalom, az elnyomás stb. A *kint* a *mi-csoportot* jelöli, ami egyrészt az egyszerű, hétköznapi embert, a papság társadalmát jelöli, másrészt a magyar etnikai kisebbséget a román többséggel szemben.

Következő jelenet: „Ha nem sikerül a malacoknak a felvételi, továbbra is a milícián fognak-e dolgozni?” A válasz fordítva is metonímiával valósul meg. 1. sajátossága az az összeférhetetlenség, hogy a malacok a felvételi *előtt is* a milícián dolgoztak. 2. attribútum, hogy a milicisták *kollégái* eddig *a malacok voltak*, a törölt elem, a kollegiális viszony. A plébános ezzel az aktív pozícióból zárja le a beszélgetést.

A beszélők mindkét esetben strukturális hasonlóságot teremtenek a malacok szimbolikus jelentésével és a milicista, illetve papság társadalmával. A beszélők a malac szónak tulajdonítják az alapjelentést, a központi részt, amelyhez a teológiai tanulmányokat és a papságot, illetve a rendőrtársadalmat mint periférikus jelentést társítják, annak ellenére, hogy utóbbi kettőnek is megvan a jól kiforrott jelentéstartalma. Bár a magyar nyelvben a *malac* szóhoz pozitív jelentéstartalmak is társulnak (szerencse, bőség), ebben az esetben negatív konnotációkkal hozták kapcsolatba.

A plébános és a milicisták esetében az utazás hétköznapi voltától különválnak az ugratás világa, a játék. Egy zárt, elhatárolt térben bontakozik ki, különválnak a közönséges élettől, ahol a különböző társadalmi csoportok nyilvánosan, szankciók nélkül alkothatnak véleményt egymásról.⁴⁰⁵ A párbeszédben utópikus diskurzus jön létre, amely ellensúlyt jelentett a gyengék számára, egy, a hatalomban lévők által nem uralt szférát. Mindehhez pedig olyan jelrendszert használtak, amelyet nem ők alkottak, amely rájuk lett kényszerítve, viszont használatukkal megváltoztatták a rendszer reprezentációinak érvényesülését. Ez a diskurzus képes volt kijátszani a tiltott, nem kimondható dolgokat.⁴⁰⁶ Egy másik vonatkozási keretet alakítottak ki, melyben más szabályok lettek érvényesek, ahol a pap és a milicista nem alá-fölé rendelt viszonyban áll egymással, ebben a keretben a játék rendet teremtett, a hétköznapi élet tökéletlen világába egy elhatárolt tökéletességet vitt bele.⁴⁰⁷ A harc jelenik meg egy igazságosabb társadalmi berendezkedésért vagy egy olyan világért, ahol kimondhatók a hétköznapiak ellentmondásai.⁴⁰⁸

405 Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 18.

406 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 43.

407 Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*. 82.

408 Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 22.

(2.) Az Öntöde kapusa és a pártdelegáció

Az Öntöde kapusa, a kilyénfalvi Gáll Sándor⁴⁰⁹ nagyon szellemes, csavaros eszű volt.

Magas pártdelegáció érkezett ellenőrzésbe. Az egyik elvtárs kedveskedve megkérdezte:

– Hányan dolgoznak a vállalatnál, bácsi?

– Fele – jött a válasz.

Másnapról Sanyi bácsi már udvart söpört.

– Most hányan dolgoznak, Sanyi bácsi? – heccelték a munkások.

– Eggyel több! (R2)

Az Öntöde Gyergyószentmiklós egyik legnagyobb vállalata, a történetben a főszereplőnk a gyár kapusa. Ez a munka abban az időben sem jelentett magas pozíciót, mindezt még kiemeli a történetmesélő azzal, hogy tudomásunkra adja: régebben a kapus téeszelnök volt, ami jóval magasabb társadalmi pozíciót jelentett (a néptanácsi elnök, az alelnök és a titkár mellett a propagandatitkár-kultúrigozgató, az iskolaigozgató, a gyárigozgató, a téeszelnök mind a helyi elitet reprezentálta). Bár a történetből nem derül ki, azóta Gáll Sándor miért nem téeszelnök, érzékelhető, hogy a beszédesemény időpontjában társadalmi pozícióját tekintve *lejjebb* van, mint korábban.

Az elvtárs „kedveskedéssel” indít, de sikertelenül – annak ellenére, hogy informális módon közelít a kapushoz. A szokatlan a megszólításban, hogy nem *elvtársnak* szólítja a kapust. Ugyanakkor a válaszban sem lesz ott az *elvtárs* megszólítás, ami a kapus részéről egyenesen tiszteletlenségnek számít. A válasz tartalma pedig utal a szocializmusban a gyárakban kialakult munkamorálra. Napokat töltöttek el alkoholizálással, más elfoglaltsággal, a munka mérő színlelésevel. Az Öntödében a más elfoglaltság jelöli az akkori maszokolást – például kézimalmokat gyártottak a takarmány őrlésére, szekérekereket, kiskocsikat fabrikáltak, amelyekkel a *butéliákat*, vagyis a gázpalackokat szállították, vagy cirkulatengelyeket (fűrésztengelyeket) készítettek eladásra. A munka színlelése a vasárnapi munkanapon volt a legnyilvánvalóbb: a gépeket beindították, azok „zúgtak, forogtak”, de csak üresjáratban. Mindenki szemet hunyt előlött, mert senkinek nem volt kedve vasárnap is a gyárban dolgozni. Ide vonatkozik a köznyelvben keringő vicc is, hogy mindenkinek volt munkája, érdemben mégsem dolgozott senki, mindenki lopott, mégsem vett el semmi.

A másnapi udvarsöprés arra utal, hogy a kapusnak szemtelen válasza miatt, *büntetésből* kellett udvart söpörnie, a legalantasabb munkák egyikét végeznie. Fél szavakkal lett kimondva az, amit másképp senki sem mert volna kimondani. Ha nem így jár el, nem ilyen büntetésben részesült volna, hanem keményebb retorzióban. A munkások

409 Valós személy, sok narratívában előjött a történet.

szórakozva a kapus helyzetén – és persze a felszólalásán, amely feltehetően nekik is jólesett, mert *helyettük* valaki más mondta ki az igazságot – tovább provokálják. A válasz tartalma viszont nem tér el az elvtárshoz intézettől; most is azt gondolja, mint előzőleg, hogy az ott foglalkoztatottaknak csak a *fele* dolgozik igazán az öntödében, azzal a különbséggel, hogy vele együtt most már *eggyel többen* dolgoznak, viszont sokan – például épp a rákérdezők – még mindig nem.

Kezdeti állapot: az Öntöde udvarán a kapus (sz. 1.) szolgálatban van, a pártdelegáció (sz. 2.) a hatalom reprezentánsaként jelenik meg. Mindkét szubsztancia a reális világ 2. régiójában aktív pozíciót tölt be, a kapus (sz. 1.) műszakban van, a pártdelegáció (sz. 2.) ellenőrzést végez.

A *magas pártdelegáció* szintagmában a *magas* jelző (akcidencia) a nagyság–kicsiség jelentésszerkezetében, a vertikális skálán az aktivitással van relációban. Ami nagyobb, az általában erősebb.

A válasz szerkezetileg hiányos mondat: „Fele” – ennek ellenére a közlési folyamatban teljes értékűnek számít, mert a beszélő kommunikatív célja kiteljesedik, a megfelelő beszédhelyzetben és környezetben születik meg.⁴¹⁰

A következő stáció: a kapus provokálása a kollégák részéről, amelyre ugyancsak egy szerkezetileg hiányos mondat a válasz. A kommunikatív cél ez esetben is kiteljesedik. Mindkét hiányos mondat szerkezet a gondolatretjtést valósítja meg, szimbolikus jelentésük erőteljes.⁴¹¹

Az ugratás a hivatalosság terében, a hatalom ökonómiájában kezdődött el, a kapus és a pártdelegáció között. A játékra való igény indítja el az ugratást. Egyféle *mi-tudat* fogalmazódik meg, amelyben egyéni gesztusként a köz által ismert állapotokat rajzolja fel a kapus; ez a gesztus elég ahhoz, hogy a megcélzott személy vert helyzetbe kerüljön, annak ellenére, hogy az ugratott nem megy bele a játékba, mert az általa képviselt társadalom homlokzata sérül. Az ugratásban egyfelől a játék feszültségfokozó ismérve válik hangsúlyossá, másfelől meg a vágy arra, hogy túltegyünk a másikon. Az a kérdés: sikeres lesz-e a játék. Fog-e nyerni az ugrató? Ha a játékban sikerül fölényt szerezni, átruházható-e a csoport többi tagjára – jelen esetben a gyár többi alkalmazottjára, a munkástársadalomra?⁴¹² A játékos (kapus) a saját bátorságát és találékonyságát teszi próbára azzal, hogy társadalmi pozícióban fölötte lévő személyeket vesz célba. Az erőteljes hatás érdekében a megfelelő időben, a megfelelő háttértudással, a pillanat erejét kihasználva rövid cselekvésformát alkalmaz.⁴¹³ A világ ábrázolása a cél, a gyárakban érzékelhető munkamorál és a tényleges élethelyzet felidézése.

410 Balázs Géza: *Szövegantropológia...* 65.

411 Uo. 126.

412 Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 59.

413 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 64–65.

(3.) Az óvónők és a boltos esete

A nyolcvanas évek közepén már nagyon silány volt az ellátás. Húslevest a „frații Petreuşnak” nevezett (hat alsócomb, négy fej, egy hát) csirkecsomag tartalmából főztünk. Mihály Rozália⁴¹⁴ óvónő és társai egy gyűlésből jövet bementek az egyik ételmisszerüzletbe körülnézni. A polcokon mindenhol csak keksz volt kirakva.

Amikor szemrevételezték a semmit, Mici – így becézték – odament a pulthoz, és illedelmesen megkérdezte:

– Tessék mondani, keksz van?

Az óvónők egymás hegyén-hátán tolongtak ki az üzletből, látva az elárúsító döbbsé arcát. (R2)

Az óvónők egy nyilvános térből egy másik nyilvános, de kevésbé hivatalos térbe lépnek be. A gyűlés hivatalos nyilvános térnek mondható, mivel minden intézménynek kötelező volt havi rendszerességgel gyűléseket tartania. Ezekről minden egyes alkalommal jegyzőkönyv is készült. Nem mindenhol és nem mindenki vette komolyan a gyűléseket, a legtöbb helyen nem tartották meg az értekezleteket, de a jegyzőkönyvet megírták. Akkoriban ezért volt bevett szófordulat: „hogy jegyzőkönyv tükrözze”. Bár nem tudjuk, hogyan zajlott az óvónők ülése, de mindenképpen a kötelező hivatalos elvárásnak tettek vele eleget.

Az óvónők bemennek az ételmisszerüzletbe körülnézni – ez eleve furcsa, ismerve a korszak körülményeit, hiszen akkoriban már megszokott volt, hogy nem lehetett semmit sem kapni a boltokban, csak ha valamit „osztottak”, azt is jegyrendszer alapján. Másfelől: a gyűlés után ismét egy olyan térbe lépnek be, ahol hatalmi szempontból ugyancsak kiszolgáltatottak. A bolt olyan helyszíne a mindennapi életnek, ahol maga a boltos van fölényben a hétköznapi emberrel szemben, hiszen ha valami mégis érkezett a boltba, ők rendelkeztek az elosztás felett. Az emberek sokszor a boltosokat „hálozták be” különféle figyelmességekkel, hogy a legközelebbi áruszállítmánynál nekik is jusson az éppen aktuális áruból, ahogy akkoriban mondták: *pult alatt*. Bár a boltok polcain általában kevés áru volt, a raktárhelyiségben azokat a portékákat, amelyek hiánycikkeknek számítottak, az eladók félretették az ismerőseiknek vagy a fontos pártembereknek.

A kereskedőknek akkor is jól ment, azért akkor is sokan csak úgy építették a kockaházat maguknak, így ment a pult alatti kereskedés, az nagyon ment. Néha-néha mi is részesültünk. [...] Az összeköttetések nagyon fontosak voltak, ez tény. (R10)

414 Valós személy, több helyen előfordul a narratívákban az említése.

25. kép. A Kongó bolt Gyergyószentmiklósán.
 Forrás: DIA/Fórika Sebestyén

A következő kép a bolt belseje, keksszel teletömve. Más üzletekben is hasonló állapotok uralkodtak. Volt, ahol a birsalmalekvár, máshol a murok- (sárgarépa-), céklasavanyúság, a rizs, ecet, só, Eugenia keksz vagy halkonzerv adta a boltok választékát. Innen származik a vicc is: a halkonzervekben lévő halak mondják, hogy „ha mi elúszunk, akkor nektek mi marad?”. A gyergyószentmiklósiak a Virág negyed központi részén található élelmiszerüzletet Kongónak nevezték (hiszen kongott az ürességtől). Ez a készletkirakós megoldás nyilván az áruhiány látványi tompítására is szolgálhatott. De bevett gyakorlat volt abban a tekintetben is, hogy amiből bőség volt, azt mind kitették a polcokra, ami pedig hiányáru volt, az csak a raktárba került és „pult alatt” rövid időn belül elfogyott. Viszont a szűkösség nehézségeit mindennap megtapasztaló embereket ez nem tudta megtéveszteni. Az óvónő belement a „játékba”, és úgy tett, mintha az adott bőségből ő éppen kekszet szeretne vásárolni, jelezve ezzel azt, hogy a tele polcoktól függetlenül a szűkösség még fennáll, és ezt mindenki érzi, tapasztalja. Nyíltan nem panaszkodik sem a boltosnak, sem a kolléganőinek, csupán alkalmazkodik a fennálló helyzethez. A hatás a boltos meglepettségében és a kolléganők reakciójában mérhető, akár az ijedtség, akár a nevetés uralkodott el rajtuk, az erős intenzitásfok érzékelhető lehetett a reakcióban.

Az óvónők (szubsztancia. 1.) a reális világ 2. régiójának viselkedői, aktív pozíciót foglalnak el, bemennek az élelmiszerüzletbe. A nem szociális értelemben vett kint-

bent viszonyból, a kintből, az értekezlet és a bolt közötti térből a pozitív jelentéstartalmat jelölő helyzetből, a mi-csoport helyéről belépnek a boltba, ahol a bent negatív jelentéstartalommal bír, az ürességgel, a szűkösséggel, a nélkülözéssel és az elnyomó rendszerrel.

Az óvónő kérdése egy pragmatikai szabályt, a relevancia maximát⁴¹⁵ sérti meg a feltett kérdéssel, mely egy ki nem mondott következtetés, éppen attól humoros, hogy nem mondják ki, csak sugallják, támaszkodva arra, hogy a közönség a kontextus alapján ki tudja következtetni.⁴¹⁶

Az elárúsítónő (szubsztancia 2.) cselekvőként a reális világ második régiójának része, de valójában mindvégig passzív.

A következő kép: egymás hegyén-hátán tolonganak ki az óvónő kolléganői a boltból. Az *egymás hegyén-hátán* egy méretjelölő szerkezet, amelynek vertikális szerveződése az aktivitást jelöli, illetve a sok-kevés értékdimenzióban az intenzitásfokot.

Az ugrató személy a helyzetet kihasználva hozta létre a beszédeseményt és abban a meglepetést okozó kommunikációs manővert, a rövid reakció élettartama pár másodpercnél nem több.⁴¹⁷ Mihály Rozália óvónő esete leképezése annak a kulturális cselekvésnek, amelyben a hatalom ökonómiájában és annak reprezentációival pillanatok alatt lezajló cselekvéseket fabrikál a hétköznapi ember. Mindehhez szükséges volt a megfelelő háttértudás alkalmazása az optimális időpontban, a pillanat „röptében” való megragadása.⁴¹⁸ Az óvónő létrehozta a játékvilágot a maga határaival és időtartamával, amelyben mintegy „rendet teremtett” egy tökéletlen világban.⁴¹⁹ A játékból teljes mértékben győztesen került ki, sikeresen győzedelmeskedett az ugrató, és győzelme nemcsak a kolléganőire ruházható át, hanem mindazokra, akik a szűkösségtől szenvedtek.

5.3. ÖSSZEGZÉS

Mindhárom példa egy-egy beszédeseményben kiteljesedő ugratás, amelyek válaszreakciók a diktatúra paradoxonaira. Ezzel azt állítom, hogy az ugratásoknak felállítható az a csoportja, amelynek konkrét esetei – az idős-fiatal, férfi-nő stb.⁴²⁰ tipológiába tartozó ugratások mellett – a nyolcvanas évek mindennapi nehézségeit, a rendszer hivatalos működtetőit és a rendszer kedvezményezettjeit veszik célba. Viszont igaz a jelen-

415 Beszédünk tartalma mindig legyen releváns, a helyzethez, témához illő.

416 Nemesi Attila László: *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. 67.

417 Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*. 77–78.

418 De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. 64–65.

419 Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 19.

420 Ezeket Székelyföld tekintetében Biró A. Zoltán veszi górcső alá a *Hétköznapi humorvilág* című könyvében.

legi esetekre is, hogy az ugratás mindig valamilyen nagyobb tartamú tevékenységhez kapcsolódik (utazás, séta hazafelé, munka), amelyben a létrehozott játék a huzamosabb hétköznapi cselekvés közepette rövidebb lefolyású esemény, ahol erőteljes és rövid reakciók bontakoznak ki, rövid párbeszédekkel. Mindegyik ugratásban megvan egyfajta *mi-tudat*, egy csoportkohéziós erő. Az idézett példákban a mi-tudatot mindig a hétköznapi emberek alakítja a rendszer működtetőivel szemben, azokkal szemben, akik a hatalom közvetítői, kiszolgálói és a rendszer kedvezményezettjei vagy élvezői. Tehát a papság és a katolikus egyház – egyben a hatalom által illegitimnek vélt és megtűrt – társadalma szemben a milicistákkal, a hatalom közvetítő erejével, az egyszerű gyári munkás a pártfunkcionáriussal szemben, illetve az óvónők a boltossal szemben. Ilyenkor nem egyéni gesztusok tolnak az előtérbe, hanem a jelenlévők együttes véleménye bontakozik ki annak érdekében, hogy a megcélzott személy maradjon alul.⁴²¹ Az ugratásokban megosztott, közös identitásokat látunk, melyben az „ők”-től való eltávolodás, kizárás a cél, és ezzel egy időben az egymás iránti szolidaritás fogalmazódik meg.⁴²²

Az ugratások további közös ismérve, hogy szükséges egyféle háttértudás a közösségről és annak működéséről, hogy sikeres legyen az ugratás. Illetve minden ilyen eseményből felrajzolható a közösség szerkezete és annak működése és önmeghatározása. Az ugratások ismérve például, hogy elengedhetetlen része a szükségszerű tisztelatlenség.⁴²³ További elengedhetetlen része az ugratásoknak egy viszonylagos nyilvánosság, amely kisebb-nagyobb mértékben mindig részét képezi az ugratásoknak; illetve természetesen a humor.⁴²⁴ Bár a humor elkerülhetetlen eleme az általam felhozott példákban is, céлом nem az volt, hogy a strukturalista-funkcionalista humorelméletek⁴²⁵ mentén következtetéseket vonjak le a cselekvésekről. Ehelyett az ugratásokban tetten érhető kulturális formákra helyeztem a hangsúlyt, amelyek az említett működésközpontú elméletekhez hasonlóan is rendelkeznek céllal, szerepekkel, mint a hatalom reprezentációinak kiforgatása, a harc valamivel szemben vagy a világ ábrázolása, viszont maga a cselekmény lebontható ebből a kulturális, szövegantropológiai megközelítésből, és a funkciókon túl mélyebb jelentéstartalmakat tudunk felszínre hozni. Így például a kontextust leírva és a szövegek szerkezetét szétbontva a vizsgált társadalom működéséről tudunk meg többet. Arról, hogyan viszonyultak az emberek egymáshoz a hétköznapiokban, amikor a hiány állapotában a szükségletek biztosítása volt a cél, hogyan viselték az állam által kikényszerített társadalmi egyenlőtlenségeket,

421 Uo. 17., 78–79.

422 Gordy, Eric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms*. 219.; Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

423 Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*. 36., 40.; Brown, Radcliffe: *On Joking Relationships*. 174.

424 Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*. 138.

425 Szelep-, főlény-, inkongruencia-, konfliktuselméletek: Larkin Gilnanes, Cristina: *An Overview of Humor*.

a kiszolgáltatottság érzését; a hatalom emberei hogyan viszonyultak a hatalomnélküliekhez, illetve a munkásosztály hogyan gondolkodott az erőltetett industrializációs folyamatokról. Mindez a játék formájában és annak esztétikai értékével került közlésre. Ezek az ugratások abban különlegesek, hogy a nyolcvanas évek hétköznapi rövid párbeszéd-szituációkba sűrítve jelennek meg.

Biró A. Zoltán azt mondja, hogy az ugratási események nyelvi elemeire való túlzott figyelés elveheti a kutatók figyelmét az ugratásokban rejlő különböző normavilágok vetélkedéséről és a pozíciók változásáról.⁴²⁶ Ennek ellenére fentebbi példámban szűkésesnek tartottam, hogy egy mikroszintű elemzést is tegyek az ugratások szövegeinek szóelemeiben, amiből szintén levezethető a pozíciók dinamikája. Ez a módszer a szavak jelentésbeli relációs szerkezetére mutat rá, és arra, hogyan változik az ugratás kezdeti állapotától a befejezésig az értékjelentések alapján a szereplők pozíciója. Másrészt Szilágyi N. Sándor *nyelvi világmodell* kategóriarendszere arra is rávilágít, hogy azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek a reális világban a jelentésekben már konvencionizálódtak, beépültek a hétköznapi nyelvbe, a nyelvi világban lehetséges más-ként, szimbolikus értelemben használni.

Az ugratások kezdeményezője legtöbbször a szerephierarchiában magasabb pozíciót betöltő személy ugyan, mint az ugratott (kisgyerek, idős ember, nő), példáinkra ez a megállapítás nem húzható rá. Az óvónők és a kapus esete is ezt bizonyítja.⁴²⁷ Az ugrató mindkét esetben egy társadalmilag kiszolgáltatottabb helyzetből célozza meg a vele szemben fölényben lévő személyt. A plébános és a milicisták esetében a hatalom reprezentánsa az ugratás kezdeményezője, de attól teljesebb ki az ugratás, hogy a beszédesemény végén a plébános kiegyenlíti az aszimmetrikus erőviszonyt. A beszédesemény kommunikatív célja mindhárom példában a hétköznapi emberének felül-emelkedése a mindennapokban tapasztalt szűkösség és elnyomás felett.

Föltevéődik a kérdés: mi az az erős motívum, amely miatt a diktatúrával szembeni, az ugratások formájában kiteljesedett válaszreakciók az emlékezetben máig fennmaradtak? Az egyik ok mindenképp a humortartalom. De nem szűkíthető le *csak* erre a magyarázatra, mert akkor számonkérhető lenne, vajon miért nem emlékszünk minden humoros eseményre. Huizinga szerint a játék akkor emlékezetes, ha megvan az esztétikai értéke is. A kultúra részévé válik a játék, ha van szellemi, intellektuális és erkölcsi értéke.⁴²⁸ A nyelvi szabályszerűségek nem mindennapi megoldásai – aminek következménye a humor is – adják meg a tárgyalt beszédesemények esztétikai értékét. Másrészt a játék egyik legjelentősebb tulajdonsága, hogy amit egyszer játszottak, az emlékezetünkben megmarad mint szellemi alkotás. Nemcsak a játék egésze ismételhető, hanem annak belső felépítése, szerkezete is.⁴²⁹ Ez történt az óvónők és a plébános

426 Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág...* 134.

427 Uo. 134.

428 Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. 57.

429 Uo. 18.

példájában. Mindkét ugratásnak van egy nagyon hasonló, de tartalmában vagy kontextusában kismértékben eltérő változata. A plébános és a milicisták esete Kolozsvár környékén is ismert, az ugratásban pedig a plébános Kolozsvárról stoppol. A boltos-dialógus is széles körben ismert, de van olyan változata, hogy nem kekszet kérnek a boltban, hanem halkonzervet. Számunkra nem az a lényeges, honnan indul a történet, hanem hogy széles körben az emlékezetkultúra részévé vált.

A hallgatólagos *mi-tudat* egy másik tényező, amely életben tarthatta az ugratásokat, de nemcsak annak a szűk körnek szóltak, akik az ugratások résztvevői vagy szemlélői voltak, hanem egy egész társadalomnak, egy elképzelt közösségnek,⁴³⁰ amelynek tagjai azonosulni tudtak a párbeszédekben elhangzottakkal, hasonlóképpen tapasztalták a diktatúra elnyomását, és mind ugyanúgy gondolkodtak róla. Ennek következtében kijelenthető, hogy az ugratásokban a szimbolikus ellenállás is megvalósulni látszik, mivel az informális védelmében, az úgynevezett *szürke zónában* a nem kimondható dolgok kinyilatkoztatása történt. Ezek a szituációk kimaradtak a hivatalos diskurzusból, viszont a tartalmazták mindazt az informális tudást, amely a korszak hétköznapi életvilágait és a bennük honos gyakorlatokat működtették.

430 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek...* 20–21.

6. ÜNNEPEK ÉS SZÓRAKOZÁS

Ebben a fejezetben – hasonlóan a kulturális és a sportélet témakörökhöz – a vizsgált korszak szabadidős tevékenységének egy másik megnyilvánulásával foglalkozom. Elsőként az egyházi és az egyéni élet sorsfordulóinak ünnepeit, a kortárs- és a kórustalálkozókat vizsgálom, azt, hogy a tiltások ellenére az emberek milyen lehetőségeket használtak ki, hogy részesei lehessenek a templomi szertartásoknak. Másrészt az ünnepek és a hagyományok összefonódásában érzékelhető változásokat elemzem. Az az előfeltevésem, hogy a hagyományok változásához az úgynevezett szocialista modernizáció, illetve annak korlátozásai és a lassan beszivárgó nyugati hatások egyaránt hozzájárultak. Utóbbit a könyvet lezáró esettanulmány vizsgálja a *videózás* informális, tiltott jelenségének leírásával. Azt elemzi, hogy az amerikai és a nyugat-európai gyártású médiatermékeket és fogyasztási cikkeket hogyan adaptálták lokálisan a hétköznapi életformákba, és ezekhez milyen informális technikák alkalmazására volt szükség.

6.1. AZ EGYHÁZI ÜNNEPEK ÉS AZ EMBERI ÉLET SORSFORDULÓINAK ÜNNEPEI

A második világháborút követően Romániát szovjet típusú társadalommá alakították. Ennek fontos törekvése volt az egyház intézményeinek visszaszorítása és az ateista propaganda terjesztése. A római katolikus egyház mint a romániai magyarság egyik leghangsúlyosabb társadalomszervező intézménye rövid időn belül, a működését ellehetetlenítő törvények és rendeletek következtében – annak ellenére, hogy e felekezetekhez tartozott a lakosság egy tizede⁴³¹ –, törvényen kívüli, megtúrt egyháznak számított. A Securitate⁴³² és a Milícia⁴³³ elkezdte az egyház képviselőinek és a vallásos

431 Az ortodox egyház után a második legnagyobb felekezet volt. Ennek ellenére az RKP közellenségnek tekintette a katolikus egyházat, ezzel egy időben kezdődött el az egyház nyílt üldözése, amely a letartóztatottak és az elítéltek számának rohamos növekedésében is érezhető volt. Marton József: *A gyulafehérvári katolikus egyház a kommunizmus idején*. 57–65. Az 1977-es közötti népszámlálási adatok szerint az ortodox egyházhoz tartozók száma 4 464 058 (69,8%), a római katolikus egyházhoz tartozók 632 948 (9,9%). <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/erdely/3280>

432 A Securitatét (Direcțiunea Generală a Securității Poporului) 1948. augusztus 30-án szervezték meg a 221. sz. törvény értelmében. Marton József: *A gyulafehérvári katolikus egyház a kommunizmus idején*. 65.

433 A Milícia (Direcția Generală a Mișcării) létrehozására 1949-ben került sor. Marton József: *uo*. 65.

embereknek az üldözését, amely az ötvenes években is folytatódott a papok és püspökök kiutasításával, bebörtönzésével, a gyulafehérvári teológiai képzés megnehezítésével, illetve megszüntettek minden, a beteg-, a szociális és a tanügyi ellátásban tevékenykedő szerzetesrendet.⁴³⁴

A kelet-európai diktatórikus rendszerekben az 1945 utáni társadalmi változások erőszakosan zajló folyamatok voltak. Nem egy korábbi fejlődési vonal továbbvezetése ment végbe, hanem a társadalom életébe kívülről és felülről irányított kényszerbeavatkozás volt tapasztalható. Románia és Lengyelország volt az a két szocialista állam, amelyekben a katolikus egyház mégis megőrizte jelentős társadalmi, politikai szerepét. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy itt a katolikus vezetők nem mondtak le a vatikáni kapcsolatokról, a pápa püspökkinevezési jogáról, és nem fogadták el az államszocialista modell pártirányítását az egyházban. Másrészt a párttagság szimbolikus és anyagi előnyökkel járt, illetve karrier- és szakmai előrelépési lehetőséget jelentett. A párt(irányítás), a gazdasági, a politikai és a kulturális uralkodó csoport eszköze elvesztette a hitelességét. Éppen ezért a „hatalom nélküli” tömeg nem tudta sajátjának tekinteni és megbízni benne, ugyanakkor az egyház maradt az egyetlen olyan országos intézményi szerveződési mód, amelyben a részvétel önkéntessége és a szervezet viszonylagos autonómiája és normakontrollja megmaradt. Az ötvenes években elkezdődtő egyházüldözés ellenére egyre növekedett a hívek száma. Az egyházhoz ragaszkodó hívek nem a pártállam hivatalos elutasítása miatt és más szamizdat tevékenységek céljából vettek részt az egyház életében, hanem azért, mert továbbra is igényelték a mindennapi gondolkodás és magatartás egy addig megszokott keretét. Az egyházközségek és a lakóhelyi vallási közösségek függetlenek maradtak az alsó és felső vezetők politikai magatartásától. A templom hetente összehozta az embereket, a saját(os) kultúra tudatosításának és a hétről hétre történő megerősítésének helye volt, ünnepi közösségteremtő alkalmakat nyújtott. Mivel Romániában nem jött létre a pártállam és a katolikus egyház között semmilyen megállapodás, az egyház a hatalom által pusztán megtűrt intézmény maradt úgy, hogy közben egy külső irányító erőhöz kapcsolódott, a római Szentszékhez, amely a kommunista hatalmi rendszer működési elveivel összeegyeztethetetlen normákat képviselt.⁴³⁵

A Ceaușescu-korszakot közvetlenül megelőző és az azt követő években kezdődő politikai nyitás hatással volt a párt egyházpolitikájára is. 1963/64-ben a politikai foglyok többségét szabadon bocsátották, közöttük számos katolikus papot.⁴³⁶ A továbbiakban a katolikus egyház számára is valamivel szabadabb időszak következett, a párt nem alkalmazott drasztikus erőszakot, az egyháznak lehetősége nyílt felvenni a kapcsolatot a Vatikánnal, illetve a második vatikáni zsinat is érzékelhető hatással bírt,

434 Uo. 61–65., 75.; Novák–Tóth–Bartos: *Társadalmi változások...* 675.

435 Tomka Miklós: *Egyház és „civil társadalom”*. 161–183.; uő: *Vallásosság Kelet-Közép-Európában...* 66–67.

436 Novák Csaba Zoltán: *Az egyház, a hatalom és az ügynök Romániában...* 410.

teológiai és dogmatikai értelemben megújult.⁴³⁷ A gyulafehérvári székesegyház restaurálására az állam nagyobb pénzüsszeget utalt ki, a főpásztori körleveleket szétküldhették, a lelkipásztorkodást hivatalosan nem zavarták. Ennek dacára a katolikus egyház államilag jóvá nem hagyott státussal rendelkezett, hatalmi nézőpontból a papság továbbra is az állam biztonságát veszélyeztető társadalmi csoportként tűnt fel. Ennek ellenére a katolikus papok intenzíven éltek a hivatásukat, a hívek nagy része még inkább az egyházba és a hitbe kapaszkodott.⁴³⁸

Az esettanulmány a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában, a többségében római katolikus Gyergyói-medencében azokat a társadalmi, közösségi eseményeket veszi vizsgálat alá, amelyekben a magánszféra ünnepi eseményei, az egyházi ünnepek és a helyi néphagyományok összekapcsolódtak. Két ünneptípust elemzek: az egyházi ünnepeket (karácsony, húsvét, pünkösd, illetve ide sorolom a vasárnapot is mint ünnepnapot) és az egyéni életeseeményekhez kötődő ünnepeket (keresztelők, elsőáldozások, bérmlások, esküvők és temetési szertartásokat megelőző virrasztások).⁴³⁹

Az 1970-es, '80-as években a székelyföldi kistérségekre is jellemző volt a számottevő mobilitás. Az 1968-as közigazgatási átrendezést követő modernizációs és urbanizációs folyamatok tömeges életformaváltást eredményeztek. Ez nem kizárólag a lakó- és munkahelyváltást jelentette, hanem egy addig falusi életformára berendezkedett társadalom idő- és térhasználati szokásainak, ünneplési gyakorlatának, illetve kapcsolatvilágának változásait is. Így például a faluról városra való ingázás, a többváltásos gyári műszakok,⁴⁴⁰ a heti hét munkanap, a hétköznapok privát szférájába beférkőző állami felügyelet, az időhasználat államosítása, az állampolgárok testének „birtokbavétele” és a szükségletek feletti ellenőrzés, továbbá az ateista propaganda terjesztése is szerepet játszott a változásokban. A hivatalosságnak való megfelelés és az addig megszokott egyéni életvezetési stratégiák összeegyeztetése általános gyakorlattá vált a korszakban, amikor a hivatalos nyilvánosság az addig megszokott életvezetési módszereket igyekezett leépíteni, nem létezővé tenni.⁴⁴¹

437 Uo. 410.

438 Marton József: *A gyulafehérvári katolikus egyház a kommunizmus idején*. 84–85.

439 Az ünnepeket általában két típusba sorolják, így az egyházi-szagrális ünnepeket (karácsony, húsvét, pünkösd) és az egyéni sorsfordulókhoz kapcsolódó ünnepeket (keresztelő, elsőáldozás, konfirmálás, bérmlás, temetés stb). Ádám Báborka: *Interetnikus viszonyok reprezentációja...* 16.; Barna Gábor: *Idő és emlékezet*. 164. Létezik egy négyes felosztás is: 1. naptári ünnepek: karácsony, húsvét, pünkösd, jeles napok. 2. a gazdasági élet ünnepei: aratás, szüret, fonó, kukoricafosztó stb. 3. az emberi élet ünnepei: keresztelő, legényavatás, lakodalom, temetés stb. 4. az emlékünnepek: fogadott ünnepek, társadalmiréteg-ünnepek, politikai ünnepek stb. Tátrai-Karácsony Molnár: *Jeles napok, ünnepi szokások*. 13. Nem beszélhetünk azonban egy széles körben elfogadott ünneptipológiáról. Barna Gábor: *A megújító hagyomány...* 106.

440 A hetente, személyre szabottan változó, nyolcórás műszakok: reggel hat órától délután két óráig, délután két órától este tízig, este tíz órától reggel hatig.

441 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 67.

Esettanulmányom azt vizsgálja, hogyan készülődtek az emberek a különböző ünnepekre, a szertartásokon a társadalmi pozíciójuktól függően milyen mértékben ve(-he)ttek részt, mit tettek annak érdekében, hogy a hivatalos tiltások ellenére jelen legyenek a szertartásokon, milyen formában ülték meg az egyházi rituálékat követő profán közösségi eseményeket, és – végezetül – a gazdasági válság miatti nehéz hétköznapi életkörülmények során hogyan szerezték be az élelmet és egyéb, az ünnep jellegének megteremtéséhez szükséges kellékeket.

6.1.1. Emlékünnepek és nemzeti ünnepek a Ceaușescu-korszakban

A Ceaușescu-korszak hivatalos ünnepnapjai, az állami, nemzeti és népünnepélyek, a „nagy emberek” emléknapjai a politikai legitimáció ünnepei és a nyilvánosságot elárasztó kiemelt napok voltak.⁴⁴² Egy naptári évben szinte minden hónapban volt mire emlékezni.

A következők voltak a szimbolikus jelentőségű állami ünnepek és ünnepnapok:

- január 24. – a román fejedelemségek egyesülésének évfordulója;
- január 26. – Nicolae Ceaușescu elvtárs, az államelnök, a Román Kommunista Párt főtitkára születésnapja;
- március 8. – nemzetközi nőnap;
- április 22. – V. I. Lenin, a Szovjetunió első vezetője születésének évfordulója;
- május 1. – a dolgozók nemzetközi szolidaritásának napja;
- május 5. – Karl Marx, a kommunista munkásmozgalom teoretikusa, a marxizmus névadója születésének napja;
- május 8. – a Román Kommunista Párt megalakulásának évfordulója;
- augusztus 23. – a fasiszta iga alóli felszabadulás napja;
- október 25. – Románia Szocialista Köztársaság fegyveres erőinek napja;
- november 7. – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója;
- november 28. – Friedrich Engels, a marxizmus tudományos elméletének megalapozója születésének napja;
- december 1. – Erdély egyesülése Romániával;⁴⁴³
- december 30. – a népköztársaság kikiáltásának napja.

A naptári év felsorolt – az állam által meghatározott és kiemelt – jeles napjainak a politikai legitimáció megalkotásában és megerősítésében volt nagy szerepük. Ezek az ünnepek a fennálló rend, a hatalmi elit rendszerét és hierarchiáját erősítették. Tudatosan arra törekedtek, hogy az egyént vagy csoportokat bevonják és identifikálják. A hivatalossághoz tartozó elit ezeket a napokat a saját ünnepeinek tekintette, ahol önmaga ünneplésére bírta a jelenlevőket, akik kényszerből, megfélemlítettségből vettek részt

442 Tekei Erika: *A „homo festivus”...* 89.

443 Uo. 89–93.; Demeter Csanád: *Rurbanizáció*. 133.

26. kép. Augusztus 23-i felvonulás Gyergyószentmiklóson.
Forrás: DIA/Kiáltó Kövek Egyesület

az ünnepélyeken. Akik nem jelentek meg, azok *tudatosan* maradtak távol ezektől az eseményektől.⁴⁴⁴ A hivatalos ünnepek látványosságukban, ceremonialitásukban nagy dimenziót jártak be, a nép, a tömeg mindehhez eszközként szerepelt. A felvonulások, a műsorok, a beszédek, a látványos elemek nyilvánosságban való totális megjelenítése jellemző volt. A nyolcvanas években – különösen az évtized második felében – azonban ezek az ünneptípusok veszítettek jelentőségükből a nyilvánosságban. A médiu-
mokban továbbra is nagy felületen és sűrűn reprezentált események voltak, ünnepi jellegük azonban pusztán munkaszüneti nappá csökkent, amelyben egyre kevesebb kellék járult hozzá a túldimenzionált államünnepekhez. A május elsejei ünnepen volt a leginkább érzékelhető a változás, amely a Ceaușescu-korszak konszolidálódási időszakában az egyik legfontosabb és legnagyobb ünnepnek számított a maga demonstrációival és a majálisünnepeivel,⁴⁴⁵ ahol a népnek bőven kijárt a miccs és a sör – mintegy hallgatólagos szelepként a hatalom hosszú távú legitimálására és a hétköznapi nehézségek elfedésére.⁴⁴⁶ De a nyolcvanas évek végeire május elseje mint nemzeti ünnep egyre inkább kezdett kiüresedni, a felvonulások elmaradtak, az ünnepi beszédek

444 Pozsony Ferenc: *Emlékünnepségek*. 236.

445 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 120.

446 Pozsony Ferenc: *Összefoglalás*. 278.

a hivatalosság zárt körében zajlottak, amelyeket ünnepi, kulturális műsor követett. A dolgozó nép továbbra is megkapta a majálisrendezvényeket, majd csak munkaszüneti napot. Ennek következtében az „üres” munkaszüneti nap a privát szférába vonult át mint szabadidős lehetőség. A május elsejei miccsezésekre és rendezvényekre szinte mindenki pozitív emlékként gondol, viszont sokan kiemelik, hogy ilyenkor a privát szórakozási lehetőségeket igyekeztek kihasználni.

Például eljártunk májusegyezni úgy három napra, az nagy sztori volt, mert kivettünk olyankor egy villát [a Gyilkos-tónál]. Persze vittük olyankor a kaját... a lisztet, a tojást [...] egyszer tudott valaki egy bárányt szerezni, s amíg az elkészítésre sor került, addig a bárány be volt akasztva egy vállás szekrénybe, tehát vittünk mindent. S volt egyik fiú édesapjának egy IMZ-je, egy zöld. Az nem tudom, hogy eredetileg hány személyre volt gyártva, de mi 17-en is szálltunk ki belőle, azzal valahogy kizötyögtünk a tóhoz. S akkor a fiúk ugye megvették a rács italokat, s mi lányok vittük a hidegételt. Volt hangszer, ugye Cs. J.-ék zenéltek, könnyűzenét is hallgattunk, de nagyon szerettünk nótázni. (R6)

27. kép. Fiatal baráti társaság szórakozás közben.
Forrás: DIA/Fórika Sebestyén

A „júliusi téziseket” (1971) követő egyházpolitikai változások a vallási, lelki életet a privát szféra keretei közé szorították. Ez azt jelentette, hogy – bár nyilvános, frontális támadás nem érte a hívőket és az egyházi előljárókat – csak a templom falain belül volt engedélyezett a vallásgyakorlás. Ugyanakkor a papokat nem zaklatták, ha távol maradtak a közélettől.⁴⁴⁷ Ennek ellenére Románia továbbra is szélsőséges példája volt annak, ahogy az állam a polgárokat intim szférájukban és életvitelükben zaklatta,⁴⁴⁸ mely gyakorlat a hétköznapokat és az ünnepnapokat is átformálta. Az egyházi ünnepeket és az egyéni sorsfordulók ünnepeit a megtúrt ünneplések mentén elemzem gyergyói települések példái révén. Másrészt azt nézem meg, hogy akiknek társadalmi pozíciójuk miatt tiltott volt a templomba járás és a szentségek felvétele, de belső igényük megvolt rá, hogyan találtak rá módot, hogy hívő társaikhoz hasonlóan részesei legyenek közösségük vallási életének. Olyan informális gyakorlatokat elemzek, amelyek gazdagították az emberek hétköznapjait, megteremtve az illúziót, hogy képesek befolyással bírni az elnyomó környezet és a mindennapi életrendje felett.⁴⁴⁹

6.1.2. Fogalmi keretek

Az *ünnep* kiemelkedő, különleges, időről időre visszatérő, ismétlődő időszakot képez egy társadalom etnikai, felekezeti, nemzeti csoportjának életében. Különlegessége a hétköznapok szabályainak, cselekvéseinek felfüggesztésében érzékelhető, amikor egy közösség a megszokottól eltérően, ideiglenesen egy másfajta szabályrendszernek vagy tilalomnak megfelelően viselkedik. Az ünnepi tér és idő szoros kapcsolatban áll egymással, amikor szimbolikusan mindkettő nagy jelentőséget kap. A hétköznapi cselekvések – mint például a munkavégzés – ideiglenesen felfüggesztődik, helyette a lelki emelkedettség és érzésvilág, a látványos, szakrális térbeli elemek erőteljes használata, a tisztálkodásra, ruházatra fordított fokozott figyelem, a bőség felértékelődése ételben-italban, olykor a kicsapongás jellemzi ezeket a napokat. Mindezt rendszerint többhetes önmegtartóztatás, böjtölés, felkészülés előzi meg. A felkészülés és maga az ünnep is a profán, hétköznapi gondoktól terhelt időből emeli ki az embert, lehetőséget teremtve kapcsolódni a transzcendenshez a vele való rituális kommunikációban. Az ünnepnapok emelkedettségében a családi, rokoni, baráti kapcsolatok intenzitása figyelhető meg. Mivel a legtöbb ünnepi időszak közösségi jellegű, ilyenkor a társadalmi határokat és hierarchiákat ideiglenesen felfüggeszti.⁴⁵⁰

Az ünnephez hozzátartozik a hagyományra, a szokásra és a rítusra mint cselekvésre és fogalmi apparátusra való hivatkozás, mivel a legtöbb ünnepi esemény egy közösség múltjából építkezik a jelenben, amelyhez mind a szakralitáshoz kapcsolódó rituális gyakorlatok, mind a profán, közösséget megtartó szokásgyakorlatok hozzátartoznak.

447 Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon*. 70.

448 Kligman, Gail: *Népesedéspolitika...* 53.

449 Uő: *Népesedéspolitika...* 49.

450 Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmai*. 28–30.; Tátrai–Karácsony Molnár: *Jeles napok...* 13.

A *hagyomány* társadalomtudományi meghatározása szerint egy közösség generációról generációra átadott tudását jelenti.⁴⁵¹ A hagyomány legalább három generációt átívelő szokásgyakorlatot feltételez.⁴⁵²

A *szokások* egy kultúra jól strukturált elemei, amely sajátos rendet, identitás-, egyensúly- és biztonságtudatot nyújt a társadalomnak.⁴⁵³ A szokások normatív, hosszú időn át ismétlődő, elfogadott és működtetett cselekvések. A szokásokat jellemzően ugyanazok a személyek, ugyanabban a térben és időben szervezik. Ugyanakkor pontos és szigorú cselekvési mintákat írnak elő egy közösség számára, ezzel elősegítve a közösség azonosságtudatát és összetartozását. Az egyéni, családi, közösségi, társadalmi élet fordulópontjain és a naptári év ünnepnapjain kiemelt szereppel bírnak.⁴⁵⁴

A *rítus* fogalmát szűkebb értelemben használják a szokás fogalmánál, leginkább a vallásos, mágikus cselekvésekhez kötik.⁴⁵⁵ A folklórisztikában gyakran szinonimaként használják a *szokás* és a *rítus* fogalmakat, mivel mindkét esetben a cselekvések, a szerepek, a szimbólumok, a társadalmi viszonyok ismétlődése figyelhető meg. Különbséget tesznek azonban a két fogalom között abban, hogy a rítusok funkciója a transzcendenshez való közelebb kerülés, a szokásgyakorlatoké pedig az, hogy a közösséghez kapcsolja az egyént.⁴⁵⁶

6.2. KARÁCSONY

A karácsonyi ünnepkörre készülődést a katolikus vallás hagyományaiban (is) egy hónapos felkészülés, az adventi időszak képezi. Az általunk vizsgált korszakban ezekben a hetekben a szemmel látható ráhangolódás – a porták rendbetétele, a disznóvágások – mellett a készületi időhöz hozzátartoztak a négy héten keresztül, hétfőtől szombatig tartó hajnali misék.⁴⁵⁷

451 Többféle hagyománymeghatározás él a szakirodalomban, ebben a tekintetben sem beszélhetünk azonban egységes definícióról, mindegyik meghatározás alapját képezi – a könyvben is idézett – Edward Shils megállapítása.

452 Shils, Edward: *A hagyomány...* 30–36.

453 A szokás meghatározásánál a népszokások értelmezése is szükséges, amely többnyire a paraszti társadalom életszakaszait rendezi egységbe. A munkát, a társadalmi érintkezést, a környezetről való gondoskodást, a hétköznapiakat és az ünnepeket a közösség által elfogadott viselkedési mintába és szabályrendszerbe helyezi. Tátrai–Karácsony Molnár: *Jeles napok...* 13.

454 Pozsony Ferenc: *Az emberi élet szokásai.* 27.

455 A rítus két típusát említik a teoretikusok. A vallási rítusok olyan ismétlődő cselekvéseket jelölnek, amelyek a valláshoz, a szellemvilághoz, a természetfölöttihez kapcsolódnak. A világi rítusok ezzel szemben olyan cselekvések, amelyek nem kapcsolódnak a valláshoz és a természetfelettihez, ehelyett a mindennapokhoz, a profán cselekedetekhez állnak közelebb. Neulinger Ágnes: *Világi rítusok, családi rítusok...* 103–108.

456 Székely Melinda: *A magyar lakodalom változása...* 23–24.

457 A karácsonyi az egyik legkiemelkedőbb keresztény ünnepkör, advent első vasárnapjától kezdődően, a következő év január hatodikáig, vízkereszt ünnepéig tartó időintervallum. A négyhetes

A karácsonyra való készülődés megkezdődött novemberben, mert mindig kórustag voltam, vagy örökké Mária voltam [a pásztorjátékban]. [...] Rorátéra⁴⁵⁸ jártunk. A nyolcvanas években is sokan jártak rorátéra. (R6)

Akkor jártak istenigazából rorátéra, úgy tele volt reggelenként a templom, és ez mindennap volt, hétfőtől szombatig, hogy a vasárnap nagymisén nem voltak annyian. (R8)

Akkor itt is reggel hat órától voltak a szentmisék, öt órakor kellett harangozunk elsőt már, s akkor fél hattól gyóntattak, s hattól kezdődött a mise. Énekel-tük az Úrangyalát s akkor a Szívem első gondolatját. Ezt kellett énekelni előre, s akkor utána kezdődött a mise. S akkor utána úgy volt, hogy volt egy halotti mise is. Annyira zsúfolt volt. (R38)

A hivatalos tiltások kontextusában ki-ki egyénileg döntötte el, hogy részt tud/akar-e venni a hajnali miséken, vagy távol marad az ünnepre készülődés nyilvános, szakrális formájától. A gyári munkások, a termelészövetkezetben dolgozók stb. számára a templomi szertartás nem volt tiltott, azok a személyek viszont, akik magasabb munkahelyi pozíciójuk révén nem vehettek részt az egyházi liturgiákon (például mert párttagok voltak), nem kockáztatták a rendszeres hajnali misére járást, de még családtagjaik sem. Ők egyáltalán nem jártak templomba sem vasárnap, sem más ünnepnapokon, vagy olykor *rejtett formában* vettek részt a miséken. A rejtett formában való részvétel annak függvényében történt, hogy az adott közösségen belül mennyire akartak eleget tenni az elvárt szabályoknak, illetve attól, hogy volt-e az alá-fölé rendeltségi viszonyban dolgozók között erre vonatkozóan egyféle hallgatólagos egyezség. Volt, aki épp egy-egy hétköznapi hajnali misét vagy az azt követő kora reggeli halotti misét használta ki a vasárnapi vagy más ünnepnapon „helyettesítésére”. A hétköznapi kora reggeli időpontjai adott esetben lehetőséget nyújthattak a „titkos” részvételre. További, rejtett részvételi forma volt, amikor egy másik település templomába mentek misére, ahol az „ismeretlenség” folytán nem voltak veszélyeztetve.

Karácsony előtt volt roráté, aki el akart, az eljárhatott, tudomásom szerint ebből senkinek semmilyen bántódása nem esett. A roráté azért volt, hogy lelki-

adventi időszakot korábban hat egyhetes készülődés előzte meg, Márton napjától számítva. Ezekben a hetekben lakodalmakat nem tartottak, és más multságokat sem szerveztek. A felkészülés időszakában az idősebbek a húsételek fogyasztásától is tartózkodtak. Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmai*. 34.

458 A roráté az adventi időszakban, advent első vasárnapjától karácsony első napjáig tartott hajnali mise. Elnevezése a hajnali mise latin nyelvű introitusának kezdő szavaiból ered (*Rorate coeli desuper* – Harmatozzatok, egek, felülről).

leg felkészültünk, a portáinkat kitakarítottuk, ugye, november elején disznót vágtunk. (R9)

Annak idején is minden reggel roráté volt, és a templom tele volt. Annak volt egy varázsa, az külön szentmise volt. Azért jöttek az emberek hatra, mert utána a munkába értek. Annak idején tíz-tizenegyezer munkás dolgozott a gyárakban. Olyanok is részt vettek a rorátékon, akik vasárnap nem jártak templomba. (R50)

Hajnali misék voltak, csak nem mindenki mehetett, ugyanúgy, ahogy templomba se. Nekünk, ugye, olyan helyen dolgozott Édesapám, hogy nem mehetünk templomba, mi minden évben karácsonykor elmentünk Ditróba, és a templom hátsó ajtajánál ott vettünk részt a szentmisén, hogy ne lásson senki, hogy ne tudják, hogy ott vagyunk. (R22)

Az idézett visszaemlékezések szemléltetik a hajnali misék zavartalan működését. Azt is megerősítik, hogy a gyergyói településeken sokan részt vettek a rorátékon, viszont a tömeges részvételre való utalások a jelen körülményeihez hasonlítják az akkori részvételi arányokat, ezért célszerűnek tartom kizárólag magára a tényre fókuszálni, a karácsonyra készülődés vallási, lelki jellegének az állam által megengedett, megtűrt részére tekinteni.

A vizsgált években a székelyföldi falvakban népszerű volt a karácsonyt megelőző nyolc napban a „szállást keres a Szent Család” közös imádkozás megszervezése. Ilyenkor kisebb csoportok, általában szomszédok, házról házra vittek egy, a Szent Családot ábrázoló szentképet, amelyet az éppen fogadó család asztalára tettek ki, ezt követően közösen imádkoztak és énekeltek. A „szentcsaládozás”⁴⁵⁹ a karácsonyi ráhangolódás mellett lehetőséget teremtett a találkozásokra a szomszédság körében. Közösségmegtartó funkciója mellett – az időfelhasználás feletti államhatalmi ellenőrzéssel szemben – a vallási élet számára fenntartott egy privát teret a templom falain kívül, amely az együttlét élményét és a kikapcsolódás lehetőségét is megteremtette.

Szentcsaládozás is volt, akkor még jobban. Kilencen kell benne legyenek. Este be tudtuk ütemezni, hat órákor, s szerre mentünk, úgy mindenüve. Akkor is teljesen természetes volt, a kommunizmus nem törődött velünk, mert mi csináltuk a dolgunkat itthon. Van ennek imakönyve; beköszöntő van, mikor bemegyünk a gazdához, s akkor olvassuk a könyvből, vannak énekek, s mikor befejeztük, akkor van egy szép ima, olyan megható. Egy órát tart, s mi úgy szoktuk,

459 Egyes háromszéki településeken (Gelencén, Esztelneken stb.) csak a 20. század második felében terjed el, a kisközösségek atomizálódása után. Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmai...* 33.

hogy mikor elvégeztük, akkor énekelünk karácsonyi énekeket. Mária-éneket is, mert azokat is nagyon szerettük, Pásztorok pásztorok, Mennyből az angyal... Olyan jó csapat volt örökké. (R17)

6.2.1. „Stikibe töltöttü(n)k”

A karácsony a Ceaușescu-korszakban sem volt hivatalos ünnepnap, ugyanolyan munkanapnak számított, mint bármely köznap, az embereknek így a szokásos napi munkaidőn túl volt lehetőségük megülni az ünnepet. A gyári munkásoknak és az értelmiségieknek egyaránt dolgozniuk kellett karácsonykor.

Az nem volt pardon, hogy nekem családom van, s kell készülnem karácsonyra, kellett menni dolgozni, váltásban, mert nem állami ünnep volt. Egyedül az újév napját adták meg, s aztán másodnapján kellett menni dolgozni. (R5)

A gyárakban eltöltött karácsonyi ünnepek ugyanúgy a visszaemlékezések tárgyát képezik, mint a családiról megülni ünnepi összejövetelek. A hivatalos elvárásoknak eleget téve megjelentek az emberek a munkahelyeken, viszont oldottabb, fesztelenebb munkatempó és olykor jóval kevesebb tényleges munkaóra jellemezte ezeket a napokat. Emellett a karácsonyi előkészületek során otthon elkészített ételeket – főként süteményeket –, illetve alkoholos italokat vittek be a munkahelyre, hogy amíg a hivatalos munkaidő tart, a munkaközösség szimbolikusan is megteremtse *bent is* a karácsonyi hangulatát. A gyárak részlegvezetőitől függött, mennyire volt „félretehető” a munka. Az ilyen alkalmak felértékelték és fenntartották a munkahelyi közösségek szerepét. Egyféle hallgatólagos együttműködés jellemezte a karácsonyi ünnepkör munkahelyi reprezentációját. Ez megnyilvánult a gyárigazgatók, a részlegvezetők és az alkalmazottak együttműködésében. A helyi polgárok ez esetben is kultúrájukban gyökerező módszerekkel és praktikákkal viszonyultak az állam által „érvénytelenített” ünnepnapokhoz.⁴⁶⁰

Mi is vittünk kaját, pálinkát, tésztát, ételt, végigettük a menüt, egyet jól pletyóztunk, s azzal hazajöttünk. A tizenkettőt megvártuk, hogy nehogy baj legyen. De utána mentünk haza. (R5)

Tudta mindenki, hogy aznap senki nem csinál öt lej értéket, a férfiak hozták a pálinkát, az asszonyok hozták a süteményt. Stikibe töltöttünk, s boldog karácsonyt kívántunk, megindítottuk a gépet, de aznap öt lej értékbe nem termeltünk. De a három váltást kellett csinálni, kellett menni. (R4)

460 Kligman, Gail: *Népesedéspolitika...* 67.

Mikor a karácsony munkanapra esett, akkor is be kellett menjünk dolgozni, na az nagyon keserves volt, de azért, ha rendes főnököd volt, mint nekem is, akkor hamarabb hazaengedtek. (R6)

Karácsonykor elmentünk, megénekeljük a főnököt ott a cukrászdába, hiába, hogy ott voltunk, de azért mégis mi ott megcsináltuk azt a hangulatot. Hol dolgoztunk, hol nem dolgoztunk, de muszáj volt bemenni. S húsvétkor is. (R17)

A munkanapok nemcsak a munkahelyi ünnepléssel, hanem munka után a lokális hagyományok megélésével is összekapcsolódtak, amelyek egyrészt a szakrális térben, a templom falainak „védelmében”, az egyházi szertartás keretében, másrészt az azt követő profán össznépi ünneplésekben teljesedtek ki.

A karácsonyi éjféli mise elengedhetetlen és állandó elemét képezte az ünnepkörnek. December 24-én este megteltek a templomok, a mise után a bibliai jelenetet idéző pásztorjátékkal emlékeztek Jézus születésére.⁴⁶¹ Éjfélkor, a mise után „megindult” a környék (fiatal felnőttek és felnőttek) egymást megénekelni.

Mindenki ment éjféli misére, ezt nem is nagyon kellett elbeszélni. (R6)

Éjféli mise után találkoztunk, aki kicsit is adott magára, az ment misére. (R5)

A legények mentek a leányos házhoz a Szent István énekével, másnap éjfélig lehetett ezzel menni, másnap a Szent János énekével, zenész is volt fogadva, s akkor mentek és mindeniknek volt lány barátnője, s amelyik a legbiztosabb volt, ott fejezték be. (R38)

Az éjféli mise előtt, délután a gyerekek és az iskolások karácsonyi énekekkel köszöntötték a rokonokat, a keresztszülőket, a tanárokat, a tanítókat és a szomszédokat. Az éjféli mise után, egészen hajnalig a felnőttektől voltak hangosak az utcák és a házak előtere. Ezeket az összejöveleteket a felfokozott hangulat, a jókedv jellemezte. A házigazdák ajtajában elénekeltek, akár falvanként változó hagyományos karácsonyi énekeket⁴⁶² a benti nótázások, mulatságok követték. Legtöbbször az éneklőcsoportokat hangszerrel (harmonikával) kísérte valaki a társaságból, ennek következtében az ünneplés további szakaszát a karácsonyi énekek mellett népdalok, műnépdalok (nóták)

⁴⁶¹ Pozsony Ferenc: *A karácsonyi ünnepkör*. 33.

⁴⁶² Általában minden falunak megvan a sajátos éneke. Például az Íme midőn mindeneket, ha nem énekeljük el karácsonykor vagy másodnapján [Alfaluban] a mise végén, akkor ott már cirkuszolnak az emberek. Például Csomafalván Jézus megváltó Istenünk. Másik helyen Mennyből az angyal. Vagy például egy másik faluban, hogy Mostan kinyílt egy szép rózsavirág. (R38)

közepette töltötték, vagy hanglemezeről hallgatták a különböző magyar slágereket, és táncoltak is.

Jöttek és énekelték az Íme midőn mindeneket. A felnőttek azzal jártak, hat vagy hét szakasza van annak. S aztán akkor ki amíg bírta, hanggal, cipővel. (R5)

Mise után a templom hegyén [Szarhegyen] mindenki megállt és elénekeltük a Csendes éjt. Ott egymást megtaláltuk, s akkor megbeszéltük, hogy hol kezdjük, s a szülők hozzátartották magukat, hogy éjjélkor negyven fiatal egymás hegyén-hátán jön be a házba, de hát mindenkit szívesen láttak. Akkor jött a házigazda, töltötte a bort, a pálinkát, kínáltak süteménnyel, jött a vicc, hogy ha nem úgy sikerült az ének, akkor jött a kacagás, hogy ki volt a hibás. Ha már a fiúk kezdtek megpittyesedni, akkor azért. (R6)

Lehet, hogy elindult négy vagy hat ember, és akkor a végére húszan-huszonötön voltunk. Aki nem volt férjhez menve vagy megnősülve, az nyilván a szülei-vel lakott, akkor ott megvendégeltek, maradtunk fél órát, órát, ott még egy kicsit énekeltünk, táncoltunk és akkor mentünk tovább. Igyekeztünk, hogy senki ne maradjon ki, mindenki ragaszkodott, hogy az ő családjához is elmenjünk. Ez bizony hajnalig tartott. (R9)

A munkanapok és az államilag el nem ismert ünnepek megülését összefonódása a munkahelyi, szimbolikus ünneplés mellett az idő és időérzék átrendeződését is eredményezte. A hajnalig tartó éneklések egyesén a munkahelyre vezették az embereket, mivel a kötelező munkaórákat le kellett dolgozni. Akik reggeli műszakosok voltak, a hajnali éneklésből, ha volt még idejük, épp csak átöltözni siettek haza, s ha ez nem volt lehetséges, egyenesen a buszmegállóba tartottak, hogy beérjenek a műszakkezdésre. A nappalok és az éjszakák a karácsonyi ünnepekörben nagyjából egybefolytak. Nemcsak 24-én éjjel mulattak az emberek, hanem a rákövetkező napokban is. December 25-én karácsony napját megülték, és ezen a napon az Istvánokat is megénekelték. December 26-án, karácsony másodnapján a Jánosokat köszöntötték. Ezt követően az aprószentek⁴⁶³ napját is megünnepezték.

463 Az aprószentek napi vesszőzés karácsony negyedik napján – hasonlóan a háromszéki falvakhoz – Gyergyóban is hagyomány volt. A fiúk és a legények ezen a napon reggel a lányos házakat látogatták meg, és frissen vágott nyírfaágakkal vesszőzték meg a hajadonokat. A hiedelem szerint ezzel egészséget, termékenységet és szépséget adományoznak a fiatal lányoknak. Cserébe a lányok színes szalagokat kötöttek fel a fiúk nyírfavesszőire. A katolikus vallás a szokást elsősorban a bibliai csecsemőgyilkossághoz köti. Azért kell ezen a napon a lányoknak vezekelniük, mert Jézus születése után Heródes parancsára elrendelték a fiúgyermek megöletését. Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmai*. 42.

Másnap énekeltük az Istvánokat, utána a Jánosokat, s mindegyikre megvan a spéci ének, és azokat énekeltük. S utána már jött is aprószentek. (R6)

Elmentünk énekelni szerre mindegyikünkhöz reggelig, s nem számított, hogy onnan megyek a vonatra reggel munkába. S akkor megkerestük másnap, hogy ki az István, s aztán hogy ki a János, ha nem volt, akkor a bérmakeresztneve nem-e István. Ez is egy nagyon jó szórakozás volt, hogy mentünk s énekeltünk. Volt, ahol egy órát, s volt, ahol egy fél órát maradtunk, s volt, ahol reggel nyolckor virradtak meg. (R22)

Mi buliztunk akkor, nem énekeltünk, reggel álltunk fel s mentünk munkába. (R24)

A visszaemlékezések a hagyományok megélésén túl egy hangsúlyosabb összetevőt is kiemeltek a karácsonyi éneklésekkel és az aprószentek napjával kapcsolatban, amelyhez a *buli*, *szórakozás* szavakat társították. Várták a karácsonyi ünnepeket, mert okot és lehetőséget adott a szórakozásra, hiszen télen kevés alkalom adódik a kikapcsolódásra. A hagyományok átértékelődése, változásai láthatók, annak a jelenségnek az előtérbe kerülése, amikor a hagyomány nem kizárólag a múlt szokásainak reprodukciója, hanem a jelen kihívásaira következő reakció is.⁴⁶⁴ A példákban a kihívás az állam által megszabott szabadidő-használat, amelyre a munka és a család mellett az országosan hivatalos keretek közé szorított tömegrendezvények adtak lehetőséget. A szocialista urbanizáció következtében a társadalom szerkezetének, életmódjának és a népi hagyományok, a szórakozás közvetítő természetének változásai figyelhetők meg, elsőként az ünneplési forma tekintetében. Biró A. Zoltán már a vizsgált időszakban (1982-ben) hangsúlyozza a népi kultúra társadalmi gyakorlatban levő működésére való fokozott figyelmet, amely nemcsak az áthagyományozódott népművészetre és a szokásokra, hanem az egyén *saját magával, másokkal vagy az intézményekkel folytatott kommunikációjára* is erőteljesen utal. Kiemeli, hogy a népi kultúra akkori elemei nem a több évtizeden keresztül áthagyományozódott szokások, hanem – 1982-től – a korábbi tíz-, huszonöt év termékei. Az urbanizálódás hatására megváltozott tér- és időhasználat szerint tekint a népi kultúra hétköznapi életben bekövetkezett változásaira. A változás és beépülés folyamatának megragadására szerinte leginkább a kommunikáció által van lehetőség, amelynek mentén körvonalazódnak olyan fogalmi keretek, amelyek a hétköznapi tevékenységek területeit írják le, nem pedig a reprezentációs hagyományörző formákat. Az egyes személyek népi kultúrához való viszonyának leírására hívja fel a figyelmet, arra, ahogyan értelmezik, ahogyan az ünnepről beszél-

464 Barna Gábor: *A megújító hagyomány*. 105.

nek.⁴⁶⁵ Az esettanulmányban szereplő visszaemlékezések a karácsonyi hagyományokkal kapcsolatban maradéktalanul kiemelik a hagyományok szerepét, a rorátékat, a szentcsaládozást, az éneklést, az éjféli mise utáni pásztorjátékot, az aprószenetekezést stb. A szokásoknak eleget tevő cselekvésekben azonban nem azok eredendő jelentéselemei és társadalmi funkciói fogalmazódnak meg, sokkal inkább a szórakozás, a kikapcsolódás, a buli funkcióját társítják hozzájuk. Többen kiemelik, hogy alig várták az ünnepeket, mert akkor végre lehetőség volt a multságokra, az összejövetelekre, emellett azt az illúziót keltette, hogy az egyénnek lehetősége van az időfelhasználás feletti szabad tervezésre és cselekvésre.

6.2.2. Katalin, Szilveszter – a bálók, hagyományok változása

A gyergyói településeken a karácsonyi ünnepkört „megnyitó” novemberi Katalin-névnappal, illetve az év végét lezáró Szilveszter-nappal alkalmával bálákat szerveztek. Ezekre a helyi iskolai vagy felnőtt amatőr színjátszó körök, népdalcsoporthoz és fúvószenekarok előadásokkal készültek, amelyeket rendszerint a tanárok tanítottak be. Az előadásokra való felkészülés hivatalosan az úgynevezett *kultúr munka* címén zajlott, amely egyébként kötelező volt a tanárok számára. Szórakozás tekintetében – hasonlóan a karácsonyi éneklésekhez – a bálók is kiemelkedő szereppel bírtak. Minden alkalmat, amely együttlétre, kikapcsolódásra adott lehetőséget, kihasználtak és hiánypótló tevékenységnek tartották. A paraszti társadalom életviteléhez Románia-szerre szervesen hozzátartoztak a mezőgazdasági munkák befejezte utáni multságok, ilyenkor összegyűlt a helyi társadalom, táncoltak, énekeltek és különböző játékokat játszottak.⁴⁶⁶ Az összejövetelekre leginkább a szabadnapokon került sor, legtöbbször vasárnaponként, esetleg szombaton a helyi kultúrotthonokban vagy szabadterén. A népzene, a néptánc és a népi játékok kaptak főszerepet a bálók alkalmával, élő zene kíséretében. A bálók az urbanizáció hatására megváltozott életmód ellenére is megmaradtak mind vidéken, mind a városokban. Ezt követően a bálók tere a kultúrotthonok és a kultúrházak falai közé került. A romániai kommunista diktatúra kiépülésétől kezdődően egészen az 1989-ben bekövetkezett változásokig népszerű maradt a bál, hiszen a kevés alkalom egyike volt a szórakozásra, kikapcsolódásra. Emellett továbbra is ellátta a közösségépítő és -megtartó funkcióját, a közösségi szellem és kommunikáció fejlődését, amelyet a kommunista ideológia háttérbe szorított, illetve lehetőséget teremtett a fiatalok számára az ismerkedésre. A bálákat a Ceaușescu-korszakban a hivatalos szervek mindig felügyelet alá vonták, de többnyire nem szabotálták azok menetét. A hatvanas-hetvenes években a népi kultúra elemei mellett megjelent a nyugati típusú zene és a slágerek

465 Biró A. Zoltán: *A hagyomány „ápolásáról”*... 51–53.

466 A román nyelvben ezeket az alkalmakat a következőképpen nevezik: „hore” „baluri”. Olyan közösségi események, mint a magyar nyelvterületen az úgynevezett vasárnap délutáni tánc vagy táncmultság, bálók stb., amelyek a népi kultúra elemeire épülnek, elsősorban a néptáncra és a népzeneire.

a bálokon,⁴⁶⁷ illetve a pop, a rock and roll, és a diszkó is egyre népszerűbbé vált.⁴⁶⁸ Háromszéken például szilveszter estéjén is bálakat szerveztek, többnyire a művelődési házakban. Ilyenkor a tánc kiemelkedő része volt az együttlétnek, a szünetekben pedig a közös éneklés látta el a pihenés funkcióját, illetve a játékok is részét képezték ezeknek az eseményeknek.⁴⁶⁹ A Gyergyói-medencében, ugyanúgy, mint országszerte, népszerűek voltak és megszervezték a Katalin- és a Szilveszter-napi bálakat.

A dalárdában két szólamban énekeltünk és nagyon sokat felléptünk, Katalinkor, Szilveszterkor. Inkább népdalokat énekeltünk, mentünk esténként, s olyan jó szórakozás volt. (R17)

Húshagyati bál, katalini bál, szilveszteri bál, a kultúrotthonban, körbe asztalok voltak, ez ilyen kosaras bál volt. Ki kivel akart menni, így voltak nagyjából az asztaltársaságok. Ugye, a katalini bál zárta az évet, az híres volt, olyan nem is volt, hogy ne legyen megtartva, s akkor a szilveszteri a sokaság szempontjából sokkal többen voltak, mint például a húshagyati bálban, mert az utóbbi húsvétkor van. (R55)

A kommunizmusban a tanügyi kádereknek kötelező volt valamilyen kultúr-munkában részt venni, vagy kórust, vagy színjátszó kört működtettek. Az elsőben tizenhat éves lehettem, még Gál Vilma néni tanította. Ennek is olyan jó dolog volt a tagja lenni. Megengedték, hogy legyen húshagyati bál vagy valamilyen bál, s akkor ezekre tanultunk be örökké színdarabokat. (R6)

A fiatalok számára a korlátozott számú kikapcsolódási lehetőségek egyike volt a bálokra készülődés színdarabokkal és egyéb műsorokkal. Nemcsak magát a bálakat, hanem a többhetes felkészülést is szórakozásként élték meg, bár gyakran valamilyen hazafias kultúrmunka-„fedőnévvel” illeték őket. Hasonlóan az éneklés szokásához, itt is kijelenthető, hogy a kitüntetett napokon és ünnepeken nem a tárggyal való kommunikáció, hanem az egymással való találkozás értékelődött fel. A Katalin- vagy Szilveszter-bál tehát amolyan ürügy volt egy fontosabb ünnepre, a találkozás, az együvé tartozás ünnepére. Bár megmaradtak az adott ünnep kellékei, szimbólumai, nem azoknak tulajdonítottak jelentést, hanem az ismerősökkel, családtagokkal, barátokkal való találkozásnak.⁴⁷⁰

467 Magyar nyelvterületeken leginkább a magyarországi slágerek terjedtek el, amelyek népszerűek voltak abban az időben. A Magyarországról átcsempészett lemezekről hallgatták és kottákból tanulták meg játszani a kor kedvelt slágereit.

468 Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România... 242–244.

469 Pozsony Ferenc: *A karácsonyi ünnepkör*. 45.

470 Biró A. Zoltán: *A hagyomány „ápolásáról”*... 51–52.

A karácsonyi ünnepekör záróeseménye, a vízkereszt napi házszentelés⁴⁷¹ a vizsgált időszakban is viszonylag zavartalanul zajlott. Az egyházi szertartás a templom falain kívülre, a családok magánszférájába vonult át. Ami ebből a nyilvánosságban volt látható, hogy a papok, ministránsok és az egyháztanácsosok házról házra jártak. Azoknak, akik hivatalos funkciókat láttak el, vagy párttagok voltak, ugyanúgy tiltott volt a házszentelés, mint a templomba járás. De az ilyen családoknak is módjuk volt rá, hogy megszervezzék maguknak a házszenteléseket. A családfők és a helyi plébánosok hallgatólagos egyezsége alapján került sor ezekre az alkalmakra.

A házszentelés úgy volt, hogy Édesanyámék megbeszélték a pap bácsival, hogy este hány órakor jön, s akkor jött s házszentelés volt. Egyedül jött, csak annyi különbséggel, hogy már sötét volt. (R22)

Minden évben volt házszentelés. Volt olyan rendőrparancsnok, milicista, aki utólag eljött és megkért, hogy menjünk házszentelni hozzá. Ilyen is volt. A tanárokat vagy magasabb pozícióban lévő embereket úgy csináltuk mindig, hogy befejeztük az aznapi házszentelést, s elhagytunk mindenkit, ministránsokat, s akkor csak a végén, estefele mentünk, hogy ne legyen ebből baj, de minden évben elmentünk. Sőt a blokkba abban az időben mind azok voltak [tanárok], s akkor ott meg voltunk egyezve velük, hogy melyik nap jövünk. Erre nem vittünk gyermeket, hogy ne legyen az, hogy voltunk az igazgató elvtársnál. (R8)

A gazdasági válság következtében kialakult nehéz hétköznapi életkörülmények, különösen az élelemhiány az ünnepi asztalok bőségét is átformálta. A beszerzések, gyűjtések, „összeköttetések” és a kölcsönösségen alapuló ellenszolgáltatások időszaka volt.⁴⁷² A falusi társadalom számára könnyebb volt előállítani a szezonális zöldség- és gyümölcsfélét, a háztáji állattartás pedig lehetővé tette a tejtermékek és a húsfélék házi előállítását. A falun lakók és a városi, tömbházban élők között *élelemcsere* formájában kialakult egyféle kölcsönös „segítségnyújtási” rendszer. Rövid időn belül előtér-

471 A római katolikus egyház hagyományában a házszentelés kiemelt liturgikus esemény. Vízkeresztkor (január 6-án, illetve vízkereszt előtti és utáni napokban) a plébánosok a ministránsokkal (ún. vidimuszokkal) és az egyháztanácsosokkal járkál körbe a helység családjait. A családi házak ajtajának szemöldökfájára fehér krétával a napkeleti bölcsek nevének kezdőbetűit írták fel (G+M+B) és az új évszámot. A hiedelem szerint a felirat megvédi a családokat a különböző veszedelmektől, mint például a tűzvész, villámcsapás stb.). A családok ilyenkor a tisztaszobában – ahol a karácsonyfát is felállították – fogadták a papokat és a kíséretüket. Egy rövid, közös imádság után a plébános megáldotta a családot, majd szenteltvízzel megszentelte a helyiségeket, istállókat. Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmai*. 48. A fent említett trigramma – más értelmezés szerint – valójában C+M+B, feloldása pedig: *Christus Mansionem Benedicat* (Krisztus áldja meg e házat).

472 Valuch Tibor: *Mindennapi történeteink...* 53.

be kerültek és felértékelődtek a kapcsolatrendszerek, amelyeket gondosan ápoltak a szívességekkel, kisebb figyelmességekkel.⁴⁷³ A falun élők élelemmel látták el a városiakat, míg a városiak munkahelyi beosztásuktól és lehetőségeiktől függően nehezen beszerezhető használati cikkekkel vagy a hivatalos ügyintézők sikeres és gördülékeny lebonyolítása céljából juttatták társadalmi előnyökhöz a másik felet.

Például elmentünk be a Bucsin negyedbe az üzletbe, hogy no, hoztunk egy kicsi zöldséget [év közben]. S mikor jöttek az ünnepek, akkor Édesanyám mondta Édesapámnak, hogy na, vaj kell, cukor kell, liszt kell, kakaó kell, olaj kell. S akkor Édesapám ment. (R5)

De mindenkinek volt egy barátja, egy komája, s valamit ő is tudott, s akkor te is tudtál már valamit, ugyanaz volt, mint ma, csak elég rusztikusan. (R43)

Addig gyűjtögettünk, hogy Katalinra és az ünnepre tudjunk előállni tisztességesen. (R10)

Akkor legkésőbb októberben be kellett tankolni, nem úgy volt, mint most, hogy a gyógyszerárban is árulnak pityókát. Biza akkor nagy cikk volt a zöldség. (R4)

Ilyen cserekereskedelem ment az iskolában, cukrot vagy ribizlibort, mindent adtunk cserébe egymásnak. Egyik vendéglőstől kaptunk valahogy konzervet, s mondta, hogy kell-e, de hogyan kellett volna, egész nyáron pityókás tokányt főztünk belőle. (R28)

A hatalom által használt diskurzusban nem létezett olyan ünnep, hogy karácsony. Hivatalosan az RKP ideológiai és kultúrpolitikai elvei szerint a *téli ünnepek* nevet viselte, amelyben a *télifaünnepnek* volt központi jelentősége.⁴⁷⁴ A *télifa* a karácsonyfa új megnevezése volt, amelyet az oktatásban a tanároknak kötelességük volt beépíteni a diákok tudatába. A télifát nem az angyalokhoz és Jézus születéséhez kapcsolták, hanem kizárólag az ajándékozáshoz, amelyet szilveszterkor, a télifaünnepség keretében

473 Kinda István: *Kontrasztok...* 206.

474 A román szóhasználatban ugyanúgy a *sărbători de Crăciun* (karácsonyi ünnepek) helyett *sărbători de iarnă* (téli ünnepek) megnevezéssel éltek a nyilvánosságban. A karácsonyfa helyett – *brad de Crăciun* – a *pom de iarnă* (télifa) megnevezést használták. December 27-e után kezdődött hivatalosan a télifaünnep, december 30-án és 31-én érkezett *Moș Gerilă* (a korábbi *Moș Crăciun* helyett), aki ajándékokat hozott a gyerekeknek a kommunista propaganda szellemében, ehhez társultak a speciális, a szocialista eszméket propagálni hivatott versek, mondókák, köszöntők. Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România în perioada comunistă... 245.

szerveztek. Az ünnepség reprezentációja nagy jelentőséget kapott az országos és a helyi médiumokban is, Nicolae Ceaușescu ilyenkor rendszerint beszédet mondott, amelyet az országos tévécsatorna közvetített.⁴⁷⁵

28. kép. Télfüünnepélyen. Forrás: DIA/Laczkó-Vass Róbert

Az évszázadokat átívelő keresztény ünnepekör ily módon jelentőségét veszítette a hivatalos nyilvánosságban, az ünnepet országszerte mégis megülték – részben megtűrt módon, részben informálisan. Azok számára zajlott ez informálisan, akiknek kifejezetten tiltott volt részt venniük az egyházi szertartásokon. Ezekben az esetekben kirajzolódnak az informális praktikák funkcionális ambivalenciái, például a misék részvételi időpont- és helyszínválasztásának praktikáiban vagy a házszentelések megszervezésében. Azért választottak egy-egy *hajnali* misét, hogy a hétköznap jelentékte-

475 Pozsony Ferenc: *A karácsonyi ünnepekör*. 40.

lenségében, a *sötétben, napkelte előtt*, a nagyobb biztonság reményében burkolózhasanak felismerhetetlenségbe. Másrészt egy idegen község templomában ugyancsak a felismerhetetlenség biztonságában, a tömegben elvegyülve, a hátsó padokban lehettek részesei az ünnepi szertartásnak. Ugyanígy a házszenelést az esti órákban, titokban, ministránsgyerekek nélkül, a diszkrécióra ügyelve szervezték meg, még ha a privát szférában történt is. Ezekben az esetekben nem arról van szó, hogy a hivatalos szervek nem tud(hat)ták volna kideríteni, hogy például az igazgató elvtárs a családjával részt vett egy másik község karácsonyi éjféli miséjén, vagy megáldotta a házukat a pap, hanem arról, hogy a feltűnéskeltés elkerülésére irányuló szándék következtében – ügyelve a diszkrécióra – nem következhetett szankció. Nyíltan sem történt tehát ellenállás, és a hatalom részéről sem érkezett büntetés, ez egyben bomlasztotta a rendszer ateista ideológiáját, viszont erősítette, zavartalanul hagyta a hivatalos diskurzust és a reprezentációkat. Annak elhatárolására, hogy a résztvevők azért folyamodtak a fent említett praktikákhoz, mert kijátszották a rendszert, vagy a rendszer kényszerítette rá őket, csak az egyes esetek résztvevőinek értelmezése, jelentéstársítása adhat magyarázatot, ami több évtized távlatából egyre távolodhat az akkori, valós szándékoktól.⁴⁷⁶ Viszont ami biztosan látható: a találékonyság kombinációi és a hivatalosságból érkező tolerancia együttes megléte.

Ők úgy élvezték [a milicisták], hogy nem tromfolsz velük és respektálad őket, hogy még köszöntek. [...] No de nem büntettek meg, még akkor se, ha nagyobb tisztek jöttek Gyergyóból, mert éppen nem örökké olyan nótákat énekelünk, és ha szépen énekel az ember, akkor... (R65)

Az ünnepekre való étel-ital és más szükségesek beszerzését a hiánygazdaság a kölcsönös segítségnyújtások függésébe terelte. Az elsődleges, baráti, rokon kapcsolatokon keresztüli segítségnyújtás is megfigyelhető a *barátokra, komákra* való utalással, viszont a pusztán érdekalapú csereakciók is tetten érhetők a *cserekereskedelem* megnevezésben. Tehát az, hogy az adott segítségnyújtás a kapcsolatok erős társadalmi jellegét mutatják vagy inkább azok instrumentális voltát, eset- és kontextusfüggő.⁴⁷⁷ Az ünnepekre készülődésben minden kapcsolati formát igyekeztek mozgósítani, hogy az összejövetelek, a vendéglátások hiánytalanul teljenek.

A vallási élet rejtett praktikáinak normatív ambivalenciái erőteljesen kirajzolódnak a „mi” és az „ők” csoportjainak kettéosztódásában és a komplex identitásformákban. A „mi”, a katolikus közösség a hivatalosan el nem ismert csoport, ez a vallási, spirituális szférának, a katolikus hitnek és tanainak a megélésében mutatkozik meg. Az „ők” a hatalom és képviselői, akik a tiltásokat, szankciókat közvetítik. A vallási, etnikai és a

476 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

477 Uo. 40.

hivatalosságnak engedelmeskedő identitáskonstrukciók komplex, egyszerre jelen lévő változatait láthatjuk. A hétköznapi ember a munkahelyi elvárásoknak eleget téve ünnepel a *mi-ünnepen* azzal, hogy a hatalom által tolerált határokon belül részt vesz a szakrális eseményeken – például a roráté-miséken, de a szentcsaládozással is, amelyek alkalmával egy jellegzetes csoportidentitás, szimbólum- és szabályrendszerhez alkalmazkodik. A Szent Családot szimbolizáló képet a közemberek beengedik az otthonukba, ismerik az eseményhez tartozó speciális imádságokat és énekeket, a Jézus születésének bibliai jelenetét idézik meg, illetve hagyományos karácsonyi énekeket énekelnek – a privát terében. Ugyanez megmutatkozik a diákok és a fiatalok viselkedésében is: bár részt vesznek a téliünnepen, ők is eljárnak rorátékra, szerepelnek a karácsonyi pásztorjátékban és december 24-én megéneklük egymást a Jézushoz, Máriához, a Szent Családhoz, Szent István vértanúhoz és Szent Jánoshoz kapcsolódó énekekkel. A *mi-ünnep* megtartása a munkahelyen is megnyilvánult az átlagos munkanapokhoz képest eltöltött munkaidő-változásban és a részleges munkavégzésben – vagy éppenséggel annak teljes mellőzésében. Egyfajta hallgatólagos szerződés képezte a vezetők és a beosztottak között az ünneplést. Az evés, ivás és az ezekhez hozzátartozó közösségi alkalmak, ennek a hangulata kapott kitüntetett figyelmet, amely a család privát szféráján kívüli, a kvázinyilvános térbe emelte át a *mi-ünnepet*. A hivatalos térben zajló informális ünneplés a rokoni kötelek mellett a munkahelyi, kollegiális viszonyok megerősítését és fenntartását szolgálta, a közös szolidaritást, illetve egybekapcsolta a katolikus vallással és el is távolította a résztvevőket a hivatalosságtól.

A „mi” és az „ők” megkülönböztetésében és a „mi”-csoport megerősítésében a többrétű identitás nyílt és rejtett formában való vállalása mellett azok számára, akiknek tiltott volt az egyházi szertartásokon való részvétel, egy másik csoportjellemző is megmutatkozik, amely a szolidaritásban érhető tetten. Szolidaritásban azok részéről, akiknek a hallgatólagos tolerancia nyomán lehetőségük volt részt venni az ünnepi szertartásokon, azok felé, akiknek tiltott volt, de „titokban” mégis megtették. Kölcsonos, illegális tevékenység-elhallgatásról, hallgatólagos beleegyezésről beszélhetünk, amelynek forrása a közös lokális, vallási, etnikai identitás. A hallgatás közös „kódjait” alkalmazták, különösen, ha felismerték az informális cselekedeteket és annak résztvevőit.⁴⁷⁸ Egyrészt a papok voltak ennek a hallgatásnak a középpontjában, mert sok esetben tőlük függött az adott szertartás megtartása/celebrálása, másrészt azok is hallgatólagos beleegyezésüket adták, akik csak kívülről szemlélték az eseményeket. Az emberek felismer(het)ték a miséken „titokban” részt vevőket, mégsem tették szóvá, illetve ha idegen résztvevőket láttak, egyértelmű volt számukra, hogy valamilyen másik községből valók, és biztosan megvan rá az okuk, hogy lakóhelyüktől távol vesznek részt a misén. Ugyanez volt a házszentelésnél is: nem volt rejtett a szomszédok számára, viszont nem is tulajdonítottak nekik kitüntetett figyelmet.

478 Uo. 213.

6.3. HÚSVÉT

A karácsonyhoz hasonlóan a húsvét a keresztény egyházak körében kiemelt ünnepkör, amikor Jézus kereszthalálára és feltámadására emlékeznek. A nagyböjt hat hétig tart, hamvazószerdától húsvét napjáig. Ezekben a hetekben esküvőket és multságokat nem szerveztek, fokozottan figyeltek az önmegtartóztatásra és a különböző napszakokban a szervezett ájtatosságokon való részvételre. Azok, akik komolyan vették a húsvét vallási jelentőségét, a nagyböjtben fizikálisan és lelkileg egyaránt ráhangolódtak a készülésre és az ünnepre. Egyrészt tartózkodtak a húsételek fogyasztásától,⁴⁷⁹ különösen a nagyhéten. Másrészt a vezeklés és a lelki megtisztulás céljából a keresztúti ájtatosságokon is igyekeztek részt venni, amelyet – hasonlóan a karácsonyt követő szentcsaládozáshoz – szomszédok végeztek egymás lakásán, többnyire szerdán és pénteken esténként, illetve ugyanezekben a napokon a helyi templomokban is lehetőség volt részt venni az ájtatosságon. Ilyenkor Jézus szenvedéstörténetének stációit vették végig és imádságokat mondtak mindegyik stációnál. A nagyhét a virágvasárnappal és egyben a barkaszenteléssel kezdődött, annak emlékére, hogy Jézus bevonult Jeruzsálembe.⁴⁸⁰ A húsvét előtti nagyhéten⁴⁸¹ – csakúgy, mint a karácsonyt megelőző időszakban – a családok kitakarították a portáikat, de az állattartó gazdálkodók még az istállókat is. Nagypénteken került sor a templomokban feldíszített „szent sírnál” a Jézus-csókolásra, amelyen a gyergyóiak többségükben részt vettek, különösen a fiatal lányok, akik ekkor a templomból hazafelé menet szedték azokat a virágokat, amelyeket majd a locsolóknak adnak húsvéthétfőn. Akik társadalmi pozíciójuk miatt máskor sem mehettek templomba, a Jézus-csókoláson sem vettek részt. A húsvétvasárnap előtti napon, nagyszombaton hagyománya volt a tűzszentelésnek, a feltámadási szentmisének, ájtatosságnak és „kikerülésnek”, amely éjfélig tartott.⁴⁸² A vizsgált időszakban ugyanúgy megtartották a körmenetet, mint napjainkban, de – ellentétben a látványos, a templom falait elhagyó mai felvonulásokkal – erre akkoriban a templomkertben került sor, mivel nyilvánosan tiltott eseménynek számított.

479 A húsvét vallási tartalmát intenzíven megélik hat héten keresztül megvonták maguktól a húst és egyéb állati eredetű táplálékokat, mások csak péntekenként – különösen nagypénteken – tartottak szigorú böjtöt.

480 A barka Jézus pálmaágakkal történt jeruzsálemi köszöntését (Jn 12,12–13) jelképezi. Különleges erőt tulajdonítanak a megszentelt barkának, amely megvédi a családokat a különböző természeti csapásoktól, betegségektől és rontásoktól.

481 Nagycsütörtök déltől feltámadásig (nagyszombat éjjeléig) Gyergyó vidékén is elhalkultak a hangok. Nagycsütörtökön történt az oltárfosztás, a díszesebb textíliák, virágok eltávolítása, annak emlékére, hogy Jézust is ezen a napon fosztották meg ruháitól. Nagypénteken csak ún. csonkamisét tartottak, amelynek keretében a szentségtartót a koporsóba helyezték, Jézus halálának emlékére, a keresztek fehér gyászleplekkel takarták le. Hagyomány volt a mellékoltároknál megépíteni és feldíszíteni a szent sírt. Pozsony Ferenc: *A húsvéti ünnepkör*. 122.

482 A *kikerülés* a feltámadási körmenetet jelenti, amikor a templomi szertartás után a pap és a hívek kezükben gyertyákkal körbejárják a templomkertet, imádkozva, énekelve, mintegy imitálva a virrasztást. Lásd Pozsony Ferenc: *A húsvéti ünnepkör*. 122–125.

A böjt alatt nem ettük meg a húst. Szigorúbb volt a böjt, és olyanokat is főztünk. Voltak keresztúti ájtatosságok, szoktunk járni, s egy időbe volt olyan szomszédasszony, aki nem tudott kijönni, s akkor elmentünk egyikhez, s akkor ott mondtuk a keresztutat, s másik este máshogy. A körmenet csak a templomkerítésen belül történt. Még nagyobb hangulata volt az ünnepeknek, mint most. A tanároknak tiltott volt, de mi mentünk, mert minket nem tiltott senki, mert nekünk nem volt olyan munkahelyünk. (R17)

Keresztúti ájtatosság mindig volt nagyböjtben, sokkal többen voltak. A körmenet akkor a templomkertben volt benn, mert kint nem volt engedélyezve. A katolikus egyház semmit nyilvánosan nem csinálhatott, csak zárt falak mögött. Érdekes módon, amibe senki nem kötött bele, az a kókonyaszentelés. A kőhídig két sorban felállva várták a papot. Annak egy olyan hagyománya van, hogy azzal senki nem foglalkozott. Például a kókonyaszentelésen⁴⁸³ a tanárok elküldték valakitől [a kosár tartalmát]. (R8)

A nagyböjtben keresztúti ájtatosság minden szerdán és pénteken volt. A nagyszombati feltámadási körmenet mindig meg volt tartva a templom körül, semmiféle tiltás nem volt soha. (R50)

Mivel a húsvét sem volt államilag elismert, hivatalos ünnep – s a húsvéthétfő sem munkaszüneti nap –, az emberek a munkahelyen is csak szimbolikusan tudták megülni. Ugyanúgy ételt-italt vittek be, illetve a húsvéthétfői locsolás hagyományát a legtöbben megtartották: a férfiak meglocsolták a kolléganőiket a munkahelyen. Erre az alkalomra nők, férfiak egyaránt készültek. Nemcsak az üzemekben, hanem a tanárok körében is hasonló volt a húsvétozás.

Húsvétkor a tészben az állandó szerződéseseknek és az irodai személyzetnek volt kötelező bemenni – a napszámosoknak nem –, de soha nem dolgoztunk, kijátszottuk a rendszert gyakorlatilag. Jó, nyilván ki kellett menni, de konkrétan nem dolgoztunk semmit, egy pityókat se szedtünk fel, vittünk tízórait vagy süteményt. (R9)

A locsolás munkahelyen volt, s a férfiak jöttek, s meglocsoltak, mi vittük a pálinkát, a tésztát, olyan verseket mondtak, tényleg, hogy estünk hasra, olyan jópofák voltak. (R17)

⁴⁸³ A kókonya a húsvéti ételek régi neve. Gyergyóban viszont a kókonya nem a húsvéti ételek őszszességét jelenti, hanem egy olyan kenyérfajtát, amelyet nem (hagyományosan) vízzel, hanem tejjel készítenek – ezt csak húsvétkor sütik.

Még a pártos verseket is inkább elmondták, csak hogy menjenek. „Szánt a traktor s zúg az eke, s az elvtársnő megengedi-e, hogy meglocsoljuk.”⁴⁸⁴ (R22)

Húsvét napján vagy karácsonykor programot kellett szervezni, s akkor bementünk az iskolába, a gyergyóiakat, akik ingáztak, azokat nem hívtuk be, akik újfalviak voltunk, azok bementünk s egyet sakkoztunk. Biza elég sokszor ellenőrizték, hogy van-e tevékenység, ha volt egy gyerek, akkor vittük azt is. De nem csináltunk azért nagy dolgot. (R49)

Húsvétvasárnap hajnalban az ételszentelésre vagy az úgynevezett kókonyaszentelésre került sor. Az emberek frissen sült kalácsot, báránysültet, főtt tojást, szalonnát, sonkát, bort, pálinkát, vizet vittek a fehér abrosszal leterített kosaraikban megszenteltetni a helyi plébánia környékére vagy a templomokba. A kókonyaszentelés kiemelkedő jelentőségű, mivel egyes falvakban nemcsak a templom falain belül zajlott, hanem látványosabb, tömeges formát is öltött. Szárhegyen például a templom hegyétől egészen be a központig az út két oldalán emberek tömege várta a papot. A szentelés után hazavitték az ételeket és otthon ünnepélyesen fogyasztottak belőle a reggeli alkalomával.

Voltak dolgok, amiket már túlzás lett volna megtiltani. A pártemberek is elmentek, vagy a szomszédokkal, családtagokkal elküldték az ételt. (R5)

Hál' istennek akkor is volt a kókonyaszentelés, érdekes módon a plébánia-templomtól be az iskoláig, tehát a mostani Alkotóközpontig. Nyilván reggel hatától volt, mire a világ felébredt, már mindenki hazavitte az eledelét, de úgy volt, hogy az út két oldalán az eledellekkel, a kosarakkal álltunk, [...] és ezért sem bántott senki. Nekem személy szerint természetes volt, én beleszülettem, és nem kellett félni, én merem mondani. Két szomszéd pl. összetársult, ha a szomszédnéni és Édesanyám mentek, akkor mentem én is, de soha nem féltem, mert a szüleim se aggódtak emiatt. (R9)

A locsolás a vizsgált korszakban is hozzátartozott a húsvéthétfő szokásrendjéhez, de amint az a fentiekből is kiténik, ezek a hétfők az államhatalom szándéka szerint közösleges munkanapok voltak. Ezért az emberek a munkahelyeken ápolták a locsolás hagyományát, amelyben különösen a közösségi, szórakoztató jelleg érvényesült. De a fiatal férfiak délután, a munkaidő lejáta után is útnak indultak meglocsolni a család nőtagjait, ismerősöket, barát nőket. Ezek a locsolások is, mint a karácsonyi éneklések és különösen az aprószentelés, éjszakába nyúló szórakozási lehetőséget

484 A locsolóvers „eredetileg” így szól: Zúg a traktor, szánt az eke, elvtársnő, öntözhetlek-e?

nyújtottak. Az is gyakran megesett, hogy a locsolásból indultak a hajnali műszakkezdeésre.

A húsvéti ünnepkör – hasonlóan a karácsonyhoz – az informalitás jegyében telt. Hivatalosan, az állami értékrendben ez az ünnep sem létezett, de akár az ünnep szakrális részére helyezve nagy hangsúlyt, akár a hagyományokra – vagy mindkettőre –, a húsvétot mindenképp megünnepelték.

Hasonlóan a szentcsaládozáshoz, a nagybőjti keresztúti ájtatosságokban is a „mi” csoportkohézió és a hivatalostól való eltávolodás látható, továbbá a szomszédi kötelékek erősítése, a kölcsönös elfogadás és befogadás. Mindezekhez hozzájárulnak a rituális elemek: a keresztúti stációk ismerete és a hozzájuk fűződő imádságok és énekek. A *mi*-ünnep a munkahelyi ünneplésben ugyancsak megmutatkozik, egyrészt az étel-italok fogyasztásában, másrészt a munkahelyi ünnepi hangulat megteremtésében. A városok és a falvak addig kizárólag családi színhelyeiről a locsolás hagyománya is részben átkerült a gyári, üzemi vagy iskolai térbe. A normatív ambivalencia sajátosságai ez esetben is fellelhetők a „mi”- és az „ők”-csoport kettéválásában, az identitások komplexitásában, melyekkel egyszerre igyekeznek megfelelni a hivatalosságnak, de egyben a katolikus vallás elvárásainak is igyekeznek eleget tenni.⁴⁸⁵ Mindkét csoport-hoz való tartozás lojalitást igényel. Ez esetben is jobbra személyfüggő, hogy a húsvéti informális megoldások a rendszer kijátszására vagy a rendszer által kikényszerített cselekvésre sarkallta-e az embereket.⁴⁸⁶ Az akkor a termelőszövetkezetben dolgozó, helyi fiatal szerint nem másról van szó, mint a rendszer kijátszásáról: hiába a munkanap a hétfő, úgysem végeztek érdemi munkát az általuk legitimnek vélt ünnepnapon. A kókonyaszentelelésben mutatkozik meg a csoportszolidaritás, a hallgatás és a láthatatlanság kódjainak alkalmazásában: a szomszédok és rokonok azok számára is elvitték a szentelelésre szánt ételt, akik nem vehettek részt az eseményen. Így mindkét csoport „illegális” tevékenységben vett részt, amelynek rendjén a hallgatás, a segítség a katolikus valláshoz és az etnikai közösséghez való tartozás megélését erősíti.

6.4. PÜNKÖSD

A pünkösöd a húsvét utáni ötvenedik napra eső ünnepnap. A keresztény egyházak ilyenkor a Szentlélek eljövetelét ünneplik. A kommunizmus kiépülése előtti időszakban Székelyföld-szerte hagyomány volt, hogy a pünkösöd előtti szombat a falvakból, városokból csoportosan, gyalog és szekerekkel zarándokoltak el Csíksomlyóra. Az 1989-es rendszerváltásig a kommunista államhatalom a csíksomlyói búcsút semmisnek tekintette – gyakorlatilag betiltotta. Bár ennek nyomán nem voltak gyalogos

485 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 264.

486 Uo. 40.

zarándoklatok, és a búcsúnak a mai, némileg vásári jellege sem volt meg, a szentmisét természetesen megtartották. Ami az államhatalmi törekvéseket illeti: általában – országos mintára – a májusi hétvégekre időzítettek több kulturális fesztivált, majálist (e hétvégék egyikére esett a csíksomlyói búcsú), ezek mind a Megéneklünk, Románia ernyője alá tartoztak. Hargita megyében ilyen volt a zsögödfürdői Tavasz a Hargitán folklórfesztivál, a gyergyószentmiklósi Magasbükk Fesztivál, a székelyudvarhelyi Szejke Fesztivál és a szentgyházi Nárciszfesztivál. Ezek közül a legkiemelkedőbb a zsögödfürdői Tavasz a Hargitán fesztivál volt (nem messzire Csíkszeredától). Az erdőkben vagy más szabadtéri helyszínen felállított színpadokon az amatőr együttesek előadásai zajlottak. A műsorokat sportrendezvények, az előjárók beszédei és „agitációs” propagandaelemek kísérték. A rendezvények célja a pártideológia terjesztése volt, illetve az, hogy az emberek érezzék: a rendezvény értük jött létre. Ezért, hasonlóan a május elsejei ünnepségekhez, flekken, miccs és sör bőségesen állt rendelkezésre.⁴⁸⁷ A gyakorlat mégis azt mutatta, hogy – a csíksomlyói búcsú hivatalos „nemlétezése” ellenére – akik vallásosak voltak, igény szerint részt vehettek az ünnepi szentmisén.

A búcsúskor is, [...] annak idején, 1975-ben egyetlenben egy autóbusz volt Hévízről, ami ott volt Csíksomlyóról, s úgy tanítottak meg, hogy adtak autóbust, de föltétlenül menjünk ki Zsögödre, s mikor a búcsú lejárt, kimentünk Zsögödre, s ott flekkeneztünk, s mindenki amit akart. S ott a papírt lepecsételttem, amit adtak az IRTA-nál,⁴⁸⁸ s úgy volt, hogy ott voltunk. S minden évben mentünk, mi biztos ott voltunk. (R50)

Somlyóra is buszokkal mentünk, de oda is csak azon a címen, hogy Zsögödre mentünk fesztiválra. Így lehetett a buszokat letaxálni.⁴⁸⁹ Mikor mentünk Somlyóra, akkor szerencsére nem ellenőrizték, hogy tényleg oda mentünk-e. De Zsögödon is voltunk, én benne voltam a kultúrcsoportban, tánc volt, marosszéki, például énekeltem én: Amott legel, amott legel, Nádfodeles a mi házunk teteje. De román tánc is kellett legyen, román ruhában. Volt egy ének, amit direkt kellett énekelni. (R38)

Egyedül a somlyói búcsú volt, akkor is jártunk, a Ceaușescu-rendszerben, nem ilyen tömeg volt, mint most, mentünk az éjszakai váltásból, s ültünk a vonatra s mentünk Somlyóra. (R24)

A Megéneklünk, Románia országos léptékűvé terebélyesedése nyomán a fesztivál csakhamar összefonódott a csíksomlyói búcsú hagyományával és jelenségével. Meg-

487 Demeter Csanád: *Rurbanizáció*. 135–136.

488 Intreprinderea Regională Transporturi Auto – Regionális (Közúti) Szállítási Vállalat.

489 Hivatalosan leírni a költségeket.

kérdezettjeim között szinte nincs olyan személy, aki az egyik eseményt említve ne kapcsolna hozzá valamit a másiktól is. Akik részt vettek az ünnepi szentmisén, a zsongódi fesztiválra is kimentek. Egyrészt mert kötelező volt, másrészt mert a zsongódi légkör és feltételek *kiegészítették* a búcsút, továbbá a szakrális eseményt követő össznépi, profán ünneplésre adott alkalmat. A hivatalos tolerancia és a szabályok áthágása az informális funkcionális ambivalenciáját jelöli. A búcsún való részvétel egyben aláásta az RKP ideológiai elveit, de a folklórfesztiválokra való részvétellel az állampolgárok eleget tettek a szabályoknak. Tehát nemcsak a „mi”-közösség szabályainak megfelelően, a katolikus vallás hitrendszerében a Szentlélek eljövételét ünnepelték meg, hanem a hatalom ideológiai elveit kiszolgáló ünnepen is részt vettek minden ellenvetés nélkül.

6.5. A VASÁR NAP

A vasárnap a paraszti és a mezővárosi társadalomban munkaszüneti napnak számított, amelyre már szombaton elkezdődtek az előkészületek. A férfiak feladata volt az utca, a ház környéke és az istállók kitakarítása, míg a nőkre a benti házimunka maradt: takarítottak, előkészítették a vasárnapi ebédet, süteményeket sütöttek. A vasárnap mind a profán tevékenységek, mind a szakrális események miatt ünnepnapnak számított, összefonódott a templomba járással, elengedhetetlen része volt a keresztény közösségek életének. A vasárnap évszázadokon át az egyház hatáskörébe tartozó szakrális idő volt, amelyet a 20. század második felében az állami politikai, kulturális, és gazdasági intézmények igyekeztek kiszajátítani – gyakran egymással rivalizálva. Az egyes intézmények nemcsak az időt, hanem az ünnepi tereket is biztosították, ahol mindegyik a maga ideológiáját igyekezett reprezentálni. Keszeg Vilmos a 20. századi, vasárnaphoz köthető tevékenységeket és jellemzőket a következőképpen sorolja: az egyházi liturgiához kapcsolódó tevékenységek napja; az ideológiai oktatás és nevelés ideje; a sportrendezvények napja; a kulturális élet ideje (mozi, színház stb.); a megemlékezési szertartások ideje; a társadalmi kapcsolatok felfüggesztésének és a családi, baráti kapcsolatok felvételének ideje. Kiemeli a vasárnap ambivalenciáját: e nap egyrészt kapcsolódik a természethez (természetjárás, kirándulás), másrészt az intézmények által előírt kulturális élethez. Az ambivalencia a hagyományok ápolásában is megmutatkozik, mivel a fiatalok egyszerre tartottak be többé-kevésbé meggyökeresedett szabályokat és vonták ki magukat a társadalmi élet kötelezettségei alól.

A vizsgált időszakban a vasárnap kapcsolatban állt a lokális hagyományokkal, a természeti környezettel; a közösségi értékek megfogalmazásának és megerősítésének ideje volt. A vasárnap mindkét társadalmi nem és mindegyik korosztály kiemelt napja volt, de különösen a fiataloké, akik számára a társadalmi szocializáció alkalma volt annak ellenére is, hogy a vizsgált korszakban az ideológiai-erkölcsi nevelésre, az ifjak kivonására a családi és lokális intézmények hatásköréből a hatalom erőteljes kísérlete-

ket tett.⁴⁹⁰ A Gyergyói-medence lakói számára a mise vagy az istentisztelet után kezdődött a közösségi élet, elsősorban ezen a napon volt lehetősége a fiataloknak találkozni, ismerkedni, szórakozni. Táncmulatságokat és más közösségi eseményeket szerveztek.

A hatvanas évektől kezdődő iparosítás és urbanizáció, az ateista nevelés és propaganda a vasárnapot is átrendezte, gyakran munkanapként tartották számon, hiszen a gyárak ekkor sem álltak le, a kötelező munkaórákat le kellett dolgozni.

A bútorgyárnál is volt nekünk olyan, amikor behívtak vasárnapra is dolgozni, de olyan időszakba, amikor hétköznap se volt munkánk, s akkor nem is volt alapanyag, a munka látszatát kellett fenntartani. (R33)

Még vasárnap is be kellett menni dolgozni annak idején parancsszóra. Mit csináltunk? Bementünk, mindenki bekapcsolta a gépet, a fogyasztás megvolt, termelés nulla. Nekünk könnyű volt, mert karbantartók voltunk, kártyáztunk keményen. (R34)

A vizsgált időszakban a diákok hétfőtől szombatig jártak iskolába. Vasárnap került sor azokra a kulturális, ideológiai töltetű, hazafias, nevelő programokra, amelyeket országosan írtak elő. Ezeket a programokat általában a vasárnapi egyházi szertartások időpontjával egybeesőleg időzítették: filmvetítések vagy az úgynevezett hazafias munka keretében szervezett közmunka volt ilyenkor. A tanárok és a diákok együtt végezték az adott feladatokat. A visszaemlékezések többségében például a beszélők azt hangsúlyozzák, hogy nem vettek részt ezeken a vetítéseken, vagy ha mégis, akkor közben más elfoglaltságot találtak maguknak, vagy nagyon ritkán vettek részt e programok teljes terjedelmén. Az ifjúsági filmeket – szovjet típusú ideológiai nevelő töltetűk mellett – gyakran az ország hivatalos nyelvén vetítették, vagy felirattal voltak ellátva, ami a száraz propagandatartalmakon túl még élvezhetetlenebbé tette a magyar anyanyelvű hallgatóság számára a médiatartalmat.

Minden vasárnap délelőtt kellett vetíteni a diákoknak [a hazafias filmeket], kilenc órától, ugye, amikor a kilencórás mise kezdődött. Be is jött 2-3 gyerek, el is aludtak, olyan jól aludtak, hogy csak na. (R34)

Versenyeket szerveztek, kulturális versenyeket, de amikor a gyűjtési akciók kerültek előtérbe: papírgyűjtés, vasgyűjtés, gyógynövénygyűjtés, s azt leadni... és abból tervek voltak. Mindenki csinálta, ahogy tudta. Az a helyzet, hogy a pionírtanács a pártnak az irányítása alatt állt, s ezeket a terveket pedig számon-

490 Keszeg Vilmos: *A vasárnap szerkezete egy székely kisvárosban és községben.* 30–33.

kérték. Olyan volt, hogy összegyűjtöttünk egy csomó gyógynövényt, de nem volt, aki elvigye, s évekgig ott porosodott – s akkor el kellett tüzeljünk. (R49)

A visszaemlékezések maradéktalanul összekapcsolják a vasárnapot a templomi szertartással és – az államhatalmi tiltások dacára – a tömeges részvétellel. A jelenhez viszonyítják az akkori templombajárási szokásokat, s azt a következtetést vonják le, hogy a 70-es, 80-as években tömegek vettek részt a vasárnapi szertartásokon. A templomban átélt lelki feltöltődésre és átélésre ugyanakkor nem térnek ki, vagy nem azzal hozzák kapcsolatba. Számítalan olyan alkalmat és élményt soroltak fel a visszaemlékezők, amelyek markánsan meghatározták a vasárnapi szabadidőtöltést, amely szabadságérzetet, szórakozási lehetőséget, a hétköznapokból való kiszakadás élményét adta.

S akkor mentünk misére, majd ebéd után volt egy kis szieszta, s akkor utána kezdődött a társasági élet. Úgyesen vettük a hátizsákot, azt pakoltuk tele. Sütőrácsot, tepsit – ki az erdőre! Akkor nyáron vasárnap a fél falu kint volt az erdőn, a kápolnánál, a bányában, mindenhol a zárda körül. (R5)

Ez is kettős volt, mert elmentek a templomba, de utána a szomszédok, komák, mivel nem volt nagy szórakozási lehetőség, bementek a bárba, a cukrászdába, ittak egy kávét, söröztek, mise után egy órát még összeültek. (R9)

Mise után álltunk félre az út szélén s vártuk, hogy kivel tudunk még találkozni. S akkor általában így a galeri kialakult. Vagy volt olyan, hogy ha egyik hamarabb kijött a miséről, akkor gyorsan bement a bárba, hogy tudjon helyet foglalni a többinek, ilyen szeparékat, mert akkor ez volt, hogy mise után mindenki ment a bárba – kávé, sör, egy deci. És ez minden vasárnap. Itt is kiváltságot élveztünk, mert a bárban volt egy ilyen elvtársi szeparé. Ott egy tüt nem tudtál leejteni, s akkor nekünk mégis megvolt ott a helyünk. (R5)

Például mikor jött a vasárnap, bál volt itt, Alfaluban, és nemcsak a fiatalok, hanem a fiatal házások is és a középkorúak is be-benéztek s egyet fordultak. Élő zene volt, helyi fiatalok, zenészek voltak, akik minden vasárnap jöttek, húzták a talapalávalót, népzene volt, keringő, tangó és valamilyen tánc, amit dzsessznek hívtak itt, de nem tudom, mitől volt az, de nagyon érdekesen járták, s az nagyon nagy sikerű volt. S vasárnaponként [...] a nagymise után térzene volt mindig. Mikor jöttek ki a miséről, egy órányit, másfél órányit zenélt a fúvószenekar. S ott az emberek végighallgatták, s nem siettek haza rögtön. (R45)

Az a helyzet: a mise is csak egy találkahely volt. (R34)

A fenti visszaemlékezés-részletekből kirajzolódik, hogy a vasárnapi szabadidőt sokan a szabadban töltötték, többeknek volt hétvégi háza a közeli erdőkből, ahova csoportosan kivonultak. Emellett megfigyelhető az államszocializmus által létrehozott közösségi terek szerinti együttlét. Ilyen terek voltak a szövetkezeti bárók és cukrászdák – államilag működtetett vendéglátóhelyek. A gyergyói falvak szinte mindegyikének központjában megtalálhatók a hetvenes években épült, szocialista stílusú építmények, ezekben egymás mellett működtek üzletek és vendéglátó egységek.

A szövetkezeti bárban fönt volt egy ruhásüzlet, alul egy élelmiszer-, s mellette, ahogy mondták, a bár. (R34)

6.5.1. Vasárnapi futballmeccsek a falvakban

A vasárnap másik számottevő programpontját képezték a délutáni sportesemények, kivált a futballmeccsek. A gyergyói falvak futballcsapatainak mindegyike részt vett az akkori megyei bajnokságban: a helyi csapat minden második hétvégén vendégül látott egy másik csapatot.

Akkor mentünk fel, ha nyár volt, futballmeccsre. Ki volt költözve a kocsmá, flekkent sütöttek, a rézbanda szól, akkor jött a kakasos, vettünk similabdát. (R5)

A futballmeccs volt az eveniment⁴⁹¹ a faluban. S ez volt a vasárnapi nagy buli. Szárhegy akkor a megyeiben játszott. Erős volt az a bajnokság, városokkal játszott. Ott volt Vlahița, Keresztúr, Udvarhely. Szárhegy volt ilyen falu csak. Közben ment a flekken s ment a sörözés, s aztán focimeccs után mentünk ki a bányába, ahol most a táras van, az egy lapos terület, s nagy kövek vannak, s nem lehet belátni. (R43)

A szárhegyi futballmeccsekről nemcsak a férfiakban, de a nőkben is élénken élnek az emlékek, mivel magán a meccsen túl közösségi élményt nyújtott a falubelieknek, találkozási lehetőséget és kapcsolódási alkalmat. Ezenkívül a „majális hangulat” is kitapintható: a flekken és a sör hozzátartozott a meccsekhez, illetve a kisült flekken zsírjával kent zsíros kenyér fogalomnak számít(ott). Ezeket a sportdélutánokat nem az állami szervek hirdették meg, hanem az egyes helységek kezdeményezték és valósították meg – igényeikhez és lehetőségeikhez mérten. Az állam természetesen szorgalmazta minden olyan sport- és egyéb jellegű esemény megszervezését, amelyek a szabadidő-eltöltést keretek közé és ellenőrizhetővé tették – így a két törekvés összefonódott.

⁴⁹¹ Esemény.

S azt mondta [a plébános]: „Fiam, mikor itt a csapat, akkor aznap meccsük van, s mikor vonulnak ki, akkor te énekeljed azt, hogy: Győzelemről énekeljen.” [...] S azt én úgy megjegyeztem, hogy – kilencórás mise, ment ki a csapat, s énekeltem: Győ-ze-lem-ről é-ne-ke-l-en nap-ke-let és nap-nyu-gat [...], s mutatták, hogy ez igen. S ott volt minden játékos. Miséről mentek ki, öltöztek be, bemelegítés – és jött a meccs. (R8)

Voltak futballmeccsek. Imre bácsi – annak hívták az öreget – sütötte a flekkent s a miccset, s a gyerekeknek abba a zsírba a kenyeret mártogatta belé, s egy lejtért árulta. De az olyan finom volt, otthon hiába csináltad, mert az íze nem olyan volt. S az általában egy olyan ünnep volt, mikor futballmeccs volt. (R24)

Például amikor volt egy futballmeccs, akkor a futballpályán flekkent sütöttek. [...] Sokan mentek ki meccsre, a férfiak azért, hogy délután ott ihatnak. Ritka volt a nő a meccsen, de így estefele voltak házaspárok is, külön nők is voltak, hát aki szomjas volt. Finom flekkeneket sütöttek, ez így igaz, s mikor már nem volt flekken, akkor zsíros kenyeret kentek, s az jó volt gyermeknek, asszonynak, embernek, mert abba a flekkenzsírjába olyan zsíros kenyér volt, hogy le a kalappal. (R55)

Akkor egy focimeccsre elmenni, az szórakozás volt, pláne, ha barátságos meccs volt. Mert [...] nem lehetett se flekkent kapni, se sört máskor. (R49)

A visszaemlékezések alapján érdemesnek tartom a vasárnapot az ünnepnapokhoz is viszonyítani. E tekintetben elmondható, hogy a nagy ünnepeknek – a karácsonynak és a húsvétnek – nyilván nagyobb jelentőséget tulajdonítottak vallási, lelki szempontból egyaránt. A vasárnaphoz is kétségkívül hozzákapcsolják a miséken való részvétel motívumát, az ünnep jellegét viszont nem ehhez fűzik, sokkal inkább a szórakozási-kikapcsolódási lehetőségekhez. A gyergyóiak (is) leginkább azzal voltak elfoglalva, hogyan szervezzék a szabadidejüket, hol teremtsenek találkozási lehetőségeket. Ez persze nem jelenti azt, hogy lelkileg nem él(het)ték meg a templomban történetek, mégsem a *szent nap*, többnyire inkább a *szabadnap* adta lehetőségekre tevődött a hangsúly.

Az 1970 és '90 közötti időszakban is jól megmutatkozik a vasárnap jellegének évszakfüggő alakulása. A tavaszi-nyári időszakban a szabadban eltöltött vasárnap délutánok voltak népszerűek. A helységekhez közeli erdők és tisztások alkalmasak voltak a kirándulásokhoz, a gyalogtúrákhoz és a hozzájuk tartozó hússütésekhez. A falusi focimeccsek közbeni és utáni vásári sokadalom teremtett találkozási alkalmat. Ennek leginkább azt a mozzanatát nevezik *ünnepnek* a visszaemlékezők, amikor a helyi kocsmá „kiköltözik”: sül a miccs, a flekken, de gyorsan fogy a sör is. Ugyanezt a mozzana-

tot a vasárnapból a *buli* és a *szórakozás* jelzővel illetik. A téli időszak vasárnapjain a mise utáni találkozásoknak volt nagyobb jelentőségük a helyi bárókban és a cukrászdákban. A visszaemlékezésben kiemelik az „elvtársi szeparét” mint a bár kitüntetett helyét. A visszaemlékező itt arra utal, hogy a családi, rokoni szálaknak köszönhetően a helyi társadalom ama csoportjába tartozott, amelyben a betöltött magasabb társadalmi pozícióknak köszönhetően kiváltságokat élvezhetett – több társához hasonlóan. A szeparé a tanárok, milicisták, párttitkárok helye volt. Ebben az esetben a „mi”- és az „ők”-csoport közötti normatív ambivalencia sokrétű módozatát láthatjuk.⁴⁹² Ezek az emberek az identitásukat a helyi, falusi társadalom etnikai és vallási hagyományaihoz kötik, részt vesznek a miséken, viszont a hozzátartozóik munkahelyi pozíciói által (szövetkezeti elnök, milicista, tanár stb.) egy magasabb társadalmi szintre helyezik magukat, egy másik exkluzív „mi”-csoporthoz, akik olyan fiatalokból verbuválódtak össze, akiknek kapcsolati hálójá helyi szinten „értékes” csomópontokat tartalmaz. Ezzel egy időben határolják el magukat ugyanakkor a hivatalosságtól, az „ők”-csoporttól. Keszeg Vilmos megjegyzi, hogy a vizsgált években a vasárnap arculata az ideológia, az ateista nevelőprogramok következtében teljesen megváltozott, a fiatalság a propaganda célpontjává vált, e tekintetben ki lehet jelenti, hogy a vasárnap a csendes ideológiai küzdelmek helyszínévé lett.⁴⁹³ A visszaemlékezések azonban az ideológiai ütközéseknek nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, annak ellenére sem, hogy ezek az emberek érezték a propagandatöltetű kényszereket a maguk és a szűkebb-tágabb „mi”-csoportra vonatkozóan. Simona Ștefănescu a Ceaușescu-korszak alatti ünnepek etnográfiai leírásában kiemeli, hogy az ünnepek nem a rendszer alakulása, fokozatos szigorodása szerint változtak. A 20. század második felében a lokális társadalmak kulturális és társadalmi változásai nagymértékben járultak hozzá az ünnepek átalakulásához.⁴⁹⁴ Ugyanez kijelenthető a vasárnap – mint *ünnepnapi* – időszerkezet és -felhasználás tekintetében, azzal a különbséggel, hogy a vasárnap értelmezése a politikai rendszer és a társadalmi-kulturális változások függvényében alakult.

6.6. NÉVNAPOZÁSOK

A vizsgált időszakban a névnepozások is szórakozási alkalmat szolgáltattak az embereknek. Különösen az ünnepekhez vagy a katolikus kalendárium szentjeihez köthető névnapok voltak népszerűek, ilyenkor magától értetődő volt, hogy a rokonok, a komák és a közeli barátok tiszteletüket teszik a névnapot ünneplőnél és családjánál. A születésnapnál fontosabb, kiemeltebb alkalomnak számított a névnap. A spontán,

492 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 213.

493 Keszeg Vilmos: *Vasárnap: natúra vagy kultúra*. 23–24.

494 Ștefănescu, Simona: „*Cultură tradițională*” in *România...* 243.

családi házaknál szerveződő ünnepségeken húsz-harminc ember is mulatott egyszerre. A háziak természetesen mindig étellel, itallal készültek. Ezek az együttlétek tisztán a privát szféra eseményei voltak, a hivatalosságnak nem lehetett beleszólása.

Nem volt ennyi szórakozási, kikapcsolódási lehetőség, és úgy gondolom, hogy minden alkalmat megragadtak, hogy összeüljenek. Nyilván benne volt a köszöntés is, de együtt voltak, szórakoztak. Persze ilyenkor sütöttek, főztek, nagy asztalt terítettek. Megvacsoráztak vagy megebédeltek, és hogyha volt zenész a családban, bizony még a hangszer is előkerült és nótáztak. (R9)

Például Pistának nyolc testvére van, ha odaszámoljuk a névnapokat, akkor szinte minden hónapra került egy névnapos. A városban Gyula, itt felettünk Sándor, Bálint, Gyergyóban három leánytestvére. Ezek fontosak voltak minden családnak, hogy a testvért a névnapján elmentünk s felköszöntöttük. Az tudva volt, hogy jönnek névnapot köszönteni, s aztán volt, ahol reggelig tartott, vagy már éjfélékor elmentek. (R55)

Az tudta, hogyha te valakinek voltál névnapozni, akkor az neked visszajött. S akkor sütközlöttél, s káposztát csináltál, igen. S kajával megkínáltad. Hidegtálla vagy valami ilyesmi. (R27)

Sokkal jobban megtartották a névnapokat is, mert nem volt más szórakozási lehetőség. Elmentek ismerőshöz egy üveg borral vagy sörrel s kicsit elbeszélgetek. (R8)

Olyan névnapozások is voltak, hogy este megkezdték s reggel mentek haza. Olyan volt, hogy harminc-negyven személynek terítettek. Előre már készültünk süteménnyel s pálinkával. Tánc, az nem nagyon volt akkor, de énekeltek sokan. Két-három óráig énekeltek így névnapozóba, magyar nótákat, s ami csak a szívéükön volt, például édesapám nagyon szerette: Az utcán egy koldus keze hozzám ér, vagy Valamikor éjfél tájban. (R38)

A névnapköszöntők és a névnapozás – különösen ha az valamelyik ünnepkörhöz kötődött, mint az István- vagy János-napok – az államszocialista rendszer kiépülése előtti időszakban is része volt az emberek ünneplési hagyományvilágának. A vizsgált korszakban némileg megváltozott hétköznapi életvitel sem szüntette meg a rokonok és a barátok közös névnapünneplését. Általában népes családi/privát események voltak, amelyek távol estek a hivatalosság szférájától. Hasonlóan a bállokhoz, az emberek számára a névnap jelentőségén túl az egymással való kommunikáció és találkozási alkalmak, az együtt mulatás, a fokozott hangulat, a *buli*, *szórakozás* vált kiemelkedővé.

A „mi”-csoportidentitás szempontjából a rokoni, komasági és szomszédsági viszonyok megerősítésének és fenntartásának rituális eleme volt, a hivatalossággal szemben semmilyen intenciók nem vezérelték az ünneplőket.

29. kép. Névnepozás a nyolcvanas években. Forrás: DIA/Fórika Sebestyén

6.7. AZ EGYÉNI SORSFORDULÓK ÜNNEPEI: KERESZTELŐK, ELSŐÁLDOZÁSOK, BÉRMÁLÁSOK, ESKÜVŐK, VIRRASZTÁSOK

A következő esettanulmány azokat az egyéni életeseményeket veszi vizsgálat alá, amelyeknek szerves alkotói a szakrális, egyházi liturgikus események is.⁴⁹⁵ Az emberi élet fordulópontjait *sűrűsödési pontok*ként az etnográfia három nagy csoportba sorolja: a születés, a házasság és a halál.⁴⁹⁶ Az egyik életszakaszból való átlépés a másikba átme-

495 Az esettanulmány a katolikus egyház liturgikus eseményeihez kapcsolódó sorsfordulókat elemzi. Mivel a vizsgált térség többségében katolikus vallású, a tanulmányban megszólaló interjúalanyok is katolikusok.

496 A néprajzkutatók mindegyik életeseményt és annak szokásait egyenrangúnak tekintik, amikor azonban a játékszerűségét emelik ki, a legkiemelkedőbb szokásként – látványossága és a részvétel önkéntessége miatt – a lakodalmat emelik ki, kulturálisan is a legtelítettebbnek tartják. Második helyre teszik a temetést és harmadikra a születést.

neti szokás- és rítusgyakorlatokat rendez maga köré, amelyek meghatározzák a cselekvések menetét. Ezeknek a szokásoknak a funkciója a családot elhelyezni az adott közösségben és a társadalmi életben.⁴⁹⁷ Az átmeneti rítusok további funkciója a kisközösségek szorongásának, bizonytalanságának levezetése, illetve az egyén életében bekövetkezett identitás- és értékrendváltások szimbolikus legitimációja. Az elvászto rítusok eltávolítják az egyént korábbi szerepétől, státusától, és felkészítik az új státusba való belépésre, tudatosítva ezzel az új életszakasz kezdetét és annak kötelezettségeit, feladatait. Ameddig függőben van a végleges státuscseré, addig az egyén ideiglenes szerepeket tesz magáévá. Utolsó fázisként a befogadó cselekvések következnek, amikor is az egyén elfoglalhatja helyét az új szerepben, szimbolikus cselekvések formájában ki is próbálja az új szerepkört; ennek jelentősége abban áll, hogy az egyén nyilvánosan is elfogadja az új értékrendet, és képes a továbbiakban ezek szerint élni.⁴⁹⁸

A vizsgált években a keresztelők, az elsőáldozások, a bérálások, az esküvők, a temetések, az évfordulók a Gyergyói-medencében – ahogy az ország többi részén is – szervesen hozzátartoztak a köznapiakhoz. Amint már említettük, a vallási szertartásokon való részvétel tiltása országszerte azokra vonatkozott, akik párttagsággal rendelkeztek, emellett magasabb munkahelyi és társadalmi vagy politikai funkciót töltöttek be. A köznapi ember az újszülött gyermekeket a templomban hagyományos szertartás keretében megkereszteltethette, az elsőáldozásokat is közösen ünnepelheték. Miután Márton Áron bérmakörútjai ismét elkezdődhettek, a bérálkozásokat is megszervezték, a házasulandók templomban esküdhettek, illetve a meghaltakat egyházi keretek között kísérték utolsó útjukra. A következőkben az egyéni élet ama sorsfordulóihoz kapcsolódó helyzeteket vizsgálom, amikor az adott család és a hozzátartók nem vehették magukhoz nyilvános keretek között a katolikus egyház szentségeit, illetve nem vehettek részt az ünnepi eseményeken sem. Azt igyekszem körüljárni, hogy akik a tiltások ellenére mégis részt vettek az ilyen eseményeken, azoknak milyen lehetőségük volt erre, vagy milyen informális stratégiákat mozgósítottak. Végül pedig azt is szemügyre veszem, hogyan ünnepelték meg az életfordulókat a vallási szertartásokat követően.

6.7.1. Keresztelő – elsőáldozás – bérálás – esküvő

A keresztelő rítusa tette lehetővé az újszülött gyermek számára a keresztyen közösségbe való beavatást. A szülők testvérei, unokatestvérei és közeli barátai vállalkoztak a keresztszülői feladatokra, más szóval „elkérték” a kereszteleésre a csecsemőt. A 20. század elejétől alakult ki a szokás, hogy a születés utáni hatodik héten keresztelték meg a gyermekeket a vasárnapi ifjúsági mise keretében. A keresztelő napján a keresztszülők

497 Arnold van Gennep az emberélet sorsfordulóinak rítusait három egységre osztotta: 1. elvászto; 2. eltávolító; 3. beépítő. Pozsony Ferenc: *Az ember élet...* 124.

498 Balázs Lajos: *A keresztszülőség...* 99–100.; Fejős Zoltán: *Az átmeneti...* 410–413.; Pozsony Ferenc: *Az ember élet...* 124–125.

fehér ünnepi ruhába öltöztették az újszülöttet, majd pólyába takarták és – természetesen a szülőkkel együtt – elvitték a templomba megkeresztelni. A templomba való bevonulás ünnepélyes jellegét a keresztszülők által vitt, nagy méretű, fehér szalagokkal díszített gyertyák teremtették meg. A szertartás kiemelkedő része, amikor a pap vízzel leönti az újszülöttet, ami egyfelől az eredendő bűntől való megtisztulás, másfelől a közösségbe való befogadás jelképe.⁴⁹⁹ Ezt követően a megkeresztelt gyermekkel a szülők és keresztszülők visszatértek a családi házhoz, ahol ünnepi ebéd és kisebb mulatság keretében megünnepelték az újszülött beavatását a keresztény egyházba. A keresztelők utáni mulatság a szülők és a komák közötti „koalíció” megerősítését szolgálta, ezt követően a nagyobb munkálatokban és egyéb közösségi eseményeken számíthattak egymásra. A keresztszülők a gyermekek elsőáldozásán is részt vettek, az iskolai ballagás alkalmával ajándékokat adtak a gyermekeknek, illetve a házasságkötésekkor a keresztyermek násznagyai lettek.⁵⁰⁰

Kellett a keresztszülőknek járni hitoktatásra, s gyónni és áldozni, fel kellett készülni. Utána itthon mindig készültünk, s itthon volt egy szép mulatság, de nem volt vendéglő s ilyesmi. (R17)

Kicsit nagyobb beosztásban lévő emberek kicsit diszkrétebben kellett kereszteljenek. Aki a lelke mélyén vallásos ember volt, megoldotta. Lehet, kicsit diszkrétebben az esti órákban, a félhomályban megoldották, olyan hallgatólag, mindenki tudta, de senki nem vett róla tudomást. (R9)

Amikor nem tudták elvinni a gyermeket keresztelni, mert olyan helyen dolgoztak a szülők, akkor a pap egyedül este elment házhoz. Ministránszal esetleg, de ez úgy ment, hogy feltűnést ne keltsen. (R38)

Nálunk a keresztelő este történt, engem sötétbe vittek ki a templomba. (R22)

Nem volt párttisztviselő, taniügyes, hogy a gyereke ne lett volna megkeresztelve s ne lett volna elsőáldozó. Nem akkor, mint amikor a többiek, de megkereste a módját, hogy megkeresztelje, mikor legyen elsőáldozó, hol legyen elsőáldozó. Általában házhoz ment a plébános egyedül. Az elsőáldozáshoz a templomba kellett eljönni, de mindig úgy volt, hogy este vagy hétköznap – nem hétvége, nem ünnep –, s az is úgy ment, hogy este, miután besötétedett, az apuka, mintha sétálna, a másik irányban az anyuka, mintha sétálna, a gyerek, mintha csak

499 Pozsony Ferenc: *Az emberi élet szokásai*. 126–128.

500 Uo. 128.

úgy öltözve, mintha ott elporozná, s akkor ott megvolt az ünnepi szertartás. Ilyen megoldások voltak, de mindenkinek. (R8)

A tanároknak nem lehetett misére járni, nem jártunk, az igazság az, hogy templomban is megesküdtünk, de nem nyilvánosan, hanem egy este megbeszéljük a pappal s elmentünk s megesküdtünk, vagy a gyerekeknek a keresztelése így történt. (R49)

A katolikus egyházban az *elsőáldozásnak* és a *bérmálásnak* is jól meghatározott beavató funkciói vannak. Mindkét szertartást megelőzte a hittanórák keretében tartott egyéves felkészülés, amelynek során a gyermekek és a kamaszok elsajátították az egyházi doktrína alaptételeit, az előírásokat és a szertartásos cselekvési mintákat.⁵⁰¹ Az iskolai ateista nevelés persze ellensúlyozni, sőt semlegesíteni is akarta a hittanórák hatását. Ennek ellenére a gyergyói falvakban a hetvenes-nyolcvanas években is végig tartottak hittanórákat. A kántor és a pap, valamint a helyi iskolaigazgatók hallgatólagos együttműködése alapján nem hivatalosan, de egy kialakult órarend szerint hetente látogatták a hittantermeket az általános iskolások. Helyenként előfordult ebből konfliktus a tanárok és a diákok között, de végig működött a hittanrend.

30. kép. Römizés bérmálás alkalmával. Forrás: DIA

501 Uo. 129.

Az elsőáldozásra kellett menni felkészítőre, s a keresztszülők is, s utána az udvaron kalács s kávé, s akkor itthon is utána egy jó ebéd, buli. A bérmálás is ugyanígy, arra is felkészülni kellett. Ha mi bérmál[koz]tunk, akkor idehívtuk a keresztgyermeket, s fordítva. (R17)

Az elsőáldozásra is tartottak felkészítőket, s régebb a kicsimise keretén belül történt, s megvolt a mise, s megvolt az áldozás, s be voltak híva a plébániára egy reggelire, egy tejeskávéra, kalács s egy tojás. (R38)

Én Borszéken jártam iskolába, itt, Szárhegyen vizsgáztam a papnál, s Toplicán nagynénéméknél bérmálkoztam. Az elsőáldozáson részt vettünk, az rendben volt, utána egy családi ebéd volt. (R22)

Az esküvő az emberélet második nagy fordulópontja, ami egyben a legnagyobb nyilvánosságot is kapja. Akik nyilvánosan esküdhettek, az esküvő napján a hozzátartozók és a násznép a kora délutáni órákban mind a legényes háznál, mind a lányos háznál összegyűltek. A lányos háznál a menyasszony öltöztetése, a legényes háznál a fiú búcsúja volt az esemény középpontja. Ezt követően a vőlegény a hozzá tartozó nász néppel gyalog átvonult a lányos házhoz, ahol sor került a lánykikérésre és a -búcsúzásra, majd együtt, ugyancsak gyalog vonultak a helyi néptanácshoz a polgári házasságkötésre, ezután következett a templomi szertartás, majd a fiatal pár köszöntése után – annak függvényében, hogy hol tartották a lakodalmat – a helyi kultúrotthonba vagy a családi házba vonultak át.⁵⁰² A következő visszaemlékezés-részletek olyan eseteket elevenítenek fel, amikor szükségképpen a hivatalos keretek megkerülésével, informális úton volt lehetőség a házasság szentségének felvételére az egyházi szertartás keretében.⁵⁰³

A tanügyesek és a pártosok esküvője is úgy volt, hogy megvolt a polgári, megvolt a csinnadratta. Az egyházi esküvőre csak úgy elsétáltak ők is, mintha az új pár egyet sétált volna, s akkor ott a pap bácsi fogadta őket, s akkor egyik irányból érkezett meg az édesanya, a másik irányból az édesapa, s akkor megvolt, egy szűk családi kör volt. (R8)

502 Tanulmányomnak nem célja a gyergyói falvakban a vizsgált időszakban az esküvőkhöz tartozó szokásokat és azok jelentéseit vizsgálni. Egyébként Székelyföld-szerte más-más szokásokról lehetne beszámolni, illetve az esküvői szokásokban gyakran az egymáshoz közel eső falvak között is számos eltérés mutatkozik.

503 Az általam készített interjúkban egyetlen beszélő sem számolt be arról, hogy bárkit szankcionáltak volna az esküvő vagy egyéb szertartások miatt. Különösen nem, ha azt minél nagyobb diszkrécióval tették.

Olyanról is tudok, hogy háznál esküdtek meg, vagy egy hétköznapi csak úgy mise után, reggel megvolt a mise, s akkor volt olyan, hogy kellett menjenek, hogy legyenek tanú, mert nem volt. (R38)

31. kép. Esküvő, útelkötés.
Forrás: DIA/Kiáltó Kövek Egyesület

Az emberi élet sorsfordulóinak eseményeit leginkább azok szemszögéből vizsgál-
tam, akiknek a hetvenes-nyolcvanas években *tiltott volt* részt venniük az egyházi szer-
tartásokon. Azokat a megoldásokat helyeztem előtérbe, amikor sikerült elintézni,
hogy az egyházi szertartásokban és a katolikus vallás szerinti szentségeken részesül-
jenek. Azért emeltem ki ezeket az eseteket, mert a többség számára *nem voltak tiltá-
sok*, a születés, házasságkötés, halál/temetés eseményeit zavartalanul élhették és/vagy
ünnepelhették meg. Akiknek tiltott volt részt venniük az egyházi rituálékon, de a ka-
tolikus vallástól különösen formálisan nem szerettek volna eltávolodni, azoknak az
informális technikák jelentettek kiutat. A titokban szervezett keresztelőkre, elsőáldo-
zásokra, bérnálásokra és házasságkötésekre a visszaemlékezők a következő jellemző
szavakat, kifejezéseket, szófordulatokat használták: *diszkrétan, este, az esti órákban,
félhomályban, egyedül, háznál, hétköznapi. A mindenki tudta, de senki nem vett róla
tudomást* jelzi, hogy a közösségek együtt voltak részesei az informális gyakorlatnak,
azok, akikre nem vonatkoztak a tiltások, azok, akiknek tiltott volt a részvétel, és a pa-
pok együttesen vállaltak szolidaritást. Az informális cselekvések ezekben a példákban
is a közös hallgatást és a hallgatás kódjait alkalmazták, mintegy hallgatólagos bele-

egyezeit, amely a közösség csoportidentitását erősítette, másrészt a lokális és az etnikai közösséghez való lojalitást és engedelmességet jelezte. A „mi”-csoportidentitás kifejezésének komplex formáját láthatjuk, amelyben a tilalom alá esők (tanárok, párttitkárok, gyárigazgatók, propagandatitkárok stb.), bár hozzátartoznak a vallási, lokális és etnikai közösséghez, emellett a „ők”-csoporthoz is, a hivatalosság világához, egyrészt azzal, hogy eleve tiltva volt a szertartásokon való részvételük, másrészt a mód, ahogyan mégis részesei a vallásnak, kijelöli a hivatalossághoz kötődésüket. A papok mint egy hivatalosan el nem ismert intézmény helyi képviselőinek csoportja húzzák meg a „mi”- és az „ők”-csoport közötti határvonalat. Ez a határvonal a gyakorlatban, az informális kooperációs formákban elmosódik; a Ledeneva által megfogalmazott *szürke zóna* látható: a formális és informális közötti átmeneti állapot. Az informális gyakorlatok motivációiban megmutatkoznak az ambivalenciák a papok részéről (hogy minél kevesebb hívet veszítsen az egyház). Ez a nyomás mind az egyház egy magasabb szintjéről, mind egyéni ambícióból, a katolikus vallásba vetett hitből is fakad(hat). Ezzel együtt egy másik, külső nyomásnak is eleget kell tenniük, ami nem más, mint az államhatalom. Nem lépnek életbe szankciók, ha a diszkréció jegyében végzik a feladataikat. A keresztelők, az elsőáldozások, a bérmlások⁵⁰⁴ egyházi szertartás utáni összejövetelei – akárcsak az éneklések, a bálók és a névnapozások – ugyancsak szórakozási lehetőséget kínáltak, amelyet a visszaemlékezők a *multság*, a *buli* szavakkal jelöltek. Nem állítom, hogy a szórakozás nagyobb jelentőséget kapott volna az újszülöttek keresztelésénél, az elsőáldozásnál stb., viszont a kevés önfeledt szórakozási alkalom miatt ezeket az eseményeket is így élték meg.

6.7.2. Virrasztás

A halál a harmadik és egyben utolsó nagy sorsforduló az ember életében, ami az egyházi szertartással, illetve azt követően a lokális hagyományok szerinti profán összejövetelekkel zajlik. Ebben az esetben csak a temetést megelőző virrasztás időtartamával és annak egy jellegzetességével foglalkozom. Azért emelem ki a jelenséget, mert – bár nem a szórakozáshoz kapcsolódik – a visszaemlékezők által leírt esemény az összejövetelek és a közös időtöltés egy megszokottól eltérő fajtáját láttatják. A vizsgált évtizedekben a ravatalozás és a virrasztások a halottasháznál zajlottak, majd onnan a harmadik napon kísérte az elhunytat a pap, a kántor, a gyászoló hozzátartozók és az ismerősök a temetőbe. De nemcsak a halottasháznál folyt a virrasztás, hanem a halottasház jobb és bal oldali (első, második, harmadik) szomszédainál is.

504 Az esküvők utáni lakodalmakat ebben az esetben külön nem taglalom, mivel egyértelmű, hogy nagyobb volumenű, a privát szférából kivonuló esemény, másrészt az etnográfia bőven foglalkozik lakodalmi multságok regionális, lokális jellegzetességeivel.

S akkor megkérték a szomszédokat, attól függ, hányat, első szomszéd, második szomszéd, hogy mondták, hogy ide a férfiak, s ide nők. S akkor úgy volt, hogy imádkozás közben volt egy szünet, s akkor vitték a sima Kárpácit⁵⁰⁵ tányéron, s akkor ereszd el, s akkor füst, s akkor vitték a pálinkát s vitték a kalácsot. És sok helyen, ahol a férfiak voltak, ott belementek a dumálásba, ahol a világháborút megjárták, ugye. S akkor hozzáfogtak kártyázni is, s akkor egyszer mondták, hogy te, éjjél van, menjünk haza. Amikor az imádkozó asszonyok befejezték a virrasztást, akkor szóltak, hogy köszönjük, hogy itt voltak, s a férfiaknál is megtörtént, de azok, ha jól érezték magukat, akkor még maradtak. (R8)

A szomszédba virrasztottunk. Volt egy ilyen fekete lobogó, azt kívül az ajtóra rátették, hogy a falu tudja, hogy ott halott van a házban. És két este virrasztottak. A szomszédságban volt olyan, hogy nők ültek össze, azok imádkoztak, de ahol férfiak voltak, oda vittek szivarat.⁵⁰⁶ Pálinkát is a végén. (R24)

A férfiak, azok nem imádkoztak, hanem ott a világ dolgát elbeszélgették. A férfiak soha az életbe nem kapcsolódtak belé, jöttek a virrasztóba, ott ügyesen leültek a padokba, s ott végighallgatták, s az asszonyok, s a leányok, s ezek vezették [...] szivaroztak, s mindent csináltak. (R27)

A virrasztások jellegzetessége a férfiak és a nők csoportjának elkülönülése. A nők imádkoztak, halotti énekeket énekeltek, a férfiak számára viszont a virrasztás pusztán találkozási lehetőség, a társasági élet megélésének egy formája volt. Minden olyan téma szóba jött az ilyen eseményeken, amely más asztaltársaságnál is, a háborús élményektől kezdve a termelőszövetkezetben, a gyárban stb. zajló hétköznapiakig. A házigazdák pálinkával és cigarettával kínálták a virrasztás férfi résztvevőit, ami az együttlét hosszabb kimenetelét is biztosította. A jelen példákban az idézett visszaemlékezők között nők és férfiak is szerepelnek, tehát mindkét nem megerősíti a férfiak csoportjának exkluzív jellegét a virrasztások alkalmával. Nem jelentik ki ugyan, hogy társaságot keresve jelentek meg a virrasztáson, az elmondottakból/leírtakból mégis jól látszik: ezek az összejövetelek fontosak voltak a résztvevők számára, kiemelt jelentősége volt annak, hogy alkalom adódott az együttlétre, a társadalmiságra.⁵⁰⁷

505 Carpați, román gyártású cigaretta.

506 Cigaretta.

507 A virrasztások is a kölcsönösségen alapultak: illetl viszonzni, részt venni a virrasztásokon azoknál, akik korábban az adott személy családtagjainál tették tiszteletüket.

6.8. KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1970-es és '80-as évek székelyföldi társadalmára jellemző volt az életvilágok megkettőződése, a család (privát) és a hatalom által reprezentált (nyilvános) szféra ünnepi gyakorlata egyre távolabb került egymástól. A fennálló rend hallgatólagos elfogadásáért cserében a hatalom a privát szféra közösségeit, elsősorban a családot nem háborgatta.⁵⁰⁸ *Közvetlenül* nem avatkozott be a magánszféra világába, ám a munkarend és a kötelezővé tett kulturális tevékenységek által alattomosan átrendezte a magánszféra ünneplési gyakorlatait. Pozsony Ferenc szerint az ünneplési időszakban az egyének visszavonultak a privát szférába.

A karácsonyi ünnepkör a keresztény értékek és a nemzeti integritás védelmét valószínűsítette meg. A karácsonyi időszak olyan energiákkal töltötte fel az embereket, amelyek elviselhetővé tették a diktatúrát és a nehéz hétköznapi életkörülményeket, illetve ezzel együtt az ünneplés az ellenállás burkolt formáját is táplálta.⁵⁰⁹ Az általam vizsgált esetek fényében egyrészt megerősíthetjük, amit Pozsony a privát és a nyilvános szféra eltávolodásáról állít – például a névnapozások, a szentcsaládozások, a privát térben zajló keresztúti ájtatosságok, a titokban zajló keresztelők esetében. De másfelől éppen a szocializmus hozta létre azt a jelenséget – a heti hét munkanap bevezetésével –, amellyel a karácsonyt és a húsvétot áttemelte a privát térből a hivatalosság terébe, *informális* megoldásokkal, a munkások és a (politikai pozícióval is rendelkező) gyárigazgatók közötti közös „hallgatással” és szolidaritással. Ily módon erősödött meg a *gyári karácsonyok és húsvétok* jelensége a kvázinyilvános szférában. Attól válik a kvázinyilvánosság terévé ez a sajátos ünneplési forma, hogy a privát szférába menekített értékeket kiemelték a nyilvánosságba (kényszerből), ezzel együtt a hivatalosságnak megfelelően, a munkaórákat „ledolgozva” teremtették meg a *mi-ünnep* hangulatát. Visszatérve a karácsonyi ünnepek hangulatára és a lelki feltöltődésre – amire Pozsony is hivatkozik –, az elemzett példaim alapján is elmondható, hogy a karácsonyi ünnepkör kitüntetett időszak volt az emberek életében, amelyből lelkileg a következő évben is építkeztek. A visszaemlékezők azonban az ünnepeket – itt beleértve a vasárnapot a hozzájuk tartozó hagyományokkal – szórakozási lehetőségeknek is tekintették. Olyan évszázadokra visszanyúló hagyományokat említenek egyszerre a *buli* fogalmával, amelyek távol esnek magától a hagyománytól és annak jelentéstartalmától. A változások tehát az ünnep és a hagyományok jelentéstársításában ragadhatók meg. Az egyháziasság és a templomi szertartások részét képezték a karácsonynak, ezt az interjúalanyok szinte kivétel nélkül megemlítik, a spirituális lelki feltöltődés – mint a keresztény értékekre épülő privát szféra menedéke – azonban eltörlődik azon események mellett, amelyek a közösségi együttlét és az önfeledt szórakozás élményével jártak. Ezzel ter-

508 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 117.; Pozsony Ferenc: *Az emberi élet...* 197.

509 Pozsony Ferenc: *Az emberi élet szokásai.* 197.

mészetesen nem állítom, hogy az emberekben nem volt meg az igény a vallási, spirituális tartalmak befogadására és átélésére, amit adott esetben hitbéli *szigetként* is értelmezhettek. Viszont meg kell látnunk a hétköznapi, kevésbé magasztos, az egyéni életvezetés és tervezés, a korlátok, a szükségletek és lehetőségek között kibontakozó ünnep jelentőségét is.

Mennyiben tekinthetők az elemzett esetek vallásos vonatkozásai keresztény és egyben szimbolikus ellenállásnak? Az egyházakat az államhatalom Romániában (is) a politikai ellenfél, az állambiztonsági kockázati faktor kategóriába sorolta. Minden nyilvános vallási tevékenységet rendszeridegen, misztikus cselekedetként ítélték meg, és szankciókkal válaszoltak rájuk. Ezzel együtt az olyan *apolitikus cselekvések* is, amelyek szándéktól és nézőponttól függetlenek voltak, ellenállásnak számítottak a hatalom világképében.⁵¹⁰ Az elemzett esetekből levonható az a következtetés, hogy a Gyergyói-medencében a *tömegek* számára nem volt tiltott a vallás gyakorlása (a templomi szertartásokon részt vehettek, a katolikus egyház szentségeiben részesülhettek). Azok a hívők viszont, akiknek tiltott volt a mindennemű egyházi részvétel, mégis gyakorolták hitüket – az egyház elvárásai szerinti szentségek felvételével és a misén való részvétellel –, ellenállóknak voltak tekinthetők az állami szervek részéről, intenciójuktól függetlenül. Mivel a visszaemlékezések nem számolnak be retorziókról, és látva a tágabb közösség szolidaritását, egy olyan jelenséget konstatálhatunk, amely egyszerre válik politikai cselekvéssé – és mégsem. Tehát egyfelől az ellenállás ambivalenciájára irányítja figyelmünket, másrészt pedig arra, hogy amikor a vallási cselekvések bomlasztották is és erősítették is rendszert, akkor ennél árnyaltabban kell fogalmaznunk. Valóban, összességében ellentmondásos volt a helyzet, de az illegálisnak tekintett egyházi tevékenység nem a *rendszer egészét* bomlasztotta, hanem az ateista *ideológiát és tanait*.

510 Fejérdy András: *Vallási ellenállás Magyarországon...* 143–144.

7. KÓRUS- ÉS KORTÁRSTALÁLKOZÓK A GYERGYÓI FALVAKBAN

Ebben az esettanulmányban a gyergyói falvak hetvenes-nyolcvanas évekbeli kórus- és kortárustalálkozóinak világába tekintek bele. Indokoltnak tartom a két összejövétel-típus egy helyen való vizsgálatát, mivel mindkettő esetében a nyilvánosság elemeinek tekintett és az azokhoz tartozó cselekvésekről lesz szó, amelyek szervesen összefonódnak az egyházi rituális elemekkel.⁵¹¹ Elsőként a kórustalálkozókat vizsgálom, azt, hogyan működhetett az állami hivatalosság közegében egy egyházi kórus, illetve kórusok találkozója, milyen külső nyomásnak és elvárásoknak kellett megfelelni, illetve hogyan járták ki ezeket az utakat. A kortárustalálkozók leírásánál azokat az eseteket emelem ki, amelyek során az érintettek az egyházi szertartásokkal szembeni tiltások ellenére informális gyakorlatokkal elégitették ki közösségigényeiket, egyházi-rituális eseményekben való részvételi vágyukat.

7.1. KÓRUSTALÁLKOZÓK

A kórustalálkozók a hatvanas évektől váltak népszerűvé. Ekkorában a helyi értelmiségiek a lehetőségek kihasználhatóságának mértékében egyre inkább aktivizálódtak az amatőr néptáncscsoportok, színjátszó körök és kultúrotthonok tevékenysége újjászervezéséért. Kiemelt szerepe volt ennek mentén a helytörténetnek, a hagyomány és népi kultúra ismeretnek. A folklórkutatás és -ápolás központi helyet foglalt el a szervezésben és a tevékenységekben, s erre a diákokat is ösztönözték. A települések többségében működött valamilyen énekkar, dalárda, amelyek regionális fesztiválokon léptek fel, összemérették magukat más kórusokkal.⁵¹² Ennek következtében a kórustalálkozók népszerűsége nőtt.⁵¹³

Az alábbiakban kizárólag az *egyházi* énekkarokkal és kórustalálkozókkal foglalkozom. A gyergyói falvak mindegyike rendelkezett ilyen kórusokkal, ezeket a helyi kántorok vezették.⁵¹⁴ Az énekkarokra elsősorban az ünnepek során hárult kiemelkedő sze-

511 Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák?*... 19.; Keszeg: *Vasárnap: natúra vagy kultúra.* 23.

512 Ezek a Megéneklünk, Románia országos folklórfesztivál hatáskörébe tartoztak.

513 Novák Csaba Zoltán: *Az egyház, a hatalom és az ügynök Romániában.* 44–45.

514 A kántorok a római katolikus, a református és az unitárius egyház romániai intézményeiben egyaránt négy, hat vagy nyolc órában foglalkoztatott személyek voltak (Kicsi Noémi: *A kántori*

rep, ezekre az alkalmakra tanultak és gyakoroltak be egyházi és vallásos tartalmú énekeket, amelyeket a misék alkalmával adtak elő. (Az egyházi kórusok mellett működtek még fúvószenekarok is. Kiemelt szerepük volt a kulturális rendezvényeken, a május elsejei és más állami ünnepeken való felvonulásokon, illetve temetéseken és kortárstalálkozókon. A fúvószenekarokból többen részt vettek a helyi egyházi énekarokban is.) Az egyházi vegyes karok összetétele foglalkozások tekintetében is vegyes volt: munkások, értelmiségiek, gazdálkodók egyaránt részt vettek bennük. Az sem volt ritka, hogy az énekkari tagok egyháztanácsosi feladatokat is elláttak. Az ünnepi szentmisékre készülve hetente egy vagy két alkalommal tartottak próbákat. A következőkben a nyolcvanas évek második felében megindult egyházi kórustalálkozókat és kórusmozgalmat vizsgálom az egykori résztvevők elbeszélései alapján.

A Gyergyói-medence első egyházi énekkari találkozója 1987-ben történt Ditróban. Ekkor a találkozó még nem volt akkora méretű, mint később, hiszen csak spontán összejövetelnek számított, így az emlékezetben sem él pontosan, melyik is volt az a három helység, amely a találkozót elsőként megszervezte. Az egykori résztvevők kizárólag arra emlékeznek, hogy három helység kántora – akik iskolai éveik alatt osztálytársak voltak és jó barátságot ápoltak – rendszeresen tartotta a kapcsolatot egymással, így szökkent szárba az első, nem hivatalos, a szervezők szerinti *kezdetleges* találkozó.

Ezek hárman osztálytársak voltak, s akkor eldöntötték, hogy a három kórus egyet valahol találkozzon. S akkor Ditróban találkoztak, s akkor átment Zetelaka s Újfalu. De a mai formájában az itt volt én nálam 1988-ban. (R8)

Hivatalosan 1988-ba lett, de azelőtt már Ditróban volt, de nem hivatalosan volt, Lövéte, Ditró, s Alfalu, de ezt sokan nem is tartjuk annak, hogy már megkezdődött akkor. Ez csak olyan volt, hogy egyet gondoltak a kántor kollégák, s akkor egyet énekeljünk, ez így jött össze. (R38)

A következő években viszont már abban a formájában szervezték meg a találkozókat, amelyben ma is – a rendszerváltás utáni években sem maradt ki, és napjainkban is megszervezik. Miután az informális találkozásoknak, beszélgetéseknek köszönhetően a gyergyói kántorok között híre ment a találkozó sikerének, a következő évben is elhatározták az összehívását. Az akkori szervezők az 1988-as találkozót tartják a „hivatalos” kezdetnek, mert ekkor már tudatos, tervszerű szervezés zajlott, az egyházkerület összes plébániájának énekkarát meghívták: a borszéki, maroshévízi, remetei, ditrói, szárhegyi, alfalvi, csomafalvi, tekerőpataki, kilyénfalvi, újfalvi és gyergyószentmiklósi kórusokat. A szárhegyi találkozót hivatalosnak mondják ugyan a résztvevők, de a hi-

szerepkör...). Ők látták el a vasárnapi, ünnepnap miséken, istentiszteleteken, illetve az emberi élet sorsfordulóinak szertartásai egyházi énekkel való kísérését és a hittantanítást.

vatalos jelzöt tényleg csak idézőjelben használhatjuk, mert bár a szó a szervezés szándékolt módjára utal, a hivatalos szerveknek be nem jelentett és velük el nem fogadott eseményről van szó. A találkozót a plébániák egymás között, informálisan szervezték. A szervezők semmilyen engedélyeztetésért vagy támogatásért nem folyamodtak, mert attól tartottak, hogy az állami szervek eleve nem fogják jóváhagyni a tisztán egyházi kórusművek előadását még a templomban sem, illetve ha engedélyeztetni szeretnék a találkozót, annak meg kellene felelnie bizonyos hivatalos reprezentációs igényeknek, be kellene tagozódnia valamilyen ideológiai keretek szerint alakított, nagyobb rendezvénytömbbe. Mivel a templom falain belül magát meghúzó eseménynek tekintették, arra számítottak, hogy ez a fajta tevékenység is a megtúrt kategóriába esik. Mindent egybevéve: az első kórustalálkozó alkalmával tehát spontán, informálisan szervezett, majd egy intézményesebb egyházi-kulturális eseményről beszélhetünk.

32. kép. Az első kórustalálkozó Gyergyószárhegyen. Forrás: Kis István, Gyergyóalfalu

Nem akadályoztak, nem volt hivatalosan bejelentve sehova, nem szóltak bele. (R51)

Megszervezték azért, és meg lehetett szervezni, mert elég zárt körű volt, mert templomban volt, nem a kultúrba⁵¹⁵ s ilyen helyeken. (R50)

515 Értsd: a kultúrházban.

Én akkor itt nem mentem sehova jóváhagyatni, mert ha mentél volna is, akkor, ugye, ez egyházi megmozdulás volt. [...] Egyetlen ilyen megmozdulás volt akkor, a Megéneklünk, Románia, akkor ennyi volt csak, ez volt. Semmilyen más kulturális esemény nem létezhetett. (R8)

Már az első találkozónak volt egyféle ütemterve, amelyhez a további években is tartották magukat: a vendégek fogadása a plébániatemplom udvarán vagy a plébániahivatalban történt, ahonnan ünnepélyesen be-, illetve átvonultak a templomba, mind-egyik kórus a maga zászlójával. Ezt követően a helyi plébános rövid áldást mondott/kért a résztvevőkre a szentmise keretében, majd sorra megszólaltak a kórusművek. Miután felállították a sorrendet, minden kórus két-két művet adott elő a templom oltárához felállva. Ezt követően közösen, sorban visszavonultak a helyi plébániára, ahol állófogadás vagy ebéd formájában került sor a közös együttlétre, ismerkedésre, értékelésre. 1988-ban a „hivatalos” meghirdetés ellenére még nem kapcsolódott be az összes meghívott kórus, csak a közelebbi települések énekkarai: Ditró, Alfalu, Csomafalva, Újfalu, Gyergyószentmiklós. A meghívottak között tanult zenészek is voltak, akik hivatásukból adódóan kapcsolódtak a klasszikus zenéhez és jól ismerték az egyházi kórusműveket is.

Dél előtt tízkor kezdjük a misét, utána a himnuszainkat,⁵¹⁶ s akkor vonulunk fel és folytatódik a kellemesebb része. Még a múlt rendszerbe könnyebb volt összeszedni, mert mindenkinek megvolt a biztos munkahelye, hogy meddig dolgozik. (R51)

Az a nap úgy telt, hogy tíz óraker szentmisével kezdődött, szombaton. S arra igyekeztem olyan plébánost meghívni prédikálni, hogy az egyházi zenében legyen némi jártassága, hogy az énekeseknek úgy próbáljon prédikálni, hogy így mondjam, mai szóval: adjon egy kicsi doppingot, mert ezek az emberek ingyen s bérmentve – akkor így mondták, hogy hazafias munkába – [énekeltek], tehát ezért senki semmit nem kapott, csak azt, hogy elismerték szóban, úgy, ahogy ma is. (R8)

Mivel képzett zenészek is részt vettek a kórustalálkozókon, a kórusművek eléneklése után kiértékelő következett. A „kritikusok” meghívására azért került sor, hogy az énekkarok amatőr jellegén, a minőségen pozitív irányba javítsanak. Persze nem mindenki értett egyet a „kritikusok” bevonásával és a kiértékeléssel sem, arra hivatkozva, hogy ez *nem verseny*, hanem *találkozó*, ahol szeretnének együtt lenni, énekelni, és egymást meghallgatni, illetve nem akarják, hogy az esetleges kritikák elriasszák az

516 Minden kórus rendelkezik saját „himmusszal”.

egyébként többségükben zenében képzetlen énekkari tagokat. Ezért a második évben az Alfaluban rendezett kórustalálkozón a meghívott ítések kizárólag a kántoroknak jelezték meglátásaikat a kórusművek előadásával kapcsolatban, közülük is csak azoknak, akik nyitottak voltak a visszajelzésre.

Találkozó jellege van, de azért a kulisszák mögött megbeszéljük, hogy melyik volt a legjobb, volt ilyen szakmai értékelő is. Sose volt verseny jellege, az volt a lényege, hogy mindenki lélekből énekeljen. Persze voltak kollégák, akik jobban odafigyeltek. (R50)

Szakmai szempontból annyi volt, hogy mikor a kántorokat behívták a plébániára, s akkor ott elmondták nekünk, hogy itt vigyázatok, mert itt a szoprán igen erős volt, de ezt pozitív kritikus szemmel. Az sem mindegy, milyen kórossal lépsz fel, nem mindenki ismeri a kottát. De azok sokkal jobban odaálltak a próbákon, mint akik kottaismerők voltak. Olyan is volt, hogy reggel hétkor jött ki a gyárból, de kilenckor már ott kellett legyünk, s persze nem volt kipihenve, de úgyis jött. (R51)

S akkor a kántoroknak volt egy ilyen röpke ebéd, ahova meghívtam zenekritikusokat, ahol azt mondtam, hogy ne az énekkarnak mondják meg, hogy jól vagy rosszul énekelt, hanem nekünk, és nekünk is csak annak, aki igényeli, hogy véleményt mondjon,⁵¹⁷ egy olyan, aki ebben szakember, mert volt olyan, aki azt mondta, hogy nem kíváncsi erre, és ezt elfogadtuk. (R8)

Bár az egyházi szertartások a templom falain belül megtört közösségi események voltak, a hivatalos szervek kontrollja nem maradt el.⁵¹⁸ A prédikációkat figyelték leginkább. Ha provokatív gondolatok hangzottak el, a prédikáló papot fizikai megtorlással szankcionálhatták.⁵¹⁹ Ezért a kórustalálkozók is kiemelt figyelmet kap(hat)tak, de egy esetben sem történt kihágás és ennek következtében büntetés.

517 A „kritikusok” zenészek, zenetanárok voltak, akik hivatásszerűen oktattak is – akár középiskolában, akár a felsőoktatásban. Nevek azonban nem hangzottak el az interjúkban.

518 Ezeken az alkalmakon valójában csak az adott kórus vett részt, a meghívott értékelők és a helyiek közül, akik a vendégfogadást intézték. Nézőközönség/hallgatóság a hozzátartozók köréből került ki, de nem volt jellemző a nagy tömeg.

519 Ezek a szankciók informális formában zajlottak a gyergyószentmiklósi Milicián vagy Securitátén. A magyarságra vagy az elnyomó rendszerre tett utalásokat, megjegyzéseket tekintették provokatív, nacionalista megnyilvánulásoknak. Ilyen eset volt 1988-ban Gyergyószárhegyen egy temetésen. Az elhunyt egy falubeli fiatal volt, aki a katonai szolgálata alatt megbetegedett és végül meghalt. A temetésen prédikáló pap utalást tett arra, hogy a fiú nemzetiségi hovatartozása miatt nem megfelelő bánásmódot kapott a kezelése során, ezért hunyt el. Ennek következtében hívták be a papot a Miliciára. Az ott történelekről már nem beszélt sem a behívott pap, sem más érintett. (Terepnaplójegyzet. 2018 júniusa).

A kórusművek önmagukban tehát nem számítottak provokatív megnyilvánulásnak a hivatalosság szemében, a kórustalálkozókon részt vevők ezzel együtt ügyeltek arra, hogy a repertoárba ne kerüljenek be az úgynevezett veszélyes énekek, amelyek más-
kor, misék vagy egyéb szertartások alkalmával sem hangozhattak el.

Az a két szám csak egyházi ének lehetett. Minden földek, Istent dicsérjétek, a Boldogasszony édes, O salutaris hostia. Azt például, hogy Nagyasszonyunk, hazánk reménye vagy a himnuszokat egyáltalán nem lehetett. (R38)

*A mi akkori egyházi énekeskönyvünkben voltak bizonyos énekek, amik index alatt voltak, tehát amiket nem énekelhettünk volna. Ebben ott van a magyar himnusz is és rengeteg olyan Mária-énekünk van, ami a hazáról szól, mint aki a Magyarok Nagyasszonya. Önmagában egy Jézusról szóló ének nem volt irre-
denta ének. Az, ami a hazáról szólt, na az igen. A Boldogasszony anyánk, mennyei patrónánk, s akkor ennek, ugye, van a refrénje, hogy „Magyarországról, édes hazánkról...”, vagy a Nagyasszonyunk, hazánk reménye, mert ugye, ha az országról szól, akkor Szent István király Máriának ajánlotta az ő országát – s az nem Románia. (R8)*

A kórusművek előadása utáni összejövetelek a visszaemlékezések kiemelt jelentőséggel bíró eseményei, a találkozók sűrűsödési pontjai. A kántoroknak, a kórustagoknak ilyenkor volt lehetőségük kötetlenül beszélgetni. Ezek az együttlétek oldott hangulatban zajlottak, s ilyenkor a helyiek természetesen étellel, itallal kínálták a vendégkórusokat. A beszélők maradéktalanul pozitívan emlékeznek a kórustalálkozó hangulatára, mind a templomi éneklésekre, mind az azokat követő együttlétekre. Az éneklések utáni összejöveteleket mégis markánsabban kiemelik. Mindig várták a kötetlen együttléteket, mert az alkalmat teremtett a lazult hangulatra. Az összejövetelek mindössze néhány órát tartottak, nem lehet a *mulatság* vagy *buli* kategóriába sorolni.

A hangulata, az hihetetlen, mert mindig mindegyik egyházközség megkínálta a fiatalokat, persze falun könnyebb volt. [...] Annyi tiltás nem volt, hogy ne lehessen megoldani, megszervezni, de éppen egy annyi volt, hogy jobb volt a hangulat. A szakrális jellegét tekintve a templomban megvolt, amit előadtunk, ahogy sikerült, úgy sikerült, de megvolt, s akkor, ugye, lementünk s feloldódtunk, mert egy pohár ilyen s egy pohár olyan – s beszélgettünk egymással, énekeltek, vagy vicceltünk egymással. Ezek annyira feldobtak, hogy már vártuk a következő évi találkozót. (R50)

A hangulata különösen az elsőnek nagyon jó volt, mert nyilvánosan megnyilvánulhattunk, s nekünk, kollégáknak is jó volt, mert meg tudtunk beszélni dolgokat. (R8)

Az 1988/89-es években szervezett találkozók még nem léptek ki a kultúrházak és vendéglők nyilvánosságába, ami azt jelentette, hogy informálisan oldották meg a vendégek étkeztetését. A vendéglátó egyházközség kórusának nő tagjai és a plébánia szakácsnője (vagyis a plébánia konyhája) biztosította a vendéglátáshoz szükséges feltételeket. A templom udvara, a hittanterem (tehát a plébánia maga) ajánlotta fel a helyet a résztvevőknek. A kínáláshoz szükséges élelmiszereket és italokat a kölcsönös segítségnyújtás rendszerén keresztül szerezték be. E rendszer részesei voltak a kórustagokon kívül az egyházi alkalmazottak, az egyházhoz valamilyen módon kötődők – például egyháztanácsosok –, de akár más falubeliek is.

Házigazdaként azért nehéz, hogy annyi embert ellátni, úgy, hogy minden jó legyen. A szervezésnél akkor, ha volt egy fél kiló kávé, akkor azzal elmentél a mézáróshoz, abból az egy kiló húsból levágtál fél kilót, odaadtad az élelmiszerüzletben, azért az elárúsító adott italat, akkor az italból úgy kaptál. [...] Házilag oldottuk meg mindig, akkoriban nem mehettél kultúrházba. Az udvaron volt az ebéd, megkértél asszonyokat, s jöttek s főztek s felszolgáltak. (R8)

Kalács, pálinka volt, s az asszonyok hoztak süteményeket. Az egyházközségnek semmi pénzébe nem került. Így az asszonyok adták össze, azok csinálták a szendvicset, s hozták be. (R38)

Az összejövetelek végén beszéltek meg a kórusvezetők, hol legyen a következő évi találkozó, milyen kórusműveket fognak előadni, és technikai részleteket. Viszont a következő egy évben sem voltak passzívák a kórusok és kórustagok. A heti egy vagy kétszeri próbák fenntartották a kórusok csoportdinamikáját. Önmagában nemcsak a próbák, hanem a próbák utáni együtt eltöltött idő is összekovácsolta a kórustagokat. Tagjai az énekkart saját közösségüknek tekintették, amelyben mindenki egyformán fontos, senkinek nincs nagyobb szerepe a másiknál, a kölcsönös elfogadás és szolidaritás alapján működtek. Másrészt a próbák utáni együttlétek ugyancsak kikapcsolódási alkalmat nyújtottak a hétköznapiakban, ilyenkor – kivált a férfiak – közösen söröztek vagy névnapoztak. A kórusokat a helyi kántorok vezették, ők irányították a csoportot. Nemcsak szakmailag, de a próbákon kívül is saját szabadidős tevékenységet szerveztek maguknak a közös kirándulások alkalmával, ami abban a meggyőződésükben erősítette meg őket, hogy szabadidejük fölött korlátlanul rendelkeznek. Ezek a tevékenységek még inkább megerősítették és fenntartották a tagokat énekkari identitásukban.

Egyik énekkari tagnál boronáltak ott hátul, a csűrkertbe, s egy másik énekkari tagnak a csűrkertjében is, s az övé a borona megomlott, s akkor látta, hogy a másiknak ott van a csűr oldalán s levette, s az is megomlott, s akkor ez ment

végig az énekkarban, csináltattak kicsi boronát s átadták ajándékba, olyan volt, mint az igazi. Így élcelődtek. (R51)

A próbák után van, hogy a férfiak elmennek s megisznak egy sört. Mikor ki- nek nevenapja van, az hoz egy kicsi pálinkát és süteményt, s az megkínálja. (R51)

Az én énekkaromat elvittem kirándulni, s akkor nem voltak ilyen autóbusz- társaságok, s úgy kaptam autóbuzst – mert akkor ilyen államiak voltak –, hogy az akkori kultúrigozgató adott mindig egy olyan igazolást, hogy én az énekka- rommal megyek a Megéneklünk, Romániára, a fesztiválra. S így mentünk ki- rándulni minden évben, mindig megvoltak ezek a kiskapuk. (R8)

33. kép. A gyergyóalfalvi kórustalálkozó meghívója. Forrás: Kis István, Gyergyóalfalu

Általánosságban kijelenthetjük tehát: a Gyergyói-medencében a nyolcvanas évek végén megindult egyházi kórusmozgalomra spontán, informális úton létrejött önszerveződésként tekinthetünk. A katolikus egyház megtúrt státusánál fogva egyház-községi kórusai is peremhelyzetben azonosíthatók. Ennek ellenére – hasonlóan a táncházmozgalomhoz – a kórusok „mozgalma” is önszerveződő intézménnyé nőtte ki magát, saját kezdeményezésű programokkal.⁵²⁰ A táncházmozgalmakkal ellentétben mégsem tartom az egyházi kórusok működését és a kórusmozgalmat a hivatalos diskurzus és a kulturális ideológia ellenében létrejött, szimbolikus ellenállási mozgalomnak, hiszen az egyházi kórusok a szocializmus uralomra jutása előtt is aktív alkotórészei voltak az egyházi intézményrendszernek, másrészt a mozgalom szervezésének intenciói között nem szerepelt az ellenállás, kizárólag az, hogy a benne részt vevők érdeklődési körüknek megfelelően szabadidőtöltési, kikapcsolódási lehetőséget nyújtsanak.⁵²¹ Az informalitás az intézmény létmódján kívül a csoportidentitás szempontjából is tetten érhető, annak normatív ambivalenciáival együtt. A „mi” csoportjellemzői szerint mindegyik helység kórustagjai egyaránt tartoznak a helyi kórushoz, tágabban a Gyergyói-medence kórusmozgalmához, és egyaránt a katolikus egyház intézményéhez, illetve a lokális közösséghez. Ezzel egyszerűen az „ők”-csoporttól való eltávolodást konstatálhatjuk, még ha több, a helyi kórusban aktív tag részt vett a Megéneklünk, Románia versenyfesztiváljain is. Ők tehát egyszerre mindkét közösségi lét kívánalmainak eleget tettek. A határvonal ugyanilyen átjárhatósága állapítható meg, amikor a hagyományos népdalkórusok „színeibe bújva” hivatalosan az „ők”-csoport fesztiváljára eljutni igényeltek autóbust.

A helyi propagandatitkár részéről is többszörös identitásmintázatot láthatunk az autóbusz engedélyezésével kapcsolatban. Hiszen ez a titkár része a hivatalosságnak, ugyanakkor a helyi közösségnek, a katolikus egyháznak is, ekként támogatta a kórus informális, törvényességen kívül álló tevékenységét – tehát szolidaritást vállalt. Ennek következtében a kórus a kvázinyilvánosság terébe lépett a hivatalosság reprezentációit felhasználva a maga kiteljesedésérzetének megteremtésére. A kórusok, mint ahogy a kórustalálkozók is erős köteléket nyújtottak az odatartozóknak, biztonságos helyet, ahol az állami normák és a külső ideológiai befolyás nélkül működhetnek, emellett erős szakmai és baráti kapcsolatokat is ápoltak, nemcsak egy-egy kórus tagjai egymás között, hanem a kórusok egymással is. Ez az erős kötelék, a kölcsönös elismerés és elfogadás segítette is a kórusokat, ugyanakkor gátolta is az önkifejezés és kibontakozás lehetőségében. Ez a probléma elsősorban a találkozó utáni kritikai megbeszéléseknél jelentkezett. Az egyes kórusvezetőknek és kórusoknak el kellett fogadniuk, hogy egy

⁵²⁰ Kósa László: *Néphagyományok évszázadai*. 94.

⁵²¹ Fejérdy András: *Vallási ellenállás Magyarországon...* 144.; Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. 210.; Scott, James: *Domination and the Arts of Resistance...* 17–19.

közösségi élményt nyújtó esemény és intézmény részesei, nem pedig egy versenyé. Olyan csoportnormákat fogalmaztak meg, amelyek konformitást generáltak.⁵²²

7.2. KORTÁRSTALÁLKOZÓK

A hetvenes-nyolcvanas években Székelyföld-szerte egy egészen új, alkalmi közösségi esemény vált népszerűvé, sőt *divattá*: a kortárstalálkozók szervezése. E találkozók a nyilvános együttlét kulturális jelentéssel bíró, egyéni szertartásrendet tartalmazó ünneplési formái voltak. Mivel új keletű, nyilvános cselekvésről van szó, nincs az ünnepségnek kultúrszociológiai és társadalomnéprajzi meghatározása arra vonatkozóan, milyen szokások tartoznak széles körben a kortárstalálkozókhoz mint ünnephez.⁵²³ A találkozót a negyven-, ötven- és hatvanéves korcsoportokhoz tartozók számára szervezték, ezek közül is a negyven- és ötvenéves találkozók számítottak a legnépszerűbbnek az életkori sajátosságból adódó, tekintélyes résztvevői létszám miatt. Az alkalomra a helyben élők közül⁵²⁴ – önjelölt módon – néhányan összetársulva az aktuális korosztályból már év végén vagy legkésőbb az év elején elkezdtek szervezni a találkozót.

Megalakult egy rendező csoport, a főszerzők, akik részt vállaltak a feladatokban, a beszerzésben, általában olyanok, akik olyan helyen dolgoztak, hogy be tudtak szerezni könnyen dolgokat. Akkor olyan kellett odaálljon, aki meg is tudta szervezni. Augusztusban voltak a kortárstalálkozók, de már januárban öszeültek, elkezdtek megszervezni. (R4)

Kortárstalálkozó volt már a hetvenes években. Azok is úgy működtek – például édesapám kortárstalálkozója –, hogy innen-onnan beszereztek dolgokat, s akkor akinek már akkora gyereke volt, akkor kellett segíteni felszolgálni, teríteni a kultúrba vagy a lovagterembe. (R5)

Az első szervezési alkalomtól kezdődően minden héten – ha szükség volt rá – öszeültek a szervezők és átbeszélték a feladatokat. A feladatok közé tartozott a dátum kitűzése, ezt követően a kultúr csoportok vagy a fúvószenekarok felkérése, hogy a megjelölt dátumra műsorral készüljenek.⁵²⁵ Az általam kérdezett visszaemlékezők azonban nem vagy kevésbé emelik ki a találkozók alkalmával szervezett kulturális

522 Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia*... I. 10.

523 Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk”... 106–107., 132.

524 A vizsgált terepen nem számoltak be arról, hogy a szervezők között lett volna a csikszentdomoskihoz hasonló szervezőbizottság a kortársak közül, akiket a szervezőcsoportot vezető tanácsnak hívták volna. Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk”... 110.

525 Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk”... 112.

programokat.⁵²⁶ Két olyan mozzanat, amelyet rendszeresen említettek: a fúvószenekarok⁵²⁷ műsora és a templomi szertartás alatti egyházi énekek.

Nekem az első kortárstalálkozóról az maradt meg, hogy jöttek, s kértek, hogy szombaton kortárstalálkozónk lesz, s szeretnénk, ha azon szépeket énekelne, s akkor az öntödében valaki ott dolgozott, s egy ilyen rézkarc valamit adtak nekem is egyet emlékül, nekem az maradt meg, ez lehet, hogy még hetvenet írtunk.
(R8)

Ezt követően a meghívók kiküldésére került sor. Meghívták azokat, akik az adott helységben születtek, de onnan elszármaztak, mint ahogy azokat is, akik nem az adott településen születtek, de ott éltek. Az ünnepség napján – általában vasárnap – a misét megelőző kora délután a meghívottak az adott helység egy megbeszélthelyén gyülekeztek. Ez többnyire a plébánia udvara volt (de például Szárhegyen a Lázár-kastély előtt gyűltek össze). Miután köszöntötték egymást, kivonultak a temetőbe az elhunyt kortársakról való megemlékezésre. Ezt követően került sor az ünnepi szentmisére. A prédikáció rendjén a pap ilyenkor a kortársakat köszöntötte, méltatta, illetve a prédikáció után megáldotta a jelenlévőket. A mise keretében gyónásra és áldozásra is lehetőség volt. A mise után az ünneplők sorban kivonultak a templomból egy kijelölt helyre, ahol a családtagoknak, barátoknak, ismerősöknek lehetőségük volt felköszönteni a kortársakat. A köszöntések általában szabadtéren zajlottak. Akkoriban divat volt virágot adni, vagy a közelebbi hozzátartozók virággal tűzdelt kosarat ajándékoztak, amelyen egy szépen díszített évszám jelölte az életkort. A köszöntést követően a kosarakkal együtt csoportkép készült – ugyancsak szabadtéren. A fényképezkedés után a kortársak és házastársaik általában a helyi vendéglőben vagy a kultúrotthonban közös vacsorával és élő zenés mulatsággal – a lakodalmakhoz hasonlóan – ünnepelték meg a találkozót.

A kortárstalálkozók elsődleges célja a nagy létszámú közösségi részvétel az adott kerek számú születési év okán. A kortárstalálkozó napján kitüntetett figyelmet élvező kortársak rituális cselekvései a településközösséghez való tartozást fejezték ki. A találkozók intenciójához hozzátartozik a lehető legnagyobb arányú részvétel a kortársak köréből, de az adott helység lakóinak passzív részvétele is feltétele az ünnep menetének. Utóbbi a találkozók felvonulásán megjelenő „bámuló” embertömeget jelenti, azokat, akik virággal, kosarakkal ajándékozzák meg az ünnepeket. A kortárstalál-

526 Balázs Lajos arról számol be, hogy a szervezők a csíkszentdomokosi kortárstalálkozókra felkérték az agitációs brigádokat, a színjátszó köröket, a kórusokat, hogy kultúrműsorral készüljenek az eseményre, illetve a Hargita megyei napilapban és az Előre országos napilapban is feladták a hirdetését a meghívott kortársak névsorának megjelentetésével. Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk”... 112.

527 Újfaluban és Remetén köszöntötték a kortárstalálkozó részvevőit.

kozókban a régiók és az egymáshoz közel eső falvak ünneplési szokásait, szertartásrendjét tekintve eltérések figyelhetők meg. Ami azonban mindegyik kortárstalálkozó sajátos „díszlettárához” hozzátartozik és az ünnepi emelkedettséget jelképezi: a fényképezés ünnepi mozzanata, a kortársak felvonulása és a felvonulást érdeklődéssel figyelő falubeliek, a kortársak ünnepi öltözete (ezekben az években még nem volt divat a népviselet!), a kultúrotthonok – vagy az esti vacsorának és mulatságnak otthont adó helyiségek – bejáratának fenyőágakkal való díszítése, a kortársaknak ajándékozott virágok és virágkosarak.⁵²⁸

34. kép. Ötvenéves kortárstalálkozó – csoportkép nőkről.
Forrás: DIA/Kiáltó Kövek Egyesület a Fejér család gyűjteményéből

A kortárstalálkozókra is küldtek dísztvíratokat. Édesapám 270-et kapott. De csak a lagzikban olvasták fel a szövegeket. (R5)

Az esettanulmányban igyekeztem áttekinteni a kortárstalálkozók kötelező elemeit és szokásrendjét. Elemzésem azonban nem az etnográfiai jellegű leírásra és nem az egyes helységek találkozóinak szokásrendjében megfigyelhető hasonlóságok/különb-

⁵²⁸ Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk”... 120–132.

ségek komparatív vizsgálatára összpontosít. Olyan emlékeket is kiragadtam, amelyek a vizsgált időszak társadalmi, politikai kontextusához kapcsolódnak. Jellemzőek ezek között a gazdasági válságra utaló és az élelembeszerezések kooperációs megoldásait taglaló narratívák. Az elbeszélések a szervezőcsapat összetételének meghatározására nézve olyan személyeket emelnek ki, akik *el tudtak intézni dolgokat*. Például: a kortársaknak kitűzött tudtak csináltatni, vagy kapcsolataik által az ünnepi vacsorához élelemmel tudtak hozzájárulni. A gyergyói falvakban az ünnepi vacsorákat általában a helyi kultúrotthonokban szervezték meg – Szárhegyen a Lovagteremben, amikor annak felújítása befejeződött –, ahol a falubeli asszonyokat kértek fel a vacsora elkészítéséhez. De a szervezőbizottságnak biztosítania kellett az étel- és italmennyiséget a kiszolgáláshoz. Ilyenkor folyamodtak az ismerősökön, barátokon vagy a már meglévő cserekapcsolatokon keresztül beszerzések informális gyakorlataihoz.

Akkor is hozzájutottunk dolgokhoz, nagyon szerencsétlen kellett legyen, aki nem találta meg, amit keres. Olyan emberekkel kellett kapcsolatban lenni, akinek olyan munkahelye volt. Én is jártam a szeszgyárba Simonba, de mi volt a szerencsém? A szeszgyár igazgatója fölöttem járt iskolába, jól ismertük egymást, elmentem oda, s azt mondja, ha tíz kiló húst hozol, annyi szeszt vihetsz, amennyit akarsz. S akkor itthon elintéztem a húst, s akkor hoztuk a szeszt. Ezt a tíz kilót elvittem, de aztán többet nekem a szesszel nem volt bajom. (R51)

E példában a baráti, ismerősi kapcsolatok instrumentális volta látható, amelyben a hosszú távú, kölcsönös segítségnyújtás ambivalenciája mutatkozik meg. Az elbeszélésben a felek előnyökhöz juttatják ugyan egymást, az elbeszélő mégis a kapcsolat társadalmi alapját hangsúlyozza, a közösen eltöltött iskolai éveket.

A másik, az adott korszakra jellemző informális kooperációs forma a találkozók egyházi szertartásokhoz való kapcsolódása volt. Nem feledhetjük ugyanis, hogy a résztvevők között olyanok is voltak, akik magasabb funkciót láttak el a helyi társadalomban, márpedig nekik tiltott volt a misén való részvétel.

1976-ba az első negyvenéves találkozót még én szerveztem. Elmentem B. S.-hez, s mondom, szeretnék csinálni negyvenéves találkozót, s azt mondta, rajta, csináld meg. Megcsináltuk s kint a kolostorba misét mondattunk. S. is eljött a misére, s azt mondja nekem, meg kéne gyónjak valahogy, s kéne áldozzak, most van lehetőség, mert ott nem tudok. S mi azelőtt bementünk a barátnak a szobájába, s megmondtam neki: gyónni kell, s áldoztatni. Ez mekkora hatalmas nagy szó volt neki, ezután mind megcsináltuk a találkozót. (R39)

A példában a kortársak informális kooperációs segítségnyújtási cselekvését láthatjuk. A szervező a faluból elszármazott, jelenlegi lakhelyén magas pártfunkciót betöltő

kortársát és volt osztálytársát keresi fel ügyes-bajos dolgaiban – az egyik épp a kortárs-találkozó megszervezése –, de az elbeszélő egyébként többször is hivatkozik rá mint aki munkahelyi pozíció és más társadalmi előnyök megszerzéséhez segíti a találkozó szervezőjét.

Ami panasszal mentél oda, azt ő elintézte, régebb sok szárhegyi járt oda, mind S.-nek szólították. Például egyszer nekem is dolgom volt. Szeredában tanultam a víz-gáz szerelést, s akartam hazajönni Gyergyóba [dolgozni], s ott volt Virág elvtárs, az volt a főnök, ahol vizsgáztunk, s azt mondta: nem írom alá a transfert,⁵²⁹ s könyvet⁵³⁰ se kap. Akkor bementem másnap S.-hez, kérdezte, milyen járatban vagy? S mondom. [...] Megittuk a pohár elsőosztályos pálinkát s egy kávét, s elküldött egy elvtárssal Virág elvtárshoz, mentünk be a konstrukciós irodába a párttitkárhoz. Szólították Virág elvtársat, s hogy jöjjön fel az irodába, hogy írja alá a könyvemet. (R39)

Az eset ugyan nem a kortárs-találkozókhöz kapcsolódik, ezzel együtt egy hosszú távú, kölcsönös segítségnyújtási rendszert illusztrál. Az elbeszélő és S. kortársak, osztálytársak és falustársak voltak, amíg a felnőtté válás periódusa mind térben, mind társadalmilag távolabb vitte őket egymástól. Ettől függetlenül az egyéni szükségletek kielégítése céljából igénybe vették a kapcsolatuk előnyeit, erőforrást biztosító erejét. S. az elbeszélő munkahelyi elhelyezkedésében segített, illetve fordítva: a kortárs-találkozó-szervező az ünnepi összejövetelük alkalmával – egyháztanácsosi pozíciójának köszönhetően – megteremtette azt a titkos, informális légkört S. számára, amelyben a vallási szertartásoknak részese lehetett a rá vonatkozó tiltások ellenére is. Ezúttal is az informális szubsztantív ambivalenciáját láthatjuk, amelynek jegyében az érintettek a barátság, a lokális, etnikai és vallási közösség összetartozásának jegyében intézik dolgaikat – egymás segítségével. A kapcsolat instrumentális jellege felerősödik, viszont az elbeszélő a mélyebb, baráti kapcsolatra hívja fel a figyelmet, nem arra tehát, hogy pusztán egy kölcsönös segítségnyújtás és *cserealkalom* lett volna, hanem a *közös identitástudat* és *szolidaritás* jegyében segítettek egymáson. A példában a pohár pálinka és a kávé jelzi az ügyek intézésének módját, az informális hangulatot, a bensőségesebb viszony kialakítását, tehát zöld utat az ügyintézéshez.

S még voltunk olyan találkozót nézni, hogy Kolozsvárról hazajött egy pár, s abból az asszony bement a templomba, de az ember nem. S ott a kint állókból kérdezték, hogy te miért nem mész be a feleségeddel, azt mondta, hogy nem érdekel. Vagy párttag volt, vagy valamilyen olyan funkcióban volt, hogy félt. (R55)

529 Áthelyezést.

530 A képesítést igazoló bizonylatot.

A fenti visszaemlékezés-részlet mindazt a tudást kijelzi, amellyel a korszakban az emberek a társadalmi pozíciókkal és az ezzel járó tiltásokkal kapcsolatban rendelkeztek, másrészt a saját életviláguk szerinti gondolkodásmód is kifejezi: nem hiszik el, hogy nem érdekli az idegen férfit a templomi szertartás. Aki nem megy be a templomba, annak *biztosan* párttagnak kell lennie.

7.3. KÖVETKEZTETÉSEK

A két utóbbi esettanulmány tárgya közül az első egy informális, önszerveződő, az egyházhoz kapcsolódó kulturális tevékenységet mutat be, amely a korszak hivatalos művelődési tömegmozgalmaiba nem kapcsolódik be – így hát egy, a hivatalosságban nem létezőnek tekintett alkalomhoz kötődik. Az egyházi kórusmozgalomról beszélhetünk mint intézményről, de az egyházkerület plébániáinak hozzá kapcsolódó kisebb alakzatai, az énekkarok is részei. Bár lokális hatókörben az énekkarok is informálisan működnek, mindegyik kórus rendelkezik saját zászlóval és himnusszal. A találkozóra érkezésben, felvonulásokban (a plébániaépülettől a templomig) – még ha kis távolságról is van szó – a kórusok önreprezentációs gyakorlatait láthatjuk.

Sőt még felvonultunk valamilyen közhelytől, Mária-énekeket énekeltünk, a búcsúkkor is azt szokták énekelni. (R51)

Azt hiszem, visszavonultunk oda a bástya elejébe, s azt hiszem, ott volt a kínálkodás s ott csináltattuk a képet. (R38)

Itt is ugyanúgy felvonultunk a központon, mikor nálunk szerveztük. (R38)

Amikor Alfaluban volt a kórustalálkozó [1989-ben], a csomafalviak szekérel mentek. Minden csoportnak s helységnek volt egy megbízottja, hogy ki megy elől s utána, s így mentünk, s akkor elfoglaltuk a helyünket [a templomban]. (R50)

A kórustalálkozók ünnepe, ha kis időre is, de magáévá teszi azt a behatárolt teret. Egyrészt az érkezéssel, másrészt a vonulással. Az utcarész, a helységek központi része, a templomig vezető út az ünnep helyszínévé válik. Ha nem is tudatosan, volt az ünnepnek egyféle fesztiválhangulata, amellyel a nyilvánosság egyik lehetséges formáját kívánták újratermelni.⁵³¹ Ugyanez a funkció található meg a második esettanulmány vizsgálatában azzal különbséggel, hogy a kortárstalálkozók a hatalom számára többé-

531 Bodó Julianna: *A formális és informális szféra...* 70–72.

kevésbé legitim fesztiváltak voltak. Ezen az ünnepen a sokaság is részt vehetett, illetve a szabályok nem vonatkoztak a részvételre, lehetőség volt felköszönten a kortársakat, találkozni, beszélgetni. Míg az első esetben egy szűk mikroközösség tér- és időbeli megnyilvánulását láthatjuk, addig a második esetben egy lokális közösség együttes részvételét az ünnepen.

8. NYUGATI MÉDIATERMÉKEK FOGYASZTÁSÁN ALAPULÓ SZÓRAKOZÁSI FORMÁK A GYERGYÓI-MEDENCÉBEN (1980-as évek)

Ez az esettanulmány azokat a nyolcvanas években Románia-szerte bekövetkezett társadalmi jelenségeket vizsgálja, amelyekben a népi kultúra rituális gyakorlatainak változása, összefüggésben a technológiai fejlődéssel és a hiánygazdaság okozta életminőség romlásával társadalmi változásokat eredményezett.⁵³² Ez a folyamat leginkább a fogyasztás területén ragadható meg. Ekkoriban a nyugat-európai és az amerikai fogyasztási cikkek amolyan kultikus tárggyakká, mintegy szinonimájává váltak az anyagi jóléttel asszociált Nyugatnak. Bár a Ceaușescu-rezsim bőséget ígért, a mindennapi betevő és a luxusárak határai és jellemzői változékonyak/átmenetiek maradtak, ami a társadalom fogyasztással kapcsolatos ellentmondásos hozzáállását is magyarázza.⁵³³ Ilyen fogyasztási cikk volt például a Rifle olasz gyártású kék farmer, a Fa és a Lux szappan, a Kent cigaretta, az Amigo instant kávé – és még sok egyéb. Az élelmiszerek és a fogyasztási cikkek krónikus hiánya a furcsa fogyasztói szokásokkal és a nyugati termékek iránti vonzódás átpolitizáltságával járt együtt. Ha például valaki Fa szappant „szerzett”, gyakran nem használta el, hanem a szekrény belsejébe helyezte a ruhák és az alsóneműk illatosítására – mint olyan illatanyag elsajátításaként, „birtokbavételeként”, amely a romániai szocialista illatszerkészletben a legkevésbé sem volt honos.⁵³⁴ Vagy akár egy teljes havi fizetést is hajlandóak voltak elkölteni például egy kék farmer-nadrágra. Viselése szimbolikus értékkel bírt: egy olyan tárgyat birtokolni, hordani, amelyet a fennálló rendszer szükségtelennek vagy ideológiájával összeférhetetlennek tart.⁵³⁵ A magasabb társadalmi pozíciót betöltőnek (a Milícia vagy a Securitate alkalmazottainak, intézményvezetőknek stb.), de azoknak is, akik az élelmiszerellátó vagy más termelési egységekben dolgoztak, vagy személy- és áruszállítással foglalkoztak, könnyebb volt hozzáférni a kívánt fogyasztási cikkekhez. Az ilyenek körül széles társadalmi hálózatok alakultak ki. A beszerzett fogyasztási cikkek szimbolikus értéke a szükségletek kielégítéséhez és a társadalmi előnyök megközelítéséhez segítette hozzá az embereket, ezért a második gazdaság és más informális cseretevékenységek (ügynévezések) fő „fizetési eszközeivé” váltak.

532 Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România... 258.

533 Zakharova, Larissa: *Everyday Life Under Communism*... 215.

534 Petrescu, Dragoș: *Nurturing Unrest*... 418.

535 Verdery, Katherine: *What Was Socialism*... 29.

Ezzel egy időben a nyolcvanas évek másik fontos változása a médiatermékek fogyasztása általi szabadidő-felhasználás terén mutatkozott meg. A nyolcvanas évek médiafogyasztási szokásainak áttekintése feltételezi az előzmények, a Ceaușescu-korszak „aranykorában” – a hatvanas-hetvenes években – megtapasztalt ideológiai nyitás ismeretét. Akkoriban a szórakoztató funkciót a televízióban sugárzott médiatartalmak viszonylag bő választéka látta el. Ennek következtében a tévékészülékek száma és a tévézéssel töltött idő is jelentősen megnőtt. Külföldi filmek és filmsorozatok, ismeretterjesztő sorozatok, tévésínház, sportesemények közvetítése, illetve 1969-től a nemzeti kisebbségek számára heti rendszerességgel közvetített műsorok is beépültek a mindennapokba.⁵³⁶ A Ceaușescu által 1979-ben kezdeményezett energiatakarékosági programra – amely a kommunista rendszer bukásáig, 1989 decemberéig hatályban maradt –, illetve az ország külső adósságának törlesztésére hivatkozva csökkentették a televízió műsoridejét. Másfelől a nyilvánvaló gazdasági kudarcra adott államhatalmi reakciók az erőteljesebb ideológiai kampányok sorozatát eredményezte – kombinálódva a totális személyi kultusz kötelező megnyilvánulásaival. 1981-ben a Román Televízió műsoridejét két órával csökkentették, 1985-től a műsoridő összesen már csak napi két óra volt, este 20 és 22 óra között. Ebben nagyrészt a *Telejurnal* (tévéhíradó) volt látható, benne többnyire Nicolae és Elena Ceaușescu programjainak bőséges összefoglalóival. A műsoridő fokozatos csökkentésével pedig a magyar és német nyelvű adás is megszűnt. A szimbolikus minimumra korlátozott műsorszolgáltatást az adminisztratív és politikai cenzoroknak, valamint az RKP ideológiai osztályának könnyebb volt felügyelnie. A fogyasztási cikkek rendkívüli hiányával együtt járt a tévés műsorszórás drasztikus csökkentése is.⁵³⁷ Ennek ellenére a lakosság továbbra is kereste és megtalálta a módját, hogy hozzáférjen a különböző, immár *külföldi* médiatartalmakhoz. 1982-től látványossá válnak a televíziós műsorszolgáltatás deficitjei, országszerte megjelentek az épületek tetején a nyilvános terek architektúráját átrendező antennák, amelyekkel a külföldi tévécsatornák adásait be lehetett fogni. A törvény ugyanis nem tiltotta a külföldi rádió- és televíziójelek vételét és használatát a nyilvános térben. És ugyanebben az időszakban (1983-tól) jelentek meg az országban az első, színes műsorszórásra alkalmas tévékészülékek.⁵³⁸ Ekkor jött divatba a videófilmek kis csoportos nézése is, miután a VHS-kazettákat nagyobb arányban kezdték becsmepészni az országba – és azokból tömegesen kalózmásolatokat készíteni.⁵³⁹

A romániai társadalom a szabadidő-felhasználás minden területén megpróbálta követni az iparosodott világ általános tendenciáját, amely modell a mentalitás szem-

536 Péter László: *Forbidden Football...* 81–82.

537 Părvulescu–Copilaș: *Hollywood Peeks...* 6.; Péter László: *Forbidden Football...* 81–84.; Petrescu, Dragoș: *Nurturing Unrest...* 418–419.; Sorescu–Marinković, Annemarie: *Multimedial Perception and Discursive Representation...* 179.

538 Părvulescu–Copilaș: *Hollywood Peeks...* 6.; Mustață, Dana: *Clandestine Radio...* 156.

539 Matei, Alexandru: *O tribună captivantă...* 58.

pontjából nem volt idegen, még akkor sem, ha Ceaușescu totalitárius rendszere megpróbálta a lehető legtávolabb tartani a román lakosságot a nyugati hatásoktól. A bálákat például fokozatosan házibulik, majd diszkók váltották fel, legalábbis a városokban, és a hagyományos népviseletet modern ruhákkal helyettesítették, amelyek megrendelésre készültek a nyugati divat szerint. Fontos szabadidős program volt például a moziba járás vagy a csoportos tévénézés. Ezek olyan tevékenységek voltak, amelyekben főként a társadalmi együttléten és nem magán a médiatartalom fogyasztásán volt a hangsúly. Az úgynevezett megélt kultúra (*lived culture*) új formái voltak, amelyek a társadalom általános változásainak függvényében alakultak, a fejlett szocializmussal semmiféle kapcsolatot nem mutatva.⁵⁴⁰

A következőkben a gyergyószárhegyi mozi és diszkó működését rekonstruálom. Mindkettő hivatalosan elismert, az állam által elfogadott szabadidős lehetőség volt, amelyben a fogyasztott médiatartalom felülről ellenőrzött és cenzúrázott volt. A két intézményre más-más szabályok vonatkoztak, viszont egy idő után összefonódott a tevékenységük, ami a nyolcvanas évek mozifilmjeinek erős ideológiai telítettségének és a diszkók nehezen ellenőrizhető működésének tudható be.

8.1. A NYÁRFÁS DISZKÓ ÉS A MOZI EGYESÜLÉSE⁵⁴¹

Noha a második világháború előtt már működtek az országban mozik, csakis a nagyvárosokban és csak bizonyos állampolgár-kategóriák számára voltak elérhetők. A mozik látogatása az 1940-es második felében és az 1950-es években vált tömegjelenséggé a városokban is. Vidéken azok a filmek voltak az intézményesített mozi helyettesítői, amelyeket hétfégenként (egyes falvakban) a kulturális központokban vetítettek: az úgynevezett mozikaravánok. Ezt a következőképpen szervezték meg: néhány nappal a vetítés előtt egy autó haladt át a falvakon, és megafonon keresztül meghirdették a vetíteni kívánt filmet, valamint a dátumot és a helyet, amikor/ahol nézhető lesz. Majd a filmvetítés következett a megjelölt időpontban és helyen – általában a kultúrházban vagy iskolai helyiségekben, a szabadban stb. Ekkortól számíthatjuk a moziba járást mint társadalmi gyakorlatot. A film tartalmi vonatkozásain, érdemi recepcióján túl a találkozás alkalma, társadalmi jelentősége erősebb volt, mint a filmfogyasztás esztétikai síkjáé. A romániai államszocializmus első szakaszában az orosz proletár- és néprevelő filmek vetítése volt túlsúlyban, később jelentek meg az indiai filmek és a történelmi román filmek, majd a hatvanas évek „nyitás-korszakában” a nyugati filmek is.⁵⁴² A hetvenes-nyolcvanas években Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban is

540 Ștefănescu, Simona: „*Cultură tradițională*” in *România...* 258.

541 Két nyárfá volt a bejárati ajtóba állítva, innen a név.

542 Ștefănescu, Simona: „*Cultură tradițională*” in *România...* 247.

rendszeresek voltak a vetítések. A visszaemlékezések mindig kiemelik a moziba járás társadalmi fontosságát, annak ellenére, hogy a vetített filmek igen vegyesek voltak.

35. kép. A gyergyócsomafalvi mozi épülete. Forrás: DIA/Ambrus Albert Árpád

Moziba nagyon szerettünk járni, és olyan jó filmeket tettek be, mikor már kezdett enyhülni [a rendszer nyomása]. Mondjuk, Sergiu Nicolaescu⁵⁴³ filmjeiből már elégünk volt, nem bírtuk a propagandát. Jöttek a külföldi filmek s a magyar filmek, akármilyen silány volt, mentünk. (R10)

Akkor mozivetítés volt mindennap. Alfaluban ilyen emelkedős moziterem volt. A gyerekeknek minden vasárnap délelőtt ilyen matiné, mert délután-este, ugye, csak szülőkkel lehetett moziba menni. A hazafias dolgokra úgy nem emlékszem, valami híradó volt, de az kiesett. Arra emlékszem, hogy az indiai filmek akkor, mikor mi gyerekek voltunk, nagy divat volt. (R45)

Például elmentünk kenyérért Gyergyóba, s akkor, ha nagyon sokáig jöttünk, akkor tudta Édesanyám, hogy be vagyunk ülve valamelyik moziba. Indiai fil-

543 Román színész, a Ceaușescu-rendszer ideológiai elvárásainak maximálisan eleget tevő filmrendező.

mek voltak a moziban, vagy ki volt írva: Vidám Párizs, s jajj, mondtuk, ez de jó lesz, s kiderült: rajzfilm. (R22)

Volt itt mozi Alfaluban s [vasárnaponként] kötelezően kilenctől volt mozi a gyermekeknek úgy, hogy ne tudjál menni a templomba, kellett menni a moziba. Viszont délután gyermekeknek nem szabadott menni a moziba. Például volt a Dactari, ez dzsungelben játszódik le, ilyen állatos film, s ilyen hazafias filmek voltak. Inkább misére mentek. (R38)

Akkor [...] szélesvásznú mozija volt Csomafalvának, mindennap vetítés volt, vasárnap több vetítés is volt. (R58)

A vizsgált időszakban az egész országban érezhető volt a kulturális termékek választékában beállt szigorú ideológiai kényszer. Ez alól a Szárhegyen vetített filmek sem képeztek kivételt. Ráadásul a megyei kultúrbizottság évente meghatározott bevételtervét is teljesíteni kellett.

De állandóan az volt a baj, hogy nem sikerül teljesíteni az előírt tervet, s mondtuk neki [az akkori mozigépésznek], hogy megcsináljuk, Rózsika néni,⁵⁴⁴ csak ne azt a filmet vetítsék, amit nem néz meg senki. Ilyen koreai, kínai, rengeteg román film volt. Nem tudtunk változatos filmeket rakni a moziban, mert ilyen hatalmas nagy pléhkorongokban érkezett a postára. Általában ilyen politikai nevelő filmek voltak, franc nézte meg. S eléggé megemelték a teljesítési bevételt. Addig volt 1300 lej, egy hónapban kétfeljenként ennyit kellett összegyűjteni, s akkor megemelték vagy 2500 lejre. (R34)

A mozi bevételi hiánya (a filmvetítések száma egyre csökkent) és a helyi diszkó egyre nagyobb népszerűsége eredményezte a két intézmény informális összefonódását. Mielőtt erre bővebben kitérnék, röviden áttekintem a diszkó kialakulásának helyi körülményeit: a zenei preferenciák változását, a diszkó működéséhez szükséges beszerzési technikákat, a barkácsolási megoldásokat, amelyekkel a diszkóesteket nyugati minták szerint igyekeztek szervezni.

Ahol van most a Gazdabolt, ott volt régebb a cukrászda, no s ott kezdtünk diszkózni. Az iskolának volt két ilyen lemezből csinált valamilyen hangfala, hát elég gagyin szólt, de ezzel kezdtük el. Ez még 1980 előtt volt a katonaság előtt. [...] Amíg mi katonák voltunk, a kultúr alatt volt egy pince. Oda ilyen nyírfa oszlopokat úgy beraktak, hogy ne lehessen bemenni, s akkor J. szépen kifestette

544 A mozi adminisztrátora.

a pincét, s akkor így kezdődött. A katonaság után akkor a Nyírfásba, a pincébe folytatódott. Javarészt Gy. hozta a szalagokat, volt neki Bukarestben egy cimborája, aki ilyen stúdióminőségű szalagokat küldött neki, s meg kellett venni tőle pénzért, úgyhogy nem adta jó szívvel már. S akkor megkaptam egy hétre. (R34)

A nyolcvanas évek kedvelt könnyűzenei előadói a következők voltak: Boney M., ABBA, Ricky and Powery. Az elektronikus és rockzenében: Depeche Mode, Deep Purple stb. Románia-szerte hallgatták, lemezeket csempészték be az országba, és másolták őket. Rockzenerajongónak lenni azt jelentette, hogy létre kellett hozni egy hálózatot, vagy részévé kellett válni egy már meglévőnek, amely informális kapcsolatokat és hivatalos intézményeket egyesített. A legfrissebb nyugati felvételek megszerzése társadalmi feltételekhez kötődött: minél magasabb társadalmi státusú volt valaki, annál könnyebb volt megszerezni a felvételek másolatait, ami szimbolikus státust is biztosított az adott személynek. A feketepiac és az informális hálózatok döntő szerepet játszottak mind a jazz-, mind a rockzene romániai fogyasztásának történetében az 1980-as években – és egyre fontosabbá váltak. A terjesztési hálózatokat azért hozták létre, hogy népszerű lemezeket forgalmazzanak a középiskolás diákok és a városi vagy vidéki lakóhellyel rendelkező gyári dolgozók között.⁵⁴⁵

Diszkózenét hallgattunk, Neoton, Illés, Hungária, Modern Talking. A tiltott a rockzene volt, AC/DC-ért bevittek a rendőrségre s szétverték. Metallica, Scorpions, Rolling Stones, Pink Floyd, István a királyt titokban. (R5)

Ekkor az egyéni, a nyugati irányzatokat követő zenei preferenciák és az állam által tiltott előadók és zenei műfajok között meghúzódó feszültségben, amolyan *szürke zónában* váltak népszerűvé a házibulik is.

Ezek a házibulik ekkor éltek virágkorukat, azoknak megint más hangulatuk volt, olyan sejtelmes fények, nem tudtad, hol jársz, ott lehetett ismerkedni, csajozni, pasizni. Szombat-vasárnap volt diszkó, de az is csak 10-ig. Ott legtöbbször az volt, hogy csak bementünk, s szétnéztünk, megmutattuk magunkat, s akkor vártuk, hogy hova hívnak házibuliba. Cs. T.-nek volt egy nagy kuffere, azzal mentünk bulizni, abban a patentfogótól a csavarhúzóig minden volt, mert mikor a legjobban buliztunk egyet, pattant valami, s akkor kellett szerelni, s mindenki hasalt. (R5)

A szárhegyi diszkó és a mozi összefonódására tehát annak a kényszernek a következtében került sor, amelyet a hatalom tiltásai (a tartalmat illetően) és elvárásai (a havi bevételi díj teljesítése) hívtak életre.

⁵⁴⁵ Oancea, Constantin Claudiu: *Mass Culture Forged on the Party's Assembly Line...* 177–179.

A kultúrotthonnak kellett volna legyen valamilyen bevétele, na de ilyen bálból meg ilyen színházakból elég nehezen tudta összehozni, s akkor hát, ugye, diszkóból kellett fizetni. Na, aztán kinőttük a pincetermet [a Nyárfást], s akkor felkerültünk a kultúrba a kicsi terembe, ahol volt a mozi. Akkor már, ugye, fent a nagyterembe egész közösség elfért, s szerencsénkre úgy jött a vonat is, hogy hat óraker jött erre is, jött arra is. S akkor 11-kor [vissza] ugyanígy. A madéfalvi unokatestvéreim oda jártak, Szárhegyre. S akkor Maroshévízről szintén oda jártak. (R34)

Bukarestből mindig a nemzetközi slágereket lehetett összeszedni, s akkor a magyarokat más vonalakon kellett beszerezni. Általában lemezen jött be, s akkor addig másoltgattuk, míg jó minőségű lett, mert, ugye, ott táncoltak, s ugráltak, a tú azért elment, s akkor otthon is volt egy nagy zeneszekrény, s akkor csináltuk. (R34)

A diszkó valójában átvette a mozi helyét, amit nem ellenzett senki – a helyi vezetőség sem. A diszkót működtetők a helyi KISZ-szervezet és a néptanács támogatását élvezték, mivel a diszkó egy este alatt a teljesítendő havi (mozi)bevétel többszörösét hozta. A többletbevételből egyszerre befektettek az új és még újabb hangtechnikai eszközökbe, illetve a KISZ-nek is jutott az összegből például kirándulásokra, összejövetelek szervezésére. De ugyancsak a KISZ támogatta a helyi futballcsapatot is, és más helyi intézményeket:

Úgy működött, hogy le kellett adni a pénz egy részét, mindenfélét biztosítani kellett. (R33)

A kultúrigazgató, ő volt az alpolgármester is, mondta, hogy hát a focistáknak zokni kell, vagy mezre kell vagy labdára kell pénz, vagy mi volt, [...] az orvosi rendelőnek az öreg Benkő volt a fogatos, na annak kell széna, s akkor mindig gyűjtöttünk rá, na, 1000 lej elég szénára? – Elég. [...] Na, akkor 4-500 lejt én is eltettem, mert meg kellett venni a zenét. (R34)

8.1.1. Beszerzések, kreácsolás

A következőkben azokat az informális gyakorlatokat és beszerzési megoldásokat tekintem át – beleértve a barkácsoló kreativitást is –, amelyek révén a diszkó működésének technikai feltételeit biztosíthatták. Először a zenelejátszó eszközök beszerzéséről essék szó, majd a hangulat megteremtéséhez szükséges eszközök létrehozásának technikáiról.

Amikor én már a katonaságtól leszereltem, ugye, mindig összedobták a katonának a katonavacsorán⁵⁴⁶ a pénzt, s akkor abból összejött egy Majak magnónak⁵⁴⁷ az ára. Mikor leszereltem, akkor az első dolgom az volt, hogy elmentem Csíkszeredába és vettem egy nagy orsós Majak magnót. Általában 45 perc volt egy szalag, és általában 3-at kaptunk, s akkor már nem volt elég az egy magnó, s akkor vettem még egyet, s akkor nem kellett kölcsönkérni senkitől, és lehetett másolni. S akkor, ugye, már ezek a Majak magnók leamortizálódtak, vettünk két Teslát⁵⁴⁸ helyette. Azok még profibbak, még jobbak voltak. A Tesla csehszlovák volt, azért el kellett menni Bukarestbe, és hát pult alól lehetett beszerezni. (R34)

A magnó beszerzése pult alól azt jelentette, hogy egy bukaresti kapcsolatokkal rendelkező ismerősön keresztül, nem hivatalos körülmények között lehetett csak megvásárolni. Az nem derül ki az elbeszélésből, hogy akkor éppen pénzzel vagy mással fizettek volna a magnóért, csak az, hogy a „vásár” gondos szervezést igényelt.

A diszkóhangulat megteremtéséhez azonban önmagában nem volt elegendő a zeneléjátzó, mivel nem házibuli-létszámú társaság gyűlt össze. Szükség volt hangfalakra és fénytechnikára is.

Házilag csináltunk mindenféle hulladék-hangszóróból hangfalakat, s mikor már gyűlt annyi pénz, akkor már vettünk egy rendes hangfalat. A gyárból, amit tudtak, megszerezték, ami kellett a diszkóba, minden megszületett. (R34)

A színes fényforrások és a diszkógömb mint bulikellék elengedhetetlen része volt a diszkónak. Ezekhez az eszközökhöz nem lehetett hozzájutni sem az országban, sem a külföldi kapcsolatokon keresztül, így a gyárból és az otthonról szerzett vagy „intézett” hulladék alkatrészekből barkácsolták össze vagy a magyarországi ismerősöktől kapott eszközöket átalakítva alkották meg például a fénytechnikát.

Aztán Magyarországról hoztak ilyen zöld, piros tollbetéteket, s akkor T. intézte a lakkot valahonnan a tekerrelőtől, s kifújtuk, megfestettük az égőt, s egy estét kibírt, másik estére másik égőt kellett csinálni. Egy ilyen nagyobb földgömböt az iskolaigazgató adott ajándékba, mert addig forgatták a gyerekek, míg az alja kikopott. Hát nekünk az nem volt semmi, tettünk egy nagy alátétet, aztán kész. S akkor kellett csinálni egy ilyen formát, azt S. Á. nekünk szépen kivágta, s az alap, amit fel kellett kockázni. Valaki szerzett valahonnan egy ablaktörő

546 Katonabúcsúztató vacsora, mielőtt a fiatalember a számára kijelölt katonai egységhez bevonulna. Ezekon az eseményeken a szülők, a közeli rokonok és a barátok vettek részt.

547 Szovjet gyártmányú szalagos-tárcsás magnetofon.

548 Csehszlovák gyártmányú szalagos-tárcsás magnó.

motort, másik hozott egy transzformátort. [...] Amikor már nem kellett égőket festeni, L.-nek az apja a traktorállomásról hozott egy traktorlámpát. Magát az üveget meg egy keretet, s akkor csináltunk egy fadobozt, s beletettük az üveget, s akkor ilyen nejlont rá. Azt megint Magyarországról hozták, ilyen nejlonpungát,⁵⁴⁹ azt tettük rá. Nekem ezek az egyszínűek kellették, rátettem az üvegre, rátettem a tartót, ami tartotta, és nem égett le, abból volt színes fény. (R34)

Akiknek volt lehetőségük hozzájárulni a diszkóhoz szükséges eszközök beszerzéséhez, barkácsolásához, azoknak – közelfogadottságnak örvendő megállapodás értelmében – nem kellett belépőt fizetniük. A belépő ára a kezdetekben öt lej volt, később tíz lejre emelkedett, egészen a rendszerváltásig, amíg a diszkó a leírt keretek között működött.

Hét közben ezen ment az agyalás, hogy mit csináljunk ahhoz, hogy hétvégére legyen jó. Az első fényorgona olyan volt, hogy kapcsolgattam kézzel, ritmusra, föl-le, föl-le. Valaki adott egy ilyen sárga villogót is. (R34)

Bár a diszkó a leírt feltételek szerint jól működött és helyileg virágzó „szórakoztatóiparra” nőtte ki magát, a szárhegyi kultúrotthon hivatalosan a megyei pártbizottság és kultúrbizottság szabályrendszerének is meg kellett hogy felelnie – mozi és diszkó tekintetében egyaránt. Formailag, mint szó volt róla, nem merültek fel akadályok a diszkó működésével kapcsolatban, a lejátszott zenék viszont eltértek az országosan engedélyezett, hivatalos listától. Csakúgy, mint a színjátszó körök, néptáncsoportok és más, helyi amatőr formációk működésénél, a diszkó zenezámainak listáját is „aprobáltatni”, vagyis engedélyeztetni kellett. A mozi és a diszkó egyesülésének problémája a csíkszeredai kultúrbizottság ellenőrzési alkalmával vált fontos, megoldandó feladattá. Amint már korábban szó esett róla, jóval több bevétel származott a diszkóból, mint magából a moziból és együttesen a kultúrotthon működéséből.

S egyszer érkezett egy ellenőrzés Csíkszeredából, a mozivállalattól. Úgy bömbölt a zene, hogy csak na. Bejöttek s kérdezik, ki intézi? Mondom, én vagyok. S hát hogyhogy? Ceaușescu elvtársnak a nem tudom mijét levetítettük-e? Mondom, le volt vetítve délután, most megy a zene. S mondják, hogy ez így nem jó, s mondom, megemelték a keretet, s másképp nem lehet teljesíteni – és nem történt semmi. Senki nem tudta megmondani, hogy most vetítünk vagy diszkózunk. Ezt kérdeztem: „Fiúk, mi legyen? Vetítünk winnetous filmet? Igen! Megnézzük a Ceaușescu elvtársnak a nem tudom milyen [...]? Nem! Szólhat a

549 Műanyag tasak.

zene? Igen!” Na, akkor el volt intézve. Eladtunk egy pár tömb mozijegyet, mindenki boldog volt. Jól szórakoztak, a környékről odajárt mindenki. (R34)

A megyei kultúrbizottság elnöke, Májai Albert engedélyezte a zeneszámokat.⁵⁵⁰ Nemcsak a listát kellett elküldeni a bizottsághoz, hanem a teljes anyagot, ami három-négy szalagot jelentett. A kínálatot többségében román nyelvű zeneszámok kellett hogy alkossák.

Na, most úgy meg volt gyűlve a bajunk, amíg összegyűjtöttem! A régi szalagokat rámásoltuk, de nem találtam román zenét. Volt egy nagydarab [román] nő, s az rengeteget énekelt, s na azt, amiket énekelt, rámásoltuk, de hú de nehéz volt. S akkor föl kellett venni, s akkor csináltunk próbavételt, s akkor felvettük. Most, hogy mennyit hallgatott meg belőle, azt nem tudjuk, de kaptunk ilyen írásos engedélyt, hogy az általa meghallgatott zene, az megfelel a szocialista akármilyen követelményeknek. (R34)

8.1.2. Bálókól népi diszkó

A vizsgált évtized(ek)ben a bálók arculata markánsan megváltozott. Az elektronikus hangszerek terjedésének, fejlődésének és a hangtechnikai eszközöknek köszönhetően a hagyományos népi zenekarok egyre inkább háttérbe szorultak. A diszkók hatására a bálókön egyre népszerűbbek voltak a könnyűzenei slágerek, a pop, a rock and roll. Ezzel nem okvetlenül a bál mint közösségi esemény tűnt el, sokkal inkább átformálódott a rendezvény jellege.⁵⁵¹ A lokális rendezvényeken is egyre népszerűbbé vált a magnóról szolgáltatott zene.

Akkor már a fúvószenekar feloszlóban volt Szárhegyen, más zenekar nem volt, s akkor a nagy teremben [a kultúrotthonban] felraktuk ugyanazokat a cuccokat, s akkor ilyen keringő, népzene, tangó, csárdás s foxi szépen mind fel voltak véve. Aztán egyesek úgy csúfolták, hogy népi diszkó, de sokan jöttek. Ilyen magnós bál volt tulajdonképpen, minőségi zene szólt. Táncolni, mulatni jól lehetett rá. Volt olyan, hogy lagziba s névnapra is zenéltünk. Ennek a magnós zenének egy hátránya van: hogy az ilyen hallgató zene nem megy. Hiába nyújtja el az öreg, nem tartja a lépést vele, mint a primás. A tánczenére, arra istenien lehetett. A stúdióban felvett számok voltak ezek, a zene itt nem tévesztett. Általában ilyen neves zenészek, Kordának voltak számai, aztán bejött a Neoton, s Zoltán Erika. Jajj, akkora bulikat csaptunk! (R34)

550 Ez az időszak a nyolcvanas évek.

551 Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România... 242–244.

Ha változtatott is a bálók és mulatságok arculatán a magnós zene, az alapvető funkciója nem szűnt meg. Továbbra is olyan közösségi, szabadidő-töltési lehetőség volt, ahol ismerkedni, találkozni, beszélgetni, mulatni lehetett. Simona Ștefănescu szerint a szórakozás népi jellege a Ceaușescu-korszakban rohamos változáson ment át, aminek a kulturális, társadalmi változás és a technológiai fejlődés volt a kiváltó oka, nem pedig a kommunista rendszer evolúciója. Másrészt a korszakban az egyéni identitást kifejező szórakozási lehetőségek elégtelen volta miatt a konkrét (bál, mozi) szórakozási funkción túl találkozási alkalomként is jelentősen felértékelődött.⁵⁵²

Az előbbi esetelemzésben két, a hatalom által hivatalosan funkcionáló intézmény működését próbáltam rekonstruálni. Mindkét esetben a *diszkós*⁵⁵³ a kulcsszemély, aki elsőként a diszkó működtetésében érdekelt, de fokozatosan átveszi a mozi irányítását is.⁵⁵⁴ Hivatalosan az Öntöde alkalmazottja, mellékkereseti lehetőséget kínál azonban a diszkó üzemeltetése annak ellenére, hogy az hozzátartozott a kultúrotthon hivatalosan elszámolható és ellenőrizhető tevékenységéhez. A diszkó elindítása a kezdetekben, a hetvenes években a Bukarestben élő, de szárhegyi felmenőkkel rendelkező barátjához kapcsolódik, aki a nyári szüneteket a faluban töltötte. Ő a másik stabil hálózati elem az akkor aktuális külföldi zeneszámok beszerzésében. A kapcsolat mindvégig megmaradt és kiemelt szerepet játszott a drágább technikai eszközök megvásárlásánál is. Itt nem pusztán a hosszú távú csereakció figyelhető meg, hanem egy baráti kapcsolatra épülő, szívességeket felajánló és viszonzó beszerzési rendszer. A kapcsolat társadalmi erőssége kézzelfogható. A diszkós további, a diszkót legitimáló kapcsolathálójának kulcsszemélyei a helyi elöljárók és a hivatalosságot reprezentálók: a párt propagandatitkára, a KISZ-elnök, akikkel jó viszonyban van, a néptanácselnökkel pedig a családja révén komasági kapcsolatot is ápol. Ezek a személyek tulajdonképpen nem akadályozzák a tevékenységét, hanem látván annak nyereséges működését, ők is részt kérnek belőle. Ennek köszönhetően a diszkó és a mozi *hivatalosan* külön-külön működik, a *valóságban* azonban informálisan egybefonódva; a diszkó termeli a bevételt a mozi és egyéb haszonélvező szervezetek számára, ugyanakkor a működtetőnek másodbevételt termel. A diszkó egyféle informális, másodlagos jövedelemforrássá vált. A közös érdek itt nem az identitásra épül, hanem a szórakoztatóipari szolgáltatásra, ami arra sarkallja a résztvevőket, hogy hallgatólagosan beleegyezzenek, részt vállaljanak az illegális üzleti tevékenységben. Másrészt mindez arra példa, amikor a találegonyság ötvözése a kooperációs technikákkal és a hivatalosságból érkező toleranciával tulajdonképpen virágzó üzleti tevékenységet konstituál. Közösségi tevékenységet is láthatunk, amelyben a barátok és a munkatársak általi kölcsönös se-

552 Biró A. Zoltán: *A hagyomány „ápolásáról”*... 258.; Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România... 258.

553 R35.

554 A diszkó irányítását nemcsak informálisan veszi át, hanem a nyolcvanas években hivatalosan is. A mozi üzemeltetéséhez szükséges mozigépészvizsgát kellett letennie.

gítségnyújtás, az eszközök beszerzése és barkácsolása olyan trükköket rejt magában (szerzések, intézések, az eszközök gyárban való elkészíttetése), amelyek bár a formális gazdaság keretein belül működnek, mégis láthatatlanok maradnak. Ennek a komplex informális gazdasági és üzleti tevékenységnek a működési ellentmondásai – funkcionális ambivalenciái – abban ragadhatók meg, hogy a többoldalú kapcsolat segíti a résztvevőket is, a kulturális intézmény hivatalos megfelelését is, illetve „megrövidíti” a formális gazdaság szférát, mivel magánrészre, az informális működtetésre és más formális intézmények részére is gazdasági hasznot termel.⁵⁵⁵ Végezetül pedig egy közös szolidaritási rendszert láthatunk a helyi és azon települések résztvevői között, akik rendszeres vendégei voltak a diszkónak. Olyan zeneszámok szólaltak meg, amelyeket a hivatalos szervek szabály szerint nem engedtek volna, a helyi hatalom közvetítői viszont szemet hunytak efölött, mivel mindenkinek jutott egy kis figyelmesség, viszonzás.⁵⁵⁶ A diszkó tehát az ifjúság közösségteremtő *mi-szórakozásának* közege volt, amikor a nyugati és magyarországi slágerekre mulathattak – nem a politikai ellenállás szándékával, inkább a nyugati minta és divat utáni vágyakozás, esztétikai preferenciák mentén. A hatóságok az ellenállást más médiatermékek fogyasztásával kapcsolták össze, ilyen volt például az 1983-ban bemutatott *István, a király* rockopera, amely a magyar államalapítás történetét dolgozza fel. Éppen ezért a *diszkós* nem vett részt az olyan összejöveteleken, amelyeken az *István, a királyt* titokban meghallgatták, és nem is másolta tovább senkinek, hiszen ez veszélybe sodorhatta volna a tevékenységet.

Az István, a királlyal lett volna gond, de én messziről elkerültem, már ugye jó előre szóltak a hatóságok: hogy ha nem akarsz bajt, akkor nem foglalkozol velem.
(R34)

8.2. A VIDEÓZÁS

Az 1980-as években a videolejátszók⁵⁵⁷ nemcsak népszerű médiatechnológiai eszközöknek számítottak, hanem működtetésük hangsúlyos kulturális, társadalmi jelenségnek is, amely hozzájárult az új filmműfajok – akciófilmek, horror, pornográfia – egy új felületen való terjedéséhez. Ezzel a videolejátszók a tömegkultúra globális terjesztésének szimbólumai lettek. A szakirodalom a videolejátszók és az új filmműfajok terjedését elsősorban az Egyesült Államok esetében vizsgálta – majd annak nyugat-európai továbbgyűrűzését is. A vasfüggöny túoldalán jelentkező, hirtelen népszerűséghez ké-

⁵⁵⁵ Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia...* I. 3.

⁵⁵⁶ A rendőröknek tett szívességekről a videózás gyakorlatában a következő esettanulmányban.

⁵⁵⁷ Rövidített megnevezésük: VCR (Videocassette recorder) vagy VHS (Video Home System) mozgóképfelvételre és lejátszására szolgáló berendezés. Előbb a VCR került forgalomba, majd a nyolcvanas években a VHS vált egyeduralmúvá.

pest a szovjet blokkban a videólejátszók csak néhány évvel később jelentek meg. Terjedésüknek döntő tényezője az informális gazdaság volt. Mivel gyakorlatilag az összes videólejátszó és a legtöbb film Nyugat-Európából és a Távol-Keletről érkezett Kelet-Európába, a videókultúrát a társadalmi aktorok egyértelműen nyugati jelenségnek tekintették. A keleti blokkban az elektronikusmédia-másolási jogokra vonatkozó szabályozás hiányában a videólejátszókat az amerikai filmek másolására (is) használták. A hollywoodi kasszasikerek és az alacsony költségvetésű, B kategóriás filmek az Amerika-kép forrásaivá váltak, és így szerepet játszottak a régió lakosságának a Nyugatról alkotott elképzeléseiben.⁵⁵⁸ A videólejátszók és videókazetták népszerűsége leginkább a tömegkultúra iránti érdeklődésnek volt köszönhető, kevésbé egy meghatározott, politikai szándékú cselekvésnek. Romániában a feketepiacon a legolcsóbb videómagnót 45 000 lejes átlagáron adták el, ami húszhavi közepes fizetésnek felelt meg. Tekintve a videólejátszók túlzott árait nem csoda, hogy a kollektív használat volt a domináns.⁵⁵⁹

Így tehát a román társadalomhoz a kapitalista Nyugat és az „amerikai életmód” idealizált képe a nyugati videókazetták informális terjesztői hálózatain keresztül jutott el. Sok esetben épp maguk a pártállami tisztviselők vagy a titkosrendőrök hoztak ilyen videókazettákat Romániába és bővítették a hálózatokat. A Ceaușescu-korszak utolsó éveiben a videólejátszókra a gazdagság szimbólumaként tekintettek, amelyet jobb volt titokban tartani és elrejtteni.⁵⁶⁰

Az informális videós hálózatok nem másként gondolkodó „sejtek” voltak. Egyszerűen a tömegkultúra iránti fogyasztói érdeklődésből jöttek létre. Ugyanakkor határozottan hozzájárultak az általános nyugati jólét képzetének elterjedéséhez. A videókazettákon forgalmazott filmek – amint a Kent cigaretták hirdetésén olvasható – egyféle „varázslatról” szóltak, amelyet csak a kapitalista Nyugaton lehetett megtapasztalni. A feltételezések szerint az 1980-as évek végén Romániában volt Kelet-Közép-Európa összes kommunista országából az egy főre jutó legtöbb videólejátszó. Bár az állítás nem bizonyított, a România Liberă napilap hirdetési oldalai igazolják (a 80-as években!) a magántulajdonban lévő videólejátszók sokaságát. Ezzel együtt kijelenthető: a lakosság elsőprő többsége nem engedhette meg magának a videókészülék vásárlá-

558 A videókultúra hatásának legmarkánsabb példái a kommunista blokk országaiban váltak láthatóvá. Például a szerb Žitište faluban felállított Rocky Balboa-émlékmű (Rocky) – akit Sylvester Stallone játszik –, a munkásosztály ökölvívója, aki kemény munkával valósítja meg az amerikai álmot. Vagy a Bruce Leenek, a harcművészeti filmek népszerű színészének felállított mostari szobra. Alakját gondosan választották ki az 1990-es évek jugoszláv háborúiban harcoló etnikai csoportok közötti megbékélés szimbólumaként. Wasiak, Peter: *The video boom in the state-socialist Poland*. 27.

559 Petrescu, Dragoș: *Nurturing the Unrest...* 418.

560 A vizsgált időszakban általánossá vált az informális ügyletekből szerzett presztízsjavakkal rendelkezők körében a rejtőzködő magatartás. Igyekeztek titokban tartani a sejtetően föld alatti üzleti tevékenységből szerzett „luxuscikkek” birtoklását. Ilyen személyek lehettek, akik magasabb beosztásban voltak, vagy az élelmiszerellátásban dolgoztak. Kinda István: *Kontrasztok*. 209.

sát.⁵⁶¹ Azok viszont, akiknek mégis sikerült beszerezni a videólejátszót, a Román Televízió kétórás műsorszolgáltatásával szemben alternatív megoldást ajánlhattak a családtagoknak, barátoknak és szomszédoknak meghirdetett „filmesteken”. Míg a Román Televízió kínai vagy észak-koreai filmeket sugárzott a hazájukba visszatérő boldog parasztokról, az embereket inkább Ázsia erőszakos oldala vonzotta: népszerűek voltak Bruce Lee és Jackie Chan filmjei. Az erőszak és a szex tabu volt a szocialista társadalomban. A Román Televízió által sugárzott moralizáló történetek a szocialista realizmus narratív mintáira épültek. Ezért a köznapok átlagemberei azt keresték, amit az „ideális szocialista” társadalom nem tudott nekik megmutatni: a dinamikus (vagy akár agresszív) és a szórakoztató filmeket, a szexuális érintkezést a tévéképernyőn. Ezenkívül a videólejátszó terjedésének és közösségi használatának jelensége a *föld alatti társadalmi kapcsolatok* pókhálószerű terjedését generálta a kazettákat cserélők között. Bár a rendszer nem tette lehetővé a magánvállalkozásokat, a videólejátszó-tulajdonosok sokszor jegyeket árultak az általuk szervezett egész éjszakai videómáratonokra, „moziestekre”.⁵⁶²

A Gyergyói-medencében a vizsgált időszakban csak kevés személynek volt színes televíziója, és elenyésző volt azok száma, akik rendelkeztek videólejátszóval és -kazettákkal. A szervezőhálózat csomópontjainak az a néhány személy számított, akinek volt lejátszója, színes tévéje – és be tudta szerezni a filmeket is. Gyergyószentmiklóson és a környező falvakban mindenütt népszerűek voltak a filmezős esték. Általában este 8-9-kor kezdődtek az összejövetelek, és rendszerint hajnalig tartottak. Ilyenkor annyi ember zsúfolódott be egy szobába, amennyi csak tudott. Székeken, ágyon, padlón ülve, összehérszélődvé nézték a filmeket. Nők és férfiak egyaránt, különösen a fiatalabb korosztály vett részt ezeken, mert találkozási, ismerkedési alkalmat is kínált. Mivel informális gyülekezésem alapuló, illegális közösségi tevékenység volt, a kezdéssel a sötétség beálltát mindig megvárták. Ezek az alkalmak voltak a helyiek szóhasználatában a *videópartik*. A visszaemlékezők elmondása alapján három típust különíthetnek el: 1. rokonok, baráti társaságok spontán filmnézése, ahol mindig ugyanaz a társaság ült össze, saját tévét és lejátszót néznek informálisan beszerzett filmeket; 2. illegális pénzkereseti lehetőségként szervezett filmnézések, itt nem csak a szűk baráti társaságok vettek részt, hanem távolabbi ismerősök, falubeliek stb.; 3. vallási vagy egyéb intézmény keretein belül zajló filmestek.⁵⁶³ Az esettanulmány célja a két utóbbi típusba

561 Petrescu, Dragos: *Nurturing the Unrest...* 418.

562 Visan, Laura: *Reading Cutezătorii and Watching Jackie Chan...* 224.

563 A vizsgált korszakban Temesváron is népszerűek voltak a kultúrotthonok, mozik, színházak és más intézmények terében szervezett filmnéző estek. Ezek az események az esettanulmányoktól eltérően félig formális keretek között zajlottak, egy-egy formális intézmény programjai között szerepeltek. Az intézményi formán kívül azonban mindig egy magánszemély működtette a filmnézéseket, olyasvalaki, aki részt vállalt ebben a piaci tevékenységben. Többnyire terjesztett, másolt is, de más, a médiatermékektől eltérő nyugati fogyasztási cikkeket is forgalmazhatott. Párulescu-Copilaş: *Hollywood Peeks...* 2–4., 17.

tartozó filmnézések etnográfiai leírása. Az eseményeket a visszaemlékezések alapján rekonstruálom, olyan személyek narratíváit elemzem, akik a vizsgált korszakban az informális filmnézések hálózatainak fenntartói és működtetői voltak, illetve résztvevői a videóesteknek. A következőkben szeretnék rávilágítani a videóestek zavartalan működéséhez szükséges eszközök beszerzési technikáira, illetve felfedni a jelenség funkcióit és azt: mennyire forrt össze a jelenség a hivatalosság intézményeivel.

8.2.1. Hálózatok, működtetők

Elsőként azt veszem szemügyre, hogyan indult el a videózás a környéken, hol voltak a működtetők⁵⁶⁴ csomópontjai, és nekik mennyire erős kapcsolódási pontjaik voltak a videólejátszók és kazetták beszerzéséhez. Az általam kérdezett videós Szárhegyen és Gyergyószentmiklóson egyaránt tartott videóesteket. Elmondása alapján a környéken azok, akik még ezzel foglalkoztak, rendelkeztek videólejátszóval vagy színes tévével, de nem volt evidens, hogy *mindkettő* birtokában voltak, így igény szerint egymás között cserélgették az eszközöket. A működtetők kölcsönösen megbíztak egymásban.

Egyszer kellett valaki, akinek volt annyi pénze, hogy vegyen egy videólejátszót. (R5)

A videólejátszó általában abban a pénzben 70-80 ezer lej volt, egy ház ára. J-nek volt ilyenje. Ő, ugye, elkezdett diszkózni, mert ő csinálta a diszkót, s akkor így ennek a leple alatt ezt is be tudta szerelni. Akkor, ugye, a zenéket is be kellett szerezni, a filmeket is be kellett szerezni. (R4)

Volt egy alfalvi, ő hokizott, s volt neki Bukarestben kapcsolata, akkor volt egy Toplicáról... (R34)

Az elején egész könnyen mentek a dolgok, amíg megvettük a videót, aztán L. P., aki mester volt a szakiskolában, az apján keresztül, pártvonalon kapott egy orosz színes tévét. S akkor P. N.-nek rengeteg kazettája volt, neki mindent lehetett Gyergyóban, mert ő úgy volt a rendőrséggel, hogy mindent lehetett. Nem lehetett tudni, hogy milyen pozícióban volt. Neki volt vagy tíz videorekordere, egy adta a kazettákat, a többi sokszorosította. És így adta el. Egy Dacia ára volt akkor egy lejátszó, plusz kellett hozzá egy színes tévé. A filmeket próbáltuk cserélni, de akkor L. P.-vel meg voltunk egyezve, hogy én is odaadom a lejátszót neki, meg ő is odaadja a színes tévét. S akkor volt egy ilyen üzlet, hogy kellett a

⁵⁶⁴ Működtetőkön vagy „videós” személyeken értem azokat, akiknek saját tulajdonú videólejátszójuk, színes tévéjük és kazettái voltak. Ezeket pedig arra használták, hogy videóesteket szervezzenek különböző helyeken pénzért vagy ritkábban egyéb szolgáltatásért cserébe – tehát üzleti célból.

polgármesternek, néha a rendőrök is bekopogtak. Látták, hogy világosság van – ezzel a címszóval. (R34)

A környező falvak videós személyei mind a gyergyói P. N.-hez fordultak videokazettákért, ő számított a legbiztosabb és legnagyobb „hatalommal” rendelkező terjesztőnek, mivel leginkább ő volt összefonódva a rendőrséggel. Nála nemcsak a nyugati, hanem a magyar gyártású filmeket is be lehetett szerezni. Az eredeti kazettákat sokszorosította és eladta vagy bérbe adta, ebből származott a bevétele, hivatalosan nem volt alkalmazásban.⁵⁶⁵

8.2.2. A kínálat és a fogyasztói szokások

Hirtelen, robbanásszerűen váltak népszerűvé a videopartik. Újfajta élményt nyújtott a résztvevőknek, hiszen az embereknek igen korlátozott lehetőségük volt a Románián és a keleti blokkon kívüli életről tájékozódni. Románia-szerte a legkedveltebb filmek között voltak a Jackie Channel, Bruce Leével, a Bud Spencerrel és a Sylvester Stallonéval készült akciófilmek. A visszaemlékezők szerint viszont szinte bármit megnéztek, annyira kíváncsiak voltak az új, addig nem ismert tartalmakra. Tehát a rajzfilmekről a horrorig és a pornófilmekig mindent fogyasztottak.

Próbált örökké újítani, de annyira ki voltunk éhezve az információra, az új dologra, ha már ötödikszor láttuk, az sem érdekelt, csak nézhessünk valamit. Mindegy, hogy mi volt, csak film legyen. Ha a Dalmát kiskutyát vetítették volna is, megnéztük volna ötször és tízszer, mert annyira információszegények voltunk. (R4)

Akciófilmeket néztünk Chuck Norisszal, úgy mondták a régi emberek, Jack Loris. Bruce Lee [...] s általában, amikor már az öregek kinyúltak [elálmosodtak], akkor tették be a pornófilmeket. (R4)

Tíz normál filmből egy szexuális beállítottságú film volt. Nem nagyon tudtunk válogatni, nem volt választási lehetőségünk, valójában mindent, ami a kezünkbe került, megnéztünk. (R9)

Amellett, hogy a műfajok viszonylag széles skáláját igyekeztek nyújtani, a szervezők az újításra is törekedtek. Másrészt kialakultak a kínálat lehetőségei adta fogyasztási szokások is. Voltak csoportok, kisközösségek, amelyeknek tagjai csak bizonyos műfajú filmeket néztek. A fogyasztási szokások többnyire az életkori és műveltségi sajátosságokhoz kapcsolódtak. Az idősebbek jobban kedvelték a békebeli és a háborús

⁵⁶⁵ Legalábbis a visszaemlékező szerint.

magyar filmeket, a fiatalok az akció-, horror- és a pornófilmeket, illetve volt a komolyabb vagy művészfilmeket kedvelőknek is pár csoportja.

Volt egy olyan közönség, aki művészfilmeket nézett, úgy kellett megválogatni. Akkor volt egy olyan társaság, aki 44-es háborús filmeket akart nézni, s akkor ők is voltak vagy 3-4-en, ők nem akartak senkivel összevegyülni. S akkor nekik kellett filmet vetíteni. A régi magyar filmek, azok nagyon mentek, A kölcsönkért kastély, Jávor Pállal. S akkor semmi baj, vetítettem nekik is. A fiataloknak általában a verekedős filmek mentek. Volt egy lovas film, ami nagyon ment megint, ez a Fekete táltos. Egy arab ló beleesik a tengerbe, és a kigyereket kimentti. (R34)

Nem annyira szerettem, mert ott általában kalandfilmek voltak, s én jobban szerettem a művészfilmeket. S magyar szinkronnal voltak, s ugye, pláne én ezért nem szerettem, de mi azért egy másik szobában összeültünk s jót beszélgettünk, s a fiúk nézték a filmeket. (R45)

8.2.3. Titokban a hatalommal

A működtetők számára frekvenciáltak voltak az esték, különösen a hétvégék, mivel ekkorra jelentkezett a legtöbb filmnézői igény. Általában egy baráti társaság havonta egyszer, maximum kétszer ült össze a fizető filmalkalmakra. Ilyenkor mindig biztosították a működtetőt, hogy megbízhat a társaságban. Kiválasztották a helyet, az időpontot, majd ezt követően a lehető legnagyobb diszkrécióval érkeztek az adott helyre. Ilyenkor azt a szobát, amelyben a „vetítés” volt, általában lesötétítették, hogy ne szűrődjön ki fény, mivel a videópartik hajnalig tartottak. A köznapi „fogyasztók” mellett persze a hatalom képviselői is igényt tartottak a videóestekre, de nem csoportosan, hanem egyénileg, vagy csak 1-2 ember vett részt ezen. Ilyenkor elkérték a tulajdonostól a berendezést, és a saját otthonukban néztek filmeket, de olyan is előfordult, hogy a tulajdonosoknak saját lakhelyükön kellett megvendégelniük a rendőröket. Ez is egyfajta hallgatóságos együttműködés volt.

Egy helyben sokszor nem lehetett csinálni, mert akkor a rendőrök is épphogy elnézték. Amikor besötétedett, egyenként beszállingóztak, sosem volt tömörödés a kapu előtt, hogy ne legyen feltűnő, mert ez börtönnel járt annak idején. (R34)

Odamentél és mondtad, hogy tuti emberek, megbízhatók, egy estét kérek. Megbeszéltelek, hogy melyik este. S akkor jött ő, s akkor én összeszedtem a társaságot, s akkor kellett legyen egy tévé – ha nem volt, ő is tudott hozni tévét. S akkor kezdtük. (R4)

Azt tudta mindenki, hogy aki elmegy egy ilyen filmnézős estre, akkor az kuss. (R5)

Volt olyan is, hogy bekopogott a rendőr, mondta: látta, fény van, pedig nem volt fény, de mindegy. Reggel kell menjen ellenőrizni valami örököt, addig meg nézne egy filmet. Mondom, jól van, kivettem egy bort, egy poharat, visszamentem lefeküdni. Az egyik szobában nézte a filmet reggelig. A bor is elfogyott, a film is lejárt, s azzal becsukta az ajtót, s elment. (R34)

A zsaruk nézték meg a legjobb filmeket leghamarabb. Ők is emberek voltak, nekik is pont úgy tilos volt, és ők is pont úgy ki voltak éhezve. (R5)

8.2.4. Intézkedések

A villamosenergia-, az üzemanyag- és a gázfogyasztás 1979-ben bevezetett szabályozása nemcsak a hétköznapi, de egyben a videóestek szabad lefolyását is korlátozta. Bár este hattól nyolcig volt a napi áramszünet, többször előfordult, hogy előre nem jelzett, indokolatlan időpontokban vették el az áramot. A szervezőknek a szükséges eszközbeszerzésen túl a villanyáram biztosítására is kiterjedt a figyelme. Illetve az újabb és korszerűbb eszközök beszerzése a kapcsolati háló mozgósítását vont maga után, idővel kialakult az is, hogy melyik fizetőeszközzel lehet a leggyorsabban és legkönnyebben ügyeket intézni. Egy videóest ára fejenként száz lej volt, ami az akkori fizetésekhez mérten nem kevés pénzt jelentett. Előfordult, hogy akik nem tudtak pénzzel fizetni, másképp járultak hozzá a videópartik finanszírozásához.⁵⁶⁶

Sokszor áramot hogy intéztünk? Diszpécserkedtem az Öntödénél, s ugye, telefonon megismerkedtünk az áramelosztóval, az Elektromaroshoz⁵⁶⁷ tartozott, kértem, hogy hát ha lehet, akkor kéne áram. Azt mondják, jól van, de mit adsz cserébe? Hát mondom, itt van egy videókazetta, s itt van egy színes tévé, s adok öt darab kazettát egy hétre. Egyik ember autóval utánajött, elvitte, akkor, ugye, mikor mondtam, hogy ki vagyok, akkor kérdezte, mit kapcsoljunk le? Mondom neki, mindegy, az összes falut, csak Szárhegyen legyen áram. (R34)

Pénzzel kellett neki fizetni, de aztán krumplival vagy oroszhegyi szilvapálinkával szintén nagyon jól lehetett intézkedni. A Kent már nagyon sok helyen nem ment, mert mindenki a Kentre meg a kávéra ment rá. Volt egy faragó barátom, csinált nekem egy ilyen faragott kicsi kazettát [dobozt], bevitettem reggel az útlevelesztályra, s délben az útlevel a kezemben volt, más mehetett a kiló kávéval,

⁵⁶⁶ Egy átlagfizetés 1800-2000 lej volt.

⁵⁶⁷ Az Electromureş vállalat nevének magyarítása.

azt mondta, hogy kávékereskedést nyithatna, mert mindenki azt hoz, nem fér már, annyi van. (R34)

Ha nem volt pénz, akkor cserébe fölszántották a kertet nekem. Barterbe lehetett. (R34)

8.2.5. A gyergyószárhegyi plébánia filmnézős estjei

Mindeközben a gyergyószárhegyi plébánián az ifjúsági hitoktatás keretében is népszerűek voltak a plébános és a káplánjai által szervezett videóestek. Minél inkább háttérbe szorult az államhatalmi nyomás folytán az egyház intézménye, annál erősebbek lettek az egyház belső kapcsolatrendszerei. Így a hiánycikkekhez való hozzájutás a papok és más egyházi alkalmazottak körében ugyanúgy működött, mint a társadalom bármely más részében. Az országban szétszórta működő papok tartották egymással a kapcsolatot, nemcsak hivatalos ügyekben, hanem például a cigaretta, az alkohol, a könyvek, a videókazetták, videólejátszók, színes tévék stb. beszerzésében is.

A nyolcvanas évek végén Simó József plébános szolgált Szárhegyen. Folytatva elődje, Varró András munkáját – amely a hívekhez való közelségben, a mindennapi intenzív egyházi gyakorlatban gyümölcsözött –, jó kapcsolatban volt a helyi fiatal, többnyire értelmiségi házaspárokkal. Kialakult egy baráti kör, amely rendszeresen járt templomba, karácsonykor részt vett a pástorjátékban stb. A plébános és az éppen oda helyezett káplán rendszeres vendégei voltak ezeknek a házaspároknak a családi eseményein (keresztelő, névnap, más ünnepnap). Minden szombaton tartottak ifjúsági hittanórát a hittanteremben, amelynek keretében a plébános által szerzett színes tévén és az ugyancsak ismerősökön keresztül szerzett videólejátszóval filmeket vetítettek. Ez nem volt ugyan titkos esemény, a falu összes fiatalja mégsem vett részt rajta. Többnyire csak azok, akik közel álltak a plébánoshoz.

Csíkkozmáson volt ő pap, és volt neki ismeretsége Csíkszeredában a lerakatonál, s volt ismeretsége a mai plébánosnál Dánfalván, ő püspöki titkár volt, és volt neki kapcsolata aradiakkal, na és így, ugye, működtek a szálak, de nem nyíltan. S akkor volt színes tévéje és videója, az nagy cikk volt, egész Gyergyóban nem volt sehol. Akkor ment az Izaura, hozzánk jöttek nézni, vetítettük szalagról, teli volt a hittanterem sokszor, ezzel fogtuk meg az embereket, a technikával, nemhogy a vallással, persze arra is éhesek voltak, de erre is. (R35)

Szerintem csak a helyi plébánosunknak volt [videólejátszója], és kétévente ki lehetett menni, és Németországban volt egy pap barátja, és volt, hogy helyettesítették ilyenkor a barátjukat, és akkor ezért cserébe. Általában csak hétvégén volt [videó-filmvetítés], szombat este. (R9)

Megoszlanak a vélemények arról, hogy a plébános milyen úton jutott hozzá a videóesteken használandó eszközökhöz (színes tévé, videólejátszó, videókazetták). Viszont mindkét visszaemlékezés azt erősíti meg, hogy informális hálózatokon keresztül, cserekapcsolat révén tett szert az egyéni igényeket kielégítő szükségességekre.

Hát vallási filmek is voltak többek között, de voltak ilyen jó Kabos-filmek, akkor jöttek be. De voltak bunyós filmek, viszont komoly filmeket is vetítettünk. Hogy szereztünk be filmeket? Úgy, hogy egy szatmári egyházmegyes pap bácsi osztálytársa volt a ditrói plébánosnak, s nagyon jó kapcsolatba volt Kari István-nal, az akkori esperessel, s jött a Székelyföldre, s mindig hozott ilyen szatmári homokalji bort, s akkor cseréltek pityókával. S másik, hogy ő a határ mellett volt, és, ugye, Magyarországon a léghör szabadabb volt, mint nálunk, s ott a Magyar Televízió adta a filmeket, de lemásolta videóval és ő adta tovább nekünk. Csempészték a videókat, és másolója is volt, és mi is kaptunk abból. Voltak gyerekeknek való filmek is, például A dzsungel könyve. (R35)

Amikor mi ilyen fiatalok voltunk, az akkori plébánosnak volt videólejátszója, és szombat esténként a hittanteremben néztünk filmeket, ami teljesen ingyen volt, és ilyen szép klasszikus világirodalmi feldolgozásokat, történelmi filmeket, és úgy álltunk és alig volt hely, a földön ültünk, mindenhol. Akkor voltak ifjúsági hittanórák szombat délután, és akkor utána volt a videózás, és ezt mindenki tudta. Akkor néztem az Izaurát, Sissit, Elfújta a szél, az Üvöltő szeleket. (R9)

A hittanteremben komoly filmeket, vallásos filmeket [is néztünk]. Ilyent, hogy Az aranyember magyarul, ilyent sehol se lehetett nézni. Volt olyan is, hogy hatórás film volt, és képesek voltunk elejétől a végéig megnézni, a Tövismadarakat. Mikor belevegyültünk, akkor néztük. Az elején csak nagyon ritkán voltak ilyen filmnézések, s aztán többször s többször. A forradalom előtt nem lehetett semmit. Nem úgy volt, hogy van egy film és megnézzük. Ha már van, akkor megnéztük az egészet, mert ki tudja, még mikor nézhetünk filmet. (R22)

A plébániára nem jártam filmet nézni, ott megvoltak a személyek, akik jártak, oda nagyon kevesen. (R24)

A másik dolog, hogy a plébánián úgy voltak – mai szóval – ezek a bulik vagy összeröffenések, hogy nem akármilyen családokkal, egyes emberekkel volt öröké egy vetítés, ez köszönhető volt a plébános nyitottságának is. Ez óriási volt, hírünk is volt nekünk. (R35)

A visszaemlékezésekből nem derül ki, hogy a videózásokkal kapcsolatban lett volna bármilyen kapcsolódási pontja a plébániának a hivatalossággal, de tény, hogy a plébános ebbéli tevékenységének nem volt negatív következménye. A plébániai videózások rendszeresek voltak, de – mint fentebb kiderült – mégsem volt bárki számára nyitott lehetőség. Egy zárt kör vett részt az estéken, olyanok, akik szoros kapcsolatot ápoltak a plébánossal és a káplánnal, mondhatni, amolyan exkluzív közösség kiváltsága volt.

8.2.6. Hatás és fogyasztás

A nyugati médiatermékekre ébredt igényt egyrészt a kényszer szülte, hiszen a Román Televízió megvonta az addig közvetített, viszonylag változatos médiatartalmakat az állampolgároktól, helyette – abban a kevés időtartamban is – erősen ideologikus tartalmú műsorokat és a Ceaușescu-kultusz reprezentációját kínálta. Ezzel egy időben egyre inkább megerősödött az érdeklődés, sőt a vágyakozás a nyugati világ iránt. Mivel az akkori viszonyok között nem beszélhetünk a mai értelemben vett médiatudatosságról és médiaértésről, ez a helyzet az országba becsempészett amerikai filmek kritika nélküli befogadását eredményezte. Illetve az audiovizuális termékek szükségessége és ritkasága, a látványegzotikum rendkívül intenzív hatást volt képes elérni a befogadókban.

A legnagyobb élményem a videózással az volt – ami kegyetlenül megrázott –, hogy mikor Simó Jóska pap bácsi idekerült, neki volt videójátékszója, akkor ő hétfévente csinált ilyen videózásokat. Persze ilyen vallási töltetű filmeket. A legelső, amire elmentem, a Jézus keresztre feszítése volt, az annyira megrázott – itt azért mondom, hogy akkor még másképp éltük meg a dolgokat –, hogy soha el nem felejttem. Egy hétig sírógörcseim voltak. (R5)

Egyedül ami volt a kommunizmusban, az a Dallas, hogy van még élet Románián túl is és még másabb is. (R5)

Ja, a horrorfilmekről ne is beszéljünk, a szőr állt a hátunkon, s néztük. (R4)

Ugye, bent dohányozni nem lehetett, s akkor tartottunk egy szünetet, kimentek cigizni. Leoltottam a villanyt, hogy kezdődjön a film, s úgy jöttek be kettesével az ajtón, féltek, azért. Bennük volt, hogy félnek [a horrorfilmek miatt]. (R34)

Az esettanulmány bevezetőjében a nyugati fogyasztási cikkek népszerűségét és a rájuk való vágyakozást említettem, amelyek szorosan összefüggenek a nyugati médiatartalmak által közvetített világképpel. A következőkben arra szeretnék rávilágítani,

hogyan viszonyultak a Gyergyói-medencében élő emberek az amerikai és magyarországi filmekhez, ugyanígy a külföldi, különböző műfajú zenei előadók által közvetített életérzéshez, és mennyire sikerült abba belehelyezkedniük. Arra is szeretnék példákat hozni, mit tudtak nyújtani a székellyföldi – és azon belül a gyergyói – emberek a nyugati termékekért, olykor luxuscikkekért cserébe.

Kaptunk egy Skála Coop-os reklámszatyrot, és azzal jártam iskolába, mert menő volt. S volt két nő piros ruhában, ők voltak a reklámarcok. S ha volt egy ilyen reklámszatyrod, nem beszélve arról, ha kaptál egy együtteses pungát, ABBA vagy Boney M., az akkor olyan volt, mintha most megjelenél egy Lam-borghinivel. (R5)

Megismerkedtem magyarországiakkal, s mikor jöttek, hoztak olasz farmerkosztümöt, vettem melléje sárga pólót, a bukaresti piacról szereztem napszemüveget, vettem hosszú szárú Adidast. Hoztak Marlborót, Dreher sört, s akkor mit kellett adjak helyébe? Irhabundát. Nekünk volt kikészített bundánk, mert volt harminc darab juhunk, Erzsikének egy bundát, Jóskának egy mellényt – cserekereskedelem volt. (R4)

Amint az esettanulmányból kiderült, a videósok körében nem egyedi jelenség volt a videózással párhuzamos DJ-tevékenység. A legtöbb videóest-szervező olyan személy volt, aki diszkókat működtetett, aktív DJ volt, illetve a Nyugatról kapott zeneszalagokat másolta, és más, Nyugatról származó termékek feketepiaci terjesztésében is részt vett (a ruházattól a rágógumiig).⁵⁶⁸ Mivel a videóestek szervezése jó pénzkereseti lehetőség volt, a hatóságok is szemet hunytak a *tartalom* problematikus jellege felett.⁵⁶⁹ Az elemzett esetekből nem derül ki, hogy a hatóságok is részesültek volna a bevételből, az viszont igen, hogy ha diszkrétebben is, de ugyanúgy a fogyasztók között voltak. Az általam kérdezett videós kapcsolathálója a hatóságok, a helyi vezetőség, a médiafogyasztók és a többi, videózással foglalkozó személy köré épült. Ezek a kapcsolatok többnyire az egymásrautaltságból fakadtak, ezért a cserealkalmak is inkább instrumentális jellegűek voltak. A videólejátszók beszerzésétől a hallgatolagos engedményekig (rendőrök, villamosenergia-ellátás biztosítása) és az egyszerűbb cserealkalmakig (fizetség fejében felszántják a szervező földjét) mindenhol egymás szükségleteinek a kielégítése volt a cél. A hatóságok bekapcsolódása a videózásokba az „ők” csoportját ugyan elhatárolja a „mi” csoporttevékenységétől, de ezzel egyben közelebb is hozza azzal, hogy ők is ugyanazt művelik. A visszaemlékezésekben az „ők is emberek vol-

⁵⁶⁸ Temesváron csak néhány olyan személy volt, aki az egész jelenséget irányította. Párulescu-Copilaş: *Hollywood Peeks...* 39.

⁵⁶⁹ Uo. 3.

tak” típusú értelmezések a társadalmi helyzettől független közös szükségletek felé tereli a „mi” és az „ők”, a videózásban részt vevők tömegét. Tehát a vizsgált régió tágabb közössége vett részt a hálózatban, hiszen minden helységben volt videózás. Mint láttuk, párhuzamosan a szárhegyi plébánia is bekapcsolódik a videózásba, ahol a szombat délutáni hittanórák teremtik meg az alkalmakat. Önmagában a hittan is megtűrt összejövetel volt, ezen belül az, hogy magyarországi gyártású filmek, vallási, történelmi témájú, illetve hollywoodi mozifilmek kerültek a „kínálatba” – mindez rendkívüli dolognak számított. Akik nem vettek részt rendszeresen a miséken és a hittanon, azoknak nem jutott hely a teremben. Ebben az esetben kialakult egy olyan, a „mi”-csoport vs. „ők”-csoport opozíciójából adódott erőter, amelynek következményeként a plébániai videós közösség egyszerre tűnt fel „ellenállóként” – bár nem állt kifejezett szándékukban –, ugyanakkor exkluzív csoport is volt, amelynek normáit (kivált a misére járást) be kellett tartani. A plébánást a „szekuláris” videós tevékenységgel ellentétben nem az üzleti érdekek és a profittermelés vezérelte, hanem a közösségépítés funkciója, ami elhangzik R35 visszaemlékezésében is: „ezzel fogtuk meg az embereket, a technikával, nemhogy a vallással.” A videózás tehát a vizsgált esetben tisztán informális cselekvésként működik, egyrészt összefonódva a hivatalossággal, másrészt (a plébánia esetében) egy illegitim intézmény hálózatával.

A diszkó, a videózás, ha korlátozva és rövid időre is, de betekintést adott a helyieknek az úgynevezett nyugati életérzésbe. Ezzel egy időben váltak népszerűvé az olyan fogyasztási cikkek, amelyek összefüggésbe hozhatók a médiafogyasztási szokásokkal. Gyergyóban a fiatalok körében a külföldi zenekarokat ábrázoló reklámtasakoknak nagyobb értékük volt, mint egy bőrtáskának. Illetve – hasonlóan a bevezetőkhöz leírtakhoz – a farmer ruhadarabok ugyanennyire magas presztízsértékkel rendelkeztek.

De nem csupán arra szerettem volna kitérni, mi után vágyakoztak a fiatal felnőttek, hanem arra is: mit adhatott cserébe a beszerzések során egy gyergyói ember akár egy fővárosban élő, akár egy magyarországi partnernek. A gazdasági válság okozta élelemhiány felértékelte a helyben megtermelt krumplit. A narratívák rendre a „pityókacserét” említik. Továbbá a szilvapálinka – amelyet ugyancsak házilag, titokban főztek –, a hústermékek, illetve az irhabunda is jó fizetési eszköz volt. Mivel a kávé és a cigaretta is hiánycikk volt, legtöbbször ezekkel próbáltak anyagi vagy társadalmi előnyökhöz jutni. De az is kiderül, hogy miután az emberek többnyire ezekkel „fizettek”, a felhalmozásuk miatt előbb-utóbb más fogyasztási cikkek kerültek előtérbe, de még dísz tárgyak is – például egy faragott kazetta. Végezetül pedig kijelenthető, hogy a nyugati médiatermékek fogyasztásán alapuló szórakozási alkalmak, mint például a videózás, egyfajta modernizációs adaptáció volt, ami nem annyira a kulturális érintkezésből, inkább a kulturális elemek terjedéséből – jelen esetben a nyugati médiatermékek és a fogyasztási cikkek Kelet-Európába való lassú beszivárgásából – eredtek.⁵⁷⁰ Más-

570 Kulcsár László: *Nyugat felé félúton...* 54.

részt párhuzamosan egy felülről jövő, kényszerített modernizációs nyomás is érzékelhető volt az állam részéről, ami az úgynevezett *kommunista modernizáció* eredményeként értelmezhető. A két hatás keveredése és azok társadalmi életbe való beépülése – a szocialista blokk többi országának folyamataival összhangban – a modernitásnak egy sajátos arculatára irányíthatja figyelmünket.⁵⁷¹

571 Zakharova, Larissa: *Everyday Life...* 213.

9. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a könyvben azt a kérdést jártam körül, hogyan reagáltak a mindennapok szükségletei feletti ellenőrzésre a Ceaușescu-korszak második szakaszában, a diktatúra úgynevezett sötét éveiben a Gyergyói-medencében élő emberek. A történettudomány antropológiai irányultságú szemléletét hasznosítottam, így a *hétköznapiok története* paradigmában vizsgáltam a megélt tapasztalatokat. Emellett a társadalmi kommunikáció kultúraelméleti nézőpontjából tekintettem a vizsgálat tárgyára, amelyben az emberek cselekvéseit *kulturális cselekvések*ként értelmeztem. A kultúrát tehát mint társadalmi gyakorlatokat és az azok révén megmutatkozó életmódokat és identitásokat vizsgáltam. A kutatás kezdetén a felderítő interjúkban elhangzottak olyan – a vizsgált régióban és országszerte is ismert – kifejezések, amelyek a korszak jellegzetességeire utaltak és jelentésük egyértelmű volt. Például az *o mică atenție* (egy kis figyelmesség) rendszere: amikor hiánycikkekkel „pótló” ajándékokkal, nagyobb odafigyeléssel viszonyultak egymáshoz az emberek a kölcsönös segítségnyújtás jegyében, hogy társadalmi vagy anyagi előnyökhöz jussanak, szükségleteket tudjanak kielégíteni. Vagy amikor arra utaltak, hogy a PCR-vel (*pile, cunoștințe, relații*) intéztek dolgokat. Ezek a kifejezések a társadalomban meglévő *nyílt titkokat, íratlan szabályokat, mikropraktikákat* jelentették, a hivatalos diskurzusban nem létező, de a hétköznapiokban nagyon is élő jelenséget takartak. Többnyire a hiánygazdaság folytán kialakult köznapi szükségletek kielégítése, a beszerzések, a *második gazdaság* működtetése és a hétköznapi ellenállás található az államszocialista rendszerek vizsgálatának homlokterében az informalitás kapcsán. A kutatás nyomán arra szerettem volna választ találni: még milyen informális helyzetek születhettek az említett cselekvési szándékokon kívül, amelyek különösen a második gazdaság jelenségétől merőben más cselekvésmódokat mutatnak. Ezt azért tartottam fontosnak, mert bár az esettanulmányokban helyenként megtalálhatók a második gazdaság működésének elemzései, ezek a már meglévő gazdaságszociológiai, gazdaságantropológiai kutatásokhoz képest nem hoznak új eredményeket. Például jól látszik a szárhegyi Művésztelep és a régióban általános videózás esetében – és ezzel Gregory Grossman állítását támasztom alá –, hogy az informális gazdasági tevékenységek nem kimondottan a túlélési szándékból, sokkal inkább az állami szabályozások, a korlátozások miatt reakcióként vagy olykor a több-lethaszon-szerzés, a javak halmozásának céljából, illetve a fogyasztási cikkek hiánypótlására jöttek létre. Másrészt valóban nem lehet az informális gazdasági tevékenységet a formális gazdasági intézményrendszerrel élesen elválasztani, hiszen *szimbiotikus kapcsolat* állt fenn a két szféra között, mindkettőnek szüksége volt a másikra, ezzel

pedig a Manuel Castells – Alejandro Portes szerzőpáros és Szabó Á. Töhötöm, az informális gazdaságokat vizsgáló megállapításaihoz kapcsolódnak a magam eredményei is. Viszont már korábban is látható volt – például a kulturális, a sportélet és az egyházi ünnepek eseteiben –, hogy voltak más informális gyakorlatok, amelyek túlmutatnak pusztán az informális gazdaság működtetésén. Ezeket a cselekvéseket a szakirodalom gyakran a hétköznapi ellenállás jelenségeként értelmezi. Harminc év távlatából azonban, a választott módszertan alapján és az elemzésben szereplő, mindegyik esetre kiterjedő, de hiányos levéltári és állambiztonsági dokumentumok ismeretében hiányában nehezen lehet kijelenteni, hogy a hétköznapi élet tevékenységeinek célja kizárólag az ellenállás lett volna.

Az esettanulmányokból kiderül, hogy az informalitás központi szerepet játszott a mindennapi élet működésében. Arra törekedtem, hogy ezeket megnevezsem. Tehát munkám két kiemelt fogalom mentén vizsgálta az eseteket: az *informalitás* és a *kvázinyilvánosság* tükrében. Ledeneva többször is *szürke zóna*ként említi azokat a felületeket, tereket, helyzeteket, amelyekben az informalitás mikropraktikái⁵⁷² létrejöhetnek. A vizsgált esetek azt bizonyítják, hogy a kvázinyilvánosság megfeleltethető az informális gyakorlatok szürke zónáinak, illetve a kvázinyilvánosság megteremtésében a ceremonikuság mellett, vagy azon kívül az informalitás is szerepet játszik, éppen ezért döntöttem amellett, hogy a két fogalom köznapokban kiteljesedő kapcsolatát vizsgálom. Továbbá azt állítom, hogy az informalitás nem csupán „földalatti” tevékenységnek tekinthető, hanem akár a nyilvános térben zajló, de a hivatalos diskurzusból kimaradó cselekvéseknek és kommunikációs formáknak.

Ebből a megfontolásból az Alena Ledeneva által megalkotott informalitásdimenzió-megnevezéseket (*szubsztantív, normatív, funkcionális, motivációs*) használtam az elemzésekben. Ezek olyan fogalmi apparátust nyújtottak, amelyek mindig segítettek szem előtt tartani, hogy a lokális kifejezésekre figyeljek az adott informális gyakorlatnál. Illetve segített rálátni az elbeszélők egyéni szándékai és a külső megfigyelő következtetései közötti kapcsolatokra és azok ambivalenciáira. Ennek következtében az informalitás *szubsztantív ambivalenciáiban*⁵⁷³ az érdek- és baráti kapcsolatok, illetve az egyszerre ajándékként és fizetségként tett „kis figyelmességek” összemosódását és különválását igyekeztem rekonstruálni, mindegyiket esetspecifikusan megfigyelni. Az informalitás *normatív ambivalenciáiban*⁵⁷⁴ a nyilvános identitásgyakorlásért tett intenciókat vizsgáltam, azt, ahogyan az egyes ember a kényszereknek és a lehetőségeknek megfelelően viszonyul egymáshoz, a „mi” és az „ők” világához vagy egyszerre mindkét világhoz – és ennek következtében több identitáselemhez, kötődésformához.

572 Meghívások, ebédek és egyéb figyelmességek, hogy személyesen, informálisan tudjanak ügyeket megbeszélni, elintézni, megállapodásokat nyélbe ütni.

573 Ajándékozás és *egyben* fizetség.

574 Az identitás kettőssége, pontosabban az, hogy egy időben tölt be valaki magasabb funkciót és éli a hétköznapi emberek életét. Egyik sem zárja ki a másik lehetőséget.

A *funkcionális ambivalenciák*⁵⁷⁵ a második gazdaság működtetésénél voltak láthatóak, a szükségletek kielégítése és a javak felhalmozása közötti, nem minden esetben egyértelmű különbségek voltak tetten érhetőek. A *motivációs ambivalencia* az informális cselekvések többszintű érdekeltségeinek megfigyelésére adott lehetőséget, illetve a hatalomgyakorlás informális módozatainak elemzését is lehetővé tette: a patrónus-kliens viszonyokat. Ezek mentén vizsgáltam tehát az egyes esetek informális gyakorlatait.

Munkámban négy témakört különítettem el, eszerint 1. a kulturális életet (a Megéneklünk, Románia fesztivál amatőr formációinak tevékenységét, a gyergyószárhegyi Barátság Művésztelep hétköznapi működését), 2. a sportéletet (a gyergyószentmiklósi jégkorong és futball, illetve a Sígylet és az Öregfiúk kosárlabdacsapat tevékenységét), 3. a hétköznapi diskurzusokat (jelesül a rendszerkritikát tartalmazó ugratásokat), és 4. az egyházi ünnepeket és az alternatív szórakozási lehetőségeket (az egyházi és az egyéni élet sorsfordulóinak ünnepeit, a kortárs- és az egyházi kórustalálkozókat meg a nyugati médiatermékek fogyasztásán alapuló illegális kikapcsolódási alkalmakat).

Az első esettanulmány a tömegkulturális rendezvények kvázinyilvánosságát elemzi. Azt vizsgáltam, volt-e lehetőség a Megéneklünk, Románia fesztiválon vagy a fesztiválra való készülődésben a magyar nemzeti identitás kinyilvánítására. Ha igen, milyen technikákat működtettek erre. Azt a következtetést vonhatom le, hogy *volt* erre lehetőség, adott esetben mind az országos, mind a megyei és a helyi fordulókön. Ehhez viszont szükség volt népdal-, néptánc-, színjátszó csoportok stb. vezetői és a megyei kultúrbizottság képviselői, illetve a vizionálók közötti – a „fenti” és a „lenti” világ – kölcsönös egyezségére. Ez az egyezség a két szféra közötti közeli vagy olykor egyenesen baráti kapcsolatok kialakításában, a kötetlen beszélgetésekben és a humánusabb közeledésben vagy éppenséggel a „kis figyelmességek” alkalmazásában volt elérhető. Mindezeket jellemzően a *zsebbe nyúlás*, a *pohár pálinka*, a *kávét melletti elbeszélgetés*, a *megkínálás* elbeszélők által gyakran használt kifejezések jelölik. Ezek olyan szituációk, amelyek a kvázinyilvánosságban zajlottak, magukon viselik a Bodó Juliana által leírt tulajdonságokat, de erőteljesen az informalitásra koncentrálnak. Az elemzés másrészt jól demonstrálja, mennyire szükség volt a kulturális életben is „ügyeket intézni”.

A Művésztelepről szóló esettanulmány egy informálisan működő, közérdekű intézményt mutat be, amely bár önálló intézményként működött, a hivatalosságban nem létező entitás volt, csupán a kultúrbizottság évente megrendezett, egyetlen rendezvényeként funkcionált. Ennek ellenére alapítói és működtetői műemlék épületeket újíttak fel és restauráltak, illetve a tábor számos más kulturális rendezvénynek is ott-hont adott. Zöld Lajos személye megkerülhetetlen a tábor hétköznapijainak rekonstrukciójában. Egyrészt mert egy eleven második gazdaságot működtetett – nemcsak a

575 Második gazdasághoz kapcsolódó gazdasági tevékenység.

merő túlélésért, hanem egy bővebb bevételforrásért. Másrészt Zöld és az őt körülvevő társadalmi aktorok egy sajátos patrónus-kliens kapcsolatot tükröztek, amelyben Zöld informális hatalomgyakorlási módszerei domborodnak ki. Úgy tudta érvényesíteni akaratát, hogy a megfelelő nyomásgyakorlást alkalmazta a különböző személyekkel vagy közösségekkel szemben. A Tábor Fialat Baráti Körét azzal tudta mindig a szolgálatba állítani, hogy a megszerzett javakból adott (például a nehezen beszerezhető fogyasztási cikkekből), vagy az akkori korlátozott szórakozási lehetőségeket kiszélesítette számukra (rendelkezésükre bocsátotta a kolostor ebédlőjét, a kastély lovagtermét), másrészt pedig a *Művésztelep* egyre növekvő presztízsértéke folytán ezt a fiatal társaságot is további, a falu többi fiataljai közül őket némileg kiemelő, exkluzív csoport-identitással ruházta fel. A gyárigazgatókat, az üzemvezetőket és a kultúrbizottság vezetőit úgy tudta meggyőzni – különösen a nehéznek bizonyuló esetekben –, hogy a megyei pártbizottság embereire hivatkozott, vagy őket befolyásolta, hogy nyomást gyakoroljanak az említett helyi vezetőkre. A szabadidő-felhasználás tekintetében elmondható, hogy a kulturális élet erősen felülről irányított és átpolitizált volt. Kötelezően működniük kellett az amatőr formációknak, hiszen ezek töltötték meg tartalommal a Megéneklünk, Románia programjait. A visszaemlékezők érzékelték az ideológiai korlátokat, ugyanakkor kétfajta igyekezet nyilvánult meg a résztvevők részéről. Egyrészt a formációk vezetői a helyi etnikai értékeket próbálták kiemelni a nyilvánosságba, másrészt a résztvevők a próbákat, a fesztiválon való részvételt a kikapcsolódás, az együttlét, a közösségi élmény lehetőségeként élték meg. Ugyanez mondható el a Művésztelepről is, ahol a szabadidő-eltöltés, bár hivatalos keretek között, de az ideológiai széljárás irányától teljesen különböző értelmezéssel bírt a különböző csoportok szemszögéből. A meghívott művészek amolyan szigetként tekintettek a táborra, ahol ideológiai megkötések nélkül alkothattak, szórakozhattak, eszmecsereket folytathattak. A kultúrbizottságnak és más megyei előjáróknak is a nyilvánosságtól elvonulható, önfelelt kikapcsolódási teret és alkalmat ajánlott fel, illetve a Tábor Fialat Baráti Körének alternatív szabadidő-eltöltési lehetőséget.

A sportéletet bemutató fejezetben a szocialista professzionalizmusra és az önszervező informális sportintézményekre helyeztem a hangsúlyt, illetve a különböző sportlétesítmények (műjégpálya, sífelvonók stb.) létrejöttének körülményeit vizsgáltam. A kutatás kezdeti fázisában az 1977-ben létrehozott, országos Daciada tömegsportrendezvényen megélt élményeket szerettem volna rekonstruálni. A visszaemlékezők azonban rendre tagadták, illetve visszautasították, hogy ezen a rendezvényen részt vettek volna. Ehelyett a helyben működtetett tömegsport-rendezvényekre (jégkorong- és futballmeccserekre), az Előre Kupára, az üzemek által szervezett mini-focibajnokságokra, a kispályás kosárlabda-bajnokságokra vagy a délutáni edzésekre (például az Öregfiúk kosárlabdacsapatára) emlékeztek. Bár ezek is többnyire felülről, állami szabályozás által irányított események voltak, a résztvevők világképében egy másik di-

menzióban, a helyi és kisközösségek értelmezésében, egyfajta „párhuzamos világban” zajlottak.

A Művésztelepről és a sportéletről szóló esettanulmányban két közös vonás van. Az egyik a Török István és Zöld Lajos személye körüli kvázinyilvánosság. Mindkét személy olyan kapocsnak számít, akik a lokális centrumban helyezkedtek el és Bukarestig terjedő kapcsolathálóval rendelkeztek. Nem a hatalmi elit csúcsát képezték, hanem annak a bürokrata apparátusnak voltak a megtestesítői, amely szoros kapcsolatban volt a hatalmi elit legfelsőbb síkjával. A visszaemlékezések mindkettőjük személyéhez szinte ugyanazokat a jelzőket társították, mint például a *jó érzelmű*, *magyar érzelmű*, annak ellenére, hogy hivatalosan a hatalmi-ideológiai víziókat képviselték. Ezt a visszaemlékezők azzal indokolták, hogy a közösség érdekeit helyezték előtérbe. Minde mellett egyfajta karrierizmus is jellemezte őket, amit Verdery a bürokraták közötti versengés jelenségének nevez. Verdery a maga rendjén arra utal, hogy megállapítható egyfajta presszionáló magatartás annak érdekében, hogy más, hasonló munkakörben lévő bürokrata *ne szerezzen nagyobb hatalmat*, mint amekkorával az adott személy rendelkezik. Ennek jegyében a minél több erőforrás „begyűjtése” és a hatalmi elit csúcsához minél közelebb eső bizalmi területek elfoglalása a cél, hogy a saját közössége javára tudja fordítani azokat. A személyes befolyás, az erőforrások hatékony allokálása, a reciprok kapcsolatok jellemzik tevékenységüket, amelyek pozitív irányba mozdítják el a reputációjukat, egyfajta presztízsérték társul hozzájuk, amelyet lokálisan elismernek.⁵⁷⁶ Ezt a presztízsértéket ugyancsak fel tudják használni a helyiek körében, hogy újabb és újabb ügyeket juttassanak sikerre. Tevékenységük ellentétes irányba befolyásolja – amint Zöld és Török esetében is láthattuk – a kultúrpolitikát vagy a sportéletet.

A másik közös vonás a sport és a Művésztelep életében az objektumok létrehozása és ebben a kaláka és a közmunka intézménye. Így a szárhegyi ferences kolostor és a Lázár-kastély restaurálása vagy a gyergyószentmiklósi műjégpálya projektjének megvalósulása is ide tartozik. Mindez abban az időszakban, amikor az ideológiai szigor egyre erősödik, a gazdasági válság következményei a mindennapokban egyre elviselhetlenebbé válnak. A közmunka nem a vizsgált időszak újdonsága. Jóval korábban (1948),⁵⁷⁷ az államszocializmus kiépülésével válik bevett gyakorlattá az úgynevezett hazafias munka alkalmazása a nagyobb beruházásokban (csatornák, vízhálózatok, épületek, utak építése). A közmunka felülről irányított, a munkaidőn kívüli, a köz érdekében elrendelt munkavégzést jelentett, amelyben a diákoknak, az üzemek munkásainak és más intézmények alkalmazottainak kötelező volt részt vállalniuk. Ily módon az állami intézmények ingyen humán munkaerőhöz jutottak, s ehhez erős ideológiai

576 Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență...* 54.

577 Az Előre napilap 1983. augusztus 19-i számában emlékeznek meg a közmunka intézményének 35. évfordulójáról.

üzenetet társítottak, például a párt és a haza ügyének előmozdítását. A közmunka természetesen a vizsgált régióban is gyakorlatban volt, a „megrendelői” (Török István, Zöld Lajos, gyárigazgatók) viszont nem a párt és a haza szellemében rendelték el az adott munkálatokat, hanem a helyi közérdek, a fejlesztések, a felzárkóztatás céljából. Az ő olvasatukban a közmunka pozitív vonásai válnak hangsúlyosakká: az összefogás, a tenni akarás. A visszaemlékezők viszont több esetben megjegyzik, hogy nem mindenki tudta internalizálni még a helyi közérdekű munkavégzést sem, ennek ellenére muszáj volt részt venni benne. A közmunka intézményében tehát egy olyan, központilag elrendelt, ideológiai töltetű tevékenységről van szó, amelyet a helyi vezetők valójában kisajátítottak. A visszaemlékezésekben a középületek beruházása kapcsán több helyen elmosódik a kaláka és a közmunka közötti határvonal. Az államszocializmusban bekövetkezett társadalmi változások (az urbanizáció, a faluról városra ingázás stb.) ellenére sem halt ki az évszázadokra visszanyúló, a régióra jellemző kaláka intézménye. Továbbra is hasznos volt igénybe venni a kölcsönös segítségnyújtási rendszereket, nemcsak a magánjellegű munkavégzéseknél, hanem a közérdekű beruházásokban is. A kaláka akkor jött létre, amikor a megrendelőhöz közel álló, kisebb létszámú csoport csatlakozott (pl. Zöld Lajosnak kaszálni, krumplit szedni, takarítani vagy a sífelvonókat megépíteni). A csoportok tagjai általában jól ismerték egymást és önként vállalták a segítségnyújtást. A közmunka során viszont nagy számban dolgoztak egyszerre, munkaidőn kívül – vagy munkaidőben. Nem önként vállalt segítségnyújtás, hanem kötelező munkavégzés volt, éppen ezért nem is mindenki számára volt rokonszenvés. Az emlékekben a két munkavégzési forma összemosódását az eredményezheti, hogy legtöbbször nemcsak a kalákaalkalmak után, hanem a közmunkák végén is étellel-itallal kínálták az embereket, ezért sokan a munkák utáni jó hangulatot, az együtt töltött időt és a közösségi élményt elevenítik fel.

A közbeszédet (diskurzusokat) vizsgáló fejezetben olyan párbeszédeseményeket elemeztem, amelyek a köznapok ellentmondásaira, nehézségeire, a fennálló rendszer abszurditására adnak válaszreakciókat. A köznapok diskurzusában is megfigyelhető a kvázinyilvánosság, illetve ebben a fejezetben válik egyértelművé a *szimbolikus ellenállás*. Az elemzett ugratások mind olyan szituációkra reflektálnak, amelyekben az „ugratók” és „hőseik” a hivatalosságot képviselő személyekkel szállnak szembe, hogy kis időre kimondhatóak legyenek a kimondhatatlan dolgok, ösztönösen kihasználva az ugratások egyik legalapvetőbb vonását, azt, hogy a résztvevők tudatában vannak a *sértés* lehetőségének. Hasonló eredményt értek el az elemzett ugratások is, mint a politikai viccek – hiszen még ma is élnek az emlékezetben. Céлом az ugratások elemzésével az volt, hogy a politikai vicceken túl más alternatívát is megmutassak a hétköznapi diskurzusokban létrejövő szimbolikus ellenállásra és arra a tudásra, amely az informalitást jellemezte.

A negyedik témakör egyrészt az egyházi és az egyéni sorsfordulók ünnepei köré, illetve a hivatalosság részéről el nem ismert mozgalmak (egyházi kórustalálkozók) és

a korszakban divatba jött, nagyobb reprezentációt viselő közösségi ünnepek, a kortárs-találkozók köré épült. Másrészt a nyugati médiatermékek fogyasztásán alapuló kikapcsolódási alkalmak képezték a témakört záró elemzési egység tárgyát. Az ünnepek kapcsán a tiltásokat vizsgáltam, és azt, hogy ezek ellenében milyen informális eszközöket alkalmaztak a gyergyóiak azért, hogy részesei lehessenek a szertartásoknak és ezzel együtt a közösségi életnek. Az esettanulmányokból két következtetés vonható le: 1. az eredmények részben ellentmondanak a Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc és Bodó Julianna által, a vizsgált időszakban az ünnepről megfogalmazott tételeinek. Ők azt emelik ki, hogy az egyházi ünnepek megülése visszaszorult a magánszféra és a templom falai közé. A munkám során összegyűjtött, a karácsonyról és a húsvétról szóló visszaemlékezések gyakran kitérnek a gyári „ünneplésekre” is. Bár az állam „hatálytalanította” a keresztény egyházak ünnepeit, éppen ezzel emelte ki mégis a nyilvánosságba. A gyárakban és üzemekben, de még az iskolákban is a munkaközösségek – ha rövid időre is – szimbolikusan megteremtették a *mi-ünnepe* hangulatát, és ezzel mintegy ellenszegültek a hivatalos ideológiai iránynak. 2. Továbbá az ünnepek kapcsán látható a hagyományokhoz és a valláshoz való viszony ártértelemeződése is, ami Biró A. Zoltán meglátásával azonos képet mutat, azzal tehát, hogy az ünnepek jelentősége nem csak szimbólumaikban és jelentéstartalmukban kapott hangsúlyt, hanem a közösségi együttléteken, az ünneplésen, a helyiek szóhasználatával élve: a *bulin* is, ezzel azt az illúziót keltve, hogy az emberek szabadon rendelkezhetek a szabadidejük felett. Kijelenthető az is, hogy bár az egyháznak lokálisan is (ugyanúgy, mint országosan) megmaradt a közösségszervező és -megtartó ereje, bizonyos fokú szekularizációs irány már érzékelhető. Ez az ünnep-értelmezésekkel kapcsolatos hangsúlyokban mutatkozik meg, tehát a fentebb említett *buliban*, *szórakozásban*. Másrészt nemcsak a hívek, hanem az egyház képviselői is utalnak erre, a hittantermi filmnézések kapcsán, hogy leginkább a filmestekkel („összeröffenésekkel”) tudtak nagyobb tömegeket közösséggé szervezni – mert arra még inkább megvolt az igény. A korszakban beindult szekularizáció mind a nyugati modernizációs minták lassú beszívargásának, mind pedig a tiltásoknak és felülről irányított, korlátozott szabadidős lehetőségeknek volt a következménye, úgy, hogy közben az egyház megmaradt erős társadalmiszervező intézménynek.

Bár Ledeneva informalitásdimenziói és azok ambivalenciái mindegyik esettanulmányban előfordulnak, mégsem volt céloom mindegyik dimenziót az összes esetre ráerőltetni. Azt néztem meg, hogy a helyzetekre melyik a leginkább jellemző, és azt hogyan lehet megfogalmazni.

A *normatív ambivalencia* markánsan megmutatkozik a Megéneklünk, Románia versenyeken a formációk nyilvános identitásgyakorlásában. Ennek mentén a „mi” és az „ők” a hatalom és a hatalom nélküliek, illetve helyenként a román és a magyar nemzetiségek közötti törésvonalak is láthatóvá válnak. Ugyanilyen élesen látható az ünnepeket taglaló esettanulmányokban az informalitás normatív ambivalenciája, itt

kizárólag a hatalom és a hatalom nélküli világ kettéválása és összekapcsolódása figyelhető meg. Ebben a fejezetben az informalitás kiemelt kifejezései: *sötétben*, *csendben*, *hallgatólag*, *este*. A *motivációs ambivalencia* a Zöld Lajos és Török István patrónuskliens viszonyaiban látható leginkább, azokban a helyzetekben, amikor ügyeket intéztek (multságok, összejövetelek, borozások, vacsorák stb.) az informális hatalomgyakorlás eszközeivel. A *szubsztantív ambivalencia* a kapcsolatok egyedi, esetspecifikus voltában látható. Itt a legtöbb alkalommal a humánus közelséget emelik ki a visszaemlékezők, ám az érdekkapcsolatok is jól kirajzolódnak. Ennek ellenére nehéz szétválasztani az érdek- és a baráti kapcsolatok működését, a választott módszer (a visszaemlékezések több mint három évtized távlatából adódó sajátossága miatt) nem vagy nehezen ad lehetőséget erre. A *funkcionális ambivalencia* a második gazdaságok működtetésében vagy az informális úton működtetett sportintézmények életében válik láthatóvá, abban, ahogyan a lehetőségekhez mérten a formális intézményeket a közérdek javára kizsákmányolják.

Könyvemben a hetvenes-nyolcvanas évek jellegzetességein keresztül szerettem volna megmutatni az egyének és a hatalom között működő kölcsönhatásokat és a két szféra közötti átjárásokat. Egyrészt azt akartam bizonyítani, hogy a ceremonikus és a nyilvános szimbólumhasználat mellett léteztek a kvázinyilvánosság megvalósítására más technikák is, ezek kiemelkedő része a diszkurzivitáshoz, tehát a nyelvhez és a beszédhez, illetve az informalitáshoz kötődnek. Azt a következtetést vonhatom le, hogy csakúgy, mint az informális gazdaság esetében, a hivatalos és nem hivatalos szféra minden területe – legyen az a kulturális vagy a sportélet – egymástól el nem különíthető tényezők. Szoros összekapcsolódásokról, interakcióról beszélhetünk, ahol az adott terület bürokratái kulcsszerepeket foglaltak el. De az esetekből az is kivehető, hogy a cselekvésekre többnyire nem az ellenállás céljával került sor, hanem az aktuális igények kielégítésére, a hiányok pótlására, amelyek eltértek a hatalom logikája szerinti működéstől – és így váltak politikai cselekvésekké. Ezzel egyrészt ellentétes irányba mozgatták az adott politikai rendszert, másrészt meg is erősítették annak működését. Az egyes esetekben viszont nem lehet azt állítani, hogy egyszerre támogatták és bomlasztották a rendszert. Úgy vélem, legfeljebb esetspecifikusan lehet kijelenteni, hogy a fennálló rendszer pontosan melyik részét és azt melyik cselekvés bomlasztotta és támogatta. Például az egyházi ünnepek és a vallásgyakorlás esetében az látszik, hogy bár a vallásgyakorlás és a szertartásokon való részvétel informalitása megerősítette a hivatalos ideológiát, bomlasztó hatással csak az ateista nevelésre és ideológiára volt, a gazdasági rendszerre nem vagy nem közvetlenül. A Művésztelep esete már összetettebb képet mutat, mivel a tábornak egy jól működő második gazdasága volt, tehát itt egyszerre voltak támogató és bomlasztó hatással mind a kulturális, mind a gazdasági rendszerre – és a pártideológiára.

Munkám legfontosabb újdonságának azt tartom, hogy bemutathattam az informális gyakorlatok – a második gazdaság működtetése és a fennálló hatalmi renddel

szemben tanúsított magatartások – mellett a kisebbségi etnikai és vallási identitás, a kisközösségek közös sport- és művészeti-esztétikai preferenciáinak a kvázinyilvánosságban való működtetését, illetve a nyugati és az amerikai modernizációs minták (használati cikkek és médiatermékek fogyasztása általi) adaptálását az államszocializmuson belül. Mindezt egy új vizsgálati keretben végeztem el, amely a romániai totalitárius rendszer egy nemzeti kisebbségének etnikai, vallási identitással kapcsolatos informális gyakorlatait hozta felszínre a Gyergyói-medence példáján keresztül.

IRODALOMMUTATÓ

- Ádám Bíborka: *Interetnikus viszonyok reprezentációja a háromszéki történelmi emlékünnepek szerkezetében (1918–2014)*. Doktori dolgozat. Bölcsész tudományi Kar, Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kv., 2016.
- Aliyev, Huseyn: *Post-Comunist Informal Networking: Blat in the South Caucasus*. Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization 2013/21. 89–111.
- Anderson, Benedict: *Elképzeltek közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan, Bp., 2006.
- Apor Péter: *Hétköznapi hatalom – Politikai nyelv, szaktudás, társadalmi cselekvés*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2022.
- Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás: *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 9–21.
- Apor Péter – Horváth Sándor: *Kulturális ellenzékiesség a Kádár-korszakban és archiválásának értelmezési lehetőségei*. In: Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás: *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 9–21.
- Bajna György – Rokaly Zsolt: *Tükörceppek. A gyergyói jégkorong 50 esztendejéből*. F&F International Kft., Gyergyószentmiklós, 1999.
- Balázs Géza: *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ, Bp., 2007.
- Balázs Lajos: „Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk...” Kortárstalálkozók. Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1*. Gloria Kiadó – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 1992.
- Balázs Lajos: *A keresztszülőség és komaság mint az átmeneti szokások alapintézményei*. In: Keszeg Vilmos – Tötszegi Tekla (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2005. 97–113.
- Balázs Sándor: *A hargitai labdarúgás ötvenötödik tavasza*. Hargita Megyei Sportnevelés és Sporttanács, Csíkszereda, 1975.
- Banc, Carl – Dundes, Alan: *First Prize: Fifteen Years! An Annotated Collection of Romanian Political Jokes*. Fairleigh Dickinson University Press, Rutherford, 1989.

-
- Barna Gábor: *Idő és emlékezet*. In: Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Néprajzi Múzeum (Tabula könyvek 3.), Bp., 152–171.
- Barna Gábor: *A megújító hagyomány. A hagyomány működése napjaink vallásgyakorlatában*. In: Pál József – Vajda Zoltán (szerk.): *Szegedi Egyetemi Tudástár 7. Bölcsész- és Társadalomtudományok*, Egyetemi Kiadó, Szeged, 2014. 104–117.
- Bartha Eszter: *A történetírás és ideológia: vita a totalitarizmusról*. *Múltunk*, 2013/3. 8–38.
- Bárdi Nándor: *Románia magyarságpolitikája 1918–1989*. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában. Tanulmányok az erdélyi magyarságról 1990–2005*. L'Harmattan KRE, Bp., 2017. 9–128.
- Bausinger, Hermann: *A folklorizmus fogalmához*. *Ethnographia*, 1983/3. 434–440.
- Beier Sándor: *A Gyergyói-medence gazdasági fejlesztésének kérdései*. Minerva, Kv., 1943.
- P. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2005.
- Biczó Gábor: *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlat a az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. L'Harmattan, Bp., 2019.
- Biró A. Zoltán: *A hagyomány „ápolásáról” avagy a reprezentációs folklorizmusról*. *Korunk*, 1982/7. 51–53.
- Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között*. In: Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák. Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 15–48.
- Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, Csíkszereda, 1997.
- Biró A. Zoltán: *Nagy és Kis történetek*. 2000, 1994/5. 249–259.
- Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998.
- Biró A. Zoltán: *KAM Történet*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1724.pdf, 2010.
- Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban*. In: Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, Csíkszereda, 1996. 15–43
- Biró A. Zoltán – Gagyi József: *Román–magyar interetnikus kapcsolatok*. In: Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, Csíkszereda, 1996. 45–111.
- Biró Zoltán – Gagyi József – Péntek János: *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion, Buk., 1987.
- Bodó Julianna: *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana, Bp. 2004.

- Bodó Julianna: *A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában*. In: Bodó Julianna: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 211–222
- Bódy Zsombor: *A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában*. Századvég, 1999/15, 39–57.
- Bódy Zsombor: *Struktúrák és tapasztalatok. Politikai hatalom és társadalom az NDK társadalomtörténet-írásában*. Századvég, 2000.
- Bódy Zsombor: *Többpárti totalitarizmus? Politika és személyzeti politika néhány magyar nagyvállalatnál 1945 és 1948 között*. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Műhely, Bp., 2008.
- Boia, Lucian: *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*. Humanitas, Buc., 2016.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.
- Böröcz József: *Informal Rules*. East European Politics and Societies, 2000/2., 348–380.
- Böröcz József: *Kistérsadalom – kiskapuk*. Replika, 2019/11., 123–143.
- Brown, Radcliff: *On Joking Relationships*. Africa, Vol 13., Journal of the International African Institute, 1940/1. 195–210.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Bp., 2011.
- Câmpeanu, Pavel: *România: Coada după hrană, un mod de viață*. Litera, Buc., 1994.
- Castells, Manuel – Portes, Alejandro: *World underneath: the origins, dynamics, and effects of the informal economy*. In: Castells, M. – Portes, A. (szerk.): *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. John Hopkins, Baltimore, 1989. 11–41.
- De Certeau, Michel: *A cselekvés művészete*. Univ. Calif. Press, Berkeley, 1984.
- Corti, Luis – Day, Anette – Backhouse, Gill: *Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives*. Qualitative Social Research. 1. kötet, 2000.
- Corti, Luis: *Progress and Problems of Preserving and Providing Access to Qualitative Data for Social Research – The International Picture of an Emerging Culture*. Qualitative Social Research, 2000/3.
- Danyi Gábor – Vigvári András: *Túlélés, ellenállás, adaptáció: informális gyakorlatok Magyarországon és Lengyelországban*. Replika 110. (2019). 11–31.
- Dascălu, Dan Ioan: *Modelul „Omului nou” în ideologiile totalitare din România secolului XX*. Analele Universității Ștefan cel Mare, Seria Filosofie și Discipline Socio-Umane, Suceava, 2004.
- Demeter Csanád: *Rurbanizáció*. Státus, Csíkszereda, 2014.

-
- Elekes Tibor: *Erdélyi közigazgatási térképek 1332–1968*. <https://elekes.adatbank.transindex.ro>, 2006.
- Emódi Tamás: *A gyergyószárhegyi Lázár-kastély*. Mark-House, Gyergyószentmiklós, 2011.
- Ernei Júlia: *A román kultúrpolitika evolúciója a Ceaușescu-korszak utolsó két évtizedében*. PhD-konferenciakötet. Balassi Intézet, Debrecen, 2013. 421–430.
- Feischmidt Margit – Szuhay Péter: *A sűrű leírás*. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Néprajzi Múzeum, h. n. 2007.
- Fejérdy András: *Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben*. In: Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 143–151.
- Fejős Zoltán: *Az átmeneti rítusok. Arnold van Genneep vázolata*, *Ethnographia* 1979/3. 406–414.
- Fejős Zoltán: „Rákosi elvtárs élete” – egy hatvan évvel ezelőtti sztárkiállítás rétegei. *Ethnographia*. 2012/1. 1–47.
- Ferencz Angéla: *Helyi kulturális események prezentációs gyakorlata a Csíki-medencében*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikáció PhD-program, 2013.
- Friedrich, Carl Joachim – Brzezinski, Zbigniew: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Harvard University Press, Cambridge, 1956.
- Fitzpatrick, Sheila: *The Russian Revolution*. Oxford University Press, Oxford, 1984.
- Garcelon, Marc: *The Shadow of the Leviathan: Public and Private in Communist and Post-Communist Society*. In: J. Weintraub – K. Kumar: *Public and Private in Thought and Practice*. The University of Chicago Press, Chicago, 1997. 302–332.
- Gagy József: *Aki tudta, vitte. Lopás, társadalom, közösség*. Pro-Print, Csíkszereda, 2018.
- Garda Dezső: *A szocialista iparosítás Gyergyószentmiklóson*. *Korunk*, 1984/10. 751–756.
- Geertz, Clifford: „Sűrű leírás”. In: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Bp., 1996. 170–199.
- Gordy, Eric: *Introduction: group identity and the ambivalence of norms*. In: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. UCL Press, London, 2018. 217–220.
- Grossman, Gregory: *Informal Personal Incomes and Outlays of the Soviet Urban Population*. In: Castells, M. – Portes, A. – Benton, A. L.: *The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*. John Hopkins University Press, Baltimore–London, 1989. 150–173.
- Guszev, V. E.: *A folklorizmus tipológiája*. Akadémiai, Bp., 1983.

- Gyáni Gábor: *A mindennapi élet mint kutatási probléma*. Aetas, 1997/1. 152–161.
- Gyáni Gábor: *A mindennapi élet mint analitikus kategória. A társadalomtörténet-írás lehetséges új útja*. Történelmi Szemle, 2009/2. 259–274.
- Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Bp., 2016.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég–Gondolat, Bp., 1993.
- Hajdú Farkas-Zoltán: *Csíki kaláka*. Pro-Print, Csíkszereda, 1995.
- Hart, Keith: *Informal income opportunities in urban employment in Ghana*. Journal of Modern African Studies, Vol. 11, 1973/1, 61–89.
- Henig, David – Makovicky, Nicolette: *Introduction: economies of favours*. In: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. UCL Press, London, 2018. 125–128.
- Horváth István: *Disznópajták és városi haszonkertek*. Hiánygazdálkodás és szűkösségkezelési stratégiák a nyolcvanas években. Erdélyi Társadalom, 2021/19. 9–42.
- Horváth Sándor: *A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához*. Századvég, 2006/40., 3–30.
- Huizinga, Johannes: *Homo ludens*. Universum, Szeged, 1990.
- Hunya Gábor: *Románia 1944–1990*. Atlantisz, Bp., 1990.
- Kántor Lajos: *Szárhegy: jelképből fórum*. Korunk, 1980/9. 638–639.
- Keszeg Vilmos: *Vasárnap: natúra vagy kultúra*. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tótszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vasárnapja Európában*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2009. 18–49.
- Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kv., 2011.
- Kész Lóránd: *A csíkszeredai jégkorong története*. XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, Kv., 2009.
- Kinda István: *Kontrasztok. Gazdálkodási minták két székellyöldi régióban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2017.
- Kicsi Noémi: *A kántori szerepkör – a kántori státus interdiszciplináris megközelítése. Maros megyei református kántorok 1948 után*. In: Peti Lehel – Tánzos Vilmos (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2019. 279–322.
- Kisné Portik Irén: *Barát Jóska. Gyergyóalfalu Naszreddin Hodzsája*. Mark House, Gyergyószentmiklós, 2006.
- Kiss Ágnes: *Informális gyakorlatok a romániai kommunista cenzúrárendszerben*. Magyar Kisebbség, 2012/1–2. 185–221.
- Kiss Ágnes: *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrárendszerben*. Romániai példák. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, Kv., 2022.
- Kiss Dénes: *A falusi elit átalakulása Erdélyben*. WEB, 2004, (12) április. 9–15.

-
- Kiss Dénes: *Románia a szakralizáció útján. Három romániai egyház profán társadalmi funkcióinak elemzése.* Erdélyi Társadalom, 2009/1. 123–135.
- Kligman, Gail: *Népesedéspolitika: reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceaușescu Romániájában.* Demográfia, 43/1. 47–69.
- Kligman, Gail: *The politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania.* University of California Press, California, 1998.
- Kligman, Gail – Verdery, Katherine: *Peasants Under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture 1949–1962.* Princeton University Press, Princeton, 2011.
- Koltai Gábor: *Akik a „párt” ellen vétkesek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956).* Doktori disszertáció, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Bp., 2014.
- Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Józseveg Műhely, Bp., 1997.
- Kósa László: *Néphagyományok évszázadai.* Magvető, Bp., 1976.
- Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete.* Osiris, Bp., 2001.
- Kotkin, Steven: *A bolsevik Magonyitogorszk.* In: Bartha Eszter (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapjai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Bp., 2003.
- Kovács András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben.* Korunk, 2013/6. 3–13.
- Kovács Éva: *Elbeszélt történelem.* Replika, 2007/58. 41–43.
- Ö. Kovács József: *Egy politikai diktatúra társadalmi korlátai: Jelenkortörténeti kutatások az NDK-ról.* Korall, 2004/15–16. 179–204.
- Ö. Kovács József: *Jelenkorkutatás és politikai diktatúra társadalomtörténeti nézőpontból.* Orpheus Noster. 2012/2. 7–29.
- Kuczai Tibor: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet.* Jelen Kutató Alapítvány, Bp., 2011.
- Kulcsár László: *Nyugat felé félúton. Gondolatok a modernizáció társadalmi gátjairól.* Magiszter, 2012/4. 46–66.
- Kvale, Steinar: *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba.* Józseveg, Bp., 2005.
- Larkin Gilmanes, Cristina: *An Overview of Humor.* In: *The Routledge Handbook of Language and Humor Theory.* Routledge, New York, 2017.
- Lázok Klára: *Államosított kultúra? A kulturális élet monopolizálásának kezdetei Romániában – 1948.* In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1959–2006).* Komp-Press, Kv., 2006.
- Ledeneva, Alena: *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange,* Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Ledeneva, Alena: *„Blat” and „Guanxi”: Informal Practices in Russia and China.* Comparative Studies in Society and History, 2008/1. 118–144.

- Ledeneva, Alena: *From Russia with blat: can informal networks help modernize Russia?* Social Research, Vol. 76, 2009/2, 257–288.
- Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. I. és II. kötet, UCL Press, London, 2018.
- D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Lüdtke, Alf: *Anyagiság, hatalomvágy és a felszín varázsa. Az „Alltagsgeschichte” perspektíváiról*. Aetas, 2003/1. 149–158.
- Madaras Szilárd: *A gyergyói kistérség helyzetelemzése*. Közgazdász Fórum, 2006/7. 3–19.
- Magyari Nándor László – Burista Lóránd: *A közösségi és etnicizált csíki hokiról*. Erdélyi Társadalom, 2015/2. 139–168.
- Majtényi György: *„De elmehet a Kádár Jani a picsába!” Reziliencia az államszocializmusban*. Replika, 2015/5. 95–112.
- Májai Albert: *Rezsimek szorításában*. Mark House Kiadó Kft., Gyergyószentmiklós, 2015.
- Málnási Csaba – Málnási Sándor: *A sísport fejlődése a Gyergyói-medencében*, Gyergyószentmiklós, 2000.
- Matei, Alexandru: *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965–1983)*. Curtea Veche, Buc., 2013.
- Máté Erzsébet: *Rendezvények a vezérkultusz szolgálatában. Megéneklünk Románia, Daciada, Pluguşor*. ME. DOK Média-Történet-Kommunikáció. 2013/1. 67–78.
- Marton József: *A gyulafehérvári katolikus egyház a kommunizmus idején*. Studia Theologica Transsylvaniae. 2012/2. 57–85.
- Misztal, A. Barbara: *Informality. Social Theory and Contemporary Practice*. Routledge, London, 2000.
- Morris, Jeremy – Polese, Abel: *The Informal Post-Socialist Economy: Embedded Practices and Livelihoods*. Routledge, New York, NY., 2014.
- Mustaşa, Dana: *Clandestine Radio and Television Reception in Romania*. In: Badenoch, A. Fickers – C. Henrich-Franke (eds.), *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*. Nomos, Baden-Baden, 2013. 151–179.
- Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 5., Bp., 2013.
- Neculau, Adrian: *Viaţa cotidiană în comunism*. Polirom, Buc., 2004.
- Nemesi Attila László: *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó, Bp., 2009.
- Neulinger Ágnes: *Világi rítusok, családi rítusok. Szakirodalmi áttekintés*. Szociológiai Szemle, 2013/3. 102–120.
- Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája I. (1965–1974)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2010.

-
- Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. (1975–1989)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2014.
- Novák Csaba Zoltán: *Az egyház, a hatalom és az ügynök Romániában. Esettanulmány a Pálfi Géza-dossziéről*. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri, Bp., 2014. 409–429.
- Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András: *Társadalmi változások a szocializmus időszakában*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története III*. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016.
- Oancea, Constantin Claudiu: *Mass Culture Forged on the Party's Assembly Line. Political Festivals in Socialist Romania 1948–1989*. Doctoral Thesis. European University Institute, Department of History and Civilization, Florence, 2015.
- Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001.
- Parthasarathy, Devanathan: *Rethinking Urban Informality Global Flows and the Time-Spaces of Religion and Politics. International Conference on "Urban Aspirations in Global Cities", 9–12 August 2009*. Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity, Göttingen, 2009.
- Pârvulescu, Constantin – Copilaș, Emanuel: *Hollywood Peeks: The Rise and Fall of Videotheques in 1980s Romania*. East European Politics and Societies, Vol. 20, 2012/10. 1–19.
- Péter László: *A labdarúgás szociológiája*. Egyetemi Kiadó, Kv., 2016.
- Péter László: *Forbidden Football in Ceausescu's Romania*. Palgrave Macmillan, 2018.
- Petres Lajos: *Áldást, békességet kívánok házamnak. A ditrói kóruskultúra története 1867–2000*. F&F International Kft., Gyergyószentmiklós, 2017.
- Petrescu, Dragoș: *Nurturing Unrest: International Media and the Demise of Ceausescuism*. Studia Politica / Romanian Political Science Review, Vol. 4, 2005/2, 409–426.
- Polányi Károly: *Társadalom és gazdasági rendszerek*. In: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat, Bp., 1976.
- Polese, Abel – Morris, Jeremy – Kovács, Borbála (2016): „States” of informality in post-socialist Europe (and beyond). *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 2016/3. 181–190.
- Polese, Abel – Urinboyev, Rustamjon: *Informality currencies: a tale of Misha, his brigada and informal practices among Uzbek labour migrants in Russia*, *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 2016/3. 191–206.
- Portes, Alejandro – Böröcz, József (1988): *The Informal Sector under Capitalism and State Socialism: A Preliminary Comparison*. *Social Justice*, Fall-Winter Vol. 15, 1988/3–4. 17–28.
- Pozsony Ferenc: *Az emberi élet szokásai*. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Erdélyi népszokások*. Egyetemi Jegyzet (NEJ, 1.), Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2006. 124–186.

- Pozsony Ferenc: *A vasárnap szerkezete egy székely kisvárosban és községben*. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vasárnapja Európában*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2009. 128–152.
- Pozsony Ferenc: *A szokáskutatás fogalmi*. In: Ilyés Sándor (szerk.): *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2015. 27–32.
- Pozsony Ferenc: *A karácsonyi ünnepkör*. In: Ilyés Sándor (szerk.): *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2015. 33–58.
- Pozsony Ferenc: *A húsvéti ünnepkör*. In: Ilyés Sándor (szerk.): *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2015. 121–181.
- Pozsony Ferenc: *Emlékünnepek*. In: Ilyés Sándor (szerk.): *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2015. 235–264.
- Pozsony Ferenc: *Összefoglalás*. In: Ilyés Sándor (szerk.): *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2015. 277–290.
- Radnitz, Scott: *Conclusion: how do tools of evasion become instruments of exploitation?* In: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. UCL Press, London, 2018. 151–155.
- Rentea, Bogdan Mădălin: *Daciada în memoria participanților*. Muzeul Național 27. 2015. 311–324.
- Réthey-Prikkel Miklós: *Az igaztörténet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben (Ontológiai megközelítés)*. Folklor és Etnográfia, Debrecen, 1991.
- Réti Zsolt-Sándor: *Hetven év története. A gyergyószentmiklósi jégkorong 1948–2018*. F&F International Kft., Gyergyószentmiklós, 2019.
- Rév István: *Az atomizáció előnyei*. Replika, 1996/23–24. 141–158.
- Round, John – Williams, C. Colin: *Coping with the social costs of 'transition': everyday life in Post-Soviet Russia and Ukraine*. European Urban and Regional Studies, Vol. 17, 2010/2, 183–196.
- Round, John – Williams, C. Colin – Rodgers, Peter (2008): *Everyday tactics and spaces of power: the role of informal economies in post-Soviet Ukraine*. Social & Cultural Geography, 2008/2. 171–185.
- Roy, Ananya – AlSayyad, Nezar: *Urban informality: Transnational perspectives from the Middle East, South Asia and Latin America*. Lanham, MD: Lexington Books, Lanham, 2004.

-
- Roy, Ananya: *Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning*. Journal of the American Planning Association, Vol. 71, 2005/2. 147–58.
- Sahlins, Marshall: *Törzsek*. In: Service, E. – Sahlins M. D. – Wolf E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Kossuth, Bp., 1973.
- Sava, Eleonora: *Egy vásárnap Romániában – mítoszok és rítusok*. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vásárnapja Európában*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kv., 2009. 90–104.
- Scott, C. James: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, New Haven and London, 1985.
- Scott, C. James: *Domination and the Arts of Resistance, Hidden Transcripts*. Yale University Press, New Haven and London, 1990.
- Semeneva, Elena: *Conclusion: do patron-client relationships affect complex societies?* In: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. II. kötet, UCL Press, London, 2018.
- Service, Elmar R.: *Vadászok*. In: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Kossuth, Bp., 1973.
- Shils, Edward: *A hagyomány. Bevezetés*. In: Hofman Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *A hagyomány és hagyományalkotás*. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, Bp., 1987. 15–66.
- Sík Endre: *Egy ló-öszvér lovakról és szamarakról. Adalék a második gazdaság eszmetörténetéhez*. Közgazdasági Szemle. 1996. július-augusztus, 704–725.
- Sindzingre, Alice: *The relevance of the concepts of formality and informality: a theoretical appraisal*, Oxford Scholarship Online, September 6, 2006.
- Smith, Adrian – Stenning, Alison: *Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism*. Progress in Human Geography, Vol. 30, 2006/2. 190–213.
- Sólyom István: *Kisváros a forradalomban. Gyergyószentmiklós és a rendszerváltás eseményei*. In: Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán. *Együtt és külön: az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kv., 2014. 307–323.
- Sorescu-Marinković, Annemarie: *Multimedial Perception and Discursive Representation of the Others: Yugoslav Television in Communist Romania. The Multi-Mediatized Other The Construction of Reality in East-Central Europe, 1945–1980*. Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences. L'Harmattan, Bp., 2017. 178–197.
- De Soto, Hernando: *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. Harper and Row, New York, NY., 1989.
- De Soto, Hernando: *The mystery of capital: Why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else*. Basic Books, New York, 2000.

- Ștefănescu, Simona: „Cultură tradițională” în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale. *Revista de Sociologie*, 2010, Vol. 21, 234–259/3–4.
- Stoica, Constantin Augustin: *Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-Era Social Ties in Post-Communist Romania*. *European Journal of Science and Theology*, Vol. 8, 2012/6. 171–193.
- Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. Mentor, Marosvásárhely, 2009.
- Székely Melinda: *A magyar lakodalom változása Ördöngösfüzesen (1930–2017)*. *Dissertationes Ethnographicae Transilvanicae*, Kriza János Néprajzi Társaság – Téka Alapítvány, Kv., 2018.
- Szijártó Zsolt: *A társadalmi kommunikáció a kultúraelmélet perspektívájából*. In: Béres István – Horányi Özséb: *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp., 2001. 119–127.
- Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kv., 1996.
- Tamás Pál – Zsolt Péter: *A társadalmi kommunikáció szociológiájáról*. In: Béres István – Horányi Özséb: *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp., 2001. 108–119.
- Tánczos, Vilmos: *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön*. *Magyar Kisebbség*, 1998/12. 339–362.
- Tátrai Suzsanna – Karácsony Molnár Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások*. Planétás, Bp., 1998.
- Tekei Erika: *A „homo festivus” a Korunk második folyamában*. *Korunk*, 2015/12. 89–93.
- Tinka Kálmán: *A rendszer, amiben élünk. Elvek, társak, emlékek*. F&F International Kft., Gyergyószentmiklós, 2019.
- Tóber József: *A gyergyószentmiklósi kosárlabdázás és az öregfiúk barátság kupájának története*. F&F International, Gyergyószentmiklós, 2020.
- Tomka Miklós: *Egyház és „civil társadalom”*. *Vigilia*, 1998/5. 331–343.
- Tomka Miklós: *Vallásosság Kelet-Közép-Európában – Tények és értelmezések*. *Szociológiai Szemle*, 2009/3. 64–79.
- Valuch Tibor: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Napvilág, Bp., 2013.
- Valuch Tibor: *Mindennapi történeteink – Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Kronosz Könyvkiadó Kft., Pécs, 2020.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998.
- Vasile, Cristian: *Mișcarea artistică de amatori la începuturile regimului Ceaușescu, 1965–1971*. *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*. 2012/1. 126–142.
- Verdery, Katherine: *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas, Buc., 1994.
- Verdery, Katherine: *What Was Socialism and What Comes Next?* University Press, Princeton, 1996.

-
- Visan, Laura: *Reading Cutezatorii and Watching Jackie Chan: Romanian Children and the Communist Propaganda in 1970s and the 1980s*. *Medialni Studia / Media Studies*, 2013/2. (7.), 212–228.
- Vofkori György: *Gyergyószentmiklós. Várostörténet képekben. Gyilkos-tó, Békás-szoros*. Polis, Kv., 2004.
- Wamsiedel, Marius: *Blat (Romania)*. In: Ledeneva, Alena (2018b): *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. II. kötet. UCL Press, London, 2018. 188–192.
- Wasiak, Peter: *The video boom in the state-socialist Poland*. *Zeitschrift Für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2012. 61. füzet. 27–50.
- Zakharova, Larissa: *Everyday Life Under Communism: Practices and Objects*. *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 2013/2. (68. füzet). 305–315.
- Zöld Lajos: *A víz szalad, a kő marad. A gyergyószárhegyi barátság művésztelep 25 éve (1974–1999)*. Hargita Megye Tanácsa, Csíkszereda, 1999.
- Zusi, Peter: *Introduction: The grey zones between cultural and political*. In: Ledeneva, Alena: *The Global Encyclopaedia of Informality. Understanding Social and Cultural Complexity*. II. kötet. UCL Press, London, 2018. 336–339.
- Zsigmond Győző: *Három kismacska. Kettő közülük kommunista. Erdélyi politikai viccek 1977–1997*. Pont Kiadó, Bp., 1997.

A SZEMÉLYES INTERJÚK ANONIMIZÁLT ADATKÖZLŐI

Kód	A válaszadó neme	Település	Munkaterület	Születési év
R1	férfi	Gyergyóremete	egészségügy	1934
R2	férfi	Gyergyószentmiklós	szakmunkás, kulturális élet	1947
R3	férfi	Gyergyóalfalu	kulturális élet	1954
R4	férfi	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1965
R5	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1970
R6	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás, diák	1969
R7	férfi	Gyergyócsomafalva	szakmunkás, kulturális élet	1944
R8	férfi	Gyergyószárhegy	egyház	1957
R9	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás, diák	1968
R10	nő	Gyergyószentmiklós	kulturális élet, adminisztráció	1939
R11	férfi	Gyergyócsomafalva	oktatás	1941
R12	nő	Gyergyószárhegy	oktatás	1950
R13	férfi	Gyergyócsomafalva	oktatás	1941
R14	férfi	Csikszereda	kulturális vezető	1946
R15	férfi	Csikszereda	sportélet	1954
R16	férfi	Gyergyószentmiklós	kulturális vezető	1946
R17	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1943
R18	férfi	Gyergyószentmiklós	oktatás, adminisztráció	1943
R19	férfi	Borszék	erdőgazdálkodás	1960
R20	férfi	Borszék	oktatás	1948
R21	nő	Gyergyóremete	szakmunkás	1931
R22	nő	Gyergyószárhegy	egészségügy	1968
R23	férfi	Csikszereda	kulturális vezető	1936
R24	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1963
R25	férfi	Gyergyóújfalú	szakmunkás	1942
R24	férfi	Gyergyóújfalú	szakmunkás	1942
R25	férfi	Gyergyóalfalu	szakmunkás, kulturális élet	1958
R26	férfi	Gyergyóalfalu	kulturális élet, szakmunkás	1958
R27	nő	Gyergyószárhegy	oktatás	1936
R28	nő	Gyergyóújfalú	oktatás	1952
R29	férfi	Csikszereda	adminisztráció	1942

Kód	A válasza- dó neme	Település	Munkaterület	Születési év
R30	férfi	Gyergyóújfalu	oktatás	1944
R31	nő	Gyergyóalfalu	oktatás	1961
R32	férfi	Gyergyószentmiklós	sportélet	1968
R33	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1968
R34	férfi	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1961
R35	férfi	Gyergyószárhegy	egyház	1961
R36	férfi	Gyergyóújfalu	sportélet	1950
R37	férfi	Gyergyószentmiklós	adminisztráció	1949
R38	férfi	Gyergyóalfalu	egyház	1953
R39	férfi	Gyergyószárhegy	szakmunkás, egyház	1936
R40	férfi	Borszék	műszaki értelmiségi	1955
R41	férfi	Gyergyóújfalu	adminisztráció	1942
R42	nő	Borszék	oktatás	1959
R43	férfi	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1965
R44	férfi	Gyergyóremete	adminisztráció, kulturális élet	1943
R45	nő	Gyergyóalfalu	oktatás	1959
R46	férfi	Gyergyószentmiklós	sportélet	1943
R47	férfi	Csíkszereda	kulturális vezető	1940
R48	férfi	Gyergyószentmiklós	kulturális élet, adminisztráció	1950
R49	férfi	Gyergyóújfalu	oktatás	1949
R50	férfi	Maroshévíz	egyház	1954
R51	férfi	Gyergyóújfalu	egyház	1950
R52	férfi	Gyergyóújfalu	adminisztráció	1939
R53	férfi	Gyergyószentmiklós	kulturális vezető	1947
R54	férfi	Gyergyóditró	kulturális vezető	1939
R55	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás	1943
R56	férfi	Gyergyószárhegy	szakmunkás, diák	1968
R57	nő	Gyergyószárhegy	szakmunkás, diák	1972
R58	férfi	Gyergyócsomafalva	kulturális vezető	1944
R59	férfi	Gyergyószentmiklós	sportélet, szakmunkás	1944
R60	férfi	Gyergyóújfalu	oktatás	1949
R61	férfi	Gyergyószentmiklós	sportélet, műszaki értelmiségi	1945
R62	férfi	Csíkszereda	adminisztráció	1945
R63	férfi	Gyergyószentmiklós	sportélet, oktatás	
R64	nő	Gyergyószentmiklós	oktatás, kulturális vezető	1953
R65	férfi	Gyergyóalfalu	szakmunkás	1940

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	5
1. A SZOCIALISTA RENDSZER TÁRSADALMI VIZSGÁLATA	11
1.1. Elméleti keretek	11
1.1.1. Hétköznapok története a magyar jelenkortörténeti kutatásokban	13
1.2. Informalitás – szimbolikus ellenállás – kvázinyilvánosság	15
1.2.1. Az informalitás vizsgálata	15
1.2.2. Módszertan az informalitás elemzéséhez.....	23
1.3. A hétköznapi ellenállás	26
1.3.1. A szimbolikus ellenállás	29
1.4. Nyilvános és privát szféra	31
1.4.1. A szocialista rendszerek társadalmi nyilvánosságai.....	31
2. A MÓDSZER	36
3. ELBESZÉLÉSEK A GYERGYÓI-MEDENCE KULTURÁLIS ÉLETÉRŐL (1970–1980-AS ÉVEK)	39
3.1. Amatőr művészeti formációk a kvázinyilvánosságban (Megéneklünk, Románia fesztivál)	39
3.2. A kvázinyilvánosság és az átjárási technikák a visszaemlékezésekben.....	47
3.3. Köztes összegzés	55
3.4. „Köszönettel fizettünk”. A szárhegyi Barátság Alkotótábor működése a Ceaușescu-korszakban (1974–1989).....	57
3.4.1. A tábor kezdeti körülményei	60
3.4.2. A kolostor felújítása, beszerzések.....	67
3.4.3. Ideológiai szigor és a Kritérium író-olvasó találkozó	78
3.4.4. A Lázár-kastély restaurálása.....	81
3.5. Összegzés	93
4. SPORTÉLET GYERGYÓSZENTMIKLÓSON.....	98
4.1. „Ki kellett kínlódni mindent...” A gyergyószentmiklósi jégkorong (1970–1980-as évek).....	100
4.1.1. A jégpálya felépítésének mozzanatai	106

4.2. A sísport.....	117
4.2.1. A sípályák és felvonók építése.....	118
4.2.2. „Pionír időszak”.....	122
4.3. A kosárlabda.....	124
4.3.1. Az Old-Boys – Öregfiúk – kosárlabdacsapat.....	125
4.3.2. Kooperációk a tornák körül.....	125
4.3.3. Városi kosárlabda-bajnokságok.....	128
4.3.4. Párhuzamos valóság.....	129
4.4. Futball Gyergyószentmiklóson.....	131
4.4.1. A futballstadion építése.....	134
4.4.2. Párhuzamosan a falvakban.....	134
4.4.3. Kis bajnokságok.....	135
4.4.4. A futball ereje.....	136
4.5. Összegzés.....	138
5. HÉTKÖZNAPI DISKURZUSOK A NYOLCVANAS ÉVEKBEN.....	142
5.1. Ugratásokba sűrített hétköznapok. Elbeszéléstörténetek a Gyergyói-medencéből (1980-as évek).....	142
5.1.1. A gyergyói régió ugratási gyakorlatai a szocializmusban.....	143
5.2. Az ugratások módszertani elemzése.....	145
5.2.1. Ugratásetetek.....	146
5.3. Összegzés.....	154
6. ÜNNEPEK ÉS SZÓRAKOZÁS.....	158
6.1. Az egyházi ünnepek és az emberi élet sorsfordulóinak ünnepei.....	158
6.1.1. Emlékünnepségek és nemzeti ünnepek a Ceaușescu-korszakban.....	161
6.1.2. Fogalmi keretek.....	164
6.2. Karácsony.....	165
6.2.1. „Stikibe töltöttü(n)k”.....	168
6.2.2. Katalin, Szilveszter – a bálók, hagyományok változása.....	172
6.3. Húsvét.....	179
6.4. Pünkösd.....	182
6.5. A vasárnap.....	184
6.5.1. Vasárnapi futballmeccsek a falvakban.....	187
6.6. Névnepozások.....	189
6.7. Az egyéni sorsfordulók ünnepei: keresztelők, elsőáldozások, bérnialások, esküvők, virrasztások.....	191
6.7.1. Keresztelő – elsőáldozás – bérnialás – esküvő.....	192
6.7.2. Virrasztás.....	197
6.8. Következtetések.....	199

7. KÓRUS- ÉS KORTÁRSTALÁLKOZÓK A GYERGYÓI FALVAKBAN.....	201
7.1. Kórustalálkozók.....	201
7.2. Kortárustalálkozók	210
7.3. Következtetések	215
8. NYUGATI MÉDIATERMÉKEK FOGYASZTÁSÁN ALAPULÓ SZÓRAKOZÁSI FORMÁK A GYERGYÓI-MEDENCÉBEN (1980-AS ÉVEK)	217
8.1. A Nyárfás diszkó és a mozi egyesülése	219
8.1.1. Beszerzések, kreácsolás.....	223
8.1.2. Bállokból népi diszkó.....	226
8.2. A videózás	228
8.2.1. Hálózatok, működtetők	231
8.2.2. A kínálat és a fogyasztói szokások.....	232
8.2.3. Titokban a hatalommal.....	233
8.2.4. Intézkedések.....	234
8.2.5. A gyergyószárhegyi plébánia filmnézős estjei.....	235
8.2.6. Hatás és fogyasztás.....	237
9. ÖSSZEFOGLALÁS	241
IRODALOMMUTATÓ	250
A SZEMÉLYES INTERJÚK ANONIMIZÁLT ADATKÖZLŐI.....	262

A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. *Magyarok Romániában*

Tanulmányok az erdélyi magyarságról (1990–2015)

2. Falusi Norbert: *Két nemzet határán*

Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)

3. Főcze János: *A MADOSZ*

Baloldali magyar történet a két világháború közötti Romániában (1934–1944)

4. Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken*

Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918) [két kötetben]

5. Nagy József: *Békeévek Mars árnyékában*

A Székely Határvédelmi Erők története (1940–1944)

6. Kiss Ágnes: *Finomhangolás*

Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1949–1989)

7. Kulcsár Beáta: *„Adónyomorítás miatt zárva”*

Egy nagyváradi család története (1858–1944)

8. K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld*

Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)

9. Gagy József: *Villanyos és közössége*

Villamosítás, modernizáció: történet a Nyárad mentén (1945–1989)

10. Antal Róbert-István: *A nemzetét szerető szocialista*

Jordáky Lajos (1913–1974)

11. Sáránci Tamás: *Függőben*

A román kisebbség helyzete Észak-Erdélyben (1940–1944)

www.kriterion.ro

A könyv szerkesztője: Jakabffy Tamás
Nyomdai előkészítés: Virág Péter
Korrektúra: Benedek-Székeddy Sándor
Alak: 16 × 24 cm
Megjelenés éve: 2024
Kiadói ívek száma: 16,75 + 1,24
Nyomdai ívek száma: 16,75

Készült a zilahi Color Print nyomdában.